

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Sárhegyi Tamás Felicián

A kanadai magyar csendőremigráció emlékezési gyakorlatai

Doktori értekezés

PPKE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Dr. Óze Sándor DSc

Témavezető: Dr. Kovács Bálint tanszékvezető, egyetemi docens

Budapest, 2023.

Tartalom

1. Bevezetés	4
2. Elmélet és módszer	9
2.1. Emlékezet.....	9
2.1.1. Emlékezetelmélet.....	11
2.1.2. Az emlékezet fogalmának leírása.....	13
2.2. Diaszpóra	29
2.2.1. Diaszpóra és emigráció	34
2.3. Múzeum	36
2.4. A jelenkortörténet-írás kapcsolódási pontjai.....	43
3. Az emigráció és a csendőrség történeti narratívái.....	47
3.1. A csendőrség története és historiográfiája	47
3.1.1. A csendőrség és a holokauszt.....	52
3.2. Emigráció- és diaszpóratörténeti összefoglaló.....	58
3.3. 1945-ös emigráció.....	60
3.4. Emigráció Kanadában	66
4. Csendőremigráció	70
4.1. A csendőrök (emigráció)története mint metanarratíva	70
4.2. A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCSBK)	88
4.2.1. Az MKCSBK története az alapítástól	89
4.2.2. Az MKCSBK működése Kanadában.....	97
4.2.3. Kövendy Szathmáry Károly tevékenysége és működése.....	102
4.3. <i>A Bajtársi Levél</i>	111
4.3.1. A folyóirat alakulástörténete és korszakai	115
4.3.2. A szövegtörzs nyelvstatisztikai vizsgálata	124
4.3.3. A szógyakoriság és a kontextusvizsgálatok eredményei.....	130
4.3.4. A folyóirat kvalitatív elemzése: <i>A Bajtársi Levél</i> szimbolikája és képi narratívája	136
4.3.5. A szövegek műfaji csoportosításának lehetőségei – elemzés	165
4.3.6. A csendőremigráció lapjának emlékezeti aspektusai	180
4.4. Csendőrmúzeum	183
4.4.1. A kiállított múlt: A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma Torontóban.....	183

4.4.2. Diaszpóra, múzeum, emlékezet	186
4.4.3. Alapítás	193
4.4.4. Hazatérés.....	199
4.4.5. Az archívumi praxis és emlékezet	202
5. Konklúzió.....	209
6. Forrás- és irodalomjegyzék.....	212

1. Bevezetés

A disszertáció tágabb témája a kanadai magyar emigráció egy szűkebben értelmezett csoportja, amely történeti szempontból az ún. katonai emigrációhoz áll a legközelebb. Ettől függetlenül a dolgozat már címében és szóhasználatában is amellett érvel, hogy a katonai emigrációtól a csendőremigráció egy jól külön választható és értelmezhető közösség volt, egyéni célokkal és összetétellel. A téma meglehetősen érzékeny, mivel a Magyar Királyi Csendőrség részvétele a holokausztban a mai napig rányomja a bélyegét a testület megítélésére, attól eltekintve, hogy a téma lehetséges megítélése egyáltalán nem fekete és fehér. A nyugatra emigrált csendőrök történetének kutatása az elmúlt időszakig kizárólag olyan szövegeken és élettörténeteken keresztül mehetett végbe, amely az egységesnek értelmezendő közösség önreprezentációjának számít. Ilyennek tekinthető a külön fejezetben elemezett Bajtársi Levél mint a szervezet sajtóterméke, az egykori csendőrök által szerzett és szerkesztett kiadványok, amelyek többségében egodokumentumok és egyéni perspektívákat helyeznek előtérbe. A Mikes Kelemen Programnak köszönhetően ugyanakkor 2016-ban Magyarországra került az egykori, torontói Kanadai Magyar Ház terjedelmes levéltári iratanyaga, amely tartalmazza a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség iratanyagát, amely főleg a szervezet működéséről fennmaradt belső narratívát tükrözi, továbbá a szervezet által létrehozott kiadványokhoz, eseményekhez és intézményekhez köthető írott és vizuális dokumentumokat tartalmazza. Ettől függetlenül és az iratanyag egészének ismeretében látszott célszerűnek a szervezet emlékeztörténetének egy szegmensére szűkíteni a dolgozat tartalmát mint emlékezési gyakorlatok, ugyanis ezen történeti rekvizitumok koránt sem tekinthetők objektív forrásoknak, ha létezik ilyen egyáltalán. Ennek megfelelően a disszertáció során vizsgálat alá került az említett szervezet működésének és alakulásának a története, az említett sajtókiadványnak az elemzése, az egykori csendőrök által írt vagy szerkesztett visszaemlékező szövegek továbbá a szervezet által létrehozott múzeum iratanyaga.

A téma vizsgálata során a következő kérdésekre keresem a választ mint kutatási kérdések: Milyen emlékezési formák és gyakorlatok kerültek kialakításra a kanadai csendőremigrációban és azzal kapcsolatban? Milyen szerepet játszanak a különböző egykori emlékeztapolitikai intézkedések a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlataiban a vizsgált időszakban? Milyen hatása volt az egyéni és kollektív emlékezési gyakorlatoknak a kanadai csendőremigráció emlékezeti narratíváinak kialakítására? Hogyan alakultak át vagy módosultak az emlékezési gyakorlatok az

idő múlásával a kanadai csendőremigráció esetében és azon belül? Hogyan befolyásolják az emlékezési gyakorlatok az identitásformálást és a közösségi kötődéseket a kanadai csendőremigrációban érintett személyek körében és intézményekhez kötődően? Ezeknek milyen konkrét vizsgálható lecsapódásai vannak a nyelvi térben? Milyen szerepe volt a művészeti és kulturális projekteknek a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlataiban? Milyen különbségek és hasonlóságok mutatkoznak a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlataiban az egyes generációk között? A történelemértelmezésnek milyen szerepe van a kanadai csendőremigráció emlékezeti narratíváinak megalkotása során?

A kutatás az alábbi hipotézisekből indult ki, amelyek premisszája a már említett emigrációs levéltári iratanyag irattani rendezésében való részvétel, amely lehetővé tette a vizsgált közösség írásos hagyatékának átfogó ismeretét és belső logikáját: Az idő múlásával a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlatai változnak és átalakulnak, ami hatással van az emlékezeti narratívák tartalmára és jellegére. Az emlékező közösség tagjainak egyéni ideje, az öregedés során beálló kognitív változások, az emlékezés rétegeinek átalakulásának hatására a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlatai átalakulnak és befolyásolják az emlékezeti narratívákat. Az egykor aktív csendőrállomány tagjai életük és az évtizedek múlásával folyamatosan átalakulnak a kollektív emlékezet fontosabb pontjaihoz való viszonyukban. Ezáltal évtizedek során átalakulnak a hangsúlyok, amelyek nem függetlenek a különböző emlékezetpolitikai célkitűzésektől, amely magában foglalja a Magyarországra visszatéréssel a csendőrség rehabilitációjának és újjáépítésének a lehetőségét.

Az egyéni és kollektív emlékezési gyakorlatok közötti kölcsönhatások hatására kialakulnak és változnak a kanadai csendőremigráció emlékezeti narratívái. Az egyéni tapasztalatok, élettörténetek mintázatai adják a csendőremigráció emlékezetének egységét, de egyéni különbözőségével az egyént behelyezik egy nagyobb történetbe, amely nem független a magyar nemzet, emigráció, a hidegháború vagy Kanada történelmétől.

Az emlékezési gyakorlatok befolyásolják az identitásformálást és a közösségi kötődéseket a kanadai csendőremigrációban érintett személyek között. Továbbá ezen identitások és kötődések áthagyományozásának a módját is.

A különböző közéleti, szakmai és kulturális projektek segítségével erősödik és alakul át a kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlata. Ezek közé sorolandó a saját sajtókiadvány a Bajtársi Levél, a szervezet tagjai által kiadott szövegek, visszaemlékezések és intézmények mint például az egykori Csendőrmúzeum.

A szerző nyelvfilozófiai beállítottságához a nyelvi konstruktivizmus áll a legközelebb, amely nagy mértékben befolyásolja az elemzett szövegek mint nyelvi jelek elemzését. Ezen alapállásból kiindulva megállapítható, hogy a nyelv konstruálja a valóságot. Tehát a nyelvi konstruktivizmus olyan elméleti megközelítés, amely hangsúlyozza a nyelv szerepét az értelmezésben és a valóság konstruálásában. Ennek megfelelően a nyelv nem pusztán egy eszköz a gondolatok és az információk kifejezésére, hanem aktívan részt vesz a valóság értelmezésében és létrehozásában. A nyelvi konstruktivizmus azt állítja, hogy a nyelv által közvetített jelentések és értelmezések társadalmi és kulturális konstrukciók eredményei. Az emberek nem objektív módon értelmezik a világot, hanem a nyelv és a társadalmi kontextus által közvetített értelmezési kereteken keresztül. Ez a fajta megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a nyelv nem csupán tükrözi a valóságot, hanem részt vesz annak formálásában és alakításában. A nyelvi konstruktivizmus szerint az emberek azáltal, hogy nyelvi kategóriákba és konstrukciókba helyezik a tapasztalataikat, aktívan konstruálják a valóságot és az értelmezéseket.

A nyelvi konstruktivizmus alkalmazása az emlékezetkutatásban kiemelkedően fontos, mivel rámutat arra, hogy az emlékezet és az emlékezeti narratívák nem objektív tükröződései a múltnak, hanem a társadalmi, kulturális és nyelvi kontextusokon keresztül konstruált interpretációk. A nyelvi konstruktivizmus segít megérteni, hogy az emlékezet hogyan épül fel, hogyan formálódik és hogyan kapcsolódik a nyelvi kifejezésekhez és kommunikációs elemekhez.

A téma fontossága talán leginkább abban rejlik, hogy az elmúlt években jött el a megismerhetőség ideje azáltal, hogy Magyarországra kerültek azok a történelmi források, amelyek az egykori csendőrökről és az emigrációjukról szól, mindezzel párhuzamosan pedig az utolsó egykor szolgáló csendőr generáció is eltávozott az élők sorából.¹ A szerző és a vágyott objektivitás, vagy szubjektív

¹ A témához szorosan kötődni látszik a kommunizmusbeli magyar állambiztonság belső narratívájának és adatainak a megismerése, ugyanakkor ez nem képezi az „*emlékezési gyakorlatok*” mint elméleti kategóriák részét. A disszertációhoz kötődő feltárásoknak részét képezte az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának

távolságtartás szempontjából hangsúlyos, hogy az egykori csendőr- és utódszervezetek és azon tagjai között semmilyen személyes és szakmai kapcsolat nem áll fenn, továbbá nem köti semmilyen kapcsolat a Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társasághoz sem, amely önmagát a téma gazdájaként pozicionálja a tudományos diskurzusban. A szerző érdeklődési háromszöge: az emlékezettörténeti narratívák vizsgálata a levéltári forrásokban, a kollektív emlékezet mint elmélet reflektív alkalmazása a történeti kutatásokban és a jelenkortörténeti folyamatok a makrótól alacsonyabb szinten való értelmezése. Mindezek mellett fontos kiemelni a téma és a forráscsoportok érintetlenségét, ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy számos a további fejezetekben hivatkozott szerző is foglalkozott már a csendőrség történetével, de az nem érintette a csendőremigráció emlékezettörténeti folyamatait.

A disszertáció felépítése a klasszikus mintához igazodik. A második fejezetben a kutatás során alkalmazott elmélet és módszertani megfontolások kerülnek kifejtésre, amely magában foglalja a kollektív emlékezet fogalmát, a történelem- és társadalomtudományokban való hazai és nemzetközi kanonizáltságát és az elmélet vázlatos recepciótörténetét. Ez olyan szempontból is hangsúlyos kíván lenni, hogy az emlékezet fogalmát implementáló kutatások kevesebb elméleti reflexióval szoktak élni és vélhetően kevésbé épülnek be a megértés és alkalmazás folyamatába, sőt ennél kevesebb esetben ér le az elmélet a szövegszintű elemzés mikroszintjéhez, amelyre a dolgozat egyes fejezeteiben a szerző próbát tesz. Ennek megfelelően igyekszik az elmúlt évtizedek egyik divatos és kurrens témáját minőségileg kibontani a szerző az „Emlékezetelmélet” és „Az emlékezet fogalmának leírása fejezetekben”. A szülőhazától és otthontól való elszakítottság jelensége a diaszpóra és emigráció fogalmak alkalmazásával – a kollektív emlékezettől nem függetlenül – kerül beépítésre a kutatás során. Ennek megfelelően a „Diaszpóra” és a „Diaszpóra és emigráció” fejezetekben a társadalomtudományi területként értelmezett „diaspora studies” eredményeit mutatja be a szerző, reflektálva az emigráció és emigrációtörténet összefüggéseire. A továbbra is az elméleti vizsgálódások tárgykörébe tartozó „Múzeum” alfejezet a kollektív emlékezet fogalmához szorosan kapcsolódó „museum studies” megállapításait és irányzatait igyekszik reflektálni és a vizsgált források elemzésekor beépíteni a megértés horizontjába. Az „Elmélet és módszer” részben kerül kifejtésre a disszertáció tágabb kutatási témájának kontextusa

vonatkozó aktáinak megismerése, de az ebből lesűrhető eredmények közreadása szétfeszítené a dolgozat kereteit.

„A jelenkortörténet-írás kapcsolódási pontjai” címen, ahol az elmúlt két másfél évtizedes időszak, irányzaton belüli eredményeit igyekszik bemutatni és összefoglalni a szerző, ezáltal is pozicionálva a dolgozatot és témáját a magyar történetírás útvesztőjében. A módszer tekintetében elmondható, hogy a hermeneutikai alapokon nyugvó, kvalitatív tartalomelemzés eszköztára került alkalmazásra, egyes esetekben kiegészítve a kvantitatív történettudomány, nyelvstatisztikai és természetes nyelvfelismerési eszközeivel vegyítve.

A mű harmadik nagyobb része értelmezhető egy hagyományos historiográfiai tematizálásnak is „Az emigráció és a csendőrség történeti narratívái” címen. Ezen belül tehát bemutatásra és elemzésre kerül az egykori csendőrségről szóló történeti művek, ezen belül is kifejezetten pedig a holokauszt témakörével foglalkozó szövegek és az azokban fellelhető diskurzusok és narratívák szerteágazó volta. Továbbá külön alfejezetben kapott helyet egy „Emigráció- és diaszpóratörténeti összefoglaló”. A következő alfejezet az előző tágabb témából merítve az ún. 1945-ös emigrációs hullám történetiségét ragadja meg és az ezzel kapcsolatos fontosabb kutatásokat összegzi és foglalja össze. Végül de nem utolsó sorban a disszertáció földrajzi kereteit adó ország emigrációtörténete kerül összefoglalásra az „Emigráció Kanadában” című alfejezetben. Így a keretek lefektetése után következik a negyedik rész „Csendőremigráció” címen, amely magában foglalja a csendőrök emigrációjának történetét, amely „metanarratívaként” kerül leírásra. Részletesen bemutatásra és elemzésre került a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCSBK) története, Kövendy Károly egykori csendőr élete és tevékenysége az emigrációban. Kifejezetten hangsúlyos a disszertáció során a Bajtársi Levéllel foglalkozó alfejezet, amelyben kvalitatív és kvantitatív megközelítéssel kerül részletesen bemutatásra a már említett sajtókiadvány. Az ötödik részben a „Csendőrmúzeum” mint visszatérő fogalom, cél és intézmény kerül elemzésre, amely egyszerre volt célja és eszköze a tudás- és identitásmegőrzésre az egykori, nyugaton élő csendőrök csoportjainak és tagjainak. Fontos itt elöljáróban is különválasztani a múzeumot alapító Szathmáry Károly magánlakásán fenntartott és működtetett gyűjteményt, az ebből formálódó kiállítási anyagtól, amely a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma néven jött létre Torontói Magyar Ház és Kultúrközpontban 1985-ben. Ezek egyértelműen egymásból fejlődtek ki, de a fennmaradt dokumentáció is különválasztható egymástól. Ezen legutóbbi kiállítási anyag és részleges dokumentáció került 1999-ben hazaszállításra a Hadtörténeti Múzeumba. Ezen fejezet végén igyekszik a szerző a levéltári- és irattani, szárazabb módszertani irányzatot reflektíven ötvözni az emlékeztörténeti konstruktivista irányzat megállapításaival.

2. Elmélet és módszer

2.1. Emlékezet

Az emigráció és a diaszpórák története sok szempontból kényes terület, melyek megfoghatatlannak látszódnak a történelemtudomány számára. Esetükben olyan közösségek múltjának feltárásáról van szó, amelyek a befogadó társadalmak stabil struktúráin kívülről érkeznek, majd peremhelyzetet foglalnak el. Ez a peremhelyzet határozza meg a hazájuktól térben és időben elszakadó csoportok öndefiníciós kényszerét, amely nagymértékben függ a személyes lét legapróbb szükségleteitől, egészen a kollektív csoportidentitás megteremtéséért tett bármilyen fizikai és szimbolikus aktusig. Ezen aktusok magukban hordozzák a múlt dicsőségét és viszontagságait, az utazás és letelepedés szenvedéstörténetét, továbbá bármely jövőorientált magatartást. Az emlékezet mint elméleti megközelítés olyan formán kapcsolódik a dolgozat szűkebb témájához, hogy a kanadai magyar csendőremigráció emlékezettörténete kerül az elemző részekben kifejtésre. Ezáltal a kollektív emlékezet, emlékezettörténet az a megközelítés, amelyben az egykori csendőrök múltja és önértelmezése vizsgálatra kerül.

A diaszpórák társadalmának történeti vizsgálata során az *elsődleges tényező*, amelyet figyelembe kell venni: a *tér*. A tér fogalmának profán megközelítését alkalmazva egyértelmű a számszerűsíthető távolság mértéke, melynek kezdőpontja a határ. A határátlépés élménye, amely során a – a foucault-i értelemben vett – szubjektum öntudatra ébred, és „abban a pillanatban fel kell vállalnia a dolgok közötti rend megteremtésének emberfölötti feladatát”.² Ez a tudatos elszakadás, öntudatra ébredés ugyanakkor (de)konstruálja a vonalak közé szorított, elképzelt közösség által birtokolt fizikai, abszolút teret. Jacques Derrida határátlépés-élményén keresztül a nemzet–anya metafora dekonstrukciója megfeleltethető az őslakos–emigráns–őslakos trialektikus kapcsolatának, amely során „a nacionalizmusok elszabadulása maga is nem reaktív válasz a kihordó anya elviselhetetlen lehetőségére”.³

Az elszakíttottság és idegenség narratívái determinálják a diaszpóra-közösségek metanarratíváit, lebontásuk pedig csakis az egymást keresztező diskurzusok szétszalazásával és értelmezésével

² Habermas, Jürgen: A humán tudományok észkritikai leleplezése: Foucault. In: Habermas, 1998. 214.

³ Derrida, Jacques: Ki az anya? (Születés, természet, nemzet). In: Derrida, 2005. 7–58.

mehet végbe. Ezen narratívák összessége a térbeli elszakítottság tapasztalatából táplálkozik, és csupán az idő képes megszabni az elváráshorizont kezdő- és végpontját. Az *idő* tehát *másodlagos tényező*, miközben az elemzett közösségek önmeghatározásának kollektív elemeit keressük, hiszen identitásuk töredezett, így a szétszórásban élő közösségek idő-struktúrája nem írható le egy lineáris íven. Saját időszámításuk kezdeti pontja, a határátlépés egyben a hazában tartózkodás végpontja is. Ezen belül értelmezendő az egyének saját ideje, ami szintén fragmentálódott, de az egyéni időszámítás a személyes lét értékeivel és reprodukcióival függetlenedik a kollektív időtől. A csoportok által ismert idő kezdete eltérhet a távozás és érkezés függvényében, de a végpont általában közös. Itt nem egy ószövetségi, apokaliptikus világvégevárás figyelhető meg, hanem a kötelező kivaszítottság végének várása. Az óhaza felszabadulása, jobbá válása képezi időtudatukban azt a végpontot, amely a tragikus diaszpóralét sajátja. Ez a végpont nem jelenti minden esetben a visszatérést, sokkal inkább a visszatérés lehetőségének nyitottságát adja, amely végpont után „n” tart a végtelenbe.

A *harmadik tényező*, amely közelebb vihet bennünket a megértéshez: a *nyelv*; a humán- és társadalomtudományokban alkalmazott, hermeneutikai szövegelemzések alapját képező nyelviség mint a szubjektumtól függetlenített objektivizált valóság vagy valóságformáló rendszer. Gondolkodásunkban a valóság és a nyelv relációját egy wittgenstein-i álláspontra helyezzük, amely szerint a nyelv konstruálja a valóságot.⁴ A történelemtudományban is elterjedt, úgynevezett „nyelvi fordulat” (*linguistic turn*) közvetlen hatásai tehát olyan formában mutatkoznak meg a kutatásban, hogy a tárgyra utaló forrásokat minden esetben nyelvi jelekként kezeljük, legtöbbször azok szövegszerűségét vizsgálva.⁵

Kérdésfeltevéseinkben nem az „objektív igazság” vagy a „valóság” foglalnak el központi szerepet, hanem a múltra vonatkozó tudás jelentéstartalmai. Értelmezésünk csomópontjai tehát a *tér*, az *idő* és a *nyelv*, amelyek a diaszpóra kontextusában kerülnek megjelenítésre. Ezen hármasság azonban továbbra is csak közeli, egymástól hasonló távolságra lévő pontok halmaza. Pierre Bourdieu szociológus mezőelmélete⁶ alapján emiatt be kívánjuk vezetni az emigrációs mező általunk létrehozott fogalmát, amelynek kohéziós funkciót szánunk. A társadalomban jelen lévő különböző

⁴ Neumer, 1996. 160.

⁵ Ute, Daniel: Nyelv/narrativitás. In: Ute, 2020. 388–399.

⁶ Pokol Béla: Bourdieu elméletének alap kategóriái. In: Pokol, 1995.

mezők olyan szimbolikus normarendszerek, amelyeken belül a legelemibb társadalmi jelenségek írhatók le kategóriákként, amelyek ilyenformán objektivizálhatók válnak. A mezőn belül található ágensek közötti interakció és konfrontáció a „specifikus tőkéért” kifejtett erőfeszítésként értelmezhetők. A mező tehát nem más, mint „speciális előnyökért folyó harc”. Ilyenformán értelmezésünkben az emigrációs mező nem más, mint az ágensek célorientált tevékenysége a fennmaradásért, melynek leghangsúlyosabb pontjai esetünkben a múltértelmezés és az identifikáció kapcsolatának a maradványai.

A fenti keretek között a disszertáció során a kanadai magyar diaszpórák egyikének, kifejezetten a veterán emigrációs közösségek kollektív identitásának és emlékezetének tereit kívánjuk vizsgálni. A kutatás *szimbolikus tere* a kanadai magyarság által – vagy róluk – létrehozott múzeumok és gyűjtemények összessége, *fizikai terepe* – tehát a primer ismeretszerzés helyszíne – pedig az intézményekről és intézményektől fennmaradt szövegek és képek mint nyelvi jelek őrzési helyei, azaz szintén a gyűjtemények és archívumok terepe.

Kérdésfeltevésünk a következőre irányul: Vajon a vizsgált csoportok milyen kulturális regisztereken és nyelvi-szemiotikai jelentéstartalmakon keresztül kívánták önmagukat meghatározni, reprezentálni, illetve megőrizni? A kutatási hipotézis szerint olyan specifikus tudás- és jelentéstartalmak csomópontjai fognak választ adni a feltett kérdés(ek)re, amelyek egy önálló múlt- és történelemértelmezés produktumai, és a legkevésbé tudásközvetítők a „nemzet” vagy „magyarság” történelméről; annál inkább reprezentálják a kanadai magyarság egyes csoportjainak és egyéneinek önértelmezési formáit. A disszertáció elsődleges célja tehát a vizsgált kanadai magyar emlékező közösségek múltjának, történelmének és szerepüknek az értelmezése, továbbá az ezen közösségekről történő tudástermelés.

2.1.1. Emlékezetelmélet

Az alábbi alfejezet célja, hogy a választott értelmezési kontextus és az abból következő módszerek és megközelítési lehetőségek feltárára kerüljenek. Az emlékezés jelenségének számos teoretikus megközelítése létezik. Az emlékezés és emlékezet sokféle értelmezéséből fakadóan különféle diszciplináris leágazások jöttek létre, az adott tudományterület premisszáinak megfelelően. Fontos különbséget tenni a szövegben szereplő, általánosan használt kifejezések között, amelyek gyakran egymás szinonimáiként használatosak a témával kapcsolatos szövegekben, illetve kutatások során.

Az *emlékezetelmélet* vagy *emlékezetparadigma* kifejezések alatt azon teóriák összessége értendő, amelyek az egyéni vagy csoportos identifikáció során használt és működő múltértelmezések formáival és tulajdonságaival foglalkoznak. Az emlékezetkutatás (*memory studies*) szó használata az előbbi tevékenységnek a különféle tudományágak (főként a társadalom- és kultúratudományok, azon belül is esetünkben elsősorban a történelemtudomány) saját vagy közös, tehát interdiszciplináris kutatási területeire vonatkozik. Fontos szempont a fogalom elterjedésének és értelmezéseinek kapcsán, hogy ne csupán a történelemtudományban használt emlékezetfogalom, hanem az egyéb tudományterületek eredményei is megjelenjenek, hiszen azok csak szorosan egymás mellett értelmezhetők.

A *memory studies* eredményeit bemutató alfejezet célja ennek az elmúlt évtizedekben népszerűvé vált interdiszciplináris területnek a feltérképezése, rövid megismertetése és értelmezési keretként való alkalmazása. Az emlékezettörténet, mint az emlékezetkutatás fiatal irányzata, az 1970-es évektől kezdve igyekszik feltárni a múlt, a társadalom és a politika viszonyát, annak időbeli változását. A disszertáció témájához való közelítés igényli, hogy emlékezetben belüli kontextusként megjelenjenek a migráció, az emigráció, illetve a diaszpóra fogalmai, azaz a *diaspora studies* releváns társadalomtudományi megközelítési módja is, ezen belül pedig a múzeum mint emlékezeti intézmény, ezzel együtt a *museum studies* és a múzeumelmélet aldiszciplinái.

Magyarországon az 1990-es évek második felétől kezdődik el az emlékezet paradigmájának begyűrűzése a társadalomtudományok, azon belül is főleg a történelemtudomány berkeibe. A hazai emlékezetkutatások főbb csomópontjai és eredményei jelen alfejezetben kerülnek ismertetésre. Az ismertetésen túl fontos célunk a disszertáció elhelyezése a hazai emlékezetkutatások horizontján. Ehhez kapcsolódóan a jelenkortörténet-írás mai eredményeinek és állásának ismertetése és elemzése is szükséges. Ez pusztán kronológiai okokból is elengedhetetlen, hiszen a történelemtudomány általánosan elterjedt felosztását a disszertáció témája is ide sorolja; továbbá itt látjuk a legtöbb átjárási lehetőséget az emlékezetparadigma és a professzionális történetírás között; még akkor is, ha egyértelmű, hogy a történelem és az emlékezet közé semmilyen esetben sem lehet egyenlőségjelet tenni.

2.1.2. Az emlékezet fogalmának leírása

a) Emlékezés és emlékezet

Az *emlékezés* szót hallva az elsődleges asszociáció egy kognitív folyamat, amely arra szolgál, hogy az agyban tárolt információk felszínre törjenek, majd alkalmazásra kerüljenek. Az emlékezés mint egyéni képesség azonban nem egyértelműen adatik meg mindenkinek. Már az ókori gondolkodók is értekeztek az emlékezésről és magáról az emlékezet fogalmáról, így jöhettek létre olyan, korszakokon átívelő és meghatározó fogalmak, mint az *ars memoriae* vagy a *genius loci*. Először Keószai Szimónidész alkotta meg az *ars memoriae* fogalmát, hogy később szónokok is előszeretettel alkalmazzák beszédekben, annak érdekében, hogy érvelésüknek alapot adhassanak. Erre már Quintilianus is utalt tanításaiban, érdemes azonban megvizsgálni Cicero beszédeit is, aki így fogalmaz: „Az emlékezésnek roppant ereje lakozik a térbeli helyekben”.⁷ Egy retorikai szónoklat hagyományos tagolásának vizsgálatánál is láthatjuk, hogy az öt rész egyike a *Memória*, ami eszköze a megismerésnek és a kifejezésnek. A *Rhetorica ad Herennium*, amely a Kr. u. 1. században jött létre, két emlékezetet: a *mesterséges emlékezet*, illetve a *természetes emlékezet* között tesz különbséget.⁸

Az antik szerzők szerint az emlékezés képessége a mesterséges emlékezeten alapul. Ez egy olyan képesség, melynek fejlesztésével és folyamatos használatával az ember képessé válik nagy mennyiségű információhalmaz (tudás) szintetizálására és felhasználására. Az *ars memoriae*-vel azonban közel sem azonos az emlékezés kultúrája, amit Jan Assmann *kulturális emlékezet*nek nevez. Az egyéni emlékezés, az *ars memoriae* ugyanis csakis az individuumra vonatkozatható, és csak az egyén használhatja fel saját kvalitásainak megfelelően, tehát egy egyéni képesség és módszer. Az emlékezés kultúrája azonban már feltételez egy kisebb csoportot vagy valamilyen szinten és formában strukturált társadalmat, aminek kötelezettségei és szükségletei vannak. Ezen szükségletek kielégítéséhez kapcsolódik feladatuk és felelősségük, ami nem más, mint az *emlékezés*.

Az assmann-i definíció szerint az emlékezés egy olyan átfogó fogalom, amely magába foglal a múlt iránt irányuló minden mentális megmutatkozást. Az emlékezés tehát egy híd, amely nem engedi,

⁷ Den Boer, Pim: Loci memoriae – Lieux de mémoire. In: Ertl–Nünning, 2008. 19.

⁸ Assmann, 1999. 29.

hogy a múlt és a jelen között húzódó szakadék végérvényesen átjárhatatlan és megfejthetetlen maradjon. Nem szabad azonban összekeverni a hagyományt és az emlékezetet, hiszen a kettő közel sem azonos módon működik. A hagyomány alkalmazásra kerül, folyamatosságot sugall és explicit módon nem mutat rá arra a cezúrára, amely a múlt keletkezésénél tapasztalható. Magát a jelenséget redukálja továbbá azzal, hogy nem reflektál a törésre, hanem továbblép és elfojtja azt.⁹

Különböző korokban, különféle módon gondolkodtak az időről, a jelen és a múlt kapcsolatáról. Augustinus szerint a múlt, a jelen és a jövő nem más, mint pusztán három különböző aspektusa a jelennek. A jelent az emlékezet teszi láthatóvá, amely nem csupán történelmi öröklés, sokkal inkább a múlt megértése. Egyúttal az emlékezet maga egy tér a cselekvésre, amelyben megszülethet a múltból a jövő újdonsága. Az ebből fakadó probléma az aktuális jelennel az, hogy a múlt és a jövő között sajátos különbségek mutatkoznak. Így lehetséges, hogy az emlékezet elsődleges funkciója maga a *felejtés*.¹⁰ A múltat ugyanis a társadalom választotta magának – a hagyományozódás logikájából fakadóan –, a múlt történelmi ok-okozatiságának folytonossága pedig csupán hasznosíthatóság kérdése, tehát kötelezően megjelenik a *szelektivitás*. Így válik az ok-okozatiság felfejtése egy megfigyelési konstrukcióvá.¹¹

b) Kollektív emlékezet

Az alapvetően Maurice Halbwachs által kidolgozott *kollektív emlékezet* fogalmának központi tétele, hogy az emlékezet a társadalomban determinált jelenség. Halbwachs elméletében nem tért ki és nem vizsgálta az emlékezés fizikai és biológiai alapjait. Legvilágosabban így fogalmazható meg állítása: egy ember, aki a társadalomtól teljesen izolálva, magányosan nő fel, nem rendelkezik az emlékezés képességével.¹² Egy személy saját emlékezete tehát különböző kommunikációs és interakciós folyamatok révén alakul ki. Az ember egyéni emlékezetének kialakulása tehát függ a társadalmi csoportok, közösségek életében (vö. család, nemzet, vallás) való részvételétől; ezek teszik lehetővé az *individuális (egyéni) emlékezet* létrejöttét és későbbi használatát.

⁹ Assmann, 1999. 30–32.

¹⁰ Vö. Todorov értekezését arról, hogyan küzd az ember az emlékezet eltörlése, a rákényszerített felejtés ellen, illetve arról, hogyan juttatta a politika hatalomra a felejtés intézményét, az emlékezés elsorvasztását: Todorov, 2003. 11–13.

¹¹ Hidas, 2017.

¹² Halbwachs, 1992.; Halbwachs, Maurice: A kollektív emlékezet. In: Felkai–Némedi–Somlai, 2000. 410.

Az emlékezet a kommunikációs közegben él és marad fenn. Ha ez a közeg sérül vagy esetlegesen torzul, az mindenképpen az eredeti jelentéstartalom egy szeletének az elvesztését jelenti, amit felejtésnek nevezünk. Az egyéni emlékezet tulajdonképpen annak a tevékenységnek az eredménye, hogy az egyén részt vesz az egyes csoportok életében, melynek révén azonos tudatelemekkel találkozik, majd azonos tudatelemeket kezd el birtokolni, a kommunikációs jelek segítségével pedig végbemegy az emlékezés folyamata. Ez az emlékezet azért egyéni, mert egyes pontok sajátos és absztrakt módon köthetők össze és jeleníthetők meg; az egyéni emlékezet azonban minden esetben a kollektív emlékezethez kötődik. Ami az egyéni emlékezetet egyénivé teszi, az tehát az érzékelés és feldolgozás, nem pedig az emlékezés maga, amely egy csoport gondolkodásából ered. A *kollektív emlékezet* létezése mindig egy csoport létezésével függ össze, és annyi emlékezet létezhet és formálódhat, ahány közösség és ahány csoport létezik.¹³

c) *Kulturális és kommunikatív emlékezet*

A csoportos emlékezés szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálata az 1980-as évektől kapott új erőre a társadalomtudományokban, majd vált elterjedtté egyre szélesebb körben.¹⁴ A kollektív emlékezet eddigre már kiforrott elmélete alapján Jan Assmann egyiptológus dolgozta ki a *kulturális emlékezet* és a *kommunikatív emlékezet* fogalmait, mely egy máig meghatározó paradigmává vált.

A *kommunikatív emlékezet* mindig egy olyan múltra, eseményre vonatkozik, amelynek átadása feltételez egy verbális közeget. Egyik szemléletes példája ennek a *nemzedéki emlékezet*. Az időtartam, amelyet a kommunikatív emlékezet képes lefedni, megközelítőleg nyolcvan évet tesz ki, de ebben az időintervallumban is van egy fordulópont, egy úgynevezett *felezési idő*, amikor az emlékezet transzformálódik és átértékelődik: ez nagyjából negyven év. Ennek oka a különböző személyekre hagyományozott és továbbadott emlékezet, tehát az első átadó kihalásával fokozatosan halványul és változik a tartalom.¹⁵ A kommunikatív emlékezet kapcsán találkozhatunk az *oral history* fogalmával, egy mára már elterjedt és kanonizált kutatási szemlélettel és módszerrel, amelynek keretében az emlékező irányított kérdésekre válaszolva vagy

¹³ Halbwachs, Maurice: A kollektív emlékezet. In: Felkai–Némedi–Somlai, 2000. 403–432.

¹⁴ Assmann, 1999. 11.

¹⁵ Assmann, Jan: Communicative and Cultural Memory. In: Erl–Nünning, 2008. 111–112.

szabadon beszélve, interjú (szóbeli közlés) során adja át emlékeit és tudását az interjúkészítőnek, aki a saját eszközeivel feldolgozza és értékeli azt, tehát archívumot készít.¹⁶

A kommunikatív emlékezet „letelte” után beszélhetünk *kulturális emlékezet*ről. A kulturális emlékezet az, amikor már különböző emberek által konstruált archívumok, könyvek, tankönyvek, múzeumok, levéltárak és fotótárak őrzik meg a történések emlékét, a múltat, amelyből konstruálható a történelem. Ettől a ponttól következik be az emlékezet és a történelem intézményesülése. A kulturális emlékezet is egyfajta intézmény, amin keresztül a múlt különböző szimbolikus alakzatokat vesz fel, de ezek az alakzatok nem fejezik ki egyértelműen és tökéletesen a múltban lezajlott eseményeket, annak csupán a jelenben releváns elemeit tudják szimbolizálni és továbbadni.

Ez egy exteriorizált, tárgyiasított és szimbólumokban elrejtett, szokások és hagyományok különböző elvein és formuláin átívelő különös intézményrendszer. Mutathat egyik történelmi helyzetből a másikba, ahogyan generációkon keresztül is fennmaradhat. Az emlékezet kihelyezett objektumai és tárgyai külső adathordozókként funkcionálnak és őrzik meg a társadalomnak a felhalmozott tudást, hogy az később felhasználva és átformálva fennmaradjon. Az emlékezet ezeken a közös nevezőkön alapszik. A személyek tudata nincs egymáshoz kötve egy kézzel megfoghatatlan, transzcendens vagy materiális közvetítőszállal, így a kihelyezett és közösen felismert szimbólumok azok a kódok, amelyeket visszafejtve a múlt realizálódik az egyénben; később ezek a kódok közösségi jelekké és jelrendszerekké válnak. Ez a kód lehet egy műalkotás, használati tárgy, évforduló, ünnep, kép, ikon, szimbólum vagy akár egy táj is. Az emlékezés és az emlékeztető tárgy közötti referencialitás anyagi síkon létrejövő kapcsolatokon alapul. „Az emlékezet nem metafora, de metonímia”.¹⁷

¹⁶ Az *oral history* módszerével és történetével kapcsolatban lásd többek között: Vértesi, 2004. 159.; Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: Gyáni, 2000. 128–144.; Lénárt, 2007.; Völgyesi, 2013.

¹⁷ Assmann, Jan: Communicative and Cultural Memory. In: S. Varga–Katschthaler–Morse–Takács, 2013. 36–42.; Assmann, Jan: Communicative and Cultural Memory. In: Erll–Nünning, 2008. 109–117.

d) *Az emlékezeti hely*

A kollektív emlékezet elméletének és fogalmának megújítója Pierre Nora francia történész, akinek elsődleges hipotézise, hogy a történelem és az emlékezet korántsem egy és ugyanaz, hanem tulajdonképpen két, egymástól lényegesen eltérő, különböző fogalom. Nora szavaival élve:

„Emlékezet és történelem távolról sem szinonimák: szinte minden szembeállítja őket. Az emlékezet maga az élet, melyet mindig élő csoportok hordoznak, ezért folyamatosan változik; ki van téve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, más és más alakban jelenik meg, bárki kényére- kedvére használhatja és manipulálhatja, elhallgattathatja vagy hirtelen újra életre keltheti.”

A történelem pedig „[...] mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már létezik.” Megfigyelhető Halbwachs munkásságának továbbvitele, amikor ezt olvassuk Noránál az emlékezet természetéről:

„Az emlékezet természeténél fogva sokféle és megsokszorozódó, kollektív, mégis individualizált. A történelem – épp ellenkezőleg – mindenkire és senkire sem tartozik, ezért lehet egyetemes. Az emlékezet megragadható dolgokban gyökerezik, a térben, a gesztusokban, a képekben és a tárgyakban. A történelem csak időbeli folyamatokhoz, fejlődési ívekhez és dolgok közötti viszonyokhoz kapcsolódik. Az emlékezet abszolútum, még a történelem csak a viszonylagost ismeri”.¹⁸

A kollektív emlékezettől tovább haladva a nemzeti emlékezetre, utóbbival kapcsolatban Nora hangsúlyosan a történelem és a hagyomány fogalmi kapcsolatát elemzi. Arra az eredményre jut, hogy a történelmi tudat, amely eltávolodott az emlékezettől, visszatalál hozzá; így alakul ki az „emlékezettörténelem”. Vagyis a történetírók és az ő eszközeik segítségével előállított *nemzeti emlékezet* a történelmi tudat és az emlékezet különös viszonyából születik.

Pierre Norához hasonlóan Gyáni Gábor is elsődleges szempontnak tartja a kollektív emlékezettel kapcsolatban magát a nemzetet, illetve a nemzet fogalmának vizsgálatát.¹⁹ A nemzet

¹⁸ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In: Nora, 2010. 15.

¹⁹ A nemzeti és birodalmi historiográfia kapcsán lásd újabban: Gyáni Gábor: Transznacionális történelem, birodalmi múlt. In: Szarka, 2017. 11–17.

fontosságának és fogalmának háttérbe szorításával – mivel megszűnik a történetírás befolyásoló tényezőjének lenni, mint emlékező közösség – kerülhet egyre inkább előtérbe a *lieu de mémoire*, az emlékezet helye, avagy emlékezeti hely. Az *emlékezeti hely* fogalmának lényege, hogy az emlékezet eltűnt, így már nincs többé igazi közege (*milieux de mémoires*), csak és kizárólag helyei (*lieux de mémoires*). A társadalom tehát már nem képes felidézni a múltat, csakis különböző emlékezeti helyek létrehozásával és mediációjának segítségével képes annak felidezésére. Emlékezeti hely nem csak a térben létezhet; bármi lehet emlékezeti hely, melynek a jelen emlékezete szempontjából jelentősége van, és ahol ki tud kristályosodni egy adott közösség emlékezete és múltja. Így beszélhetünk többek között például mitikus hősookról, történelmi személyekről, tárgyakról, eseményekről, szövegekről vagy emlékművekről is, mint az emlékezet helyeiről.²⁰

e) *A memory studies irányai és eredményei*

Az 1970-es évektől kezdve egyre nagyobb érdeklődés irányult az emlékezet jelenségének kutatása felé, amely egy adott politikai és gazdasági szituációban megtermékenyítő hatással volt a társadalom- és humántudományokra. Ezen jelenség kiszélesedését szokás *memory boom*nak nevezni, amely alatt a kritikusok azt értik, hogy a modernkori társadalom második világháború utáni, poszttraumatikus élményéből származó igények kielégítése végett a fogalom egy eladható terméké vált, létrehozva a *memory industry*t, azaz az emlékezeti ipart.

Ez a megközelítés egyrészt leegyszerűsítő, hiszen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a társadalom részéről mutatkozó igény feloldatlan kulturális traumákból és mélyen húzódnó kollektív sérülésekből származott. Másrészt igaz a téma kommerciális részét tekintve, hogy egyes, a tudományosság kereteiből kiszakított témák, eredmények, erőfeszítések politikai legitimációként rövid távon használható termékeké váltak. Ilyen termékről beszélhetünk például a nosztalgia (lásd a *retro* kifejezés köré épült divatot) vagy az ismeretterjesztő történelem széles körben való elterjedése (lásd például a *public history* jelensége) kapcsán. De ilyen jelenség volt az általánosságban véve vett érdeklődés növekedése az emlékezet pszichológiai és egyéb megközelítései iránt is. Közelebbről nézve pedig a *memory boom* hatalmas lendületet adott

²⁰ Ld. bővebben: Gyáni Gábor: A kollektív emlékezet és történetírás: kapcsolatuk ellentmondásossága. In: Gyáni, 2010. 72.; Gyáni, 2012.; Hartog, 2006. 142–146.

különböző kutatásoknak, ösztöndíjak létrejöttének, a memoár-írásnak, a kurátori munkának, és számos történelmi témájú projekt megvalósítását tette lehetővé. Míg a társadalom a saját örökségének feldolgozásával foglalkozott és szembesült egykori bűneivel, addig a politikai elemzők a sikeres átmenetet és a hasznos megemlékezési gyakorlatokat vizsgálták. Tulajdonképpen ez a társadalmi, a nyugati világban lezajlott folyamat nevezhető *memory boom*nak, amelyből létrejött a *memory studies* aldiszciplínája.²¹

Az emlékezetkutatás és a történetírás különbözősége abban rejlik, hogy míg előbbi azt vizsgálja, hogy a múlt milyen hatást fejt ki a jelenre, addig az emlékezet paradigmáját alkalmazó történész az „emlékezet kauzálisan megragadható történetformáló szerepét vizsgálja”, kitekintve a jelenre gyakorolt eszmei, továbbá konkrét hatásaira.²² Ugyanakkor elmondható, hogy az emlékezetkutatásokat pusztán a múlt jelenre kifejtett hatásainak vizsgálataként értelmezni merőben determinista megközelítés. A másik értelmezési lehetőség – a konstruktivista megközelítést követve – annak a vizsgálata, hogy a jelen hogyan befolyásolja a múlt megértését.²³ Az emlékezet kutatása a különböző emlékezetnarratívák elemzésével foglalkozik; célja, hogy feltárja a kapcsolatot az emlékezet, az identitás, a társadalmi hovatartozás és az ideológia között. Foglalkozik továbbá az emlékezet és a média kapcsolatával, az emlékezeti formák mediatizálásával és hatásaival is. Így fogja meg a különböző „szövegeket” mint „emlékezeti szövegek” (*memory texts*).²⁴

A *memory studies* sajátossága, hogy már idejekorán elkezdte a saját metanarratíváinak megalkotását, amelyre azért is volt szükség, mert egy olyan terület kutatásáról van szó, amelyet igen nehezen lehet egyes konkrét tudományágakhoz besorolni, hiszen érdeklődésének tárgya a múlt és a jelen folyamatosan érintkező szimbiotikus kapcsolata, illetve az ebből keletkező termékek vizsgálata. A *memory studies* alatt tehát a következőt érthetjük:

„a társadalmi emlékezet kutatásának nevezzük azokat a kutatásokat, melyek arra kíváncsiak, hogyan alakít bennünket a múlt, legyen az tudatos vagy tudattalan, nyilvános vagy magánjelleű, anyagi vagy kommunikatív, mindenki által elfogadott vagy vitatott.

²¹ Olick–Vinitzky–Seroussi–Levy, 2011. 9–10.

²² Gyáni, 2016. 16.

²³ Radstone, Susannah – Schwarz, Bill: Introduction: Mapping Memory. In: Radstone–Schwarz, 2010. 1–9.

²⁴ Kuhn, 2010.

Ezen nem annyira a mnemonikus gyakorlatnak az egyes társadalmi helyszíneken folytatott különböző válfajait értjük, hanem a kollektív emlékezetet”.²⁵

A *memory studies* körébe tartozó kutatók feladatai közé tartozik tehát, hogy vizsgálódásuk középpontjába állítsák azokat az (emlékezeti) intézményeket,²⁶ amelyek tevékenységük során tudományos, művészi és politikai reprezentációkat hoznak létre, megfigyelve a médián (amely az egyik legfontosabb ágense a folyamatnak) keresztül ezen tudástartalmak megosztásának és terjesztésének módját. Mivel a *memory studies* főleg a jelen múltra való reflexióival és felhasználásával foglalkozik, ebből adódik, hogy a diszciplína művelői főleg a különböző társadalomtudományok szakemberei közül kerülnek ki (szociológusok, szociálpszichológusok, irodalom- és kultúratudományok kutatói, médiakutatók); tehát nem a múlt történelmi referencialitásával foglalkoznak, hanem a „múltra visszatekintő jelen” foglalkoztatja őket. Ez tulajdonképpen az emlékezetkutatás és a történetírás fő különbözősége.²⁷

Ugyanakkor a lassan önállóvá formálódó tudományág nem sorolható egyazon hagyományos diszciplína sorába sem, sokkal inkább inter- és multidiszciplináris. Igaz ugyan, hogy jöttek létre a *memory studies* összefogni szándékozó folyóiratok, kutatócsoportok, szervezetek – mint például az Indiana University Press által 1989 óta kiadott *History and Memory* folyóirat, legújabban pedig a 2017-ben létrejött *Memory Studies Association*. Míg az előbbi folyóirat célja a kollektív emlékezettel kapcsolatos, főleg történelmi tematikájú írások megjelenítése, utóbbi társaság már azzal a kifejezett igénnyel jött létre, hogy a különböző tudományterületek szakértőit összefogja, ezáltal hosszútávon megteremtse egy lehetséges „emlékezettudomány” kereteit.²⁸ Említésre érdemes még a Németországban szerveződő, *Center for Interdisciplinary Memory Research* nevű kutatócsoport, továbbá az angliai *Warwick Center for Memory Studies* kutatóközpontja is.

A terület önállósodásában szintén fontos szerepet tölt(ött) be a Palgrave Macmillan kiadó *Memory Studies* című könyvsorozata, amely 2018-ban már 66 kiadott kötetet számlált, ilyenformán

²⁵ Olick–Robbins, 1999. 24.

²⁶ A múzeumokról és egyéb gyűjteményekről mint emlékezeti intézményekről lásd: Noy, 2018.; Robinson, 2012.; Coffee, 2008.; Stainforth, 2016.

²⁷ Gyáni, 2016. 12–13.

²⁸ A Magyar Tudományos Akadémián 2016-ban tartott, „Emlékezet, Identitás, Kultúra. Kulturális örökség, emlékezhelyek, emlékezettörténet” című konferencia egyik fő kérdésfeltevése is az volt, hogy vajon lehetséges-e egy ilyen multidiszciplináris tudományág létrehozása.

részletes áttekintése alapvetően feszegetné a disszertáció kereteit. A sorozat szerkesztői közé tartozik a *Warwick Center for Memory Studies* vezetője, Andrew Hoskins, továbbá John Sutton. A sorozat tematikai súlypontjai az utóbbi években a kultúra és a jelenben hasznosított múlt aspektusai, illetve a múltfeldolgozás média-aspektusai körül cirkulálnak,²⁹ azon túl, hogy köteteik kiemelten metodológiai megalapozottságúak, és a terület önreflexív szövegeinek is megjelenési lehetőséget biztosítanak.³⁰ Gyakran előforduló, emlékezettel összefüggő témáik a migráció,³¹ a gender³² és a különböző típusú autobiografikus szövegek,³³ továbbá a múzeumok és kiállítási gyakorlataik szerepe az emlékezetben, a múlt rekonstrukciójában. A *memory studies* egyébként is kiemelt témájának számít a gyűjteményeknek, tehát a levéltáraknak, a könyvtáraknak, a múzeumoknak és az egyéb archívumoknak a szerepe a kollektív emlékezetben. A disszertáció témája is alapvetően ebben az értelemben kapcsolódik szorosabban véve ezen kutatási irányzathoz és (al)diszciplínához.³⁴

A politika- és történelemtudomány magyar nyelvi szemantikus rétegében az *emlékezet* szó mára már elfogadottnak és kanonizáltnak számít, elég csak arra gondolnunk, hogy 2013-ban létrehozták a Nemzeti Emlékezet Bizottságát (NEB). E Bizottság azonban – a nevéen kívül – kevés ponton kapcsolódik a fentebb részletesen ismertetett emlékezetparadigmához, illetve az egyre inkább

²⁹ Lásd a teljesség igénye nélkül az alábbi, az elmúlt évek során megjelent köteteket: Han, E. L. (2016): *Micro-blogging Memories*; Albano, C. (2016): *Memory, Forgetting and the Moving Image*; Hajek, A. – Lohmeier, C. – Pentzold, C. (eds., 2016): *Memory in a Mediated World*; Hedges, I. (2015): *World Cinema and Cultural Memory*; Meyers, O. – Neiger, M. – Zandberg, E. (2014): *Communicating Awe*; Jones, S. (2014): *The Media of Testimony*; Niemeier, K. (2014): *Media and Nostalgia*; Pogačar, M. (2016): *Media Archaeologies, Micro-Archives and Storytelling*; Zelizer, B. – Tenenboim-Weinblatt, K. (eds., (2014): *Journalism and Memory*; Lee, P. – Thomas, P. (eds., 2012): *Public Memory, Public Media and the Politics of Justice*; Neiger, M. – Meyers, O. – Zandberg, E. (eds., 2011): *On Media Memory*.

³⁰ Lásd például: Kraenzle, C. – Mayr, M. (eds., 2017): *The Changing Place of Europe in Global Memory Cultures*; Assmann, A. – Shortt, L. (eds., 2012): *Memory and Political Change*; Erll, A. (2011): *Memory in Culture*.

³¹ Lásd például: Kleist, J. O. (2017): *Political Memories and Migration*.

³² Lásd például: Reading, A. (2016): *Gender and Memory in the Global Age*.

³³ Lásd például: Gudmundsdóttir, G. (2017): *Representations of Forgetting in Life Writing and Fiction*; Edwards, D. (2017): *Cultural, Autobiographical and Absent Memories of Orphanhood*; Monchamp, A. (2014): *Autobiographical Memory in an Aboriginal Australian Community*.

³⁴ Itt csupán azokat emeljük ki, amelyek a Palgrave Macmillan *Memory Studies* című sorozatában (*Palgrave Macmillan Memory Studies*, röviden PMMS) jelentek meg, kifejezetten múzeumelméleti témában: Lehrer, E. – Milton, C. – Patterson, M. (eds., 2011): *Curating Difficult Knowledge*; Jones, S. (2014): *The Media of Testimony Remembering the East German Stasi in the Berlin Republic*; Arnold-de-Simine, S. (2013): *Mediating Memory in the Museum*.

intézményessé váló emlékezetkutatáshoz. A Bizottság, valamint a Bizottság munkáját segítő Hivatal törvény szerinti feladata, hogy feltárja a kommunista múlt bűneit, megnevezze a kommunista diktatúra bűnöseit. Számos más közép-kelet-európai, posztszocialista országban létrehoztak hasonló intézményeket, ugyanezen céllal (vö. például: lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete, lengyelül: *Instytut Pamięci Narodowej*, röviden: IPN).³⁵ Tehát, ha a magyar emlékezetkutatás szereplőit és intézményes aktorait keressük, akkor azt máshol kell megtennünk. Bár a Bizottság, a kommunista diktatúra bűneit feltárva, rendkívül alapos és tematikus mélyfúrásokat végez a különböző országos, megyei, egyházi és szaklevéltárakban, ugyanakkor ezen tevékenységével még nem lépte át a hazai politikatörténet-írás pozitívista alapokon nyugvó, tényfeltárást célzó voltát. A hazai kutatóintézeteket tekintve bizonyos szempontból kivételt képez ez alól a Vidéktörténeti Kutatócsoport (avagy Vidéktörténeti Témacsoport), amely a társadalomtörténeti módszertan segítségével igyekszik feltárni a diktatúra tapasztalattörténetét. A Vidéktörténeti Kutatócsoport egyébiránt szintén kötődik az előbbieken említett NEB-hez, hiszen 2014-ben az akkor még MTA (ma ELKH) Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a NEB közötti, öt évre szóló megállapodásból nőtte ki magát; vezető kutatója Horváth Gergely Krisztián. A kutatócsoport a mai napig aktívan működik, számos – kiváló publikációkat eredményező – műhelytanácskozást és konferenciát szervezett az elmúlt években. A kutatócsoport a vidéken élő kutatótársakkal szervesen együttműködve végez főként az 1950-es évekre vonatkozó tapasztalattörténeti kutatásokat.³⁶

A Nyugat-Európában az 1970-es évektől elinduló társadalmi-emlékezési folyamat átalakulása a közép- és kelet-európai posztkommunista országokban az 1989-es rendszerváltások után következett be. Ekkor az új rendszerek politikai érdekei is azt diktálták, hogy nézzenek szembe múltjukkal, a diktatórikus rendszerek hagyatékával. Maga a *memory boom* tehát ekkor kezdett el begyűrűzni a térségbe. Ezen országok múltértelmezéseiben ezt követően fontos szerepet töltek be a diktatórikus rendszerek áldozatai, akik így válhattak „osztályellenségből” a nemzeti panteon részévé. Magyarországon az 1989-es rendszerváltás egyik fő narratívája az 1956-ban levert forradalom átértékelése és nemzeti emlékezetben való elhelyezése volt, amely egy időben zajlott

³⁵ A *memory studies* és az intézmény elnevezésére és céljára tett megfigyeléseket lásd: Laczó–Zombory, 2012.

³⁶ Lásd például Ö. Kovács József 1945 és 1990 közötti, vidéki tapasztalattörténetekre és vidéki társadalomra vonatkozó kutatásait, kiemelten az alábbi munkákat: Ö. Kovács–Kunt, 2009.; Ö. Kovács, 2012.; Bögre–Keszei–Ö. Kovács, 2012.; Csikós–Kiss–Ö. Kovács, 2017.

a kivégzett Nagy Imre és társai újratemetésével,³⁷ amely egyúttal az utolsó szögek egyike volt a magyar kommunizmus koporsójába.³⁸

1989 tehát a társadalmi emlékezet szempontjából egy fordulópont volt, és felkínálta a lehetőséget a 20. századi traumatikus múlt demokratikus keretek közötti átértékelésére. Ennek egyik előzménye az 1980-as években nagy népszerűségnek örvendő történelmi dokumentumfilmek készítése volt, amelyek tulajdonképpen már a rendszeren belül vizsgálni tudtak olyan, a hatalom számára kínos és elhallgatott történeteket, mint például a recski internálótábor³⁹ működése vagy az ÁVH tevékenysége.⁴⁰ A rendszerváltás után olyan tabusított történetek, traumatikus tapasztalatok kerültek előtérbe, mint a holokauszt (vö. Holokauszt Emlékközpont) és 1956 (vö. az 1956-os Intézet Oral History Archívuma). Azon túl, hogy a rendszerváltást követő időszakban az emlékezet elméleti megközelítése még váratott magára, maga az emlékezet az egyik legégetőbb kérdésként volt jelen, még hozzá a történelmi igazság és a bizonyítékok felkutatásával, a bűnösök felelősségre vonásával és az áldozatok kárpótlásával kapcsolatban.⁴¹

Az 1990-es évektől kezdve a magyar tudományosság nagy változásokon ment keresztül, ami magával hozta a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedését, a nyugat-európai intézményekkel vett szorosabb együttműködést, amely nemcsak nagyobb személyi mobilitási lehetőségeket teremtett, hanem egy beáramló tudástranszfer alapját is képezte. Igaz, kérdéseket vetett fel, hogy mindez a hazai tudományosságra milyen közvetlen és közvetett, hosszútávú hatással bírhat.⁴² A magyar emlékezetkutatásról elmondható, hogy sikerrel adaptálta a német és francia területekről érkező elméleti koncepciókat, a különböző időben keletkezett teoretikus szövegek feldolgozása azonban eltéréseket mutat, hiszen a területtel foglalkozó kutatók nagyobb része megragadt az alapszövegek fordításainak értelmezésénél, vagy csupán – mintegy sajátos tudományszociológiai jelenségként

³⁷ Nagy Imrének és társainak újratemetésével kapcsolatban lásd újabban például: Székér–Riba, 2014.

³⁸ Rainer M., 2011. 217–233.

³⁹ A recski internálótábor történetével kapcsolatban lásd: Bank, 2017.

⁴⁰ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd: Sárközi, 2011.

⁴¹ Laczó–Zombory, 2012. 101–104.

⁴² Lásd a *Replika* folyóirat tematikus, angol nyelvű különszámát: Hadas, Miklós – Vörös, Miklós (eds.): *Colonization or Partnership? Eastern Europe and Western Social Sciences*. Budapest: Replika Circle, 1996.; Hadas, Miklós – Vörös, Miklós (eds.): *Colonization of the Social Sciences in Eastern Europe*. In: *Replika*, (1996) 33–34., 19–74. <https://www.replika.hu/en/replika/33-b1-0> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.)

– hivatkozásánál. Ez az egyik kerékkötője annak, hogy a magyar emlékezetkutatások nagyobb nemzetközi projektekbe kapcsolódhassanak.⁴³

Ezen a téren azonban az elmúlt években pozitív tendenciákat lehet felfedezni, utalva a Horizont 2020 konzorciumon belül megvalósuló *Courage, Cultural Opposition* Programra,⁴⁴ vagy a NEB-bel is kapcsolatban lévő, varsói központú *European Network Remembrance and Solidarity*-re („Emlékezet és Szolidaritás Európai Hálózata”).⁴⁵ Ugyanakkor érdemes figyelembe venni ennek kapcsán azt a tényt, hogy a *memory studies* globális kiszélesedése és a társadalomtudományokban is megfigyelhető digitális fordulat (*digital turn*) olyan mennyiségben teszi lehetővé a legújabb teoretikus szövegek megjelenését, amelynek figyelemmel kísérése emberi léptékkal kevésbé lehetséges. Tehát a Laczó–Zombory szerzőpáros által megfogalmazott kritika jogos ugyan, de a kritika alapját képező problematika gyakorlati okainak feltárásával nem foglalkoznak; igaz ugyan, hogy ez már túlmutatna a historiográfia keretein.⁴⁶ Nyilvánvaló azonban, hogy az emlékezetkutatás legrégebbi alakjainak kulcsszövegeire való kizárólagos támaszkodás a kutatási területet nem feltétlenül lendíti előre.

Az emlékezetparadigmához szorosan kötődő szerzők művei közül hazánkban az alábbi szerzők és művek ismertek és kerülnek gyakran alkalmazásra. Egyrészt jelentősnek mondható Paul Ricoeur felhasználásának elterjedése és gyakori hivatkozása, főleg az egyéni narratívákkal és emlékezettel kapcsolatban, amely megtermékenyítő hatással volt, illetve van az irodalom-, kultúra- és filozófiatudományokra egyaránt.⁴⁷

A szintén sokat hivatkozott Pierre Nora esetében elmondható, hogy a francia történésznek az előbbieken több esetben bemutatott és elemzett írásai már magyarra történő lefordításuk előtt is

⁴³ Laczó–Zombory, 2012. 105.

⁴⁴ <http://cultural-opposition.eu/> (utolsó elérés: 2023. 03. 23.)

⁴⁵ <http://www.enrs.eu/hu/about-us> (utolsó elérés: 2023. 03. 23.)

⁴⁶ Fentebbi dilemmájukat a *Korall* folyóirat 2010-ben megjelent tematikus, „Történetírás és emlékezet” című számában fellelhető tanulmányok hivatkozásaira alapozzák. Ezekben megfigyelhető, hogy az emlékezettel foglalkozó szövegek közül csak egy hivatkozik Jan Assmann, Pierre Nora, Paul Ricoeur és Maurice Halbwachson kívül kurrens, az emlékezetkutatások területén alkotó szerzőkre (mint például Ulf Brunnbauer, Maria Bucur, James Mark, Martin Sabrow, Stefan Troebst vagy Maria Todorova, akikre Apor Péter hivatkozik).

⁴⁷ Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka, 1999. 51–68.; Tengelyi, 1998.; Ricoeur, 1999.

nagy hatást gyakoroltak hazánkban. Nora nagyszabású vállalkozása, a *Les Lieux de mémoire*⁴⁸ (1984–1992) közvetlen hatása magyar vonatkozásban a „*Magyarok Kelet és Nyugat között – Nemzeti legendák és jelképek*” című, a Néprajzi Múzeumban 1994-ben bemutatott kiállítás kapcsán mutatkozott meg először, melyet részben a francia történész munkássága inspirált. Hofer Tamás a kiállításhoz kötődő tanulmányának fő kérdésfeltevése is az volt, hogy vajon kiállítható-e a magyar emlékezet helyei.⁴⁹ A szöveg számos vitát generált azzal kapcsolatban, hogy a francia elméleti koncepció átültethető-e itthon a magyar „nemzeti történelemmel” összefüggésben.

Nora recepciójának egyik legfontosabb pontja a *Les Lieux de mémoire* bevezető tanulmányának lefordítása volt K. Horváth Zsolt társadalomtörténész, a magyar emlékezetkutatás meghatározó alakjától 2009-ben. Az *Aetas* folyóiratban megjelenő fordítás, továbbá a később egy tematikus kötetben megjelenő Nora-tanulmányok nagy mértékben fellendítették a magyar emlékezetkutatásokat.⁵⁰ Ennek ellenére a koncepció francia megalkotójának az évtizedekkel későbbi önreflexiója, amely új értelmezési keretet adhatott volna a monumentális nagyságú és léptékű, nyolckötetes *Les Lieux de mémoire*-nak, nem tudott számottevő hatást kifejteni Magyarországon.

K. Horváth Zsolt több, mint másfél évtizedes munkássága során nem csupán a nora-i koncepciót fordította le magyarra, továbbá interpretálta, hanem a paradigma számottevő léptékű felhasználásával és továbbgondolásával jelentős kutatási tevékenységet fejtett ki, aminek kicsúcsosodása a 2015-ben megjelent, *Az emlékezet betegei* című monográfiája.⁵¹ Szövegei az emlékezetkutatások legaktuálisabb kérdéseit érintik, továbbá azok fősodrába tartoznak, ahogyan a magyar emlékezetkutatásokhoz is kapcsolódnak. Az emlékezet mint betegség-metafora értelmezésével K. Horváth historiográfiai igénnyel vonja kritika alá a koncepció recepcióját és ismerteti modellé válásának következményeit és ellentmondásait. Elsőként reflektál továbbá arra a jelenségre, ahogyan Pierre Nora koncepciója a francia történész számára is emlékművé, tehát emlékezeti helyé vált.⁵²

⁴⁸ Nora, Pierre: *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984–1992. 3 kötet-együttes: 1. kötet (*La République*, 1984, 1 kötet), 2. kötet (*La Nation*, 1986, 3 kötet), 3. kötet (*Les France*, 1992, 3 kötet).

⁴⁹ Hofer, 1994.

⁵⁰ K. Horváth, 1999.; Nora, 1999.

⁵¹ K. Horváth, 2015.

⁵² K. Horváth, 2015. 9–20., 293–378.

Az emlékezet helyeinek koncepciója másokra is megtermékenyítő hatással volt,⁵³ főleg a „nemzeti emlékezet” lehetséges létezésének vizsgálatakor,⁵⁴ felhasználva Norán kívül Eric Hobsbawm marxista történész nacionalizmus-kritikai (vö. kitalált hagyomány) munkáját.⁵⁵ A hazai recepció szempontjából megemlíthető még továbbá Pótó János munkássága, aki a köztéri szobrokat az „emlékeztetés helyeiként”, az emlékezetpolitika eszközeiként értelmezi.⁵⁶ Továbbá kiemelhető, hogy egy, a Debreceni Egyetemen megvalósuló projekt keretében a nemzeti emlékezet helyei szintén előtérbe kerültek, amely két kötetben foglalja össze az emlékezetkutatás lehetséges irányait, mindezt nemzeti keretben.⁵⁷ A fentebb felvázolt tendenciát erősítve a szakterület nemzetközi tekintélyei közül azonban csupán Jan Assmann és Aleida Assmann neve és kutatásai szerepeltek a kötet alapjául szolgáló konferencián. Ez részben igazolja Laczó Ferenc és Zombory Máté a területre vonatkozó azon kritikájának jogosságát, hogy megvalósulni látszik a történelem- és társadalomtudományokon belül egyfajta beágyazottság, de azt sajnálatos nemzetközi elszigeteltség kíséri.⁵⁸

Jan Assmann talán az egyik legismertebb és egyben legtöbbet hivatkozott név a magyar emlékezetkutatásokat illetően, ami főleg annak köszönhető, hogy 1999-ben lefordították és kiadták a kulturális emlékezettel foglalkozó egyik legfontosabb monográfiáját. A kollektív emlékezetet egyrészt kommunikatív, másrészt pedig kulturális emlékezetre felosztó szerző elméleti munkássága legalább annyira fontosnak tűnik, mint a nora-i emlékezet helyei. Assmann munkája kitüntetett fontossággal bír az egyes közösségek kollektív identitásának vizsgálatakor, mind a nemzeti, mind pedig a kisebbségi csoportok esetében. A koncepció nem csupán a történelemtudomány területén, hanem interdiszciplináris keretek között is fontosnak mondható,⁵⁹

⁵³ Lásd például: Kovács, 2006.

⁵⁴ Laczó–Zombory, 2012. 109.

⁵⁵ Hobsbawm–Ranger, 1983.

⁵⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy Pótó azon szerzők közé sorolandó, akik az elmélet tényleges implementálása helyett annak csupán névleges alkalmazását végzik el. Monográfiája egy 1989-es, a történelmi gondolkodás és a köztéri szobrok kapcsolatát vizsgáló doktori disszertáció aktualizált újrakiadása volt, lásd: Pótó, 2003.

⁵⁷ S. Varga–Szárász–Takács, 2013. Lásd továbbá a Debreceni Egyetem vonatkozó könyvkiadási projektjét, a *Loci Memoriae Hungaricae* című sorozat további köteteit: <https://dupress.unideb.hu/hu/termekategoria/sorozatok/loci-memoriae-hungaricae/> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.)

⁵⁸ Laczó–Zombory, 2012. 106.

⁵⁹ A koncepciónak a kognitív pszichológiatudományban való elterjedésével kapcsolatban lásd: Laczó–Zombory, 2012. 110. Laczó és Zombory felhívják a figyelmet az alábbi szerzők munkásságára is: László János, Pataki Ferenc, Ehmann Bea és Kónya Anikó (utóbbi a biografikus emlékezet kapcsán).

tehát gyakran előforduló referenciális pont a szociológia, a kulturális antropológia, az etnográfia és az irodalomtudomány területén egyaránt.⁶⁰

Az 1989 utáni történelemtudomány intézményi és személyi alakulástörténete nagyban befolyásolja az emlékezetparadigma későbbi tudományterületi begyűrűzésének sajátosságait.⁶¹ Anélkül, hogy az előbbi jelenséget részletekbe menően ismertetnénk, fontos hangsúlyozni a magyar társadalomtörténet-írás pozitív hatásait. Ugyanis nem csupán a magyar emlékezetkutatások kvázi megteremtője ez az aldiszciplína, hanem a magyar historiográfia leginnovatívabb irányzataként annak módszertani és elméleti megújulásáért felelős ága is egyben. Az említett jelenség következtében történhetett meg, hogy a magyar historiográfiában is bekövetkezett egy kulturális fordulat (*cultural turn*), amely újabb kutatási irányzatainak és módszertani megközelítéseinek köszönhetően haszonnal adaptálhatta az emlékezetparadigmát. Annak ellenére, hogy a *memory studies* névlegesen nem sokat szerepelt a magyar társadalomtörténet szellemi központjának nevezhető Hajnal István Kör éves konferenciájának tematikáiban, a különböző kulturális témákon keresztül mégis hangsúlyosan meg tudott jelenni. Ilyen téma például a mentalitástörténet 1998-ban, a megemlékezések, mindennapok és emlékezet 2000-ben, a személyes és történeti idő 2003-ban, továbbá a kulturális fordulat a történetírásban 2006-ban.⁶² Ennek ellenére a magyar *memory studies* intézményesülése a mai napig várat magára.⁶³

Az 1980-as évek óta a magyar társadalomtörténet-írás meghatározó alakja Gyáni Gábor, aki a modernizálódó társadalom és urbanizáció kapcsolattörténetének kutatása során jelentős eredményeket ért el,⁶⁴ továbbá a magyar *memory studies* létrehozásában és művelésében is meghatározó szerepet játszik. Az emlékezetkutatásokhoz kötődő tanulmányaiban hiánypótló jelleggel ismerteti a nemzetközi elméleti kutatások és historiográfiai irányzatok legújabb eredményeit.⁶⁵ Kiváltképp érdeklődést mutat a történelmi megismerés, a módszertan, továbbá a

⁶⁰ Az assmann-i koncepció tematikus, interdiszciplináris megközelítésére lásd például: Papp–Szarka, 2008.

⁶¹ Ennek részleteiről lásd például: Laczó–Zombory, 2012. 110–112.; Trencsényi, Balázs – Apor, Péter: Fine-tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s'. In: Antohi–Trencsényi–Apor, 2007. 9.

⁶² A *cultural turn* és a nemzetközi historiográfia kapcsolatára vonatkozóan lásd: Suny, 2002.; Debkat, 2009.

⁶³ Laczó–Zombory, 2012. 111.

⁶⁴ Gyáni, 1983.; Gyáni, 2008.

⁶⁵ Gyáni, 2000.; Gyáni, 2007.; Gyáni, 2010.; Gyáni, 2015.

politika és történelem kapcsolata iránt. A hazai és nemzetközi szinten ismertté főleg a szakma felé való nyílt és kritikus attitűdjével vált, amely problémaközpontú megközelítéséből és az egyedi történészi, történetírói szerepértelmezéséből fakad.⁶⁶

Elmondható, hogy a magyar emlékezetkutatások a történelemtudományhoz köthető főbb tematikus csomópontjai a következő jelenkortörténeti események körül artikulálódnak: 1) az 1956-os forradalom és következményei;⁶⁷ 2) a Kádár-korszak (1956–1989);⁶⁸ 3) a holokauszt.⁶⁹ Ahogyan Laczó Ferenc és Zombory Máté historiográfiai igénytel megírt közös tanulmánya is megállapítja, elmondható, hogy a magyar emlékezetkutatások általában nemzetközileg (intézményesen, tematikailag és módszertanilag) kevésbé beágyazottak, azonban releváns eredményekkel tudnak hozzájárulni a magyar történelem- és társadalomtudomány kutatásaihoz. Mivel közös tanulmányuk 2012-ben jelent meg, ezért nem kérhetők számon rajtuk az elmúlt évek tendenciái, amik ugyan nem kecsegtetnek nagy paradigmaváltásokkal, de hozzátartoznak a magyar *memory studies* értelmezéséhez.

A 2012 óta eltelt évtizedből a felsorolt és hivatkozott szerzőkön túl említésre méltó továbbá Tulipán Éva munkássága, aki az 1956-os Köztársaság téri ostrom történeti és emlékezeti aspektusainak bemutatásával nem csupán az „ötvenhatológia”, hanem a hazai emlékezetkutatások sorát is nagy eredményekkel bővítette.⁷⁰ Megközelítése az emlékezeti hely fogalmát egyrészt a fizikai tér jelentéshálójában realizálta, továbbá egy esemény, illetve eseménysorozat egy adott helyszínhez kötődő narratíváit és szimbolikus értelmezéseit elemezte. Müller Rolf mint a kommunista diktatúra államvédelmének és a politikai rendőrség történetének szakértője inspiráló kutatásokat végzett a kép, képiség, emlékezet és a hatalom belső diskurzusának összefüggéseiről, továbbá az erőszak-történet és emlékezet⁷¹ lehetséges kapcsolatairól.⁷²

⁶⁶ Laczó–Zombory, 2012. 112.

⁶⁷ Lásd például: Lénárt, 2007.; Kőrösi–Molnár, 2000.

⁶⁸ Lásd például: Tóth, 2007.; Kovács, 2008.

⁶⁹ Lásd például: Gyáni, 2013.; Laczó, 2016.; Szász–Zombory, 2014.; Huhák–Szécsényi, 2016.; Kovács, 2016.; Szécsényi, 2011.

⁷⁰ Tulipán, 2014.

⁷¹ Müller–Takács–Tulipán, 2017.

⁷² Itt érdemes megjegyezni, hogy a tanulmánykötet Gyáni Gábor által írt historiográfiai bevezetője a tudományosság kereteiből kiszakítva, ideológiai és politikai síkra terelt vitát eredményezett, amelynek hosszútávú eredménye egy nívós közéleti lap szerkesztőségének leváltása és átalakulása lett. A vitát Békés Márton kritikája indukálta, amelyet

Laczó Ferenc és Zombory Máté 2012-es összefoglaló tanulmánya után jelent meg Apor Péter monográfiája, amely a Tanácsköztársaságot a kommunizmus idején alapító mítoszként és emlékezetpolitikai eszközként értelmezi és tárja fel eme múltértelmezés történetét. A szerzőt az emlékezetkutatásokat végző történészek között mint a módszertani felkészültséget tekintve az egyik legkurrensebb és legfelkészültebb kutatót emlegetik, legújabb monográfiája pedig ezen állításukat csak megerősíti.⁷³ Nem a jelenkortörténeti kutatásokon keresztül kapcsolódik továbbá a magyar *memory studies*-hoz Kovács Bálint, aki mint történész, armenológus a magyarországi, erdélyi és a világszerte élő örmény közösségek történetének emlékezeti aspektusait kutatja, kutatásai témáiban és módszertani megközelítésében pedig egyaránt újszerű és példaértékű teljesítményt nyújt.⁷⁴

2.2. Diaszpóra

A legtöbb diaszpórával, illetve a diaszpórák elméletével és tudományos megközelítési lehetőségeinek elemzésével foglalkozó szöveg a *diaszpóra* szó etimológiájával indítja leírását, mindemellett kihangsúlyozva, hogy a diaszpórakutatások napjainkban és az elmúlt három évtizedben rendkívül népszerűvé váltak. Ennek margóján mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy a legtöbb elméleti intencióval íródott szöveg, amely a nemzettel, diaszpórával, emlékezettel vagy az ezekhez kötődő más, interdiszciplináris témákat érintve íródik, nem felejtí el kihangsúlyozni annak újszerűségét és káros népszerűségét, ez azonban már sokkal inkább tudományszociológiai jelenségnek tekinthető aspektus. Mindenesetre hangsúlyozzuk, hogy nem kívánunk a tudományos sztender keretein túlnyúlni, ezért az elméleti keretek beágyazását illetően ezt a struktúrát igyekszünk követni. A diaszpóra mint fogalom és elméleti keretrendszer a disszertáció során oly formán tűnik relevánsnak, hogy idővel az egykori magyar csendőröket, az emlékezeti narratívák változásával az idők múlása során nem csupán emigrációs közösségnek, hanem a kanadai magyar diaszpóra egy részének érdemes tekinteni.

Gyáni Gábor válasza követett; lásd: Gyáni Gábor: A verőlegényi ethosz. In: *Kommentár*, 12. (2017) 4., 61–67.; Békés Márton: Válasz Gyáni Gábornak. In: *Kommentár*, 12. (2017) 4., 68.

⁷³ Apor, 2010.; Apor, 2014.

⁷⁴ Kiemelten lásd például: Kovács, 2012.; Kovács, 2014.; Kovács, 2015.; Kovács Bálint: „Noahs Arke für die Armenische Werte”. Die Gründung des Armenischen Museums in Armenierstadt. In: Dmitrieva–Kovács, 2014. 49–58.; Ganjalyan–Kovács–Troebst, 2018.

Mindenekelőtt azonban ki kell emelnünk, hogy a magyar diaszpórával kapcsolatban, továbbá az emigráció történeti és szociológiai szempontú vizsgálatát is összevonva megkerülhetetlen munkát végzett Gázsó Dániel, akinek munkássága nem nélkülözi a magas szintű elméleti és metodológiai reflexiót, az interdiszciplináris összefonódás igényét és lehetőségét.⁷⁵ Őszintén megvalljuk, hogy Gázsó diaszpóra-elméleti szövegei inspirálták azt a gondolkodást, amelyen keresztül összekötöttük a disszertációban elemzett forrásanyagot a jelen fejezetben reflektált elméleti keretekkel.

A diaszpóra szó szétszóródást, szétszórátást jelent és az ógörög nyelvből származik. Bizonyos népcsoportok kényszerű vagy önkéntes, hosszútávú helyváltoztatására utaló jelentőse először a Septuagintában jelent meg. Ekkor kapott egy olyan konnotációt, hogy a kiválasztott zsidó népnek a környező nem-zsidó (vö. pogány népcsoportok) közösségekben kell szétszóródniuk. A kifejezés az Újszövetségben spiritualitással itatódott át, amely ekkor már a keresztény népekre vonatkozik. A 18–19. század folyamán, a nemzetállamok kialakulásának korában, a nemzet fogalmának létrehozásában és annak keretezésében is felmerülő fogalom a diaszpóra, amely így természetszerűleg kötődik össze vallás és nemzet egymástól nehezen elválasztható fogalmi kettősével.⁷⁶

A tudományos és nem tudományos diskurzusokban a kifejezést a 20. század második felében kezdték el alkalmazni Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban a zsidó, örmény, görög, afrikai, ír, kínai és minden egyéb olyan közösségre, amely vélt vagy valós hazájától távol, szétszórásban élő és kisebb közösségeket képez egy nagyobb makroközösségi tudatban.⁷⁷ Gázsó megemlíti,⁷⁸ hogy a makroközösségi fogalom milyen szoros összefüggést mutat Benedict

⁷⁵ Munkái közül kifejezetten lásd disszertációját: Gázsó Dániel: *Otthon és itthon: A magyar diaszpóra és anyaországa*. Doktori disszertáció. Politikaelméleti Doktori Iskola, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2020., ill. a disszertáció alapján készült monográfiáját: Gázsó Dániel: *Otthon és itthon: A magyar diaszpóra és anyaországa*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022., kifejezetten: 397–399. Mindezen túl lásd még alábbi, jelen munkánkhoz kapcsolódó publikációit: Gázsó, 2015.; Gázsó, 2016.; Gázsó, 2017.; Gázsó, 2018.; Gázsó, 2020a; Gázsó, 2020b; Gázsó, 2020c; Gázsó, 2020d.

⁷⁶ Gázsó, 2022. 31–32.

⁷⁷ Gázsó, 2022. 33.

⁷⁸ Gázsó, 2022. 33., 18. lábjegyzet.

Anderson klasszikussá vált szövegében a nemzet fogalmával, amelyet az úgynevezett elképzelt közösségekről írt:

„(...) a nemzet [ti. fogalmának] következő meghatározását javaslom: elképzelt politikai közösség, melynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el. Elképzelt, mivel még a legkisebb nemzet tagjai sem ismerhetik meg a nemzet más tagjainak a többségét, nem találkoznak velük, még csak nem is hallanak róluk, elméjükben mégis létezik annak a képe, hogy egyazon közösséghez tartoznak.”⁷⁹

A diaszpórákutatók elméleti és strukturális szempontból is meghatározó alakja Khachig Tölölyan, aki létrehozta a *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* című folyóiratot, ezzel keretet biztosítva a(z al)diszciplína nagyobb arányú láthatóságának és disszeminációjának.⁸⁰ Tölölyan a diaszpóra kifejezésének, és ezáltal az arról való gondolkodásnak, ennek következtében pedig szervezeti struktúrállódása lépéseiként négy fontosabb történelmi pontot határozott meg, amely főként az Amerikai Egyesült Államok történetéhez köthető az 1960-as években.⁸¹ Az első lépés véleménye szerint a *Black Power* néven ismertté vált afroamerikai polgárjogi mozgalom, illetve társadalmi és politikai működésének eredményei, amely új kontextusba helyezte az Amerikában élő színesbőrű közösség történetét. A 19. századból fennmaradt konzervatív, szegregatív jogi szemléletet átkeretezte, ezáltal jelentős gyakorlati változásokat ért el az ebben a kontextusban egységesnek értelmezett afroamerikai közösség életében, amely ezután kezdte el – némely esetben – alkalmazni magára az *afrikai diaszpóra* kifejezést.

Tölölyan második meghatározó eseménynek az 1967. június 5. és 10. között lezajlott hatnapos háborút tartja, amely során Izrael megerősítette korábbi, modernkori államalapítását, amelyet jelentős mértékben segítettek az USA-ban élő zsidó közösségek, azok anyagi és politikai támogatói és lobbitevékenysége. Ezen tevékenységük modellként szolgált az országban élő egyéb közösségeknek, így új irányt tudott szabni a különböző etnikai közösségek „re-diaszpORIZÁLÁSÁNAK”, amely végső soron azt jelentette, hogy a szétszórta élő közösségek különféle

⁷⁹ Anderson, 2006. 20.

⁸⁰ Gázsó, 2022. 33.

⁸¹ Tölölyan, 2012. Tölölyan diaszpórával kapcsolatos, néhol provokatív szövegei közül lásd például: *Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment* (1991); *Diaspora, Homeland, and the Problem of Return* (2002); *The Contemporary Discourse of Diaspora Studies* (2007).

kötelezettségeket fogalmaztak meg az anyaországban és földrajzilag máshol szétszórtan élő egyéb közösségek felé a kölcsönös támogatást és segítségnyújtást tekintve. Ezek az úgynevezett „diaszporikus kötelezettségvállalások” a gyakorlat következtében kitágították a diaszpóra kifejezés jelentéstartamát.

A diskurzusalkotó kutató harmadik mérföldkönek az 1965-os új amerikai bevándorlási törvények bevezetését nevezte (amely egyébként időrendben korábban következett be, mint a másodiknak megjelölt hatnapos háború). E törvények bevezetésével eltörölték a korábban érvényben lévő, a nemzeti és etnikai megfontolásokon nyugvó bevándorlási kvótákat. Ezáltal beindult az USA-ban a nagy olvasztótégely elgondolásának háttérbe szorulása, amely lehetőséget biztosított az újonnan érkező bevándorlóknak, hogy a társadalomba való beilleszkedéssel párhuzamosan meg tudják őrizni identitásuknak azon határait, melyek az etnikumukhoz vagy nemzeti hovatartozásukhoz köti őket. Ez természetesen nem mehetett volna végbe akkor, ha ez a szemlélet és a bevándorlás jelenségének megítélése nem változik meg gyökeresen az amerikai társadalomban.

A negyedik pontnak egy folyamatot nevez meg Tölölyan, amely kevésbé társadalmi, sokkal inkább tudomány-szociológiai jelenség, miszerint egyre több tanulmány kezdett napvilágot látni az etnicitás, nemzeti identitás, multikulturalizmus és kulturális sokszínűség témakörében. Ezen négy meghatározó pont következtében a diaszpóra fogalma meglehetősen népszerűségnek kezdett örvendeni, amelynek eredménye az lett, hogy a szó maga gyűjtőfogalommá vált és egyre több, korábban nem használt társadalmi jelenségre és csoportra kezdték el alkalmazni a diaszpóra kifejezést (mint például: bevándorlók, vendégmunkások, menekültek vagy száműzöttek). Sőt, Tölölyan véleménye szerint „az összes olyan etnikai, nemzeti, származási vagy vallási alapon szerveződő makroközösség megnevezésére is” elkezdtek alkalmazni, „mely valós vagy elképzelt hazájától távol a világban szétszórtan él.”⁸²

Ebből a folyamatból forrta ki magát az az igencsak elterjedt és nyílt definíció, amelyet Walker Connor fogalmazott meg a diaszpórára: „egy népnek az óhazán kívül élő része”.⁸³ Ezzel kapcsolatban Rogers Brubaker fejtette ki kritikáját és alkotta meg a „csoportizmus” (*groupism*) fogalmát, amelyet azért hozott létre, hogy a teljesen megengedő, ezáltal mindenki által

⁸² Gázsó, 2022. 35.

⁸³ Uo.

használható, minőségileg használhatatlan diaszpóra fogalmát újraértelmezze, és a különböző mikro- és makroszintű csoportokat külön-külön kategóriákként értelmezve tudja kezelni.⁸⁴

A diaszpóra fogalmát a 2000-es évek óta Magyarországon és világszerte egyaránt meghatározza a fogalom Brubakertől származó, gyakorlati kategóriaként való értelmezése. Gázsó remekül foglalja össze Brubaker elméletének lényegét, miszerint:

„Rogers Brubaker ezzel a maga kreálta fogalommal azt a tendenciát írta le, amely hajlamossá tesz bennünket arra, hogy etnikai, nemzeti, származási vagy vallási alapon megkülönböztetett közösségeket [ti. mint amilyen esetünkben például a magyar emigráció 1945 után] belülről homogén, kívülről lehatárolt, szilárd, egységes csoportokként kezeljünk: olyan cselekvő kollektívákként, melyek saját érdekekkel és célokkal rendelkeznek.”⁸⁵

A diaszpórák sztereotip tudományos megközelítése és értelmezése Brubaker szerint káros hatással bír.⁸⁶ Ugyanakkor azt is kihangsúlyozza Brubaker, hogy „(...) az etnopolitikai gyakorlat kategóriáit nem fogadhatjuk el kritika nélkül, mint a társadalomelemzés kategóriáit.”⁸⁷

A csoportizmus elgondolásának alkalmazásakor Brubaker azt javasolja, hogy az elemzés során a különböző etnikai csoportokat, nemzeteket és makroközösséget kategóriákként érdemes kezelni. Ezáltal láthatóvá tudjuk tenni a különböző etnikai, nemzeti vagy faji csoportokat, mintha azok „szilárd entitásként” léteznének, ugyanis ez véleménye szerint „segít abban, hogy az etnicitást csoportok nélkül képzeljük el”.⁸⁸

Brubaker említett tanulmányát kiválóan foglalja össze Gázsó, saját fordításainak felhasználásával. Ezekből merítve állíthatjuk, hogy Brubaker célja nem a diaszpóra kifejezés dekonstrukciója volt, hanem az, hogy leépítse a szubsztancialista megközelítést. Brubakert követve célunk, hogy a diaszpórárt ne élesen és pontosan körülhatárolt és definiált csoportnak tekintsük, hanem „mint

⁸⁴ Brubaker, 2005.

⁸⁵ Gázsó, 2022. 43.

⁸⁶ Gázsó, 2022. 44.

⁸⁷ Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor–Majtényi, 2005. 113.

⁸⁸ Gázsó, 2022. 44. 38 lábjegyzet.

gyakorlati kategóriát, projektumot, követelést és alapállást.”⁸⁹ Brubaker a fogalom kereteinek megújítását azért is helyezte előtérbe, mert úgy látta, hogy a különféle szervezetek és anyaországok identitásformáló célzattal működnek, és olyan fogalmakat alkalmaznak, melyeknek téves használata kontraproduktív lehet. Ezáltal, a használat általi normatív változások kieszközlése révén a diaszpóra szó nem leíró, hanem struktúraalkotó fogalommal vált, amely „nem annyira leírja, mint inkább átalakítja a világot.”⁹⁰

A csoportizmus fogalom alkalmazásának hasznát végső soron tehát abban lehet megragadni kutatásunk szempontjából, hogy a különböző alapon szerveződő közösségek egyáltalán nem megingathatatlan és statikus, hanem rendkívül dinamikus és multidimenzionális jelenségek. A csoportizmus fogalma ezáltal sokkal inkább a társadalmi-politikai folyamatok felé tereli a figyelmünket.⁹¹

2.2.1. Diaszpóra és emigráció

A diaszpórák lehetséges tipologizálásánál elsődlegesnek – olykor már-már magától értetődőnek – tűnik a migrációs eredet hangsúlyozása. Esetünkben ugyanakkor nem az egyénileg átélt helyzetváltoztatást vagy migrációt jelenti, hanem sokkal inkább a közösségi, a kollektív identitásban megjelenő elvándorlás tényét és annak kulturális regiszterekké válását, ezáltal szimbolikus, közösségi- és tudatformáló erejét.⁹² Ahogy azt Gázsó megfogalmazza:

„Ebben az értelemben a migrációs eredet még a »mátság«, tehát a kulturális, etnikai, nyelvi vagy vallási megkülönböztető jegyek jelentőségét is felülmúlja, hiszen egy diaszpóráközösség éppen azért »más« az őt körülvevő társadalmi és kulturális környezettől, mert máshonnan származtatja magát még akkor is, ha az adott közösség tagjai nem élték át személyesen az elvándorlás folyamatát.”⁹³

Míg a diaszpóráközösségeknél az anyaországról, szülőföldről, származási területről való elvándorlás az, amely a kollektív emlékezetben összetartó, csoportkohéziós elemként épül be,

⁸⁹ Gázsó, 2022. 44.

⁹⁰ Gázsó, 2022. 44.

⁹¹ Gázsó, 2022. 49.

⁹² Gázsó, 2022. 50.

⁹³ Uo.

addig az „őshonos” nemzeti közösségeknél a természetes szülőfölddel és lakóhellyel való szoros kulturális és fizikai kapcsolat az, ami meghatározza a közösségi identitás csoportkonstrukciós erejét, ezáltal a történelmi múlt és annak földrajzi vonatkozásai határozzák meg a közösségi identitás létrejöttét és annak minőségét.⁹⁴ Ahogyan azonban Gázsó is rámutat, önmagában a migráció nem elégséges feltétel egy csoport létrejöttéhez, illetve a létrejött csoport kritériumrendszerének meghatározásakor:

„(...) az elvándorlás, a fizikai helyváltoztatás, a földrajzi szétszóródás nem minden esetben vezet diaszpóráközösségek kialakulásához. Következésképpen a fogalom meghatározásához a migrációs eredet figyelembevétele szükséges, ámde nem elégséges.”⁹⁵

A migrációs tényező mellett különböző tipológiákat hoztak létre, hogy a különböző csoportok adottságait és tulajdonságait kategorizálni lehessen. Gázsó összefoglalása mentén ezen különböző nézőpontokon alapuló, némileg különböző irányba mutató tipológiákat az alábbiakban mutatjuk be. Armstrong kétféle diaszpórárt különböztet meg: a proletár és a mobilizációs diaszpórárt. A proletár diaszpóra elsődleges adottsága, hogy tagjai befogadó hazájukban társadalmi peremhelyzetben, hátrányos helyzetben élnek. A mobilizációs diaszpóra főbb ismérve, hogy a befogadó országban kiemelt társadalmi státuszt tudnak maguknak kiharcolni, azáltal, hogy módjukban áll az adott ország gazdasági és politikai helyzetét jelentősen befolyásolni vagy befolyásuk alá vonni.

A mobilizációs diaszpórának Armstrong két altípusát különbözteti meg: archetipikus és szituatív mobilizációs diaszpóra. Az archetipikus mobilizációs diaszpórárt státuszát tekintve állandóság jellemzi, míg a szituatív mobilizációs diaszpóra csoportjának kiváltságos helyzete időszakos és nem állandó érvényű; azaz esetükben hosszú távon a társadalomba való integrálódás figyelhető meg.⁹⁶ Az egykori kanadai magyar csendőrök a szerző értelmezése szerint a kezdeti menekült létből vált csendőremigrációvá, amely az évtizedek során részévé vált a kanadai magyar diaszpórának, tehát ezen értelemezési keretek évtizedes történelmi változások következtében váltak

⁹⁴ Gázsó, 2022. 51.

⁹⁵ Gázsó, 2022. 53.

⁹⁶ Uo.

releváns. Ahogyan a későbbiekben vizsgált levéltári iratanyag is történeti kontextusban, majd a 2010-es évek magyar diaszpórapolitikájához fog akaratlanul is kötődni.

2.3. Múzeum

A múzeum intézménye a felvilágosodás időszakának terméke; a 18. század második felétől kezdve egyre inkább fontos szerepet ruháztak rá a modern nemzetállamok politikai identitásának kialakítását célzó és elősegítő folyamatban. A múzeum funkciója nem csupán abban áll, hogy az összegyűjtött tudást rendszerezze, majd oktatási tevékenységet fejtsen ki. Nagyon fontos szerepe van abban is, hogy a társadalom állampolgáraiban kialakítson egyfajta büszkeség- és elégedettségérzetet, amely instrumentalizáción keresztül megtörténhet a nemzet és örökség identifikálása.⁹⁷

A 19. században a múzeumok segítettek létrehozni és stabilizálni azt a fiktív közeget, amit Benedict Anderson nyomán *elképzelt közösségeknek* hívunk. Ezen elképzelt közösség tagjai közös tudásban, önértékelésben, értékekben és szabályokban határozzák meg önmagukat, amely a közös múlton és emlékezeten keresztül realizálódik.⁹⁸ A múzeumot továbbra is a tudás és a kulturális érzékenység helyeként tartjuk számon, de az elmúlt évszázadban erős kritikák érték, főként annak kapcsán, hogy megkövült struktúrává alakíthatja és dekontextualizálhatja az élő hagyományokat. Ezáltal elidegenítheti az embereket múltjuktól, annak okán, hogy hegemónikus nemzeti narratívákat és ideológiailag átítatott tudást terjeszthet mint a hatalom egy intézménye, illetve eszköze.⁹⁹

Ezzel összefüggésben idővel maguk a múzeumok is megkérdőjelezték saját szerepüket. Ez a kritika részben a feminista, posztmodern és posztkoloniális kritikai elméletek közvetett vagy közvetlen hatására született meg, másfelől pedig az intézmények politikai fenntartói részéről is megkérdőjelezték a múzeumok fenntartási költségeinek politikai és társadalmi hasznosulását.¹⁰⁰ A múzeumok későbbi szerepmeghatározásából fakadó krízis eredményeként lehet beszélni úgynevezett *museum boom*ról, azaz „múzeumrobbanásról” is, hiszen a társadalmi kirekesztés és

⁹⁷ Lásd: Duncan, Carol: Art Museums and the Ritual of Citizenship. In: Karp–Lavine, 1991. 88–103.; Duncan, 1995.

⁹⁸ Anderson, 2006.

⁹⁹ Arnold-de Simine, 2013. 7.

¹⁰⁰ Crooke, Elizabeth: Museums and Community. In: Macdonald, 2006. 170–175.

diszkrimináció egyik csodaszereként kezdtek el gondolni a múzeumokra. Tulajdonképpen ezen jelenség produktumai a disszertációban vizsgált és elemzett múzeum is, melyek a reprezentáción túl számos további, egyéb funkcióval lettek felruházva (amelyek a múzeumok és a muzeológia hagyományos keretein kívül esnek). Ez a váltás demokratikus lehetőségeket ígért és kínált a problémás múlt feldolgozásához, hogy megmaradhasson a generációk elsődleges tapasztalata a kollektív emlékezetben.

A folyamatosan növekvő, helyi „kommunitárius múzeumok”, „emlékmúzeumok”¹⁰¹ és „örökséghelyszínek” megkérdőjelezték a múzeumok addigi funkcióját és számos kulturális vitát eredményeztek.¹⁰² Az újfajta múzeumok létrejötte, amelyek egyúttal új szerepekkel is rendelkeztek, megnyitotta a lehetőséget az egymással versengő hangok, nézőpontok és narratívák reprezentálásának. Ami az előzetesen domináns történeti diskurzusból kimaradt, az innentől kezdve már helyet kaphatott az új típusú múzeumi intézményekben és helyszíneken, ezáltal lehetőséget kaptak az addig marginális helyzetben lévő közösségek és csoportok, hogy saját narratívájukat bemutathassák, saját közös tudásukat megoszthassák. Mindezek után elmondható, hogy a múzeumok napjainkban már egyre kevésbé próbálnak egy mesternarratívára alapozott koncepciót létrehozni, sokkal inkább a kisebb narratívák, az emberek tapasztalata kap helyet egy-egy gyűjtemény vagy kiállítás létrehozásakor, ezzel is megpróbálva a múlt különböző nézőpontjait megjeleníteni.¹⁰³

Az új muzeológia arra készíti a múzeumokat, hogy felelősséget vállaljanak, reflektáljanak aktuális társadalmi kérdésekre, elősegítve nyilvános viták létrejöttét és lefolyását. Ennek ellenére számos múzeumi látogató igényli az érzelmi megerősítést és támogatást saját identitásának megéléséhez – sokkal inkább, minthogy számára kellemetlen, a másik igazságot képviselő és bemutató tudással találkozzon és szembesüljön. Egyes kritikusok szerint a múzeumnak olyan biztonságos helynek (*safe place*) kellene lennie, ahol a látogatók a saját komfortzónájukon belül

¹⁰¹ Az angolszász terminológiában a *memorial museum* teljesen más jelentéssel bír, mint a magyar emlékmúzeum kifejezésünk. Előbbi a különböző kollektív traumák, eseményeket feldolgozó tematikus intézményekre vonatkozik (lásd például: Terror Háza Múzeum, Berlini Holokauszt Múzeum, Jereváni Örmény Genocídium Múzeuma).

¹⁰² Arnold-de Simine, 2013. 8. Arnold-de Simine hivatkozik az Andreas Huyssen filozófus által felvetett fontos dilemmára, lásd: Huyssen, 1995. 34.

¹⁰³ Arnold-de Simine, 2013. 8.

konfrontálódhatnak kockázatos vagy disszonáns témákkal, kérdésekkel.¹⁰⁴ Ezt a megközelítést azonban több szakember is vitatja, hiszen – érvelésük szerint – ez a biztonság csak akkor maradhat meg, ha a múzeumok a hatalom intézményei maradnak, amely garantálni tudja az egyetlen, megingathatatlan múlt bemutatását.¹⁰⁵ Ennek következtében, mivel a múzeumok kiestek abból a szerepkörből, hogy a „biztos tudás” tudományosan alátámasztott reprezentációját állítsák az érdeklődők elé – amely a nemzetek és régiók politikai identitásának alapjául szolgálhatna –, a kultúra, a történelem „piacosodásának” szereplőivé váltak, összefüggésben a turizmus globális átalakulásával.¹⁰⁶

A múzeumok fentebb nagy vonalakban felvázolt funkciójának eltolódása összefüggésben áll egy úgynevezett *új múzeumelmélet* kialakulásával az 1970-es évektől kezdve, amit „új muzeológiának” hívunk. Az elmúlt évtizedekben végbement paradigmátikus váltás termékeként létrejövő szövegek alapjaiként szolgálnak a disszertációban alkalmazott kritikai nézőpontnak egy múzeum, illetve múzeumi kiállítás diszkurzív és szimbolikus terének lebontásakor. Ennek következtében egy múzeum kapcsán számunkra az a fő kérdés, hogy milyen politikai, ideológiai tartalmakat reprezentál, illetve mindez milyen kapcsolatban áll egyes társadalmi csoportokkal?¹⁰⁷ Az „új muzeológia” koncepcióját ugyan az imént hivatkozott Peter Vergo munkájához kötik, de fontos hangsúlyozni, hogy mindez már egy korábban elinduló francia kulturális kritikai elméleti irány kicsúcsosodása volt. Vergo úgy írja le a muzeológia új paradigmáját, mint egy olyan kritikai diskurzust, amely a múzeum politikai és társadalmi szerepére fókuszál. Kritikával illeti a muzeológia addig túlságosan magába forduló, módszertani kérdésekkel foglalkozó voltát. Az „új muzeológia” Vergo megközelítése szerint azt jelenti, hogy a múzeumnak hasznosnak és relevánsnak kell lennie a közösség számára, így a társadalmi fejlődést kell szolgálnia.

A múzeumok általános szerepéről, funkciójáról és praxisáról az etnológia, illetve az antropológiai tett olyan megállapításokat, amelyek érvényesek lehetnek kutatásunk szempontjából, kiváltképpen

¹⁰⁴ Janes, Robert R.: Museums, Social Responsibility and the Future we Desire. In: Knell–MacLeod–Watson, 2007. 134–146.

¹⁰⁵ Cameron, Fiona: Moral Lessons and Reforming Agendas: History Museums, Science Museums, Contentious Topics and Contemporary Societies. In: Knell–MacLeod–Watson, 2007. 330–342.

¹⁰⁶ Arnold-de Simone, 2013. 9. Arnold-de Simone hivatkozik az alábbi, szintén kiemelten fontos munkákra: Urry, 1990.; Cuno, 2004.

¹⁰⁷ Az ezen tendenciához kapcsolódó első „kulcsszövegek” a következők: Cameron, 1971. és Vergo, 1989. Ezen szűk terület egyik legelismertebb teoretikusa Sharon Macdonald; lásd például: Macdonald, 2003.

a múzeumi kiállításoknak, illetve a kiállított tárgyaknak a (poszt)modern társadalomhoz kapcsolódó viszonyrendszerét tekintve. A muzeológia elméletében mára már klasszikusnak számító szerzők szövegei közelebb vihetnek bennünket a disszertáció elemzési tárgyának számító intézmény gyűjteményének, továbbá az évek során az intézménybe látogatók kapcsolatrendszerének, kölcsönös identitásformáló tevékenységüknek a megértéséhez.

Mindenekelőtt Gottfried Korff etnológus nevét szükséges kiemelni, aki a múzeumi gyűjtés és kiállítás viszonyával kapcsolatban a múzeum általánosan elfogadott kettős funkcióját állapította meg elemzésében.¹⁰⁸ A különböző, közgyűjteményektől függetlenül létrejövő kiállítások Hermann Lübe kompenzáció-elmélete szerint összefüggésben állnak a modern társadalmakban tapasztalható bizalomvesztéssel,¹⁰⁹ azaz a gyűjtéssel foglalkozó hivatalos intézményekkel, valamint a „konzerválási stratégiákkal”, tehát magával a kanonizált történelemmel és történetírással. Ezzel a saját(os), a hivatalostól távol maradó gyűjtéssel egyfajta kompenzáció valósul meg, ami egy, a kánontól tudatosan kívül maradó narratívát eredményez.¹¹⁰ Ez a kívülállás vagy távolságtartás még inkább érthetővé válik az anyaországtól földrajzilag elszakadt és az otthoni diskurzusból kizárt közösségek tekintetében, amelyek különböző kulturális és szellemi regisztereken keresztül igyekeztek saját identitásukat megőrizni.

Fontos szempont továbbá a múzeumokban kiállított tárgyak eredetiségének a kérdése, amely az egész intézményt és a bemutatott (történeti) jelenséget, problémakört, eseményhalmazt stb. hitelessé, ezáltal átélhetővé teszi. A múzeumban térben és jelenben egységesül az elmúlt valóság. A tárgyak egzakt idegensége miatt hívja Peter Sloterdijk a múzeumokat „xenológiai intézménynek”, amelyeket a megütkezés iskolájának tekint.¹¹¹ A múzeumi kiállítás arra sarkallja a látogatót, hogy megismerkedjen az idegennel, tehát kapcsolatba lépjen a tárgyon keresztül a múlt szövetével.¹¹² Tekinthejtjük továbbá a múzeumot és a múzeumi kiállításokat a modern társadalmak egy olyan tipikus intézményének is, amelyek önmagába foglalják a különbözőség, a másság és az

¹⁰⁸ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 219–238.

¹⁰⁹ A történettudomány és a történetírás objektivitásával szembeni bizalomvesztéssel és emlékezettel kapcsolatban lásd: Lorenz, Chris: Unstuck in Time. Or: The Sudden Presence of the Past. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 70.

¹¹⁰ Korff: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 221.

¹¹¹ Sloterdijk, Peter: A múzeum – a megütkezés iskolája. In: Palkó, 2012. 17–29.

¹¹² Korff: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 222.

idegenségnek való jelentéstulajdonítást. Így lesz egyúttal a múzeum az „önmegfigyelés helye”.¹¹³ Az önmegfigyelés célja értelmezhető az identitás megtalálásaként is, amely egyébként is kifejezett célja volt az esetünkben vizsgálatra bocsátott kanadai múzeumnak. Ez a megfigyelésen és részvételen keresztül létrejövő edukációs és didaktikai gyakorlat azonban a katonai és háborús tematikájú múzeumokban néhol kontraproduktív lehet. Ezek a múzeumok – melyek közé részben a Magyar Király Fegyveres Erők Múzeuma is sorolható, hiszen az elsődleges jelentésrétege a gyűjteménynek a diaszpóra-lét – ugyanis általában elutasítják és banalizálják a háborúval együttjáró halál jelenségét, amelynek sajátos esztétikáját és az erőszakot „turista látványossággá alakítják”.¹¹⁴

A katonai és a háborús múzeumokkal kapcsolatban Jay Winter állapítja meg, hogy ezen múzeumok – a „professzionális” történetírás mércéjével – eleve kudarcra vannak ítélve, hiszen a fennmaradt tárgyi emlékek összessége is csupán fragmentumokból összeillesztett képét adhatja a múltnak, nem azt mutatva, „ahogyan a dolgok valójában voltak”; még akkor sem, ha azok autentikussága fel is kínálja ezt az értelmezést.¹¹⁵ Mindazonáltal egyetértünk Jay Winterrel a háborúk morális feldolgozásának helyét illetően:

„A háború a múzeumba tartozik, ugyanis azoknak van egyfajta fél-szagrális aurája. A múzeumok lerakatai azoknak a történeteknek, amelyeket magunknak mesélünk arról, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk és hol vagyunk. [...] hol máshol fogalmazhatnánk meg nehéz, morális kérdéseinket a háborúval kapcsolatban? A múzeumok azok a helyek, ahol feltehetjük kérdéseinket...”¹¹⁶

Sigfried Giedion svájci történész a múzeumokat és kiállításokat a temporalitást tudatosító intézményeknek tartotta. Ahogyan az idegenség, a különállás és a másság elkerülhetetlenül kapcsolatban áll az önazonosággal, úgy a kiállított múzeumi tárgyak anyagszerűsége is feltételezi a múzeumot mint „xenológiai intézményt”, tehát így lehet „az idegennel való értelmes bánásmód” intézménye.¹¹⁷ A múzeumnak természetesen nemcsak megőrző funkcióját, hanem kiállítási tevékenységét is figyelembe kell vennünk, amely elkerülhetetlenül egyfajta aktualizálást is jelent,

¹¹³ Uo. 223.

¹¹⁴ Habsburg-Lothringen, 2012.

¹¹⁵ Winter, Jay: Museums and the Representation of War. In: Muchitsch, 2013. 21–40.

¹¹⁶ Uo. 24.

¹¹⁷ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 224.

amellyel vagy már létező narratívákhoz csatlakozik és erősíti azokat, vagy adott esetben újakat hozhat létre.¹¹⁸ Tehát a múzeum önmagában egységesíti egy közösség anyagi kultúrájának lerakatát, így egyben a közösség múltjának feldolgozóhelyévé válik – utalva ezen a ponton az emlékezet fogalmára is, hiszen a feldolgozás egyfajta emlékező tevékenység is egyben.¹¹⁹

A kiállítás útján aktualizálódik a kiállított tárgy mint az emberi közösségek múltjának egy darabja, amely jelentésösszefüggések útján aktualizálja a csoporttudat esszenciális részének számító kollektív emlékezetet.¹²⁰ Így válik értelmezhetővé a múzeum mint egyes közösségek emlékezeti helye,¹²¹ ahol a kiállított tárgyak és képek feldolgozásán keresztül megvalósul az emlékezés folyamata. A múzeumokban zajló feldolgozást Winter emlékezeti „teljesítménynek” nevezi, ahol a múlt pluralitása alakot ölt. Továbbá az „emlékezeti teljesítmény” egyben egy mnemotechnikai eszköz és út, amelyen keresztül a személyes emlékek újraélhetővé és átértékelhetővé válnak, mint egy meghatározó része a kollektív emlékezetnek.¹²²

Aleida Assmann szerint a kollektív emlékezet legitimitásának oka szintén a történeti diskurzus és a hivatalos történetírói elbeszélésekbe vetett bizalom megrendülése. Továbbá a mediatizált demokratikus társadalmak egy sajátos legitimációs igényét biztosíthatja a kollektív és individuális emlékezet a múlthoz való hozzáférése és értelmezése keresztül, amely hozzásegít a traumák feldolgozásához.¹²³ A kiállított tárgyak mindig csak fragmentumok, amelyek a kiállított konstrukción és a befogadó látogatón keresztül válnak egységgé, egy sajátos feldolgozási folyamaton keresztül (vö. „emlékezeti teljesítmény”). Az értelmezés, illetve a múlt fragmentumainak értelemadása háromdimenziós térben valósulhat meg. André Malraux szerint a töredékességből következik a fikció, ami nyilvánvaló jelentésbeli különbözőséget mutat a hitelességgel, ami egy múzeum vagy múzeumi kiállítás elvárt követelménye a látogatók részéről.

¹¹⁸ Uo. 225.

¹¹⁹ Az emlékezéssel, a múltfeldolgozással és a temporalitással kapcsolatban legújabban lásd: Hidas, 2017.

¹²⁰ Nora, 2010. 13–33.

¹²¹ Disszertációmban a nora-i értelemben vett fogalmat „emlékezeti helyként” használjuk, szemben az „emlékezhely” kifejezéssel, amely szintén elterjedt az emlékezzettörténeti szövegekben. Ennek oka az egyéni-kutatói nyelvi megismerésből fakadó önálló preferencia. A két fogalom között nem látunk minőségi különbséget, sem feloldandó ellentmondást.

¹²² Winter, Jay: The Performance of the Past: Memory, History, Identity. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 11.

¹²³ Assmann, Aleida: Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 35–50.

Ebből a töredékességből következik a feldolgozás folyamatában a narrativitásnál jelen esetben fontosabb képszerűség és annak jelentősége.¹²⁴ Michael Fehr a múzeumot szintén a modern nyugati társadalmak egy termékének tekinti, amelyeknek sajátja a 20. század második felétől az identitásvesztés, illetve identitásdiffúzió, aminek következtében a modern társadalmak hagyományai erodálódnak és eltűnnek, ezáltal a hagyománytudat is megszűnik. Hermann Lübbe ezt nevezte „jelenzsugorodásnak”.¹²⁵ A hagyományok visszaszorulásával párhuzamosan a fogyasztói társadalom által kitermelt tárgyak nagymértékben halmozódnak fel az ember környezetében, mely tárgyak már gyorsan elavulnak, elöregednek, javításuknál pedig célravezetőbb a szelektálás és egy új tárgy vásárlása, ezáltal a termelés működtetése. Ezek a tárgyak tehát gyorsan hulladékká válnak. Ehhez kapcsolódik Michael Thompson személtelmélete, amely rávilágít arra, hogy a nagyarányú technikai és esztétikai fejlődés elértékteleníti a még korszerűt vagy használhatót. Lübbe szerint azonban ez az exponenciálisan növekvő szeméttömeg a kiindulópontja a múlt egyre inkább növekvő jelenlétének a modern társadalomban.

Érdeemes feltenni a kérdést, ahogyan Fehr idézi Lübbert: „vajon miért költünk annyit a múlt jelenvalóvá tételére és ezeket az eszközöket miért nem jövő-orientált célokra fordítjuk”? Lübbe válasza szerint a kiüresedett egyén a múlt jelenbe való emelésével teremti meg magának az otthonosság érzetét. Ez a tézis talán hatványozottan igaz lehet a hazától távol élő közösségekre. Hiszen az emigrációban élő közösségek olyan társadalomban élnek, ahol az egyezményes jelek és a közös kulturális kódok nem a saját nemzeti és etnikai identitásukat erősítik.¹²⁶ Fehr szerint a múzeumokat tehát „ne adattárolókként, hanem az emlékezet egyik formájaként fogjuk fel, így reflektáljunk rá, egyfajta élő organizmusként, amely figyelmét a világ bizonyos aspektusaira fordította és fordítja, és ennek megfelelően gyűjtötte és gyűjti a tárgyakat.”¹²⁷

Kétségtelen, hogy a múzeumok nem csupán tárgyak és alkotások megőrzését ellátó lerakatok, hanem olyan részei a kollektív emlékezetnek, ahol egy-egy közösség múltja és múltértelmezései manifesztálódnak. Általános érvényű továbbá az a kijelentés, hogy a kiállított tárgyak a múlt fragmentumainak bizonyos rend és szemlélet szerinti kiállításával, kész narratívaként

¹²⁴ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 228–229.

¹²⁵ Fehr, Michael: A történelem konstrukciója – a múzeumban. In: Palkó, 2012. 239–254.

¹²⁶ Fehr, Michael: A történelem konstrukciója – a múzeumban. In: Palkó, 2012. 242–243.

¹²⁷ Uo. 252.

diskurzusokba ágyazódnak (a múlt hitelesítésére való törekvéssel, az eredeti tárgyakon keresztüli objektívizációval). Ennek oka lehet bizonyos közösségek (nemzeti, etnikum, vagy egyéb társadalmi csoport) céljainak megvalósítása, érdekérvényesítése.

2.4. A jelenkortörténet-írás kapcsolódási pontjai

Elterjedt nézet a történelemtudomány professzionális művelői, így a történészek körében, hogy egy történelmi esemény vagy jelenség csak bizonyos időbeli távolságból vizsgálható objektíven. Egyes állítások szerint a 20. századi történelem kutatása nem mást, mint politika. Itt minden bizonnyal arra gondolnak, ami a történetírás és az emlékezetpolitika kényes egybefonódásának a jelensége, ami egyértelműen egy episztemológiai dilemma. Ez a végtelkéig leegyszerűsítő állítás azonban nem a jelenkortörténeti kutatásokat folytatók köréből hangzik el, hanem sokkal inkább korábbi korok szakértőitől. Mivel a jelenkor kutatását a szerző egyértelműen a történelemtudományon belül helyezi el – igaz, interdiszciplináris keretek között –, így csakis ezen tudomány premisszáiból és közmegegyezéseiből tud kiindulni.

A tudományos történetírás atyjának hagyományosan Thuküdidész görög történetírót tartják, aki a peloponnészoszi háborút feldolgozó munkájának írásához szemtanúkat keresett fel, hogy hitelesen rekonstruálja a számára is közelmúltban történő eseményeket.¹²⁸ A történetírás ezen egyszerű premisszájából kiindulva a szerző megpróbálja feloldani a szakma által gyakran fel nem oldhatónak tekintett gordiuszi csomót. Habár nem tagadható, hogy a professzionális történetírás és a mindenkori emlékezetpolitika egymással mindig is komplementer viszonyban álltak és állnak.

A jelenkortörténet-írás művelőinek elsődleges problémát jelent az idő. A feltárni kívánt események ugyanis gyakran olyanközelinek tűnnek, hogy sokkal inkább érezzük jelennek, mintsem közelmúltbelinek. A társadalom mélystruktúráinak, hosszú és rövid időtartamainak, szabályszerűségeinek feltárása akadályokba ütközik a jelen aktorainak emberi tökéletlensége, tehát a véletlenszerűség miatt. A közelmúltat kutatókra emiatt hármas teher nehezedik.

Az első teher a fentebb már említett szakmai ítéletalkotás, amely az időbeliséggel van szoros összefüggésben. Másodsorban a kutatott események résztvevői vagy közvetlen tapasztalói még

¹²⁸ Ezen felvetés leginkább az *oral history* művelése és annak szubjektivitása kapcsán szokott előtérbe kerülni; lásd: Vértesi, 2004.

életben vannak, illetve életben lehetnek, akik életben tarthatják a kommunikatív emlékezetet, számolni kell tehát a szemtanúk, illetve az eseményeket alakítók saját igazságával és a történész saját, vélt vagy valós történelmi igazságával, melyek természetesen ellentmondhatnak egymásnak – de biztosan kiegészítik egymást. A harmadik, igen kényes dilemma pedig a már szintén említett politikai szféra nyomása és elvárásai a kutatóval szemben, aki akarva vagy akaratlanul állást foglal témaválasztásával, kutatásának irányával, nyelvhasználatával és intézményi kötődéseivel. Míg a történészt – jobb esetben – köti a tudományosság mércéje, addig a politikus tevékenysége eredményorientált, az objektív tudományos eredmények pedig nem mindig korrelálnak a politikai célokkal. Így válhat az emlékezetpolitikai viták terepévé a 20. század számos sorsfordító eseménye, melyeken keresztül hatékonyan instrumentalizálható a társadalom.¹²⁹

Itt is érdemesnek látszik felidézni a történelemtudományt megújító francia társadalomtörténeti iskola, az *Annales* emblematikus alakjának és társalapítójának, Marc Bloch-nak a szavait, aki úgy véli, akik nem tartják lehetségesnek a jelenkor történeti igényű és jellegű feltárását, azok „meg szeretnék óvni a szűz Kliót a túl forró érintésektől”. Bloch szerint „az egyik oldalon egy maroknyi régiségvadász boncolgatja, gyászos kedvtelésül a halott isteneket. A másikon szociológusok, publicisták, közgazdászok kutatják, és csakis ők az élő jelent. (...) az élő megragadni, ez a történész fő képessége”.¹³⁰ Bloch sorai kiválóan utalnak arra a többször is felvetett dilemmára, hogy a korábbi idők kutatói ugyan szívesen hangoztatják azon képességeiket, melyek lehetővé teszik számukra a több száz éves dokumentumok feltárását, hiszen elmélyült ismereteik a holt nyelvekben és paleográfiában itt hasznosulhatnak, ám a munkájukból származó produktum sokszor nem más tükröz, mint antikvárius érdeklődést a felmagasztalt múlt iránt.

A magyarországi jelenkortörténet-írás – nem teljesen függetlenül a térség posztoszocialista országaitól – három irányban fejlődött a rendszerváltás utáni időszakban. Az első a hazánkban nagy hagyományokkal rendelkező pozitivistá alapú politikátörténet-írás.¹³¹ A második a társadalom- és kultúratudományok módszertanát sikeresen adaptáló, diskurzuselemzésen alapuló

¹²⁹ Földes György: Előhang – a jelenkor-történetírásról. In: Földes, 2018. VIII–X.

¹³⁰ Bloch, 1996. 33–38.

¹³¹ Szerzői közül a teljesség igénye nélkül lásd például Romsics Ignác, M. Kiss Sándor, Izsák Lajos és Ormos Mária munkásságát.

történeti elemzés¹³², majd pedig az emlékezet¹³³- és megéleltörténet,¹³⁴ mely utóbbiak területére sorolja a szerző lehetőleg önmagát és saját kutatását is. A különböző ideológiákkal szemben önmagukat meghatározó, de végső soron abból kinövő tudományos paradigmák közül megfigyelhető napjaink jelenkortörténet-írásában a pozitivizmus, amely sokszor köztörténeti jelleggel a tényközlésre szorítkozik, az események előzményeit ok-okozatiságként kezeli, sokszor csupán dokumentumok közlését végzi el. Az 1945–1989 közötti időszak, tehát az államszocializmus értelmezéséhez többen adekvát keretként értelmezik a totalitarizmus paradigmáját, amely a szocialista rendszerek fenntartását és világmagyarázatát a társadalom és az állam minden szférájának totális ellenőrzéséből vezeti le.¹³⁵

A magyarországi jelenkortörténet-írás jellemzően a diktatúra időszakának hazai eseményeivel és struktúráival foglalkozik. Így némileg nehezebb kategorizálni és összefűzni ezekkel a tendenciákkal egy olyan kutatást, amelynek ágensei a tengerentúli emigrációban éltek és élnek. Felmerül a kérdés számunkra, hogy azon megközelítések, amik érvényesnek számítanak a szocialista társadalom történetével kapcsolatban, érvényesíthetők-e esetleg a torontói magyar közösségek körében? A hatalom és a társadalom viszonya, az életvilágok belső struktúráinak megközelítése, a nyelvi jelenségek és traumatizálódások mint kiindulópontok vajon itt is érvényesíthetők? A továbbiakban bemutatásra kerülnek a jelenkortörténeti kutatásoknak azok a legfontosabb tendenciái, amelyeket a szerző hasznosíthatónak tart az említett társadalmi egységek és csoportok elemzésénél – hiszen az identitásukat a diaszpórában is megőrizni kívánó személyek valamilyen formában kapcsolatban álltak az óhazával. Ez az érintkezési forma lehetett közvetlen (akár egyéni tapasztalatokon is alapuló, vagy fizikai), illetve lehetett különböző interakciókon keresztül realizálódó (személyes beszámolókon alapuló, rokonokkal és ismerősökkel való levelezés vagy a médián keresztül való tájékozódás formájában létrejövő stb.). Az emigrációban élő magyarság létét meghatározta továbbá az anyaország társadalmi és politikai helyzete. Nem lehet tehát teljes mértékben függetleníteni a két társadalmat, hiszen a saját közösségtől elszakított egyén 1945 utáni emigrációjának oka az aktuális politikai hatalom volt.

¹³² Lásd például: Kalmár, 2014.; Egry, 2008.; Egry, 2010.; Egry, 2015.

¹³³ Lásd például: Szász–Zombory, 2014.

¹³⁴ Lásd például Ö. Kovács József, K. Horváth Zsolt, Apor Péter, Gyáni Gábor és Pető Andrea munkásságát.

¹³⁵ A teljesség igénye nélkül lásd például Rainer M. János, Bartha Eszter és Standeisky Éva munkáit.

Émile Durkheim francia szociológus alapján ki lehet jelenteni, hogy a tények olyan külsődleges cselekvésmódok, gondolati struktúrák, amelyek kényszerítő erővel rendelkeznek, így azokat az egyén kénytelen adaptálni. Max Weber német közgazdász és szociológus ezt a jelenséget nevezi az egyéni és kollektív esemény társadalmivá válásának, hiszen, akik abban részt vesznek, egy tőlük független normához és keretrendszerhez igazodnak.¹³⁶ A történész számára az esemény a „különböző cselekvők és csoportjaik komplex cselekvéssorozata”.¹³⁷ Ezen eseménynek három fő kritériuma van, amelynek a történész elengedhetetlen, hogy megfeleljen. Az eseménynek egyrészt fontos, hogy az átélők, kortársak számára traumatikusnak, de mindenképpen az elvárási horizontjukon kívül esőnek kell lennie. A tapasztalatnak általánosnak, tehát kollektívnek kell lennie, amely később egy közös kulturális mintát is képezhet. Az eseménynek és a tapasztalatnak továbbá struktúraváltónak kell lennie.¹³⁸ A különböző emigrációs hullámokat indukáló eseményeket és magát az emigrációt mint az ország elhagyását ilyen (társadalomtörténeti) eseményeknek tartjuk. Ez azért is fontos, mert az ilyen események során az emberi identitás legfontosabb elemei változnak és sérülnek; annak a lehetősége, hogy az egyén tartósan elhelyezze magát egy társadalmi térben.¹³⁹

¹³⁶ Durkheim, 1978. 27–28.; Weber, 1987. 38.

¹³⁷ Ö. Kovács, 2011. 17.

¹³⁸ Ö. Kovács, 2011. 18.

¹³⁹ Pataki, 2001. 149–153.

3. Az emigráció és a csendőrség történeti narratívái

3.1. A csendőrség története és historiográfiája

A csendőrségről szóló alábbi, összefoglaló fejezet célja a csendőrség történetírásának összefoglalása, azaz bemutatni azokat a történelemtudományi és rendvédelemtörténeti céllal és kontextusban írt szövegeket, melyek a Magyar Királyi Csendőrség történetének bemutatásával foglalkoznak. A fejezet során a különböző cezúrák követik a szervezet történeti időbeliségét. Az 1945 előtt megjelent szövegek általában olyan szakmai céllal íródtak, hogy a szervezet tagjainak vagy leendő tagjainak igazodási pontokat nyújtsanak, továbbá önreprezentációs célt is szolgáltattak a többi királyi fegyveres testület tagjai között. Általánosságban véve közös pont a csendőrséggel foglalkozó művekben, hogy a csendőrség színvonalát és világszerte való elismertségét hangsúlyozzák, melyet a rendkívül alapos és szigorú szabályzati működésnek tulajdonítottak. Kétségteljesen igaz, hogy a szabályzati működés rendkívül hierarchikus és az élet minden pontjára kiterjedő keretek közé szorította a csendőrség soraiba felvételt nyerteket, abban az esetben, ha a jelentkező megfelelt a szigorú felvételi követelményeknek. A fejezetnek ugyanakkor nem célja, hogy a szervezet történetét részletesen bemutassa, mert ez nem képezi részét a disszertációnak.¹⁴⁰

A historiográfiai és webgráfiai elemzés során rendezőelvnek tekintjük egyrészt a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által kiadott szövegeket, melyeket 2015-ben, Parádi József szerkesztésében, *Magyar csendőrség-történeti tanulmányok* címen tettek közzé a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség közreműködésével.¹⁴¹ Másrészt rendezőelvnek tekintjük a Szemere Társaság munkájának köszönhetően létező <https://csendor.com> internetes weboldalt, amely jelenleg a szervezet, illetve a szervezet emigrációjával foglalkozó elsődleges archívum.

A Magyar Királyi Csendőrség történetével történő foglalkozás 1945 után egyértelműen politikai és propagandisztikus célokat szolgált Magyarországon, ennek megfelelően nem születtek a

¹⁴⁰ Az alábbi, a szervezet közel fél évszázados fennállását követően született alábbi mű értékes munkának számít az 1881 és 1933 közötti időszak bemutatására: A Magyar Királyi Csendőrség Története, 1933. Illetve a korábban megjelent, az alapítás és az első világháború végét érintő időszakot foglalja össze az alábbi munka, amely a csendőrség magyarországi történetét feldolgozó első történeti munkának tekinthető: Preszly, 1920.

¹⁴¹ Parádi, 2015.

tudományos sztenderdeknek megfelelő munkák. Az emigrációban élő egykori csendőrök ugyanakkor felbecsülhetetlen értékű tárgy- és iratanyagot halmoztak fel és gyűjtöttek össze, amely jelenleg is az alapját képezi az Ópusztaszeren található,¹⁴² múzeumként funkcionáló csendőrörsnek, a Hadtörténeti Múzeum anyagába beépülve.¹⁴³ Az emigrációban elvégzett gyűjtő- és alkotómunkák értékelése és beemelése nélkül elképzelhetetlen volna a csendőrségről történeti kontextusban beszélni.

Ugyanakkor azok a történeti munkák és szövegek, amelyek 1945 után, az emigrációban születtek, sokkal több információt árulnak el a nyugatra menekülni kényszerült közösség történelméről és identitásáról, mint az egykori Királyi Csendőrségről.¹⁴⁴ A rendszerváltás utáni időszak kapcsán a fentebb említett Szemere Társaság és a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (a továbbiakban röviden: MKCSBK) egykori tagjainak leszármazottai által működtetett csendőrportálon túl olyan kutatók munkáinak az ismertetése szükséges, mint Szakály Sándor, Csapó Csaba, Kaiser Ferenc és Parádi József. Jelen fejezet a továbbiakban az említett szerzők munkásságát igyekszik tömören összefoglalni, valamint összefűzni az említett szervezetek tudományos produktumaival és tevékenységével. A fejezetnek ugyanakkor nem célja a csendőrség és a deportálás témájának historiográfiai szempontú elemzése, mert erre az érzékeny témára egy külön alfejezetben igyekszik reflektálni.

Szakály Sándor csendőrséggel kapcsolatos történeti munkái közül kiemelendő az 1990-ben kiadott *A magyar tábori csendőrség* című munkája, amely beindította a témával kapcsolatos tudományos diskurzust, majd ezen tanulságokat beépítve 2000-ben újra kiadásra került a szöveg.¹⁴⁵ A monográfia ugyanakkor nem illeszthető be a „tipikusan” a Magyar Királyi Csendőrség történetével foglalkozó munkák közé, mivel központi témája nem az 1881-ben létrehozott rendvédelmi szervezet, hanem a magyar hadsereg viszonylag későn strukturálódó tábori rendszere, amelynek központi célja volt a hadsereg bomlása és fegyelme fellazulásának megakadályozása. Továbbá

¹⁴² Lásd a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-Történeti Tudományos Társaság 2016-2016. sz. Körlevelét: <https://www.csendor.com/muzeum/onte/szbrmtt-korlevel.pdf>, továbbá: <https://www.csendor.com/muzeum/onte/letrehozatala.pdf> (utolsó letöltés: 2023. 05. 31).

¹⁴³ Ságvári, 2000. 16.

¹⁴⁴ Szalay, 2002.

¹⁴⁵ Szakály, 1990.; Szakály, 2000.

szorosan illeszkedik a magyar 2. hadsereg doni katasztrófájának, majd az utána Magyarországra elérő hadszíntéren tevékenykedő hadsereg történetéhez.¹⁴⁶

Pár évvel később jellennek meg a szerző témával foglalkozó tanulmányai, például 1993-ban *A Magyar Királyi Csendőrség az első központosított magyar közbiztonsági őrtisztület* című értekezés, amely már ténylegesen a szóban forgó szervezet történetével foglalkozik.¹⁴⁷ Mindamellet, hogy a témában folyamatosan közölt publicisztikákat¹⁴⁸ és tudományos-ismeretterjesztő cikkeket,¹⁴⁹ a figyelme a témán belül archontológiai hangsúlyt kapott és a csendőrség vezetői rétegével kezdett el foglalkozni,¹⁵⁰ ami összhangban állt a magyar katonai elitet érintő kutatásaival.¹⁵¹ A csendőrséget és a hadsereget érintő elit kutatásairól általánosságban elmondható, hogy érvényesíti a történeti-statisztikai, archontológiai és prozopográfiai nézőpontokat. Összességében megállapítható, hogy rendkívül jelentős tudományos és publicisztikai munkát fejtett ki a csendőrség történetével kapcsolatban, amely képet nem árnyalja, hogy történeti szempontból inkább a pozitivista iskolához sorolható Szakály tudományos megközelítése. Mindemellet érdemes megemlíteni, hogy történetírói tevékenységén túl a csendőremigrációval közvetlenül is szoros kapcsolatot ápolt, melynek egyik következménye az egykori torontói csendőrmúzeum hazatérése és beépülése a Hadtörténeti Múzeum állományába.¹⁵²

A magyar rendvédelem-történeti kutatások kapcsán fontos megemlíteni Parádi József munkásságát, aki a disszertáció témáját tekintve foglalkozik a csendőrség történetével mint a rendvédelem-történeti kutatások egyik fontos témájával. A téma kapcsán meghatározó fontosságú a *Magyar csendőrség-történeti tanulmányok* című, többek között Parádi által szerkesztett tanulmánykötet, amely egyfajta átfogó képet kívánt adni a témában lezajlott korábbi kutatásokról.¹⁵³ A tanulmánykötetben *A csendőrség magyarországi története* című írásában átfogó

¹⁴⁶ Szakály, 2000. 119–121.

¹⁴⁷ Szakály, 1993.; Szakály, 1985.; Szakály, 1995.

¹⁴⁸ Szakály Sándor: Forró nyár és a csendőrség. In: *Magyar Nemzet*, 57. (1994) 12.; Szakály Sándor: A csendőrség és a kollektív felelősség elve. In: *Magyar Nemzet*, 55. (1992) 8.

¹⁴⁹ Szakály, 2010a; Szakály, 2010b; Szakály, 2010c.

¹⁵⁰ Szakály, 2013.

¹⁵¹ Szakály, 1987.; Szakály Sándor: A katonai elit. In: Romsics, 2011. 45–54.

¹⁵² Ságvári, 2000.

¹⁵³ Parádi, 2015.

jelleggel mutatja be a csendőrség intézményének hazai történetét.¹⁵⁴ Munkái során hangsúlyozza a rendvédelem-történeti intézményrendszer kialakításának a hiányát, továbbá a Magyar Királyi Csendőrség megítélésének politikai jellegét és a számszerűsített szakmai sikerek negligálását.¹⁵⁵ Továbbá általánosságban érdemes idézni a *Rendvédelem-történeti Füzeteket*, amely szintén Parádi nevéhez köthető és a csendőrséggel kapcsolatos magyarországi tudásmegosztás egyik tudományos fórumának számít.¹⁵⁶

Csapó Csaba a Magyar Királyi Csendőrség történetének első három évtizedét 1999-ben publikálta monográfia formájában, a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány köteteként. Az 1881 és 1914 közötti kötet tematikájában és struktúrájában jobban illeszkedik a rendvédelem-történeti munkák közé. Szisztematikusan végigveszi azokat a tényezőket, amelyek ténylegesen meghatározták a szervezet strukturális kereteit: közigazgatás, oktatás, fegyverzet, anyagi juttatások, bírósági szervezet.¹⁵⁷ Kiemelendő, hogy a szerző külön figyelmet szentelt az erdélyi csendőrség lehetőségei szerint minél alaposabb kutatására az 1867–1881 közötti időszakban.

A Pro Pannonia Kiadói Alapítvány által kiadott munkák közül a Kaiser Ferenc által írt, a csendőrség történetével foglalkozó második kötet¹⁵⁸ a csendőrség két világháború közötti történetét dolgozza fel. Ez a kötet tematikájában már sokkal széttartóbb, kevésbé feszes, ugyanakkor érint olyan kérdéseket, mint a Tanácsköztársaság utáni újjászervezés kérdése vagy a fegyverhasználati szabályozások és esetek. Továbbá egy társadalomtörténeti nézőpontú fejezetben értekezik a csendőrség hétköznapijairól, a legénységi és tiszti állományról, a szabadidőről, valamint a nősülés és az egzisztenciális körülmények témáiról. Alapos leírást ad mindezeket túl a csendőrök 1945 utáni történetéről, amelybe beépítette a csendőremigráció által írt és kiadott szövegeket egyaránt.¹⁵⁹

A Magyar Királyi Csendőrség alapításáról szóló 1881. évi III. törvénycikk uralkodói szentesítése február 14-én történt meg, így ezt a napot vitéz Szinay Béla altábornagy, a Csendőrség

¹⁵⁴ Parádi József: A csendőrség magyarországi története. In: Parádi, 2015. 161–200.

¹⁵⁵ Uo. 187–188.

¹⁵⁶ *Rendvédelem-történeti füzetek*: a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság kiadványa, megjelent: 2006 és 2020 között.

¹⁵⁷ Az 1999-ben kiadott munka akkor hiánypótlónak számított: Csapó, 1999.

¹⁵⁸ Kaiser, 2002.

¹⁵⁹ Kaiser, 2002. (például: Kövendy Károlyra, Rektor Bélára)

felügyelőjének javaslatára, „a Testületnek a közbiztonság terén 50 éven át elért eredményei elismerésére” 1932. december 30-án Horthy Miklós kormányzó hivatalosan is csendőrnappá nyilvánította. A Magyar Királyi Csendőrség napja a Csendőrség számára katonai szünnap volt; 1933-tól kezdve a csendőrök állomáshelyeiken istentiszteleteken vettek részt, majd közös díszbéd következett. Itt megemlékeztek a Csendőrség múltjáról, a közbiztonsági szolgálatban, valamint az ország határainak védelmében elesett bajtársakról. Nagyobb csendőr-állomáshelyeken ünnepélyeket rendeztek, ahol a katonai parancsnokságok, polgári hatóságok és az egyházak is képviseltették magukat. Az ünnepélyre meghívták a nyugdíjas csendőrbajtársakat is. Az első Csendőrnaptól kezdve egészen a Testület feloszlatásáig február 14-én a Budai Vár díszőrségét, az Udvarlaki őrséget a kormányzó kérésére mindig a Csendőrség adta. A csendőrségváltás a testőrök festői felvonulásával együtt a katonai kiképzés és a békepompá kivételesen megkapó teljesítménye volt.¹⁶⁰

Karsay Jenő beszéde 1949. február 13-án az első emigrációs csendőrnapi megemlékezésen, részlet, Jegenyés visszaemlékezésében:

„És mit jelent ma? Nem jelent, pihenést, mert lelkünk háborog. Ma csak lelkiismeretünkkel látjuk a kürtszó mellett és harsány vezényszavak pattogása közben díszes egyenruhában felvonult egységeket. Ma kevesebben is jöttünk össze, mint odahaza, sokkal szerényebb keretek között, egyenruhánk helyett mi is polgári öltözetben és jutalmazás, kitüntetés, lakoma sincs. Elmaradt tehát az ünnepies külső és külsőség, de a lélek, a magyar csendőr lélek el nem aludt, tovább él, sőt imádságban megerősödve és megacélozva csendül össze az otthon meg nem alkudó magyarokéval. A múlt felidézésével hőseink emléke és Istenben való rendíthetetlen hit ad erőt a további kitartásra és a jövő nagy küzdelmére. (...) Itt az idő, hogy még szorosabbra helyezük bajtársi összetartózkodásunkat. Helye van köztünk minden olyan magyarnak, akit korunk viharai jobbra-balra nem ingatnak; aki meg tud állni a krisztusi erkölcsiség és az önzetlen hazaszeretet magaslatán.”¹⁶¹

¹⁶⁰ 1984-ben Kiss Gyula 50 oldalas összefoglalót készített az MKCsBK addigi múltjáról és főbb vezetőiről a Magyarországi Lexikon (*Encyclopedia Hungarica*), a *Hungarian Ethnic Lexicon Foundation* (Magyarságtudat Lexikon Alapítvány) részére (1994, főszerk. Bagossy László, Magyarságtudat Alapítvány, Friesen Nyomdavállalat, Altona, Kanada). Hivatkozik rá: Rektor, 1980.

¹⁶¹ Jegenyés Pál: *A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCsBK) első évei (1947–1951)*. Kézirat. Az emigrációban. 40 p.

3.1.1. A csendőrség és a holokauszt

Disszertációnknak nem célja, hogy új adatokkal járuljon hozzá a holokauszt, illetve a deportálások kutatásához,¹⁶² ahogyan explicit módon nem célja az sem, hogy a Magyar Királyi Csendőrség és az 1945 utáni magyarországi, egykori csendőrökkel kapcsolatos kutatásokhoz új ismeretekkel és információkkal járuljon hozzá. Elkerülhetetlen azonban, hogy a csendőrség deportálásokban való részvételével kapcsolatos narratívákat, megállapításokat és tényeket ismertesse. Ennek megfelelően a szerző átveszi Molnár Judit azon megállapítását, hogy a csendőrséggel foglalkozó szakirodalmi, illetve az emigrációban született munkák tematikus szempontból alapvetően háromféleképpen ábrázolják a csendőröket és a csendőrséget: „bűnbakként, felelősként¹⁶³ és áldozatként¹⁶⁴ és felelősként”.

Az emigrációtörténeti kontextust is figyelembe véve ide kell citálnunk Borbándi Gyula mértékadó és visszafogott megállapításait a csendőrökkel és a nyugatra emigrált közösséget alakító egykori szolgálatot teljesítőikkel kapcsolatban:

„Sokhelyütt érthető bizalmatlanság fogadta együttes jelentkezésüket, hiszen nemcsak külföldi körökben idegenkedtek tőlük, hanem a magyarok táborában is megoszlottak a vélemények múltbéli szerepük megítélése kérdésében. Ők maguk mindent elkövettek, hogy kétségtelen szakmai felkészültségük és a bűnüldözésben elért eredmények méltánylásában részesüljenek, de nem tudták a testületről lemosni annak a bélyegét, hogy a kormányok politikai célokra is felhasználták és az ellenzéki magyarok hatósági üldözésében igénybe vették őket. Arról nem is szólva, hogy a zsidók elleni intézkedésekben is szerepet kaptak. (...) a testület maga súlyosan kompromittálódott és ennek negatív következményeit eléggé érezhették azok, akik a bajtársi kötelek és hagyományok ébrentartásán fáradoztak.”¹⁶⁵

¹⁶² A *deportálás* szó társadalmi és politikai beágyazottságához, ezáltal a kommunikatív emlékezetben betöltött szerepéhez kapcsolódóan lásd részletesebben: Gradwohl, 2014.

¹⁶³ Molnár, 2013.

¹⁶⁴ Kőrössy Zoltán – Kőrössyné Soltész Katalin: *A m. kir. csendőrség és a zsidóság*. <https://csendor.com/site/zsidóság-m.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

¹⁶⁵ Borbándi, 1985. 48–49.

A <https://csendor.com> kezdőoldalán az alábbi nyilatkozat, továbbá egy, a témakört fejtegető elemző cikk – az előbbieken hivatkozott Kőrössy-szerzőpáros írása – olvasható a csendőrség és a holokauszt kapcsolatáról:

„A Magyar Királyi Csendőrség nem vett részt a holokauszt kivitelezésében, amelynek története csupán a deportálások lezajlása után vált ismertté (lásd A m. kir. csendőrség és a zsidóság c. cikket). A leghatározottabban elhatároljuk magunkat mindenféle antiszemitizmustól, fasiszmustól, fajgyűlölettől és szélsőségességtől, és határozottan elítélünk minden törekvést, amely a csendőrséget ezekkel az ideológiákkal igyekszik összekapcsolni, akár a csendőrség iránti ellenszenvből (szélső bal), akár saját ideológiáik előre vitele érdekében (szélső jobb).”

A nyilatkozatot, illetve az elemző cikket a témával kapcsolatos narratívák részének tekintjük, így szükségesnek érezzük mindezeket beépíteni az elemzésbe. Ugyanis egyértelműen látszik, hogy a csendőrség önmagáról reprezentált képébe nem tartozik bele a holokauszt kivitelezésében való operatív cselekvés, a részvétel ténye. A Kőrössy Zoltán és Kőrössyné Soltész Katalin által írt elemzésben a részvétellel és a csendőrségnek a deportálásokkal kapcsolatos véleményükkel kapcsolatban az alábbiakat fogalmazzák meg:

„További tény, hogy a csendőröknek nem volt – mert nem is lehetett – tudomásuk a deportáltakra váró sorsról (lásd alább). Mégis tiltakozott a csendőrség a deportálásokba való bevonásuk és a zsidók vagyonának lefoglalásában illetve elszállításában való bevonásuk ellen, egyrészt erkölcsi alapon, mivel nem akartak állampolgárok otthonuktól való elszakításában részt venni, ami a testület becsületes magyar szellemével teljesen ellenkezett s mert sértette őket a saját társaikat is érintő megalázó megkülönböztetés, másrészt szakmai alapon, mivel azon feladatok nem voltak összhangban a csendőrség közvédelmi feladataival, harmadrészt pedig gyakorlati alapon, mivel azokkal a csendőröket fő feladatuktól, a rendes közbiztonsági szolgálattól vonták el. De a német megszállás alatt tiltakozásuk ellenére belekényszerültek egy olyan aktivitásban való

részvételre (...)”,¹⁶⁶ amely később alapját képezte a testület bűnössé való nyilvánításának és megszüntetésének.

Az elemzésben megfogalmazzák továbbá, hogy ahogyan az elhurcolt és megsemmisítő táborokba zárt zsidóknak sem volt fogalmuk ezen táborok eredeti céljáról, úgy ugyanazon életvilág szereplőjeként a csendőrség tagjai sem szerezhettek erről tudomást, akik tevékenységük során – az érvelés szerint –, ugyanúgy, mint azelőtt, a törvényes rend betartásában és a felülről érkező parancsok végrehajtásában voltak mindig is érdekeltek.¹⁶⁷ Az emigrációban született szövegek érvelésében is gyakran megjelenik azon csendőrök és cselekedeteik felsorolása és leírása, akik segítséget nyújtottak a zsidóságnak, tehát részt vettek a zsidó-, illetve embermentésben. A parancskövetésre, egy másik, ellentétes érdekeket szolgáló, normakövető magatartásra példaként felmerül továbbá a mára már közismerten zsidómentő tevékenységet végző, svéd nagykövetséget védő csendőrkülönítmény cselekvése a nyilas támadásokkal és atrocitásokkal szemben. Mindezeket túl az amerikai és kanadai állami szervek második világháború alatti tevékenysége is felmerül a japán származású lakosságot ért atrocitásokkal, gyűjtőtáborba zárásukkal kapcsolatban, mely szintén több esetben összehasonlításra kerül a csendőrök tevékenységével.¹⁶⁸

Rektor Béla – akinek *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története* című munkája beépült a csendőrségről kialakított történeti kanonizált szövegek közé azáltal, hogy a Magyar Királyi Csendőrség történetével foglalkozó szerzők mind hivatkozási pontnak tekintik a témával foglalkozó kutatásaikban¹⁶⁹ – a csendőrség és a holokauszt kapcsolatáról szólva a következőket emeli ki:

„A gettózás és elszállítás részleteit a németek állapították meg s ezeket Ferenczyn¹⁷⁰ keresztül hajtották végre a magyar közegekkel. A rendelkezések végrehajtása közben a

¹⁶⁶ Kőrössy Zoltán – Kőrössyné Soltész Katalin: *A m. kir. csendőrség és a zsidóság*. <https://csendor.com/site/zsidóság-m.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Ide soroljuk Csapó Csaba, Kaiser Ferenc és Szakály Sándor fentebb hivatkozott munkáit.

¹⁷⁰ Ferenczy László csendőr alezredes kötötte össze a magyar csendőrséget a német rendőri erővel. Személyéről és tevékenységéről bővebben lásd: Molnár, 2014.

Csendőrség részéről egyetlen fegyverhasználat se fordult elő. (...) A táborok őrzését a helyi adottságoknak megfelelően a rendőrség vagy csendőrség egyenruhás közegei végezték.”¹⁷¹

Rektor állítását egyébiránt Molnár Judit és Kaiser Ferenc is cáfolják, alapvetően Ferenczy László csendőr alezredestől, illetve Faragho Gábor vezérezredestől, közellátási minisztertől (1944–1945) származó kijelentésekkel.¹⁷² Mindazonáltal Rektor érvelésében vagy állításaiban ezen kívül nem tagadja a csendőrségnek a deportálásokban betöltött szerepét, annak súlyát azonban igyekszik enyhíteni a fentebbi állításával. Kaiser Ferenc a témával foglalkozó monográfiájában alapvetően Molnár Judit kutatásaira alapozva leírja, hogy *„valóban, a magyar hatóságok készséges közreműködése nélkül nehezen lett volna elképzelhető, hogy a németek csupán három hónap alatt a fővárosi lakosok kivételével a teljes magyar zsidóságot kiszállítsák az országból. A feladat megoldására azon rendelkezésre állt a tíz kerület csendőrsége, a rendőrség, a vármegyei tisztviselők és a MÁV teljes apparátusa. (...) A deportálások lebonyolításán kívül a testület feladatai közé tartozott annak biztosítása is, hogy az elhurcoltak értékei, ingó és ingatlan vagyonuk hiánytalanul az államkincstárba folyjon be.”¹⁷³* Kaiser leírása ahhoz a narratívához csatlakozik, mely a deportálások kivitelezését egy egységes pártapparátus tényleges közreműködésének tulajdonítja, amellyel Kaiser a csendőrségnek a deportálásokban betöltött szerepét egy nagyobb rendszerben értelmezi.

Parádi József munkássága, ahogy már hivatkoztunk rá, meghatározó a csendőrség történetének szempontjából, aki a zsidóság deportálásával kapcsolatos megállapításait alapvetően Molnár Judit kutatásaira alapozza.¹⁷⁴ Parádi leírja, hogy a zsidóellenes törvényeket német nyomásra hozták meg, a deportálásokat így csak a német megszállásig sikerült megakadályozni:

„Ezt követően a megszállt ország megfélemlített államapparátusa vonakodva ugyan, de engedelmessé vált a megszállók utasításainak. (...) A zsidóság kérdésében a társadalom megosztott volt. Akadt egy törpe kisebbség, amely aktívan részt vett a deportálások szégyenteljes aktusában, mások tettelesen is felléptek ellene, és voltak, akik a többséget

¹⁷¹ Rektor, 1980. 256.

¹⁷² Kaiser, 2002. 122. (kiemelten: 628. lábjegyzet); Molnár, 1994.; Molnár, 2000. 44.

¹⁷³ Kaiser, 2002. 121–122.

¹⁷⁴ Parádi József: A csendőrség magyarországi története. In: Parádi, 2015. 183., kiemelten: 89. lábjegyzet, amely hivatkozik Molnár Judit *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben* című, 1994-es disszertációjára, illetve annak monográfia formájában 1995-ben Budapesten megjelent változatára.

képezve csak csendesen rosszalták azt. A társadalomban meglévő helyzetet tükrözte a csendőrség személyi állományának magatartása is."¹⁷⁵

Leírja továbbá, hogy a zsidóság többsége városokban élt, ennek megfelelően többségük gettózását és bevagonírozását a rendőrök hajtották végre, nem a csendőrök, akik hagyományosan a vidéki társadalmi rend megőrzéséért voltak felelősek. Mindemellett felhívja a figyelmet arra, hogy ezen szerveknek nem állhatott olyan információ a birtokában, amely a magyar állampolgárok vallására és etnikai hovatartozására utalt volna.¹⁷⁶ Parádi érvelése szerint tehát a csendőröknek „fogalmuk sem volt arról, hogy ki milyen hitvilágban él, mivel ilyen jellegű nyilvántartást nem vezettek, a közigazgatás nyújtotta a kellő információt a népszámlálási adatok felhasználásával.”¹⁷⁷ Parádi ezáltal, Kaiserrel ellentétben, eltávolítja a csendőrséget a pártapparátus rendszerétől, és csak az operatív végrehajtásra utal, mint aktív cselekedetre. Továbbá a csendőrség attitűdjét a zsidósággal és annak deportálásával kapcsolatban az ország társadalmának keretei közé ágyazza, amely a fentebbi idézet alapján is egyértelművé válhat számunkra.

A szerző véleménye szerint egykori csendőrség megítélése nem választható külön a holokausztban betöltött szerepük és felelősségre vonásuk történetétől. Ezáltal a téma rendkívül érzékenynek számít mind a történészek, mind a túlélők, mind a politikusok, főként pedig a ma már csak az egykori csendőrség tagjainak számító leszármazottak körében. A csendőrök 1945 utáni sorsával kapcsolatban alapvetően Molnár Judit és Kovács Zoltán András közölt adatokat,¹⁷⁸ melyekből kiderül, hogy a szervezetet 1945. május 10-én oszlatták fel az 1690/1945. M.E. rendeletben, amely kinyilvánította a csendőrök felelősségét. Ennek következtében a szolgálati jogviszonyból származtatott és folyósítandó nyugdíjakat is megszüntették, melyet kizárólag egyéni, különleges igazolási eljárással lehetett feloldani.

A csendőrség feloszlata, majd újjá nem szervezése egybeesett az új, kommunisták által felállított államrendőrség strukturális megteremtésével. Az ekkori belügyminisztertől, Erdei Ferencről származó rendelet tervezete szerint „a csendőrséget tehát nem kell újra felállítani, annál is inkább,

¹⁷⁵ Parádi József: A csendőrség magyarországi története. In: Parádi, 2015. 182.

¹⁷⁶ Uo. 182–183.

¹⁷⁷ Uo. 183.

¹⁷⁸ Molnár, 2013.; Kovács, 2001. Lásd továbbá: Parádi, 2012a.; Zétényi Zsolt: A Magyar Királyi Csendőrség és a csendőrök jogállása 1945 előtt és után. In: Parádi, 2015. 311–343.

mert az intézmény, nem indokolatlanul, gyűlöltté tette magát a nép szemében.”¹⁷⁹ A szakirodalomban különböző adatok találhatóak a csendőrség létszámára és háborús veszteségeire, illetve az igazolási eljárás alá vontak számára vonatkozóan. Molnár Judit közlése alapján a szervezet létszáma 1944-ben 20.000 főt számlált, a háborús időszakban elszenvedett vesztesége pedig 4000 főre tehető (ugyanakkor valamilyen oknál fogva ide számolódik a szovjet hadifogságba esettek, a haza nem tértek és a háborút követő 5 évben elhunytak száma is). Igazolási eljárás alá vontak közül a szakirodalom, különböző statisztikákra hivatkozva, 230 és 271 közé teszi azokat, akik igazolást nyertek, Molnár Judit kutatásai alapján ez a szám azonban 477 fő, amely az összes eljárás csupán 4%-a (!).¹⁸⁰ Az igazolási eljárások szigorúsága nemcsak a kvantitatív adatokban köszön vissza; a Népbírósi Közlöny is a következőképp fogalmaz: „a csendőrök igazoltatása a legszigorúbb szabályok szerint történik”.¹⁸¹ Molnár által az is megállapítást nyert, hogy „a második világháború után a csendőrök felelősségre vonása során csak töredéküknél szerepelt a vádpontok között, hogy részt vettek a zsidók kifosztásában, gettóba zárásában, deportálásában. A háborús főbűnösök 1946. április 30-án készült jegyzékében a 618 főből 31 volt csendőr. (...) Mindössze egyetlen tiszt, Ferenczy László neve mellett szerepel, hogy a »zsidó deportálások legfőbb intézője« volt”.¹⁸² Ugyanakkor ez a szám egyáltalán nem tartalmazza a későbbi, egykori csendőr mivoltuk miatti különböző meghurcolásokat és szenvedéseket, amelyekre a disszertáció nem tér ki.

¹⁷⁹ Molnár hivatkozik: Szűcs László: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A kötet (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28. Budapest, 1997) 120.

¹⁸⁰ Molnár, 2013. 344–345.

¹⁸¹ *Népbírósi Közlöny*, 1946. január 19. 13.

¹⁸² Molnár, 2013. 348.

3.2. Emigráció- és diaszpóratörténeti összefoglaló

Gaszó megállapítására utalva leszögezhető, hogy a magyar emigrációnak és a diaszpórák összességének általában véve nincs egy közös történelme, azaz úgymond „egyetemes története”. Szerte a világon a diaszpórában élő, leginkább egymástól független közösségeknek általában nincs közös történelme vagy identitása, legfeljebb kapcsolódási pontjai. „A magyar diaszpóra fejlődéstörténetét éppen ezért nem lehet tényszerűen leírni”.¹⁸³ Mindezek ellenére Gaszó igyekszik felvázolni azokat a történelmi folyamatokat, amelyek a mai diaszpórák közösségeket életét, jelenét és viszonyrendszerét ilyenné formálták. Alább hivatkozott lábjegyzetében azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar diaszpórák fejlődéstörténetének szakaszolása magában hordozza a veszélyét annak, hogy „a történeti partikularizmus és a nemzeti identitás összetettségének és folyamatosan változó természetének figyelmen kívül hagyása” kanonizált gyakorlattá váljon a történetírásban vagy a tudományos diskurzusban.¹⁸⁴

Az igencsak komplex problémakört két irányból szokták megközelíteni a témával foglalkozók. Egyrészt az egyes közösségek csoportosítását az anyaország elhagyásának időpontjához kötik, ezáltal létrehozva egy esetleges „emigrációt” vagy emigrációs hullámot mint társadalmi csoportot, közösséget. Ez utóbbi általában összefügg a cél- vagy letelepedési országgal, amely alapján külön egységként kezelik ezeket a közösségeket. Ezekről legtöbb esetben nem független az elhagyás előtt betöltött társadalmi és/vagy kulturális pozíció az anyaországban. Ennek megfelelően a továbbiakban vázlatosan ismertetésre kerülő egységeket is eszerint, illetve a Gaszó által alkalmazott logika szerint írjuk le.

Az első magyar emigrációnak tarthatók az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követően azok az országot elhagyó állampolgárok, egészen 1867-ig, akik politikai okok miatt hagyták el Magyarországot. Ők általában a balkáni útvonalakon keresztül az akkori Oszmán

¹⁸³ Gaszó, 2022. 80. Gaszó, utalva arra, hogy az ilyen jellegű kutatások milyen problémákat vethetnek fel, hivatkozik Borsi-Kálmán Béla és Joó Rudolf alábbi munkáira, melyeket mi is fontosnak tartunk kiemelni: Borsi-Kálmán, 2004.; Joó, 1988.

¹⁸⁴ Gaszó, 2022. 80., kiemelten: 81. lábjegyzet, melyben Gaszó hivatkozik Bába Szilvia doktori kéziratára (*Magyar identitás a tengeren túli diaszpórában*, PTE, 2015), ill. az abból készült monográfiára (*Az Óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában*, 2015), továbbá A. Gergely András reflexiójára (*Óperenciás nemzet, nyelvi identitás, diaszpóra. Reflexió Bába Szilvia Magyar identitás a tengerentúli diaszpórában című írására: Közös dolgaink – független értelmiségi platform*, https://heritazs.hu/resolve?urn=urn:kzd_000002:0156, utolsó elérés: 2023. 03. 04.).

Birodalomba, Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra emigráltak. Ezt a csoportot, vagy az ebben az időszakban hasonló okok miatt távozó emberek összességét szokás „Kossuth-emigrációnak” hívni, akik magukat nem emigránsként, hanem száműzötként definiálták. Számarányában és társadalmi jelentőségében hangsúlyosabb volt a 19. század végétől tömegessé váló kivándorlás Észak-Amerikába és Dél-Amerikába, továbbá Ausztráliába, amely mértékében enyhült az 1900-as évek első évtizedének elejére, majd a „paraszti exodusnak”¹⁸⁵ nevezett „kitántorgásnak”¹⁸⁶ az első világháború vetett véget.¹⁸⁷

A disszertációnk szempontjából hangsúlyos a Kanadába irányuló magyar emigráció története, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a vizsgálat szempontjából a földrajzi meghatározottság úgymond mellékes. Érdeemes azonban néhány gondolat erejéig kitérni az észak-amerikai országba irányuló kivándorlás kezdeteire és első hullámaira.

¹⁸⁵ Gázsó, 2022. 81–83.

¹⁸⁶ A szóhasználat József Attila *Hazám* című verséből (1937. május) származik: „s kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”. (<https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/hazam.htm>, utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

¹⁸⁷ Gázsó, 2022. 81–87.

3.3. 1945-ös emigráció

A Magyarországot 1945-ben elhagyókat a történeti irodalom is „45-ösökként”¹⁸⁸ vagy „DP-ként” (*displaced person*)¹⁸⁹ aposztrofálja, értve ezalatt azokat, akik a második világháború következtében a nyugati hatalmak által megszállt ausztriai és németországi területekre menekültek a világháború utolsó és a közvetlenül azt követő időszakában. Nyári Gábor és Nóvé Béla, a témával foglalkozó legfrissebb közlők alapján elmondható, hogy 1945 májusának első napjaiban közel 1 millió¹⁹⁰ magyar állampolgár tartózkodott az említett területeken létesített menekült- és hadifogolytáborokban.¹⁹¹ Ezt az embertömeget – mely sem összetételében, sem (akkor aktuális) tartózkodási helyében, sem társadalmi összetételében nem tekinthető egységesnek – a történeti irodalom egységes hullámként kezeli. Nóvé Béla megfogalmazásában:

*„E hontalan, eredeti lakhelyétől a háború által kivetett népességet a Displaced Persons (DP) gyűjtőkategóriába sorolták, s a szövetségesek a négy megszálló zónában azon voltak, hogy kellő szelekció után többségüket mielőbb repatriálják. Ugyanakkor közülük került ki az a mintegy 150 ezer magyar civil és hadifogoly is, aki nem kívánt visszatérni a szovjet érdekszférába és katonai megszállás alá került hazájába, inkább ausztriai és bajorországi menekülttáborokban sínylődve további három–hét évig várt – gyakran családotul, gyerekekkel – sorára, mire valamelyik tengerentúli ország befogadta”.*¹⁹²

Az adott emigrációs hullámot a demográfiai, politikai és társadalmi tényezőkön túl Borbándi Gyula részletesen ismerteti annak intézményrendszerét tekintve is,¹⁹³ amelyben meghatározó aktoroknak számítottak a későbbiekben részletesebben tárgyalt alábbi intézmények: a Magyar

¹⁸⁸ Lásd Nyári Gábor doktori disszertációját: „45-ösök” – A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956 (PPKE, 2017).

¹⁸⁹ Ezáltal átvéve az IRO (*International Refugee Organization*) által használt terminológiát („Refugee and displaced persons”) ezen személyek tömegére.

¹⁹⁰ Nyári, 2018. 15–16. Nyári szemlézése alapján látható, hogy ezen nagyságrendi becslés némileg eltér más adatközlők adataitól: Szerencsés Károly, illetve korábban Hennyey Gusztáv 500.000 emberről számol be, vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc 800.000 főt említ. Utóbbi szám társadalmi tagolódása pedig a következő: 100.000 katona, 150.000 levente, 300.000 civil (ebben foglalva 40.000 nyilas és 250.000 német ajkú magyar, ún. „népi német”; tehát később ezen közel milliós populáció 75%-a repatriált).

¹⁹¹ Később az Amerikai Egyesült Államok 21.000, Közép- és Dél-Amerika 20.000, Kanada 15.000, Ausztrália 15.000, és további, a későbbi Vasfüggönytől nyugatra található ország 17.000 úgynevezett *displaced person*t fogadott be.

¹⁹² Nóvé, 2023. 22.

¹⁹³ Borbándi, 1985. 42–64.

Szabadság Mozgalom, a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség, továbbá a szintén Ausztriában létrehozott Bolsevizmus-Ellenes Nemzeti Erők (BENE) és a röviden Unióként hivatkozott Történelmi Magyar Alkotmány Alapján Álló Törvényhozók Csoportja. Látható, hogy ezen szervezetek esetében alapvetően kétféle társulásról beszélhetünk: katonai, illetve civil alapokon nyugvó szervezetekről.

Az 1945 és 1956 közötti időszakban működő, egykori fegyveres szervezetek által működtetett csoportosulásokat összefoglalóan katonai emigrációnak tartjuk, már csak azért is, mert ezen szervezeteknek explicit módon célja is volt egy esetleges politikai fordulat után aktívan és operatív módon részt venni Magyarország sorsának további alakításában. Ezen belül értelmezzük tehát a csendőremigrációt mint egykori fegyveres, rendvédelmi szervezetet. Ugyanakkor a katonai emigráció kifejezés használatát 1956-ot követően már nem tartjuk relevánsnak, hiszen az emigráció tagjainak korából, illetve a hidegháborús világpolitikai folyamatokból adódóan ezen szervezetek és egyének tevékenysége ekkor már sokkal inkább a hagyományörzésre és az emlékezésre terjedt ki. Ennek megfelelően ezeket a szervezeteket a forradalom leverésének elfogadásától kezdve veterán emigrációnak tartjuk, amelynek egyértelmű és egyetlen reális célja az emlékezés, a kapcsolattartás, valamint a hagyomány- és tudásmegőrzés lehetett.

Ezen a ponton érdemesnek tartjuk, hogy a Magyar Szabadság Mozgalomról (a továbbiakban röviden: MSZM) mint a szellemiségében az MKCSBK szempontjából meghatározó szervezetről némileg bővebben szót ejtsünk. Ahogy azt vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc, a szervezet elnöke és vezetője 1969-ben megfogalmazza a mozgalom alapításának körülményeiről, *„számtalan felkérés után 1946. május 17-én a Starnberg melletti Mühltalban, több volt neves magyar katona, politikus és lelkes jött össze és alapvető vita és tárgyalás után megszületett az úgynevezett Magyar Szabadság Mozgalom, mint az emigráció lelki és szellemi egysége, melynek első vezetősége remélte, hogy a megszállók – legalábbis hallgatagon – tudomásul veszik ezt (...) a kezdeményezést.”*¹⁹⁴ Az MSZM az 1945-ös emigrációt tekintve az egyik legjelentősebb szervezetnek tekinthető; Gecsényi Lajos helyesen nevezi a „menekültből emigránssá válás, az egymásra találás egyik fontos állomásának”.¹⁹⁵ Elnöke és vezetője az említett kisbarnaki Farkas Ferenc volt. A szervezet korábbi vezető szerepe a jobboldali magyar emigrációban

¹⁹⁴ Farkas, 1969. 18.

¹⁹⁵ Gecsényi, 2019.

megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor fogadtatása és megítélése vegyes volt, az 1944. október 15-e utáni nyilas kormányban vállalt szerepe miatt. Tevékenyen részt vett a nyugati hatalmakkal való tárgyalásban az Ausztria és Németország területén tartózkodó magyar menekültekről és a hadsereg tagjairól, majd 1946-ban kezdte meg aktívan szervezni az emigrációs szervezetek hálózatát.

Az MSZM az 1946-os év végére már 64.000 taggal számolhatott. Támogatottságának nagy mértéke elsősorban ideológiai alapú, hiszen az időszakban a menekültek többsége a Horthy-rendszer és az 1944. október 15. utáni nyilasok támogatói. Másodsorban pedig ez volt az első szervezet, mely valamiféle struktúrát igyekezett kínálni a kialakuló közjogi hiátust kitöltve, támogatást adva a magyar menekülteknek Ausztriában és Németországban. Az MSZM-et az USA kontextusában szemlélve az akkor ellenzéki Republikánus Párt támogatta (a kormányon lévő Demokrata Párt Hennyey Gusztávot, valamint a később az Egyesült Államokban létrejött Magyar Nemzeti Bizottmányt pártolta).¹⁹⁶

A Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének (a továbbiakban röviden: MHBK) létrejöttét kezdetben kisbarnaki Farkas Ferenc támogatta, hiszen tervei szerint a szervezet képezte volna az MSZM katonai szárnyát Zákó András vezetésével, de az ő alárendeltségében. Később azonban az MHBK-nak önálló elképzelései lettek, és nem kívánt betagozódni az MSZM-be. Az MSZM 1946-ban belépett az Antibolsevista Nemzetek Blokkjába (ABN), ahol Farkas a szervezet katonai vezetője és ezáltal társelnöke is lett 1949-ben. A mozgalom legfontosabb politikai tevékenységének tekinthető, hogy megrendezte az altöttingi országgyűlést, ahol emigráns kormányt hoztak létre, amely ugyanakkor hivatalosan nem kezdte meg a működést és csak elvi alapon gyakorolt közjogi hatalmat.¹⁹⁷ Az MSZM emigrációban való lefedettsége azáltal gyengült meg, hogy az egykori menekültek kivándoroltak a tengerentúli befogadó országokba, így kevesebb lehetőség kínálkozott fizikailag is összefogni a közösségek sokaságát. Egyedül Farkas tudta megőrizni ismertségét és viszonylagos befolyását a magyar emigrációban és a nyugati emigrációs közösségek fórumain.

Később tehát, a kivándorlásoknak köszönhetően jelentősen gyengült a kezdetben komoly és aktív tagsággal rendelkező MSZM és MHBK akciópotenciálja, ennek köszönhetően hozta létre Farkas

¹⁹⁶ Nyári, 2018. 72–77.

¹⁹⁷ Vö. Farkas, 1969.; Nyári, 2018.; Gecsényi, 2019.

és Zákó a Magyar Honvédelmi Tanácsot Habsburg József főherceg névleges vezetésével. Ezen szervezet csekély pozícióját gyengítette az MHBK-ból Sónyi Hugó által létrehozott Magyar Katonai Emigráció Képviselője nevű szervezet. Az 1956-os emigrációs hullám során megérkező, és maguknak az emigrációs politikai palettán helyet követelő szabadságharcosok teljes mértékben átrendezték a magyar emigráció kialakuló erőviszonyait és minimálisra redukálták az 1945-ös emigráció befolyását és jelentőségét a magyar emigráció egészét tekintve.¹⁹⁸ Várdy monográfiájában „a hagyományörző negyvenötös »nemzetközi« szervezeteknek” nevezi a disszertáció szűkebb tematikájához tartozó közösségeket, akiket szokás katonai emigráció néven is emlegetni. Ezek például a Magyar Szabadságmozgalom, az MHBK, az MKCSBK vagy a Vitézi Rend.¹⁹⁹ Várdy ezekkel a szervezetekkel és céljaikkal kapcsolatban a következőképp fogalmaz:

„Ezeknek az újonnan alapított egyleteknek és szervezeteknek két fő célja volt: életben tartani és előrevinni Magyarország fölszabadításának gondolatát, és ugyanakkor élhetővé tenni az önmagukat száműzötteknek tartó, deklasszált menekültek életét a várt és erősen hitt fölszabadítás pillanatáig. Mindezt pedig egy oly társadalom keretein belül kellett véghezvinniük, mely igen kevésre értékelte a negyvenötösök tehetségét és adottságait, elvetette tradicionális társadalmi és politikai fölfogásukat, s mindössze az erősen kihangsúlyozott szovjet- és bolsevista-ellenességüket értékelte. Ez az »értékelés« azonban túl kevésnek bizonyult ahhoz, hogy azok alapján a Horthy-kor ezen lefejezettjei is a negyvenhetesekhez hasonló elbánásban és anyagi támogatásban részesüljenek.”²⁰⁰

Várdy megállapítja, hogy ezen szervezetek megalakulása és létrehozása még az ausztriai és nyugat-németországi menekülttáborokig vezethető vissza, ahol különböző, társadalmi, politikai, kulturális vagy katonai szempontból meghatározó személyiségek létrehozták egyes, saját szervezeteiket. Az előbbieket egyértelmű célkitűzése volt, hogy kulturális szinten fenntartsák a magyarságot és a nemzettudatot, azonban a politikai és elsősorban katonai vezetők azért alapítottak ilyen szervezeteket, hogy egy esetleges politikai változás esetén készenlétben álljanak a hatalom átvételére, annak elősegítésére a megszálló szovjet hatalommal és a magyar kommunistákkal szemben. Ahogyan Várdy is írja: „Ezekben a szervezetekben a politikai színek szinte minden

¹⁹⁸ Nyári, 2018. 76–82.

¹⁹⁹ Várdy, 2000. 463. Lásd bővebben a témában: Várdy–Várdy Huszár, 2005.

²⁰⁰ Várdy, 2000. 463.

árnyalata képviselve volt, a monarchistáktól, a horthystákon keresztül, a szélsőjobboldali nyilasokig”.²⁰¹ Ez a politikai (így magától értetődően társadalmi) összetétel visszaköszön később akár Jegenyés Pál visszaemlékezésében is, ha arra gondolunk, hogy milyen szerepe volt a szervezeteken belüli és körüli konfliktusokban.²⁰² Ezek az említett szervezetek nagyszabású terveket hoztak létre a régi rend visszaállítására; a közös nevező köztük és a befogadó nyugati hatalmak között az egyértelmű szovjet- és kommunista-ellenesség.

A hagyományőrzésen túl érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének volt egy, az emigráció társadalmának többsége előtt titkolt tevékenysége is. A csoport történeti megítélését tekintve fontos hangsúlyoznunk, hogy a történettudomány, ha katonai emigrációról beszél, akkor leginkább az MHBK-ra és az MSZM-re gondol. Utóbbit időrendben korábban hozta létre a már említett kisbarnaki Farkas Ferenc, és ebben az időben az emigráció szempontjából a legfajszínűsábbnak is az MSZM számított.²⁰³ Az alapító megítélése azonban kérdéses, főleg a nyilas hatalomátvétel utáni időszakban betöltött szerepe miatt. Az MKCSBK önmeghatározásában is közelebb állt az MSZM-hez és célkitűzéseéhez, mint az MHBK-hoz (a szervezeti konfliktusok és az alá-fölé rendeltségi viszony kérdése miatt is). Ezt tükrözi például a Szathmáry Károly által szerkesztett kötet előszava is, melyben kisbarnaki Farkas Ferenc előszava került publikálásra (az ő idősebbkori képével együtt).²⁰⁴

Visszatérve az MHBK történetéhez elmondható, hogy ezzel kapcsolatban átfogó kutatásokat közölt korábban Nyári Gábor²⁰⁵ és Zsittnyányi Ildikó,²⁰⁶ továbbá, az emigrációról ugyan általánosságban, de a katonai emigrációról és a témáról is értekező Borbándi Gyula.²⁰⁷ Míg a csendőrök nyíltan csak a hagyományőrzést és egymás segítségét deklarálták, addig az MHBK célkitűzései között explicit módon szerepelt a „Haza felszabadításáért és a bolsevizmus elleni harc minden formában és az adott lehetőségek szerinti fokozatban” kijelentés.

²⁰¹ Várdy, 2000. 463.

²⁰² Lásd a dolgozat későbbi fejezetében Jegenyés Pál visszaemlékezéseinek vonatkozó elemzését.

²⁰³ Az MSZM megalapításával, vezetőjével és történetével kapcsolatban lásd Nyári Gábor alapos kutatásait: Nyári, 2018. 72–82.

²⁰⁴ Kövendy, 1973. 7.

²⁰⁵ Nyári, 2018. 82–108.

²⁰⁶ Zsittnyányi, 2002.

²⁰⁷ Borbándi, 1985. 28–48.

1948 és 1953 között az MHBK titkos tevékenység keretében többek között, a francia hírszerzéssel²⁰⁸ szorosán együttműködve fejtett ki hírszerző tevékenységet Magyarországra átdobott tagokon keresztül. Az akciók nagyarányú sikertelenségének és szervezetlenségének következtében az együttműködést felszámolták, és majd csak 1956-ban lett újra tényleges operatív szerepe a szervezetnek, de ez a világpolitikai – a szovjet hatalom ellen forradalmat kirobbantó magyar nemzet szempontjából szerencsétlen – folyamatok miatt nem valósult meg ténylegesen. Az egykori csendőrök mozgósíthatóságának megítélése szempontjából érdekes adatot idéz Nyári a Hazahozatali Bizottság XII. számú értesítőjéből, miszerint a forradalom kirobbanása után „november első napjaiban Münchenben több, mint 2.000 volt cső. [ti. csendőr] készült Magyarországra”.²⁰⁹

²⁰⁸ A francia hírszerzés, a *Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage* 1944 és 1982 között működött.

²⁰⁹ Az értesítőre Nyári Gábor hivatkozik (Nyári, 2018. 104.): ÁBTL, A-1144 A Hazahozatali Bizottság XII. számú értesítője, 34.

3.4. Emigráció Kanadában

A kanadai magyarság történetét tekintve számos társadalomtudományi²¹⁰ és történeti elemzés jelent meg az elmúlt közel fél évszázadban,²¹¹ mindezek mellett pedig jelentek meg önértelmező, a megőrzés és visszaemlékezés igényével létrejött, metanarratív szövegek is.²¹² Ez már önmagában véve is egy emigrációtörténeti, illetve szociológiai jelenség, hiszen az 1956 után érkezett emigrációs hullám²¹³ tagjai közül számos személy vívott ki magának helyet az értelmiségi és akadémiai pályán.²¹⁴ A Kanadába való bevándorlás a 19. század második felében kezdődött és a kanadai prérre irányult,²¹⁵ ahol a kanadai kormány támogatta a kontinensnyi ország be nem tört területeinek megművelését.²¹⁶ Ezen közösségek tehát kezdetben az ország középső részén,²¹⁷ főleg Manitoba, majd Saskatchewan tartományban telepedtek le.²¹⁸

A két világháború közötti bevándorlók, főleg az ipari folyamatoknak köszönhetően, a városok körüli nehézipari munkákat láttak el és munkásközösségeket alkottak;²¹⁹ számukat tekintve az 1920-as évtizedben közel 30.000 magyar érkezett Kanadába.²²⁰ Az 1945 utáni magyar emigráció tagjai a Horthy-rendszerben az alsóközéposztálybeli, középosztálybeli vagy bizonyos esetekben magasabb rétegek közé tartozó volt hivatalnoki, altiszt és tiszt réteghez tartoztak, így kezdetben jelentős státuszvesztést szenvedtek el, mert eleinte a legalapvetőbb fizikai munkákat kellett

²¹⁰ Lásd például: Bakó, 1988.

²¹¹ Lásd például Dreisziger Nándor munkáit, többek között: Dreisziger, 1982.; Dreisziger, 1986.; Dreisziger, 2000.

²¹² A Kanadába vándorolt magyarság első jelentősebb hullámának kortárs leírásaként lásd: Paizs, 1928.; Rúza, 1940.

²¹³ Dreisziger a következő hullámokat különíti el: (1) pre-1914-es hullám; (2) az 1924 és a nagy gazdasági világválság között húzódó hullám; (3) a második világháborút követő hullám; (4) az 1956–1957-es bevándorlási hullám. Bővebben lásd: Dreisziger, Nándor: *The 1956–1957 Refugee Movement in the Context of Hungarian Immigration to Canada since the Late 19th Century*. In: Adam–Egervari–Laczkó–Young, 2010. 194–222., kiemelten: 195.

²¹⁴ Erre kiváló példa a *The Canadian-American Review of Hungarian Studies* című tudományos folyóirat megjelenése 1974 óta (továbbá számos tudományos közleménye). A folyóirat szerkesztője kezdetben a már említett Dreisziger Nándor, majd Dreisziger és George Bisztray voltak.

²¹⁵ A kanadai magyar telepek megjelenésével kapcsolatban lásd az önmagát Esterházy grófnak nevező személy tevékenységének alábbi feldolgozását: Dojcsák, 1981.

²¹⁶ A kortárs kanadai szabályozásokról, a bevándorló közösségek integrációjának körülményeiről lásd részletesebben az alábbi szöveget mint kortárs elemzést: England, 1929. 28.

²¹⁷ Az első kanadai magyar telepek vallási életének kibontakozásával kapcsolatban lásd bővebben: Dreisziger, 2004.

²¹⁸ Marchbin, 1934.

²¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd bővebben többek között például: Patrias, 1994.

²²⁰ Dreisziger, Nándor: *The 1956–1957 Refugee Movement in the Context of Hungarian Immigration to Canada since the Late 19th Century*. In: Adam–Egervari–Laczkó–Young, 2010. 203.

ellátniuk.²²¹ Közösségi szerveződések főként politikaiak voltak és lassabban tudtak beilleszkedni a kanadai társadalomba.

A legjelentősebb bevándorlási hullám az 1956-os „szabadságharcosok” emigrálásának köszönhető, akiket megérkezésüktől kezdve rendkívüli médiafigyelem és társadalmi elismertség övezett. Számosan közülük könnyedén be tudtak illeszkedni a társadalomba.²²² Esetükben alapvetően három tendencia figyelhető meg:

- (1) az első a gyors asszimiláció, a magyar nemzeti és etnikai identitás háttérbe szorítása és a minél intenzívebb társadalmi integráció igénye;
- (2) a második a politikai alapokon szerveződő közösségek létrehozásának motivációja, melyeknek célja az volt, hogy tagjai megőrizzék nemzeti és „szabadságharcos” identitásukat (ők aktív tagjai voltak a magyar politikai emigrációnak, új lendületet adva annak működéséhez és újbóli felvirágzásához);
- (3) létezett továbbá egy harmadik tendencia, amely korábbi társadalmi státuszából adódóan nem rendelkezett azokkal a fogódzókkal (nyelvtudás, iskolázottság, szakképzettség), melyekkel érvényesülni tudott volna a kanadai társadalomban, ezáltal egzisztenciális problémák övezték letelepedésének éveit, melynek következtében az emigrálást követő pár éven belül élt a hazatelepülés lehetőségével.

Az 1956-os menekültek a korábbi, azaz az 1945-ös és 1947-es emigrációs hullámok Kanadába vándorolt és beilleszkedő magyarokat (az úgymond „régikánadásokat”) nehezebben fogadták be, illetve fogadták el, és gyakran a Horthy-rendszernek tulajdonított bűnökkel és kollaborációval vádolták meg tagjait, akik gyakran nyíltan a politikai paletta jobboldalára pozícionálták magukat. Ez azért is volt esetleges konfliktusok forrása, mert a korábban Kanadába érkező közösségek főleg munkások vagy egyéb fizikai, mezőgazdasági munkával foglalkozó rétegek voltak, ennek

²²¹ A kanadai magyarságról két meghatározó, monografikus igénytel írt publikáció jelent meg angol nyelven még a 20. században: Dreisziger, 1982.; Patrias, 1994.

²²² A Kanadába emigrált szabadságharcosok fogadtatásával kapcsolatban lásd bővebben: Hidas, Peter: Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956–1957. In: Adam–Egervári–Laczkó–Young, 2010. 223–255.; Adam, Christopher: Changing Times: Kanadai Magyar Munkás (The Canadian-Hungarian Worker) and the 1956 Hungarian Revolution. In: Adam–Egervári–Laczkó–Young, 2010. 275–291.

megfelelően alkották meg betegségyező csoportjaikat, vagy szervezték meg regionális vallási közösségeiket.

Az 1945-ös emigráció tagjai pedig kevésbé nézték jó szemmel az 1956-os szabadságharcos hullámot övező szenzációt és nyitottságot a társadalom részéről, amely később nyílt és kevésbé nyílt rivalizálásba torkollott. Ez, ami a kanadai magyar emigráció közösségeinek szervezését illeti, nyilvánvalóan kötődött a befogadó ország által biztosított támogatások elosztásának és részesülésének a kérdéséhez is. A 20. század végére ezen csoportok szerte Kanadában létrehozták saját közösségi tereiket, amelyeket ekkor már főleg vallási és kulturális dimenzióban értelmeztek. Ekkorra az egyes politikai csoportosulások akciópotenciálja és korábban vélt vagy kevésbé valós befolyása már jelentősen lecsökkent. Az „öreg kanadások” leszármazottai integrálódtak a kanadai multikulturális társadalomba és kevésbé jelölték ki a saját etnikai vagy nemzeti identitásbeli határaikat, és sokszor csak vezetéknevükben mutatkozott meg egykori származásuk. Az 1945-ös generáció tagjai ekkorra már az idősebb generációhoz tartoztak és nyugdíjas éveiket töltötték, egyre kevésbé voltak aktívak a társadalmi és politikai kérdésekben (habár a rendszerváltás éveiben még – mint a kommunista rendszer előtti időkből származó túlélők – részt kívántak venni Magyarország demokratizálódásában, bár törekvéseik ellenére inkább kevesebb, mint több befolyást tudtak maguknak szerezni).

Az 1956-os generáció mind a két korábbi emigrációs hullám adottságait viselte magán. Egy részük rendkívül gyorsan a kanadai társadalom részévé vált és elzárkózott attól, hogy részt vegyen bármilyen etnikai-nemzeti alapon szerveződő kulturális vagy társadalmi szervezet életében és munkájában. Egy részük, amely őrizte az emigrációja körülményeihez kötődő identitását, viszont továbbra is fontosnak tartotta ezt és aktív része volt a kanadai magyarság kulturális és társadalmi életének. Ezen folyamatok sok hasonlóságot mutatnak az USA-ban lezajlott folyamatokkal. Kanadában az 1956-os menekülthullámot később hivatalosan is a nemzeti történelmi örökség részének nyilvánították, így az '56-osok mondhatni, hogy közösségi reprezentációjukat és emlékezetüket illetően különleges utat jártak be.

Az 1956-os forradalom leverése után Magyarországot elhagyó és Kanadába emigráló magyarok történetét illetően Dreisziger megállapítja, hogy az „56-osok” nem voltak teljes mértékben

politikai menekültek.²²³ Ekkor az országot Ausztria felé 200.000 ember hagyta el és ebből 37.000 emigrált Kanadába, többségük nagyobb regionális központnak számító városokba, amelyeket ők jelöltek meg preferenciaként. Kanada történetében unikálisnak számított, hogy milyen rövid idő alatt milyen nagyszámú magyar menekültet fogadtak be és helyeztek el.²²⁴ Dreisziger felhívja a figyelmet továbbá arra, hogy míg a „korai magyarok”, aki Kanadába érkeztek, akár évekig tervezhették elvándorlásukat és szervezhették azt, így alapvetően egy megfontolt döntés következtében érkeztek a tengerentúlra, addig az 1945-ös „DP-knek” már ennél jóval kevesebb idő állt rendelkezésre, viszont ők is jelentősen több időt töltöttek el németországi és ausztriai menekülttáborokban, ahol volt lehetőségük mérlegelni Kanadába való távozásuknak lehetőségét. Mindezekkel ellentétben az 1956-os hullám egy átlagos tagja valamikor az adott év decemberében lépte át az ausztriai határt és 2–3 hónap múlva már egy kanadai városban volt elhelyezve. Ez a tény jelentősen befolyásolja a bevándorlást követő beilleszkedési folyamat időbeli és minőségi dimenzióit.²²⁵ Azt mindenesetre érdemes kiemelni, hogy a legtöbb ’56-os Kanadába történő kivándorlása kevés és bizonytalan információk alapján alapult, így sokuk esetében elégedetlenséget okozott, amikor nem a „nyugati paradicsommal” találkoztak. Sokkhatásként érte őket továbbá, hogy a kommunista Magyarországon megismert szociális ellátórendszer és védőháló Kanadában ilyen formán egyáltalán nem létezett.²²⁶

A disszertáció szűkebben vett témáját illetően elmondható, hogy a csendőremigráció tagjai leginkább az 1945-ös emigrációs hullámhoz sorolandók létszámukat tekintve, és az 1940-es évek második felében, vagy az 1950-es évek legelején érkeztek Kanadába. Ugyanakkor számos volt csendőr érkezett az 1956-os menekültekkel is, akik be tudtak csatlakozni a csendőremigráció életébe és tevékenységébe, ezáltal itt is új lendületet adva a kulturális, hagyományörző és kapcsolattartó emlékező közösség társadalmi életének.

²²³ Dreisziger, Nándor: The 1956–1957 Refugee Movement in the Context of Hungarian Immigration to Canada since the Late 19th Century. In: Adam–Egervari–Laczko– Young, 2010. 219.

²²⁴ Ennek háttéréről lásd bővebben: Troper, Harold: Canada and Hungarian Refugees: The Historical Context. In: Adam–Egervari–Laczko–Young, 2010. 176–193.

²²⁵ Dreisziger, Nándor: The 1956–1957 Refugee Movement in the Context of Hungarian Immigration to Canada since the Late 19th Century. In: Adam–Egervari–Laczko– Young, 2010. 205.

²²⁶ Ideértve az ingyenes orvosi ellátások sorát, a hosszútávú munkanélküli támogatásokat, a biztosított és állandó munkahely elvárását és kiszámíthatóságát, az ingyenes továbbtanulást, továbbá az államilag finanszírozott üdülést. (Dreisziger, 1982. 208–210.)

4. Csendőremigráció

Érdeemes megjegyezni, hogy a különböző forrástípusok extrapolálják a lehetséges értelmezési kereteket. A menekült és kezdeti emigrációs létre jellemző elsődleges források: naplók, levelek, tehát sokkal inkább egyéni dokumentumok, amely az elemzésben is előtérbe került. A csendőremigráció kifejezés már utal egy kialakult struktúra létezésére, amely viszont sok szállal visszanyúl az óhaza társadalmi struktúráihoz és retrospektív értelmezi saját identitását. Az évtizedekkel későbbi időszakban viszont már az évtizedek alatt kialakult diaszpóra mezőben más emlékeztetipológiai jegyek érvényesek, mint korábban. A csendőrség ekkor már kevésbé hangsúlyos és a kanadai magyar lét és a nemzeti öntudathoz és valláshoz való regiszterek jelennek meg markánsabban. Ez az időszak lesz később a múzeum megteremtésének időszaka.

4.1. A csendőrök (emigráció)története mint metanarratíva

Elmondható, hogy az alábbiakban bemutatásra, elemzésre és kontextualizálásra kerülő szövegek azzal a határozott céllal íródtak, hogy megőrizték a Magyar Király Csendőrségről felhalmozott tudást és történeteket. A tudásmegőrzésen és tudástranszferen túl pedig fontos funkciót töltenek be a közösség(ek) kollektív emlékezetében is, mert ezekben a szerkesztett szövegben nemcsak a szakmára vonatkozó professzionális tudást igyekeztek nyomtatott formában megőrizni az utókornak, hanem a saját egyéni emigrációs történetüket is igyekeztek egy közös kontextusba helyezni és a történetekben egyező momentumokat, úgymond kulturális regisztereket hangsúlyozva egységbe rendezni az egykori csendőrök emigrációs létét és történetét.

A *Bajtársi Levél*ben, továbbá az alábbiakban elemzett egyéb, szerkesztett szövegekben és kötetekben számos visszaemlékezés olvasható, amely a szövegelemzés szempontjából előtérbe hoz egyes módszertani, elméleti megfontolásokat. Ugyanazon típusú szöveget különféle módon lehet és célszerű értelmezni, összefüggésben azzal, hogy mi a kutatás tárgya és végcélja. A visszaemlékezések, naplók, önéletírások, tehát az „ego-dokumentumok” értelmezésének meglehetősen különféle szempontjai és nézőpontjai léteznek. Ezen kutatói reflexiókat befolyásolhatja a kutató egyéni perspektívája, eszköztára és célrendszere, tehát a kutató egy adott narratívára adott kvázi „objektív” reflexiója is egyéni.

Az alábbi szövegek kutatásának általános céljaként az identitás és emlékezés fogalmával kapcsolatos vizsgálódást lehet megjelölni, tehát mondhatni egyfajta pszichologizáló nézőpont bevezetését célozzuk. Relevánsnak tekinthető ilyen szempontból a különböző irodalomtörténeti és irodalomelméleti módszerek reflektív használata, amelyek az úgynevezett „autobiográf fordulat” tanulságaiból fakadnak, magukba foglalva az olyan fogalmak kapcsolatának összefüggésében való elemzését, mint *szerző*, *narrátor*, „*self*”, *valóság* és *emlékezet*. Ezen gondolati ívhez és kutatási irányzathoz kapcsolhatók a nyelvi és a narratív fordulat fogalmai is.²²⁷

A számos személyes, tehát „ego-dokumentum” mint forrás között számottevő különbségek fedezhetők fel. Ezen források közé sorolandó a napló, az önéletírás, vagy mint esetünkben a visszaemlékezés, a visszaemlékező szövegek. A *napló* primer jellemzője, hogy a jelenben (vagy a nagyon közeli múltban) örökíti meg az elbeszélő a történéseket és azt minimális, kevésbé intencionális módosításokkal jegyzi le.²²⁸ A *visszaemlékezés* (vagy visszaemlékező funkcióval íródott szöveg vagy szövegrészlet) esetében az eltelt idő függvényében az ábrázolt történések utáni, későbbi tapasztalatok beépülése és módosító természete miatt ugyanazon esemény, eseménysor eltérő jelentéssel kerülhet felruházásra.

Míg a napló műfajiságából és természetéből adódóan a mindennapi tapasztalatokat jegyzi fel, addig egy visszaemlékezés szorítkozhat egy specifikus témára, időszakra, az élet bármely számottevő aspektusára, a bejárt életút valamely szeletére. Az alábbiakban elemzett szövegek visszaemlékező részei is abban a tekintetben találkoznak térbeliségükben, hogy a Magyarországtól távol megélt részekből igyekeznek egy képet festeni, előtérbe helyezve az emigráció egyes éveit alatt átélt tapasztalatokat, közéleti és társadalmi folyamatokat. Ezáltal elmondható, hogy a visszaemlékezés a megalkotás folyamatában is merőben különbözik a naplótól, hiszen a személyesen megélt történelem felől közelíti meg a már korábban megtörtént eseményeket, amelyeket az egyéni tapasztalatokból adódóan újabb és újabb jelentésekkel ruházhat fel a visszaemlékező.

²²⁷ Sipos, 2012.

²²⁸ Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: Gyáni, 2000. 152.; Lejeune, Philippe: A napló mint antifikció. In: Mekis–Z. Varga, 2008. 13–24.

Ezen utólagosan konstruált szövegek egyben utólagos narratív koncepciók is, amelyek általában lazább, kevésbé szoros relációban állnak a valóság egyes elemeivel; ezt nevezhetjük összefoglalásképpen a narratív identitás vélt vagy valós igazságának.²²⁹ Egy visszaemlékezés tehát nem adhatja a szó szoros értelmében vett hiteles képét egy társadalomnak, mert a leírt szöveg a szerző saját identitása által befolyásolt és megalkotott, amely egyéni, szubjektív szempontok alapján keretezi a megfigyelt és leírt világot; tehát mindenféleképpen egy hiányos kép kerül megalkotásra. Ezen szövegek ugyanakkor beilleszthetők egy elvárt társadalomképbe, és főleg bizonyos egyéni szempontok szerint strukturált ön- és világképek ismerhetők meg segítségével és elemzésük révén.²³⁰

Közös még ezekben a visszaemlékezésekben, hogy igen hasonló, alapvetően hármass szerkezetű követnek olyan tekintetben, hogy különválasztják a Magyar Királyi Csendőrség 1881 és 1941 közötti, világháború alatti, illetve 1945 utáni történetét. Míg a legelső időszak főleg rendvédelem-történeti adalékokkal, a szervezet tagjaitól származó anekdotákkal és esztétikai céllal íródott szövegekkel operál, addig a háborús vészidőszak és az egykori csendőri tagok emigrációjával és szervezeteivel kapcsolatos történetek sokkalta szubjektívabbak. Hol ego-szövegeként, hol pedig különböző narratívákhoz kapcsolódó publicisztikaként értelmezendők. Fontos megjegyezni, hogy a disszertáció során nem kívánunk törekedni arra, hogy ezen szövegeket esztétikai, szakmai vagy tudományos minőségükben értékeljük. Célunk sokkal inkább az, hogy az emlékezeti narratívákat, az összefonódási pontokat és általában véve az emigrációs létezésre utaló gondolatokat, kijelentéseket és csomópontokat vizsgáljuk, tehát ezek kerüljenek összességükben elemzésre.

A következőkben bemutatott, három szerkesztett kötet meghatározónak mondható a csendőremigráció emlékezetének kontextusában. Egyrészt kiemelendő a Kövendy Károly néven publikáló Szathmáry Károly, aki az MKCSBK vezetői feladatainak ellátása, a *Bajtársi Levél* szerkesztése és a csendőrmúzeum és laktanya működtetése során halmozta fel azokat az írásokat, amelyeket egységbe rendezve 1973-ban tudott közreadni.²³¹ Ezzel került egyszersmind megünneplésre a *Bajtársi Levél* akkori 25 éves fennállásának évfordulója, az „ünnepi” kötet pedig

²²⁹ Lejeune, Philippe: A napló mint antifikció. In: Mekis-Z. Varga, 2008. 13–15.

²³⁰ Maurice Halbwachs-t idézi: Sipos, 2012. 108–109.

²³¹ Kövendy, 1973.

a csendőremigráció önmagáról közreadott tudását is keretbe tudta foglalni.²³² Rektor Béla korábban már említett kötete annyiban tér el Kövendy és a későbbiekben még említésre kerülő Szalay Gyula köteteitől,²³³ hogy a szerző foglalkozását tekintve közelebb állt az érvelő szövegek és az azokat alátámasztandó, hitelesnek szánt adatok feltárásához, hiszen emigrálása után a hivatalos rendőrségi eljárások módszertanának egyetemi oktatója lett az Egyesült Államokban. Ezáltal forrásbázisa is alaposan megválogatott és jegyzetelt, továbbá a használt nyelvezet és a szövegek érvelési módja is némileg közelebb áll a tudományos-szakmai diskurzushoz.²³⁴ Ugyanakkor ez nem kisebbíti a jelentőségét az előzőleg említett Szathmáry-kötetnek, hiszen a Rektor által hivatkozott és elemzett szövegek jelentős része abban vagy a *Bajtársi Levél* hasábjain jelent meg.²³⁵ Ez az adat ugyanakkor alátámasztja azt az állítást is, hogy az emigrációban élő egykori csendőrök legalapvetőbb médiuma, információs forrása, tudásközvetítője és tudásmegőrzője, továbbá emlékezeti intézménye a *Bajtársi Levél* volt.

Érdemes ezentúl, még előljáróban megemlíteni, hogy a mai napig kevés a csendőrség történetével foglalkozó olyan szöveg, amely annyira tárgyilagosan és adatokkal alátámasztott érveléssel írna a szervezet deportálások során betöltött szerepéről, mint Rektor Béla kötete. Az előbbiekben röviden felvillantott Szalay-kötet esetében elmondható, hogy Szalay Gyula a kötetét a már korábban is leírt struktúrába rendezte, így számos átfedés fedezhető fel a három kötet tartalma, illetve az egyéni élettörténeteket elmesélő szövegek között is. Ha a Szalay-kötetet is figyelembe vesszük, akkor láthatjuk, hogy már jelentős szöveghagyományozódás figyelhető meg, ennek ellenére fontos megállapítások vonhatók le a szerkesztett szövegek kapcsán. Továbbá Szalay utószavában egy meglehetősen érdekes, más szövegekben kevésbé megjelenő történelemszemlélet figyelhető meg.²³⁶

A Kövendy által szerkesztett kötet emigrációval foglalkozó része explicit módon kevés alkalommal reflektál az emigrációs élet sajátosságaira. A szövegek történeti időbeliségükben

²³² A kötet fogadtatásáról és minőségéről írt kritikákról a Szathmáry Károllyal foglalkozó elemző fejezetben értekezünk.

²³³ Szalay, 2002.

²³⁴ Rektor, 1980.

²³⁵ Rektor, 1980. 368–380. Rektor munkája könyvészetét tekintve jelentős cikkmennyiségre hivatkozik, amely korábban a *Bajtársi Levél*ben jelent meg.

²³⁶ Szalay, 2002.

struktúráltak ebbe a tematikai egységbe és kevés esetben szólnak magáról az emigrációról. Visszatérő téma a háborús időszak vége, a kommunizmus által üldözött csendőrök egyéni sorsai, élettörténetek az 1945 előtti időkből, továbbá Trianon, 1956 és egyéni életutak leírásai dominálnak a szövegekben.²³⁷

A kötet csendőrnapi íródott, „Arcképek” című szövege egy idealizált képet mutat be a csendőrökről mint a magyar társadalom egyik tartópilléréről, aki jelenlétével és kisugárzásával is rendet teremt. Előkerül továbbá a szervezet szimbólumának, a kakastollnak az elrettentő, fegyelmező ereje, amelynek csupán a megjelenése is elég volt ahhoz, hogy tekintélyt parancsoljon. A szöveg szerzőjének gyermekkori beszámolója így végződik:

„minket, magyar gyerekeket büszkeség töltött el, hogy a magyar csendőr a legkülönb e nagy világon. Így olvastam aztán később egy őszinte német könyvben is, hogy a kanadai lovas csendőrség és a magyar csendőrség a világ legmegbízhatóbb és leghűségesebb rendfenntartója.”²³⁸

Szépe László visszaemlékezésében egy gyermekkori emléket idéz fel, amikor is egy egykori csendőr saját ingjét adta oda neki a nélkülözések közepette karácsonyi ajándékként a karácsonyi, menekülttábori mise után. A szubjektív beszámoló a lágerben töltött gyermekkori emlékről illeszkedik ahhoz a koncepcióhoz, amelyet a csendőrökről igyekszik sugallni maga az idézett szöveg és a szövegek kompilációja. E szövegek alapvetően egyéni emlékekre és tapasztalatokra alapozva hangsúlyozzák az egykori csendőrök egyéni, személyes és szervezeti erényeit:

„Az emigrációban több csendőrrel találkoztam. Mindegyik kivétel nélkül a jószándék, becsületesség példaképe volt. Bármelyikről megrajzolhatnánk a nemes arcképet.”²³⁹

A „Csendőralakulatok a nyugati hadsereg szolgálatában” című szöveg azokat az eseteket sorolja fel, amikor a csendőrök 1945 után, egészen 1947-ig Ausztriában és Németországban, az angol, francia és amerikai hadseregek parancsnoksága alatt szolgálatot láttak el.²⁴⁰ A szöveg emellett

²³⁷ Kövendy, 1973. 289–424.

²³⁸ Kövendy, 1973. 293.

²³⁹ *Csendőrnapi: Arcképek – A csendőr.* In: Kövendy, 1973. 289–290.

²⁴⁰ Kövendy, 1973. 294–295. A szöveg négy példával szolgál erre és kifejezetten a háború utáni időszakra fókuszál a nyugati hatalmak által felosztott zónákban végzett tevékenységre szorítkozva.

érvel, hogy a sajtóban tapasztalt negatív értékítélet ellenére a nyugati hatalmak fegyveres erői az egyes csendőralakulatok tényleges alkalmazásával értékelték a szervezet szakmai potenciálját, amely felülírja a szervezet szubjektív értékelését: „a csendőr becsület az idegenben is megállta a helyét.”²⁴¹ Továbbá leírja a szerző, hogy a csendőrök a „magyar katonaeszmény megtestesítői(ként) léptek le a színpadról 1945 tavaszán”.²⁴² A rövidebbnek mondható szöveg tömören fogalmazza meg a csendőremigrációban keletkezett szövegek főbb mondanivalóit: a magyar csendőrök a korszak legkiválóbbnak tartott – ez a csendőremigrációhoz kötődő szövegek belső narratívája – rendvédelmi szervezete, melyet a hatalmat magához ragadó kommunista vezetés jogtalanul szüntetett meg; 1945 után a szervezetet és tagjait nyilvánosan negatív színben tűntették. Mindeközben a szervezet a határokon kívül a háború után egyénileg és csoportosan is bizonyítani tudta professzionalitását. Ezekhez a főbb állításokhoz csatlakoznak az egyéni és közösségi sorsot és történelmet érintő szövegek, amelyek főleg visszaemlékező és tudásmegőrző céllal keletkeztek.

„Egy csendőr szenvedései 1946–1956” címmel jelent Farkas-Pusztay Ödön nagyobb hangvételű visszaemlékezése, amely eredetileg 1966-ban jelent meg először a *Bajtársi Levél* nyári számában.²⁴³ A szöveg drámai képet fest az 1948 és 1956 közötti időszakról és a magyar társadalmat sújtó nehézségekről. Többször kiemeli, hogy a Magyarországon maradó és boldogulni próbáló egykori csendőröket milyen hátrányos megkülönböztetések érték, sőt akár a gyermekeiket is az érvényesülésük során. A szerző fia például arról számolt be, hogy a párttitkár szerint nem lesz lehetősége az általános iskola után továbbtanulni, mert az édesapja „reakciós Horthysta csendőr volt és én osztályidegen vagyok”.²⁴⁴ Az 1956-os forradalom során Farkas-Pusztay állítása alapján az egykori csendőrök tapasztalatuknak köszönhetően aktív és tevékeny részt vállaltak a Nemzetőrség megszervezésében és a szovjetek elleni harc során. A szerző a forradalom leverése után nyugatra emigrált családjával és szövegét olyan céllal is írta, hogy a társadalomban továbbélő bizalomról és nagyratartásról biztosítsa a csendőremigráció tagjait.²⁴⁵ A szöveg emigrációval foglalkozó fejezete a tematikai széttartás ellenére sikerrel tudta megtartani a kronológiai

²⁴¹ Kövendy, 1973. 295.

²⁴² Uo.

²⁴³ Kövendy, 1973. 296–311. Eredeti megjelenés: *Bajtársi Levél*, 1966/7–9. sz., 2–7.

²⁴⁴ Kövendy, 1973. 308.

²⁴⁵ Uo.

rendezőelvet, ezáltal apránként mutatva be, hogy a nyugatra menekült közösség tagjai hogyan váltak az emigráció tagjává. Továbbá Farkas-Pusztaynak – visszaemlékezése által – sikerült összekötnie és szintetizálnia az emigrációs hullámok révén külön kategóriákként kezelt csoportokat a csendőrök által alkotott emigráció fogalmán belül, amelynek rendezőelve a bajtársiasság és a szakmai kiválóság hangsúlyozása volt, melyekre emlékezetüket alapozni tudták.

Az MKCSBK 20 éves fennállását ünneplő, „20 éves a Bajtársi Levél: 20 éves a M. Kir. Csendőr Bajtársi Közösség” című cikket Kövendy Károly írta,²⁴⁶ melynek első felében a már említett kisbarnaki Farkas Ferenc emigráns politikai tevékenységét méltatja, és közli egy korábbi megszólalását a nyugatra menekült csendőrökkel kapcsolatban. A cikk második fele összefoglalja az MKCSBK eredményeit és a csendőremigrációt a teljes magyar emigráció dimenziójában pozicionálja:

*„Biztosak vagyunk abban is, hogy a szülőföldért, az emigráns kötelességteljesítésért aránylagosan többet teszünk, mint bármelyik emigráns szervezet”.*²⁴⁷

Az Andróczi Ferenc életét röviden bemutató, „Csendőr karrier” című cikknek kettős funkciója van és több jelentésrétegbe is beágyazottnak tekinthető. Elsődleges célja, hogy bemutassa egy egykori magyar csendőr sikeres pályafutását és helytállását az idegen nyugati társadalomban, pozitív példaként leírva és bemutatva azt. Másodlagos célja, hogy a csendőr őrmesterből lett könyvtáros, egyetemi oktató személyes erényeit párhuzamba állítsa a szervezet kollektív erényeivel, ezáltal Andróczi egyéni sikereit beemelje a csendőremigráció diskurzusába, és kollektív erénnyé formálja a sikeresnek nevezhető egyéni szakmai életutat: „Mi pedig büszke örömmel könyveltük el, hogy egy derék őrmester bajtársunk ily magasra vitte”.²⁴⁸

Itt érdemes megjegyezni, hogy a nyugati társadalomba való földrajzi, horizontális mozgás többeknél egy társadalmi, vertikális változást is eredményezett, ahogy azt például az említett Andróczi esetében láthattuk. Az emigráció kezdeti évei a legtöbb esetben természetesen a nélkülözésről szóltak, de – ahogyan utóbbi cikk is mutatja – akadt példa arra is, hogy egykori

²⁴⁶ Uo. 315–320.

²⁴⁷ Uo. 320.

²⁴⁸ Uo. 329–330.

csendőrök értelmiségi pályán, az akadémiai vagy kulturális szférában tudtak pozíciót kiharcolni maguknak.

Ezen jelenség ellenpontja az egykori csendőrtisztek társadalmi presztízsvesztése, akik egy archaikus elemeket hordozó, közép-európai, fél-feudális társadalmi rendszer kvázi megbecsült és kiváltságos közegéből lettek a nyugati, liberális demokráciaként felépülő országok egyenlő polgárai. Ezen jelenségnek egyik legszembetűnőbb gyakorlati példája a Jegenyés Pál visszaemlékezésében leírt konfliktus az alapító, egykori tiszthelyettesek és legénységi tagok, valamint az egykori tisztek között.²⁴⁹ Továbbá egy ilyen irányú folyamat megindulásáról számol be Borbándi is:

„A menekült magyarok kezdetben megtartották azokat a kereteket, amelyekben kitelepítésre kerültek (katonai, rendőri, csendőri alakulatok, minisztériumok, hivatalok) és tudomásul vették addigi vezetőik további irányító szerepét. Mennél inkább önállósultak azonban és szakadtak el korábbi hivatali felsőbbbségüktől, annál tudatosabban fordult bizalmuk a számkivetésben támadt új vezetők felé. Ebben a korabeli sajtó a közélet demokratizálódásának jelét látta.”²⁵⁰

Kissé félrevezető módon, de illeszkedve a Kövendy által szerkesztett kötet adottságaihoz, a „Svábjaink emlékezése a M. Kir Csendőrségről” című szöveg első részében egy, a magyar csendőrségről megjelent német nyelvű cikket szemlél, majd egyéb rendezési elv nélkül egy életrajzi cikkben Serényi István²⁵¹ tiszteletbeli csendőrt mutatja be a szerző.²⁵² Serényiről kevésbé ismert, hogy apja csendőr főtörzsőrmester volt, és gyerekkorát csendőrlaktanyában töltötte. Az MKCSBK 1967-ben avatta tiszteletbeli csendőrré, korábban pedig a Vitézi Rend is a tagjává fogadta. Vizuális és szöveges szerepeltetése azért is számottevő, mert Serényi alakja meghatározó volt ebben az időben az emigráns sajtóban, aki a magyarságért való szimbolikus kiállításával komoly megbecsülést harcolt ki, legalábbis az emigrációs társadalomban. Alakja és családi

²⁴⁹ Jegenyés Pál: *A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCsBK) első évei (1947–1951)*. Kézirat. Az emigrációban. 16.

²⁵⁰ Borbándi, 1985. 22–23.; ill. vö. Farkas, 1969.

²⁵¹ Serényi István rövid életrajzát lásd: https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/serenyi_istvan/ (utolsó letöltés: 2023. 06. 01.)

²⁵² Kövendy, 1973. 333–334.

csendőri vonatkozásai emlékezeti pontként szolgáltak a közösség tudatában, így Serényi fizikai teljesítménye könnyen összekapcsolhatóvá vált a többször leírt és kifejezett csendőr erényekkel és a csendőr fizikai alakjának, testének erőt sugárzó, idealizált képével. Ilyenformán a cikken keresztül összekapcsolódott az egykori csendőr fizikai kiválósága és a magyar emigráció utazó nagykövete nemzetközinek számító elismertsége. Továbbá megfigyelhető annak a folyamatnak a kezdete is, amikor az egykor szolgálatot ellátó férfiak koruknál fogva már egyre inkább csak a hagyományörzésben tudtak szerepet vállalni, és az emlékezeti hagyományok átadásával és ápolásával igyekeztek fenntartani a csendőrökről fennmaradt emlékezetet, beágyazva a nyugati magyar emigráció általánosnak nevezhető diskurzusába.

A csendőrség világszerte elismert, szakmailag kiváló minősítésének narratívájába illeszkedik, illetve azt igyekszik erősíteni „A m. kir. Csendőrség a német haditudományi folyóiratban” című cikk, amely Gyldenfalk Aage tiszteletbeli csendőr, dán államvasúti felügyelő, önkéntes hadtudományi kutató (ma divatos kifejezéssel *freelancer*nek neveznénk) a csendőrséggel kapcsolatos munkáját méltatja. A cikkből jól kivehető Kövendy Károly történelemszemlélete:

*„Az igaz, tárgyilagos és barátságos cikkben a szerző maradandó emléket állított a magyar csendőrségnek. Nyugati történetírók egyszer – mikor megírják az igazi történelmet is – német nyelven kitűnő forrásmunkát találhatnak Gyldenfalk dán katonatudós tollából”.*²⁵³

Itt természetesen nemérdemes számonkérni a történelmi aktor szubjektív álláspontját, ugyanakkor látható, hogy a csendőrség önértelmezésében központi helyet elfoglaló egyéni és szervezeti történet leágazásainak ekkor még nem voltak meg a befelé és kifelé is normatívnak számító konceptuális keretei.

Előbbi tematikához kötődik a kanadai Forbes „Frigyes” alhadnagy kötődése az MKCSBK-hoz, aki mérnöki munkája során Torontóban került kapcsolatba az egykori magyar csendőrökkel. A cikk alapján Forbes 13 évig szolgált a kanadai hadseregben és a „kanadai és magyar katonai rokonszenv eredménye volt, hogy Forbes Frigyes résztvett a két legutóbbi torontói csendőrnapon”. A Kövendy által közölt cikkben leírásra kerül, hogy a volt kanadai katona mennyire rokonszenvesnek találja a magyarok magatartását, amellyel barátaikkal, munkájukkal és

²⁵³ Kövendy, 1973. 334.

szülőhazájukkal szemben viseltetnek. Továbbá a cikk leírja, hogy Forbes úgy nyilatkozott az egyik legutóbbi ünnepségen, hogy:

„Boldog lennék, ha ennek a veteránszövetségnek én is tagja lehetnék s becsületesen kijelentem, halálomig küzdenék Magyarország felszabadulásáért fejemmel és minden képességgemmel!”²⁵⁴

Ami itt különösen figyelmet érdemel vizsgálódásunk szempontjából, az a *veteránszövetség* kifejezés, amely főleg a befogadó országokból származó szövegekben van jelen ebben az időszakban, utalva arra, hogy az MKCSBK és MHBK szervezeteinek kifelé sokkal inkább a hagyományőrzés és az emlékezés aspektusai voltak hangsúlyozva, míg – 1956-ig mindenképpen – a belső narratíva egy aktív szolgálatra felkészülő közösségként definiálja önmagát egy esetleges hazatérés, felszabadulás során. Mindezzel ellentmondani látszik Forbes kijelentése az önfeláldozás kapcsán; de hol lenne helye ilyen pátosznak, ha nem egy veteránszövetség megemlékezésén?

„A Kanadai Szabadságlégió hírei” címmel megjelent cikk eredetileg 1956. november 27-én került közlésre a nyugati magyar emigráns sajtóban, mely pontos számokat közöl azzal kapcsolatban, hogy pontosan hány, milyen nemű, nemzetiségű, beosztású és speciális tapasztalattal rendelkező személy jelentkezett Torontó toborzó irodáiban, hogy támogassa a forradalmat. Az angolul „Legion for Freedom”-ot a Kanadai Magyarok Szövetsége szervezte meg azzal a céllal, hogy azonnal katonai segítséget tudjon nyújtani Magyarországon. Ez a nyugati hatalmak világpolitikai érdekei miatt nem valósult meg, így a szovjetekkel szemben felkelt magyar nép nem kapott katonai támogatást nyugatról, bár a cikk is beszámol a határon átkelt nyugati emigráns szabadságharcosokról, akik csatlakoztak az országban egyes csoportokhoz. A leírás a toborzás során 13 egykori magyar csendőr jelentkezéséről számol be (közülük 7 egykori csendőrtiszt és 6 tiszthelyettes). A szöveg megjelentetésének célja, hogy összekösse az 1956-os forradalmat a csendőrséggel, ezáltal beágyazódjon egy másik emigrációs hullám által alkotott és mozgatott diskurzusba, továbbá hangsúlyozza a csendőremigráció tagjainak egykori mozgósíthatóságát, még akkor is, ha az nem tudott megvalósulni.²⁵⁵

²⁵⁴ Uo. 338–339.

²⁵⁵ Uo. 363.

Az „Ellenforradalmi erők” című cikk az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* III. kötetének a szemléje,²⁵⁶ méghozzá olyan fókusszal, hogy mely településeken és eseményeknél vettek részt csendőri múlttal rendelkező forradalmárok:

„A bizottságok tagjainak többsége és különösen a hangadók nem a lakosság túlnyomó részét kitevő dolgozó parasztok közül kerültek ki, hanem kulákok, volt csendőrök, horthysta katonatisztek és községi jegyzők és írók soraiból (...)”²⁵⁷

Az ismertetés végén a szerző hozzáteszi, hogy a felsorolás nem teljes, mert sokkal több csendőraktívításról van tudomása a nyugati emigráció tagjainak.²⁵⁸ A közölt szövegrészletek intenciója, hogy bemutassák a kommunista állami propaganda narratíváját és azt nyíltan ütköztessék az ellenségnek titulált egykori magyar társadalmi szereplőkkel, és ilyenformán legalább megmutatni azt, hogy a nyugaton élő egykori csendőrök a hatalom tényleges ellenségei, továbbá egy társadalmi kataklizma esetén is meghatározó történelmi cselekvő aktoroknak tekinthetők.

Kövendy kötetében közölte Dr. Török Béla beszédét, amelyet az 1969. évi sydney-i csendőrnapon mondott el. A Török-beszéd Márai Sándort és Kossuth Lajost idézi, illetve idézi meg, és történelmi pátosszal átítatva buzdítja az ünnepségen résztvevő hallgatóságot, hogy ne csüggedjenek, tartsanak ki az emigrációban, és reménykedjenek abban, hogy a türelem és imádság elő fogja segíteni a magyar nemzet boldogulását. A beszéd közlése kiváló példája a Kövendy-kötet tematikai sokszínűségének, továbbá annak, hogy egy-egy megjelent és publikált szöveg alapvetően nem feltétlenül a tartalmával, hanem pusztán a létezésével járult hozzá a kötethez.

A sydney-i csendőrnapon elhangzott Török-beszéd a csendőremigráció világszerte létező egykori jelenlétét igyekszik hangsúlyozni, továbbá kiolvasható belőle az adott közösség egyik hangadó tagjának laikus történelemszemlélete, amely olyan kulturális regiszterek köré szerveződik, mint a Himnusz, a Szózat, Horthy Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, a magyar táj, a vallás és

²⁵⁶ *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*, 1957. Nem tartjuk szükségesnek ismertetni a történészek körében jól ismert, propagandisztikus célokat szolgáló kötetek tartalmát és nyelvezetét, mert az nem kapcsolódik szorosan a disszertáció szűken vett tematikájához.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Kövendy, 1973. 364–368.

vallási motívumok stb. Mindemellett a szöveg eredeti szerzője az emigrációs lét értékelésére is szakított figyelmet:

„Nem mondhatom, hogy a magyar emigráció »házi élete« egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a száműzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk és az ember gyarló teremtés. És annak a szabályszerűtlen társadalomnak, amely a száműzöttek nemzetének lett elnevezve, kényszerű ziláltsága nagyon kevésbé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani. De a számkivetettség aprólékos nyomorúságai csak amolyan tünékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.”²⁵⁹

Bognár József „Csendőrsortűz?” című címe kivonatként jelent meg, átvéve a *Kanadai Magyarság* című újságból, amelyben az 1918-as őszirózsás forradalommal kapcsolatos magyar hatalmi narratívát elemzi a szöveg szerzője. Bognár nehezményezi, hogy a csendőröket veszik elő az ügy kapcsán, noha a történelmi szituációban – a szerző állítása szerint – nem a csendőrök teljesítették a parancsot. Ennek ellenére a cikk bevezetőjében a parancskövetés és a rend fenntartásának érvelését veszi elő Bognár, amely általánosnak mondható, abban az esetben különösen, ha egy fegyveres szervezetet bűnösséggel vádolnak. A szöveg egyszerű, kijelentő mondatokból áll, és kevés mellékinformációt adva vezeti végig az állításait, csupán néhány érvet sorakoztatva fel, azaz sokkal inkább kinyilatkoztat:

„A csendőrökön akarnak ütni, holott nem a csendőrök lőttek, hanem a rendőrség. (...) A csendőrök nem akasztottak és nem lőttek tarkón senkit, nem »kezelték« gázkamrákat és nem lopták el az áldozatok szegényes motyóit. A csendőrök katonák voltak, a világ legjobb és testületükre büszke katonái, akik rendet tartottak.”²⁶⁰

Az „Üzenet emigráns ifjúságunkhoz” című cikket Kövendy fogalmazta meg a már emigrációban felnőtt magyar generáció számára. Mindamellett, hogy tételesen felsorolja a magyar nemzet tragédiáiként aposztrofált történelmi eseményeket, az országtól elcsatolt térségeket és területeket, igyekszik átadni azt a nézetet, szellemiséget a vélt vagy valós fiatalabb olvasóknak, hogy már az 1960-as évektől nekik kell átvenniük azt a feladatot, amely magába foglalja a magyar nemzeti

²⁵⁹ Kövendy, 1973. 385–389.

²⁶⁰ Kövendy, 1973. 416.

identitás megőrzését, a nyugati országok és állampolgáraik tájékoztatását a történelem saját narratívájáról, valamint átadni a nemzeti hagyományokat. A feladat és az eszközök kijelölésénél a következőképp fogalmaz Kövendy:

„Új fegyvereinkkel dolgozunk, kinyitjuk új hazánk felelőseinek szemét, elmondjuk az igazságot, barátokat gyűjtünk s a megtörtént események feltárásával önkéntelen szimpátiát, akciókészséget ébresztünk a nyugatiakban!”²⁶¹

Továbbá élesen, felszólító módban szól a magyar ifjúsághoz, amikor megfogalmazza azt, hogy ez a generáció nem azért került mostani lakóhelyére, hogy a fejlett nyugati civilizáció kézenfekvő előnyeit kiaknázza saját boldogulása érdekében, hanem természetszerűleg vállalnia kell a magyarságért azokat a különböző, vélt vagy valós áldozatokat, amelyeket az előző generáció magára vállalt:

„És most szól igaz szavam Hozzatok, Nyugati magyar Ifjúság! Mi nem azért hoztunk Titeket nyugatra, hogy csak a jólét, az egyéni sikerek érdekeljenek! Mi természetesnek vettük, hogy Ti is magyarok vagytok, azok maradtok és velünk együtt vállaljátok a szellemi harcot Magyarorszáért!”²⁶²

Összességében tehát látható, hogy a Kövendy Károly által kompilált és kiadott kötet tematikai szempontból igyekezett lefedni a csendőremigráció által létrehozott diskurzus főbb sarokpontjait. A „Csendőr emigrációban” című fejezet bemutatásával és elemzésével az volt a célunk, hogy rávilágítsunk ezekre a sarokpontokra, melyek révén könnyebben értelmezhetővé válnak az adott közösség kollektív emlékezetének elemei, amelyek a szervezet történetével és a csendőrökről kialakult pozitív képpel párosulva adnak egy egész egységet. Az egyéni és kollektív értékek – bajtársiasság, hűség, fizikai erő, professzionalitás – történelmi dimenzióba helyezése adta az emigrációban élő egykori csendőrség önmagára való vonatkoztatási pontjainak alapját.

Kövendy kötete recepciótörténeti nézőpontból kiemelten fontos, hiszen a *Bajtársi Levél* tematikusan fontosnak, hangsúlyosnak vélhető cikkeit egyfajta kronológia mentén helyezte egymás mellé. Tükrözi azokat a gondolati sémákat, amelyek jelen voltak az emigráció politikailag

²⁶¹ Uo. 419.

²⁶² Uo. 421.

jobboldalra sorolható közösségeiben, és egyúttal tükrözi azt is, hogy ezen közösségek milyen kulturális és társadalmi regiszterekkel rendelkeztek létük önértelmezési kérdéseivel kapcsolatban. A kötet egészének elemzése inkább a szervezet 1945 előtti története szempontjából, de nem a csendőrség emigrációbeli életéről és működéséről nyújthat adalékokat. Kövendy Károly, aki foglalkozását tekintve eredetileg nem újságíró és szerkesztő volt, ennek megfelelően igazgatta a szervezet és a lap körüli teendőket és adta közre cikkeit. A kötet szerkesztésének és megvalósításának minősége is ezt tükrözi, ugyanakkor ez nem kisebbíti abbéli értékét, hogy mennyi információt tartalmaz a közösség önmagáról alkotott képével kapcsolatban.

Dr. Rektor Béla *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története* című, 1980-ban megjelent kötete²⁶³ a rendhagyó elnevezés ellenére az emigrációban megalkotott, történeti igényvel íródott szövegek közül talán a leginkább mutatkozik alkalmasnak arra, hogy a csendőrségre mint szervezetre és mint emigrációs közösségre historiográfiai szempontból lehessen tekinteni. Míg az előbbieken részletesen bemutatott és elemzett Kövendy kompilációja sokkal inkább a szubjektív nézőpontokat és emlékezeti narratívákat helyezi előtérbe, és sokkal inkább kezelendő primer forrásnak, addig Rektor Béla munkája sokkal inkább olyan történeti munka, amelyre a csendőrség történetével foglalkozó szakirodalom is készséggel támaszkodik mind a mai napig.

A Rektor-kötet „Csendőrség az emigrációban” című fejezete²⁶⁴ struktúráját tekintve két részre oszlik: az első a szervezettel, a második pedig annak tevékenységével foglalkozik. A két részt témaspecifikusan külön alfejezetekre bontotta a szerző, figyelembe véve a történeti fejlődést. Így a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Asztaltársaság alapításával indít, majd pedig az MKCSBK létrejöttével és átalakulásával folytatódik a fejezet első része. A szerző az 1948 és 1960 közötti időszakot „A küzdelem a függetlenségért” címmel aposztrofálja. Ezen rész azt a folyamatot taglalja, amely során Zákó András igyekezett beolvasztani az MKCSBK-t az MHBK-ba; a szerző arra is kitér, hogy ezt Folkusházy hogyan igyekezett elhárítani. Később Zákó úgy próbálta mégis végrehajtani a beolvasztási folyamatot, hogy az MHBK kisebb csoportjainak élére csendőröket

²⁶³ Rektor, 1980.

²⁶⁴ Rektor, 1980. 323–343.

nevezett ki, ezáltal is gyengítve a csendőrök szervezetének pozícióját. Továbbá több támadás is érte a publikus térben a csendőrök szervezetét, melyre rámutat a Rektor-kötet fejezete.²⁶⁵

Érdekes, hogy miután a szervezet függetleníteni tudta magát az MHBK-tól, onnantól kezdve Rektor a változásokat a szerkesztőségben beállt személyi változásokhoz és a *Bajtársi Levél* fejlődésének átalakulásához köti.²⁶⁶ Ennek alapvetően kettős jelentősége van: egyrészt kihangsúlyozza a szervezet és a lap egymástól való elválaszthatatlanságát az emigrációs szervezet kontextusában, másrészt pedig a szimbólumok kiemelt jelentősége utal a már korán hagyományörző és emlékező közösséggé való alakulásra. Véleményünk szerint Rektor interpretációja arra utal, hogy ez az átalakulási folyamat már az 1950-es évek elejétől érvényesnek tekinthető,²⁶⁷ mindamelllett, hogy a fegyveres szervezetek általános ismerve a vizuális és nem vizuális szimbólumok frekvenciált megjelenése és használata a belső és külső reprezentációban.²⁶⁸

A „Megbékélés” című alfejezet az 1960–1964 közötti időszakot mutatja be röviden, amikor Király Gyula Brazíliából vezette a szervezetet. Ezután került át a vezetőség földrajzi központja Kanadába, amely követte a szerkesztőséget. Az „Örségváltások” című rész a személyi változásokat írja le kronologikusan. A kötet emigrációval foglalkozó része tárgyilagosan foglalja össze a csendőremigráció főbb szervezeteit és intézményeit. Részletesen ír a Kövendy Károly által működtetett csendőrlaktanyáról és múzeumról, helyet szentel a clevelandi csendőrök közösség szervezeti élete bemutatásának, ugyanakkor nem említi meg az MKCSBK és a Csendőr Család között sok évig húzódó, személyi ellentéteken alapuló konfliktust. Látható, hogy a csendőremigráció mint veterán, hagyományörző és emlékező közösség főbb pontjai az emlékezet fenntartására irányulnak, ahogyan Rektor is ezen elv mentén szervezi leírását: a szervezetek és közösségek történetén túlmutatóan kiemeli azok jeles eseményeit (csendőrnapi megünneplése minden évben, egy február 14-éhez közel eső időpontban), a különböző rádióbeszédet, továbbá a szervezet történetéhez köthetően a tárgyi emlékek és ereklyék fontosságát.²⁶⁹

²⁶⁵ Uo. 330–332.

²⁶⁶ Ezzel kapcsolatban lásd a disszertációnak a *Bajtársi Levél* vizuális nyelvezetével foglalkozó fejezetét.

²⁶⁷ Rektor, 1980. 325–327.

²⁶⁸ A szimbólumoknak az emberi közösségek és szervezetek kultúrájának szempontjából való fontossága kapcsán lásd bővebben: Kanyó–Löwi, 2021.

²⁶⁹ Rektor, 1980. 330–342.

A Szalay Gyula tiszteletbeli csendőr által szerkesztett, *A világhíró csendőr* címet viselő, 2002-ben megjelent kötet a csendőrség tagjainak sorsára reflektál. Ugyanakkor a tematikai eloszlás ilyen szempontból arányaiban nem azonosul a címmel, mivel a négy nagyobb részre osztott, cikkeket és külön szövegeket összegyűjtő kötet első két része a csendőrség 1945 előtti történetével foglalkozik. Érdekeség, hogy a szerző a háborús időszakot különválasztja a deportálásokkal kapcsolatos írásoktól.

Szalay az emigrációval kapcsolatos időszakkal a „Csendőrök az emigrációban” című részben foglalkozik részletesebben. Ebben a tematikai egységben nagyobb részben visszaemlékező, önértélemező szövegek kerülnek előtérbe. Szalay így vall a kötetéről:

„Ez a könyv nem történelemkönyv, nem a csendőrség története. Csupán csendőrök által átélte s általuk elmondott történetek bokrétaiba gyűjtése azzal a szándékkal, hogy az új nemzedék láthassa és érthesse azok mindennapi elfoglaltságát azokkal az általánosításokkal, kiemelt és elszigetelt esetekkel szemben, amelyeket a bolsevista éra alatt kiemelték, felnagyítottak vagy meghamisítottak”.²⁷⁰

A Szalay által létrehozott kronológia tematikus, többé-kevésbé megfelel annak a kronológiai és gondolati struktúrának, amelyen belül a csendőrség történetét tematizálni szokták, annyi különbséggel, hogy a deportálások kérdéséhez hozzárendeli a délvidéki razzia témáját is. Utóbbi témát külön alfejezetben is tárgyaljuk, beleértve a Szalay által összegyűjtött szövegeket. Az alábbiakban azonban a Szalay által az emigráció témakörében publikált szövegek elemzése, ismertetése és értékelése olvasható.

Elsőként Körmendi Ferenc „Kétszer emigráltam” című visszaemlékezését tekintjük át, mely során a szerző tömören elmeséli emigrációjának fontosabb mérföldköveit. A Körmendi-leírás alapján a különböző országokba való belépéskor a csendőrigazolványát mutatta fel (az Ausztriába, Angliába és Amerikába történő belépéskor), amelyet a helyi hatóságok mindig elismeréssel nyugtáztak. Az Angliába történő belépés kapcsán elmesél egy konfliktust, amelyben egy gyári munkatársa rendszeresen „nácinak” titulálta, hiszen a második világháború során egy oldalon harcolt a

²⁷⁰ *Előszó.* In: Szalay, 2002. 9.

németekkel. A konfliktus ismertetése során leírja Körmendi, hogy felhívta a gyári munkatárs figyelmét arra, hogy az angolok pedig az oroszok oldalán vettek részt a háborúban.²⁷¹

Két évtizeddel később, Amerikában járva egy hasonló érvelésről számol be, amelyet egy fogorvossal lefolytatott eszmecsereben alkalmazott a vietnámi háború feleslegessége kapcsán. A rövid és tömörre szerkesztett ego-szövegből tükröződik a visszaemlékező büszkesége egykori hivatására, továbbá egybefonódik saját személyiségének reprezentált becsületességével és a csendőrség egykori nemzetközi szakmai hírnevével.²⁷² A kiválasztott és közölt szöveg azt is reprezentálja továbbá, hogy az egykori csendőrök hogyan tudtak helytállni a mindennapi életben és tudtak polgári szakmákban, több országban is sikerrel talpon maradni, sőt akár még egyéni és kollektív elismerést kivívni maguknak.

A magyar irodalmi emigráció fontos alakja, Wass Albert az „Emlékezés az emigrációból” című szövegében szintén egy személyes történetét meséli el, amikor is apját – akinek a betörő román katonák elől kellett menekülnie a háború során – Erdélyben csendőrök mentették meg.²⁷³ A Wass-szöveg nem hivatkozik a szervezet, illetve a csendőrök emigrációban betöltött szerepére és sorsára, hanem az egyéni emlékek és családi tapasztalatok kiemelésével igyekszik elismerni a szervezet tagjainak támogató és hősiességét, ezáltal kollektív erényeket tulajdonítani az egykori csendőrségnek.

Kún Imre csendőrszázados *Legio patria nostra* című szövegében azt meséli el, hogyan lett tagja a francia idegenlégiónak, és csendőrtapasztalatának köszönhetően hogyan lett sikeres az indokínai háború során.²⁷⁴ A szöveg egy kiegészített verziója megjelent Kövendy Károly szerkesztett kötetében, *La Légion Étrangère, Legio Patria Nostra* címmel, ugyanezen szöveg pedig előtte megjelent a *Bajtársi Levél*ben is.²⁷⁵ Kún többek között leírja, hogy a légiós kiképzés nem ütötte meg az egykori honvédi és csendőri kiképzésének színvonalát. A korábban megjelent szövegben megemlíti, hogy a fegyelmet is tekintve hanyagabb volt az idegenlégió, mint a korábban általa tapasztalt fegyveres erőkben való szolgálat.

²⁷¹ Szalay, 2002. 175–178.

²⁷² Uo. 178–179.

²⁷³ Uo. 179–181.

²⁷⁴ Uo. 182–184.

²⁷⁵ *Bajtársi Levél*, 1971/7–12. sz. 43–52.

Kún az indokínai szolgálata során tapasztalt harcokat többször összeköti volt csendőri mivoltával: „Mint volt csendőr, hamarosan felfedeztem, hogy a rizstermelő lakosság kétszínű, sőt áruló!” – utalva itt arra a többször hangoztatott csendőr erényre, hogy a csendőr könnyedén szót tudott érteni a mindennapi emberrel, amelyet a sikeres szolgálat egyik alapjának tekintettek. Továbbá Kúnnál is említésre kerül az a jól ismert, az egykori Magyar Király Csendőrségre vonatkozó toposz, mely szerint:

*„Ezidőben a pk-om [ti. parancsnokom] egy frissen avatott francia hadnagy volt, ki szinte tapasztalat nélkül vezette sz-át [ti. századát]. Egy alkalommal elmondtam neki, hogy ki voltam. Hadnagynom hallott a m. kir. Csendőrségről s így hitt nekem is. Ezentúl kikérte tanácsaimat. Az otthon használ csendőr fogásokat vezettem be, a »V« formációval könnyűszerrel elfogtuk a vietcong járőröket. (...) Váratlanul áthelyeztek a 2eme Bureau-hoz. Ez kitiüntetésnek számított, mert a kémelhárító szolgálathoz kerültem. Gondolom, hadnagynom elmesélte csendőrtiszti múltamat”.*²⁷⁶

Kún Imre még halála előtt meglátogatta a csendőrmúzeumot és odaadományozta légiós leszerelő igazolványát, továbbá egy Indokínában zsákmányolt zászlót; ajándékozása és elmesélt tettei a közzétevő Kövendy intenciója szerint „örök emléket állított a katonaeszménynek és a légiónak.”²⁷⁷

Kocsor Sándor tiszteletbeli csendőr beszámolója során egy idealizált képet fest a magyar csendőrség tagjairól, és a vidéki élet rendjének alapjaként tünteti fel a szervezetet. Elbeszélésében felidézi, hogy az az angol tiszt, akinél a háború végén hadifogságba esett, hogyan áradozott a magyar csendőrségről, mint volt kanadai lovascsendőr, hiszen a Magyar Királyi Csendőrséget mintának tartották. A visszaemlékező továbbá megosztja, hogy tudomása szerint a Magyarország fölött repülő katonai személyzetnek egy szót kellett megtanulnia arra az esetre, ha lezuhannának: „csendőr”.²⁷⁸

Dienes Gyula csendőrfőhadnagy visszaemlékezésében arról számol be, hogy milyen megpróbáltatásokat kellett átélnie börtönévei alatt, majd szökésének történetét is megosztja az

²⁷⁶ Kövendy, 1973. 345–355.

²⁷⁷ Uo. 355.

²⁷⁸ Szalay, 2002. 185–188.

olvasókkal.²⁷⁹ A „Csöbörből-vödörbe” című szöveg önmagában próbál emléket állítani annak a több ezer csendőrnek, akiket utolértek a kommunista rendszer megtorlásai 1945 után.²⁸⁰ Hiába kerültek azonban a Szalay-kötet emigrációs fejezetébe Szakály János, Kálmán-Vadon Sándor és Tokay László visszaemlékezései, azok kevésbé kötődnek az adott fejezethez, hacsak nem a szöveg keletkezésének helyét és kontextusát vesszük alapul. A kötetet szerkesztő szerző egy rövid listában tünteti fel forrásmunkáit, ahol megjelöli Dr. Rektor Béla munkáját, azonban Kövendy Károly 1973-as szerkesztett művét nem. Ugyanakkor megjelöli a *Bajtársi Levelet*, amely némiképp kötődik az előbb említett Kövendyhez. Szalay Gyula külön kiért a „délvidéki razzia” eseménysorozatára, amelyet a témával összevonva a csendőrség és a holokauszt kapcsolatát elemző alfejezetben kívánunk elemzésre bocsátani.²⁸¹

4.2. A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCSBK)

Az egykori csendőrök rehabilitálása már a rendszerváltás előtt elkezdődött, hiszen 1987-ben, a Minisztertanács 86/1987. számú rendelete értelmében minden, a rendelet mellékletében fel nem sorolt kormányrendeletet és minisztertanácsi rendeletet hatályon kívül helyeztek, amelyet 1960. január 1. előtt bocsátottak ki. Mivel a melléklet nem tartalmazta az 1.690/1945. M.E. sz. rendeletet, ezért már a Grósz Károly által vezetett Minisztertanács elindította a csendőrség rehabilitálását, hiszen a szervezetet sújtó paragrafusok érvényüket veszítették.

Ugyanakkor kézzelfogható változásokat a még élő, egykori csendőrök csak a rendszerváltás utáni időszakban tapasztalhattak. A következő rendeletek rendezték a társadalombiztosítási jogviszonyukkal és nyugdíjazásukkal kapcsolatos korábbi jogfosztásokat: 1990. november 21-én a 93/1990. sz. Kormányrendelet keretén belül orvosolták az 1945 és 1963 közötti törvénytörő nyugdíjcsökkentéseket, illetve rendezték a társadalombiztosítási és munkajogi irányú büntető intézkedéseket. 1991. augusztus 28-án az Alkotmánybíróság 44/1991. számú határozata alkotmányellenessé nyilvánította az 1.690/1945. M.E. sz. rendeletet. Ugyanezen évben szeptember

²⁷⁹ Uo. 190–195.

²⁸⁰ Az áldozatok számát tekintve nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Kövendy könyvének címlapján 5.000 „vértanúhalált” halt csendőrt említ.

²⁸¹ Szalay, 2002. 147–149. Az említett visszaemlékezések: 196–201. A csendőrség és a holokauszt kapcsolatára vonatkozóan lásd a disszertáció 3.1.1. „A csendőrség és a holokauszt” című alfejezetét.

2-án az egykori közszolgálati jogviszonnyal rendelkező nyugdíjjogosultságbeli hátrányokat, ezáltal a csendőröket is igyekeztek kompenzálni. Mindezekon túl az életüktől és szabadságuktól megfosztottak kárpótlásáról az 1992. évi XXXII. törvénycikk rendelkezett, mely szintén vonatkozott az egykori csendőrökre. Mindezen intézkedések azokra voltak kötelező érvényűek, akik nem követtek el háborús bűnöket, így akik bizonyítottan emberiség- és háborúellenes bűntetteket követtek el, azokat nem rehabilitálták.²⁸²

4.2.1. Az MKCSBK története az alapítástól

Jelen alfejezetben kizárólag az emigrációban létrejött csoport történetére igyekszünk szorítkozni. A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösséget (röviden: MKCSBK) Bánfai József csendőr szakaszvezető javaslatára 1947. június 21-én Graz-ban, Ausztriában alapították az emigrációban élő, egykoron Magyar Királyi Csendőrségi tagok.²⁸³ A Jegenyés Pál csendőr főtörzsőrmester és hat tiszthelyettes társával létrejött szervezet eredeti neve Magyar Csendőr Bajtársi Asztaltársaság volt, melynek célkitűzése eredetileg abban állt, hogy a menekült csendőröket és hozzátartozóikat a lehetséges módokon és a rendelkezésre álló eszközökkel segítse. Az alapító tagok Jegenyés Pál és Rétháti István főtörzsőrmesterek, Nász István törzsőrmester, Eszes Ferenc, Kiss Miklós és Körmendi János őrmesterek, továbbá a már az alapítást is szorgalmazó és korábban említett Bánfai József szakaszvezető, valamint Dr. Bély Béla újságíró voltak.²⁸⁴ Az MKCSBK 1948. november 20-tól adta ki a *Bajtársi Levél* című lap első számát, mely a szervezet hivatalos tájékoztatója lett.

Jegenyés Pál visszaemlékezésében beszámol saját emigrációs tapasztalatairól és az MKCSBK megalapításának körülményeiről. Graz-ban telepedett le, ahol kőművesként elhelyezkedve nehéz fizikai munkát vállalt, és egy magyar hadifogoly-barakkban lakott több más, magyar menekülttel együtt. A környező területeken 1947-ben jelentek meg nagyobb számban magyar menekültek, köztük több volt magyar csendőr is, akik segítséget kértek Jegenyéstől. A fentebb már említett alapító tagokkal együtt ekkor hozta létre Jegenyés a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi

²⁸² Kaiser, 2002. 136.

²⁸³ Az alapítás történetével kapcsolatban lásd a korábban hivatkozott művek ide vonatkozó részeit: Kövendy, 1973. 289–355.; Rektor, 1980. 330–342., Jegenyés kézírata: 40.

²⁸⁴ Jegenyés kézírata: 1–12.

Asztaltársaságot. A hét alapító tag fejenként tíz schillinggel hozzájárulva adta össze a formálódó szervezet induló hetven shillingnyi alaptőkéjét.

Jegenyés visszaemlékezéséből kiderül továbbá, hogy a *Bajtársi Levél* nevének ötlete Subik Károly prelátus kanonoktól származik, aki azért javasolta ezt a nevet, mert az praktikus módon találkozik a funkcióval és az olvasóközönsséggel. 1948-tól a lap kiadásában már vitéz Karsay Jenő is segédkezett, aki később került Graz-ba, ahol felvette a kapcsolatot az ott élő egykori csendőr menekültekkel. Mindezután az akkori tiszthelyettesi tagok felkérték Karsayt mint egyetlen volt csendőrtisztet, hogy vegye át a szervezet hivatalos vezetését. Ebben a momentumban is tükröződni látszik a menekült-emigrációs létben is előtérbe helyezett katonai hierarchia fontossága, amely nem tükrözte az adott élethelyzetben betöltött egzisztenciális viszonyokat. Ugyanis, ahogy Jegenyés is leírja visszaemlékezésében, ő valamelyest vezető, összefogó szerepet látott el a graz-i magyar menekültek között, mégis, az akkor már hatályon kívül helyezett szervezeti hierarchiát tekintették elsődlegesnek, amikor egy arra alkalmasnak mutatkozó személy bukkant fel Karsay Jenő személyében.²⁸⁵

Az első nagyobb, szervezett megemlékezést a hagyományosan február 14-én tartott csendőrnapról 1949. február 13-án tartották meg. Két évvel az alapítás után Jegenyés már több ezer tagról számol be szerte a világban (Németország, Franciaország, Anglia, Kanada és Ausztrália) és a kezdeti hetven schillinges tagdíjakból álló tőke óta már több, mint kétezer schilling folyt be a csendőrök támogató alapba. A kétéves alapítási évfordulót követően keresztelték át a szervezetet Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösséggé:

*“Addigi szűkebb keretezésű munkát az egész világban szétszórta élő csendőrök egységes, munka keretévé kívántuk alakítani”.*²⁸⁶

Az átkeresztelés és átkeretezés célja tehát az volt Jegenyés beszámolója alapján, hogy a közösség egyetemesebb, az egész világra kiterjedő jellegét hangsúlyozzák.

Az alapítást követő első évekre vonatkozó visszaemlékező Jegenyés beszámolója alapján a később megalakult Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) Tölgyessy László tüzérőrnagy

²⁸⁵ Jegenyés kézírata: 26–40.

²⁸⁶ Uo.

javaslatára vette át az MKCSBK működési modelljét Zákó András vezetésével. Ez az állítás valószínűleg nem fedi teljes mértékben a valóságot és inkább reflektál a két szervezet nyílt vagy bújtatott rivalizálására, főleg még az 1956 előtti időszakban. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, ahogy arra már hivatkoztunk korábban, az 1945 utáni magyar emigrációs hullám egy jelentős szervezete volt a katonai emigráción belül. Az egykori katonákat tömörítette magába és azok egységben tartását tekintette céljának, magát katonai szervezetnek tartotta, vezetője 1968-ban bekövetkezett haláláig Zákó András volt.²⁸⁷

A visszaemlékezés leírja továbbá, hogy az 1946 és 1949 közötti évek voltak a legkritikusabbak, mind az egyéni megélhetés és sorsok, a menekült lét depriváltsága kapcsán, mind pedig a Magyarországról érkező híreket illetően, melyek az egykori csendőröket és általánosságban a magyar embereket illetően érkeztek. Ezidőtájt is gyakori volt az otthoni politikai szituációtól függetlenül a hazatérés lehetősége iránti vágyódás. Jegenyés beszámolója alapján számos olyan eset történt, amikor egykori csendőrök, hazatérésük után, kegyelemben bízva, büntetésben részesültek az állampárt részéről.²⁸⁸

*„Nyugaton csak kisebbik része maradt a bajtársaknak. Azok, akik úrrá tudtak lenni a honvágyukon, a kollektív felelősségre vonás tényéből azt a következtetést vonták le, hogy az orosz hadsereg fennhatósága alatt nincsen szabadság és így nem lehet független nemzeti élet sem hazánkban”.*²⁸⁹

Jegenyés Pál visszaemlékezésében hivatkozik egy cikksorozatra, amely 1949-ben jelent meg a *Bajtársi Levél* három, egymást követő számában. Ez a sorozat épp arra a kérdésre igyekszik reflektálni, amely a hierarchia körüli konfliktusra is vonatkozik.²⁹⁰ Igaz, maga a szerző is leírja, hogy ennek a cikksorozatnak nem szabadott volna megjelennie, hiszen egy olyan felfogás mellett érvel az említett cikksorozat szerzője, amely egy demokratikus, közös értékeken és megbecsülésen alapuló, bajtársi, baráti, családi közösséget tüntet fel ideálisnak. A pontról-pontra levezetett kritikából látható, hogy nem a csendőrség vagy a hadsereg kerül kritizálásra, hanem azok a társadalmi keretek, amelyeken belül ezek a szervezetek léteztek és kiépítették saját hagyomány-

²⁸⁷ Borbándi, 1985. 42–46.

²⁸⁸ Palasik, 2021.

²⁸⁹ Jegenyés kézírata: 5–6.

²⁹⁰ *Bajtársi Levél*, 1949/6. sz., 7. sz. és 8. sz.: *Múlt, jelen és jövő* c. cikkek.

és szokásrendszerüket. A cikksorozat tehát végső soron nem egyes emberekkel vagy szervezetekkel szemben artikulálódó kritika, hanem a Horthy-kor társadalmi struktúrájának megkérdőjelezése, amelyben a tiszt, a tiszthelyettes és a legénységi állomány külön kasztba tartozik.

A cikksorozat elmesél egy történetet, amelyben egy jó hírnevű miskolci családból származó nőt szeretett volna feleségül venni egy főhadnagy, de mivel a nő édesapja tiszthelyettesi beosztással rendelkezett, a házasságot nem engedélyezték.²⁹¹ Számos hasonló tematikájú történetet oszt meg a sorozat szerzője; például:

„(...) vendéglőből, kávéházból, ahol tiszt társaság volt jelen, sokszor kellett távoznia a pincér felszólítására az illendően viselkedő legénységi egyénnek! (...)

A Ludovikán azt tanították, hogy a magyar nép fiai egytől-egyig kiváló katonák, azonban a velük való érintkezésnél a három lépés távolságot mindig meg kell tartani. Nem szabad legénységi állományúval sétálni, vele egy asztalnál helyet foglalni, mert ez mindig a tiszt tekintély rovására megy. (...)

Amíg 18–19 éves karpaszományos honvéd részére a kamgarn ruha viselése meg volt engedve, a 60 éves, 40 évi szolgálati idővel rendelkező, kiváló minősítésű alhadnagy, a legnagyobb melegben is, csak a kincstári posztó ruhát viselhette. (...)

A 60 éves, 40 évi szolgálattal rendelkező alhadnagy fizetése ott végződött a legmagasabb fokban, ahol a 22 éves zászlós, vagy hadnagy fizetése kezdődött.”²⁹²

Az előbbi példákkal jól illusztrált szemlélet alapjaiban határozta meg a szervezet felfogását és identitását, tehát mindamellett, hogy mindig a magyar alkotmányosságra és a csendőrséget szabályozó törvényi keretekre hivatkoztak, a tagságnak és a vezetőségnek nem volt célja, hogy olyan, nem létező világok struktúráját tekintsék magukénak, amely már időben és térben is elérhetetlen messzeségbe került (már az emigráció első éveiben is). Igaz ugyan, hogy a szervezet belső diskurzusát vizsgálva szembeötlő az 1945 előtti életvilágok nyelvi valóságának továbbélése, ez azonban egyértelműen nem tudott a valóságban manifesztálódni, hiszen maguk a befogadó

²⁹² *Bajtársi Levél*, 1949/7. sz. 38.

nyugati államok is más társadalmi struktúra kiépítésében voltak érdekeltek, amely el kívánt szakadni a hierarchikus kötődésektől, hiszen azok véleményük szerint a második világháborút övező katasztrófák sorozatához vezettek.

Jegenyés Pál 1951. május 3-án adta át Folkusházy Lajos altábornagynak az MKCSBK iratait és a *Bajtársi Levél* szerkesztéséhez szükséges felszerelést. Ekkor a szervezet címjegyzéke 650 főt számlált, amely magába foglalta a feliratkozott egykori csendőröket, katonákat és azok családját is (ugyanis a *Bajtársi Levél* is többször hangsúlyozza, hogy az elsők között kezdték meg a működésüket sajtóorgánumi és szervezeti szinten egyaránt).

A szervezet kezdeti éveiben több konfliktus is felmerült a vezetést és struktúrát illetően, mely némiképp a *Bajtársi Levél* hasábjain is lecsapódott.²⁹³ A szervezet kulturális spektruma kitágult, ahogy egyre több, egykori csendőr, honvéd és civil tagot tudott bevonni. Az MKCSBK a választott vezetőséggel egy demokratikus irányzatot kívánt képviselni, amely illeszkedik a befogadó nyugati államok általános eszmei rendszeréhez. Ezt a struktúrát felfelé építkezőnek (ún. *bottom-up* struktúra) gondolták el, amelyben a nem csendőr tagok is szerepet kaphatnak, és a tagok azonos súllyal látba eső szavazattal rendelkeznek a vezetőség tagjainak megválasztásában. Ezzel szemben a szervezeti életbe később csatlakozó, korábban a csendőrség kötelékében tisztí pozíciót betöltő tagok követelték a korábbi hierarchia szerinti döntési jogköröket és a mások feletti diszponálási lehetőséget. Érvelésük során felrötták az alapítástól számított első években stabil összetétellel rendelkező vezetőségnek, hogy a csendőrség korábbi szervezeti kultúrájához méltatlan kommunikációt engednek meg akár a tisztekkel szemben is, az adományozásra gyűjtött jelentős összegek pedig véleményük szerint nem az eredeti célra szánt módon kerülnek felhasználásra. Mindezeket túl felrötták azt is, hogy az egykori Magyar Királyi Csendőrség szimbólumkészletét jogtalanul használja a szervezet.²⁹⁴

Az egykori tisztek érvelési alapját az egykori Szolgálati Szabályzat képezte,²⁹⁵ melyre Jegenyés visszaemlékezésében is úgy tekint, mint szellemi iránymutatóra:

²⁹³ *Bajtársi Levél*, 1949/6. sz., 7. sz. és 8. sz.: *Múlt, jelen és jövő* c. cikkek.

²⁹⁴ Jegenyés kézírata: 31.

²⁹⁵ Paragh, 1944.

„Véleményünk szerint csakis érzelmileg állhatunk a Szolg. Szab. alapján. Annak olyan rendelkezései, amelyek az egyenruházat, fegyveres szolgálatot teljesítő csendőrségre vonatkoztak, itt az emigrációban természetesen nem érvényesíthetők. Éppen ilyen természetes viszont, hogy mindnyájan elfogadjuk a Szolg. Szab. szellemét és kötelező tiszteletet, úgy is mint tisztességtudó magyarok, mindenkitől elvárjuk és meg is adjuk a rangidősebb bajtársainkkal szemben. A kifogásoló csoport elsősorban azt kifogásolta, hogy a régi (alapító) vezetőség nem tart új választást.”²⁹⁶

A szervezet vezetését az említett Folkusházy Lajos csendőr altábornagy 1950. szeptember 12-én vette át. Folkusházynek tevékenysége során célja volt, hogy a korántsem egységes csendőrközösségeket megőrizze a szervezet égíse alatt. A korábbi konfliktus témájához kapcsolódva, az MHBK-hoz való viszonyrendszer függvényében vagy egyéb strukturális és tagsági kérdések miatti egyet nem értés következtében ezidőtájt léteztek kisebb, regionális, illetve viszonylag nagyobb csendőrcsoportosulások is (például: Magyar Csendőr Közösség, Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közössége, Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Asztaltársaság).²⁹⁷

Ahogy a korábbi vitákból is látható, az egyik elsődleges kérdés a szervezet életében a tagsági engedély megadása volt. A tagságot eredetileg az egykori Magyar Királyi Csendőrség igazolt tagjai kaphatták meg, de ahogyan az egykori tagok öregedtek, egyre kevesebb, tényleges szolgálatot ellátó csendőr jelentkezett tagsági felvételre. Így az évek során gyakorlattá vált, hogy felkérésre avattak taggá úgynevezett tiszteletbeli csendőröket, vagy saját kérésre barátokat vettek fel a szervezetbe.²⁹⁸ Ezekben az esetekben már természetes módon előtérbe helyezte a szervezet a közösség céljait és feladatait, amely egyértelműen – főleg 1956 után – az eszmeiség megőrzése, a közösség létezésének fenntartása és a kollektív emlékezet éltetése volt. A szervezet formálisnak

²⁹⁶ Jegenyés kézírata: 31.

²⁹⁷ Kőrössy Zoltán – Kőrössyné Soltész Katalin: *A m. kir. csendőrség és a zsidóság*. <https://csendor.com/site/zsidóság-m.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

²⁹⁸ Lásd például a már említett Gyldenfalk Aage tiszteletbeli csendőrt, egykori dán államvasúti felügyelőt, akit Folkusházy 1959-ben vett fel az MKCSBK-ba. Az említett és példaként felhozott személy azzal érdemelte ki a tiszteletbeli címet, hogy még 1945 előtt hadtudományi kutatásokat végzett Magyarországon, amely kapcsán baráti kapcsolatba került egykori magyar honvédségi tagokkal és csendőrökkel, akikkel igyekezett a háború után Németországban felvenni a kapcsolatot. Sikerrel járt, felélesztette korábbi kapcsolatrendszerét, amely elvezette a szervezethez. (Lásd bővebben: Kövendy, 1973. 334–335.)

tekinthető tagsági nyilvántartással kevésbé rendelkezett, taglistaként alapvetően a *Bajtársi Levél* cím- és előfizetési listáját tekintették.

A clevelandi Magyar Csendőrök Családi Közössége 1958 júliusában alakult meg vitéz Borgóy János egykori csendőr őrnagy vezetésével.²⁹⁹ A csoportot 1978-tól egészen 2011-es haláláig Molnár István volt csendőrszázados vezette. A csoport is kiadott egy saját értesítő folyóiratot, amelyet negyedévenként jelentetett meg 1961 és 1975 között, *Egyesületi Értesítő* címen. 1983 és 2004 között Tamáska Endre volt csendőrszázados önálló kiadásban jelentette meg a *Floridai bajtársi híradót* évente háromszor. Az 1958-as különválás fájdalmas pont volt a szervezet életében, hiszen jelentős létszámú magyar emigráció és köztük számos volt csendőr és hozzátartozója élt még ebben az időszakban az ohio-i Clevelandben.³⁰⁰ A szakadást megelőzte számos, a *Bajtársi Levél* hasábjain lecsapódó elméleti vita, melyek tulajdonképpen a csendőremigráció szervezeti struktúráját és hierarchiáját érintették, nem függetlenül az MHBK-hoz való viszonytól.

Dr. Szabolcsi Béla volt csendőrszázados felhívásban tette közzé javaslatát, hogyan lehetne a csendőremigráció szervezetét megreformálni. Ez főleg a helyi és az összefogó szervezet egymáshoz való viszonyát függetlenítette volna, továbbá minden regionális szervezet nevének esetében javasolta a „családi” jelző felvételét. Szabolcsi továbbá explicit módon deklarálni kívánta a szervezet függetlenségét a Szent László Társaságtól, a Vitézi Rendtől és az MHBK-tól. Ezen túlmenően pedig tételes módon a tisztségviselők megválasztási rendjének teljes revízióját javasolta.³⁰¹

Még ugyanazon lapszám ugyanazon oldalán, 1968-ban közölte a javaslatra tett válaszát a vezetőség nevében Kövendy Károly, aki tételesen leírta az érveit az egyes felvetésekkel szemben, némi történeti visszatekintéssel alátámasztva állításait. Kövendy először is tisztázza, hogy az MKCSBK mint világszervezet a magyarság érdekeit előtérbe helyező emigráns szervezetekkel kooperál, úgy, mint az egyházak, a cserkészlet, a Szabadságharcos Szövetség stb. Továbbá leírja, hogy az MHBK-val is közösen megfogalmazott célok mentén működnek, ahogyan a Szent László

²⁹⁹ A közösség működésének részleteiről lásd bővebben: Rektor, 1980. 330–333.

³⁰⁰ Kőrössy Zoltán – Kőrössyné Soltész Katalin: *A m. kir. csendőrség és a zsidóság*. <https://csendor.com/site/zsidóság-m.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

³⁰¹ *Bajtársi Levél*, 1968. 1–8. sz. 21–25.

Társaság és a Vitézi Rend is partnerszervezetek, de nincs befolyásuk a csendőremigráció szervezetének ügyeibe.³⁰² Érvelésébe a válaszcikket jegyző Kövendy belefoglalja az MHBK és a clevelandi csendőrszervezet viszonyrendszerét is:

„Ugyancsak az emigráns csendőr szervezet, a MKCSBK teljesen független a MHBK-tól. 100%-os bizonyított tudomásunk szerint a clevelandi csendőr család pedig alárendelt szervezete a MHBK-nak, azaz ők feladták önállóságukat.”

Kövendy leírásából kiderül, hogy ugyanígy jártak el a müncheni, detroiti és buffalói csoportok is. A névváltoztatás kapcsán pedig egy történelmi, kvázi legitimista érvelést használ fel:

„Mi büszkék vagyunk arra, hogy az utolsó magyar emigráns szervezet vagyunk, mely viseli a m. kir. megnevezést! Erre minket soha senki fel nem jogosított, hogy történelmi nevünket, a magyar tradícióknak pusztulásig való hordozóit megfosszuk a m. kir. felemelő megjelöléstől!”³⁰³

A szerző a cikk további részében továbbviszi gondolatmenetét, melyben kitér a kommunista hatalomra is, akik kirekesztették a magyar társadalomból a magyar fegyveres erők tagjait, a „felső osztályokat” és a középosztályt, továbbá a nyugatra emigrálók tömegét „s általában mindazokat, akik a magyar történelmi hagyományokat szívükben őrizték.”³⁰⁴ Itt érdemes megjegyezni, hogy Kövendy kortárs reflexiói megegyeznek az akkori valósággal és a kommunista hatalom propagandisztikus ellenségképével.³⁰⁵ Arra is érdemes reflektálni, hogy felfedezhető egyfajta identitásbeli, társadalmi konfliktus nyoma is, amikor a szerző a fegyveres erők tagjait nem sorolja be az általa említett osztályokba, vagy akár azok „alá”.

A két szervezet közötti békés megállapodás, amely ugyan nem járt egybeolvadással, 1970-ben következett be, amikor a cleveland-i Magyar Csendőr Család akkori vezetője, Molnár István százados vendégül látta az MKCSBK egyes tagjait, és tájékoztatta őket arról, hogy a csoportja az 1970. november 7-i közgyűlésén kinyilvánította, hogy az MKCSBK elvei és célkitűzései nem

³⁰² Uo. 25–28.

³⁰³ *Bajtársi Levél*, 1968. 1–8. sz. 25–28.

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ Molnár, 2013. 332–349.

különböznek az övéiktől, és ugyanazon elvi és szellemi alapokon nyugszik működésük. A hivatkozott cikk idézi a közgyűlési jegyzőkönyv következő szöveghelyét:

„Ezzel megszületett az egység a csendőr emigrációban, megszűnnek a támadások, szorosabb együttműködés következik és minden csoport, egyesület követi az eredeti célkitűzéseket: nyilvántartás, tájékoztatás és segélyszolgálat maradéktalan megvalósítását. Az emigráns csendőr minden csendőrt, bárhol is él a világon bajtársának tekint s a közös célért együtt dolgozik!”.³⁰⁶

1958 és 1964 között az MKCSBK vezetői posztját Király Gyula volt csendőr ezredes látta el, aki Sao Paolóban, Brazíliában élt mindezidő alatt, így a szervezet központja is ebben az időszakban ezt érdemes tekinteni, ugyanakkor a *Bajtársi Levél* kiadási munkálatai és folyamatai nem költöztek a tengerentúlra még ekkor és Európában utoljára Utrecht-ben adták ki az 1963-as év utolsó számát tekintve. 1964-ben zajlott le egy őrsváltás az MKCSBK vezetőségében és tette át a székhelyét a szerkesztőség és vezetőség Kanadába.

4.2.2. Az MKCSBK működése Kanadában

Az MKCSBK torontói csoportja saját közösségi tér vagy központ hiányában a magyar közösség egyik központjának számító Szent Erzsébet plébániának egy termében szervezték üléseiket. 1955. november 6-án Fehérváry Ferenc őrnagy lemondott a torontói csoport vezetőségéről. Az ülésen egyébiránt 15-en voltak jelen; Fehérváry lemondásának egyik okaként családi okokat és a munkájából fakadó nehézségeket jelölte meg. Fehérváry ekkor már három éve irányította a csoportot, és ezen időszak alatt számos taggal bővült a közösség, hiszen többen még csak az '50-es évek elején vándoroltak ki Kanadába. Ekkor már Szathmáry Károly volt a csoportvezető-helyettes. Az ülés során választották meg Szathmáry Károlyt csoportvezetőnek:

„Szathmáry Károly szds. vállalja, ha van bizalom személye iránt. Ezt a munkát Németországban 2 évig, Kanadában 3 évig Wellandban végezte, mert kötelességének érezte”.³⁰⁷

³⁰⁶ *Bajtársi Levél*, 1970/7–12. sz. 80–81.

³⁰⁷ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

Szathmáry első javaslata az volt – a wellandi és hamiltoni csoportoknál tapasztaltak alapján –, hogy a csoporttagok az egymás közötti „társadalmi érintkezések” alkalmával a korábbi rendfokozat kötelező említése helyett a „bajtárs” szót használják. Javaslata azzal indokolta, hogy ezáltal egy sokkal közvetlenebb hang érhető el a tagság körében, barátságosabb légkör teremthető, amellyel jobban kizárható a feszélyezettség érzése:

„és miután Kanadában élünk, önkéntes tagjaként a MKCSBK-nak, az igazi szép »bajtárs« megnevezés idegenek előtt csak tekintélyünket emeli az egymás személyének ilyen formában való megbecsüléséért.”

A jegyzőkönyv tanúsága alapján nem döntöttek a kérdésről, de látható, ahogyan a későbbi elemzésekből is kiderül, hogy az MKCSBK életében a kezdettől érzékeny téma volt az 1945 előtti alá-fölérendeltségi viszonyok nyelvi továbbélése, mely hosszan gyűrűző elvi és nyelvi konfliktusba Szathmáry is többször bekapcsolódott.³⁰⁸

A helyi közösségek találkozóin túl az MKCSBK helyi csoportja folytatta segélyező tevékenységét, amely az egyik eredeti és elsődleges célja volt az 1947-ben Graz-ban létrejött közösségnek. A torontói csoport önállóan is ellátta ezt a tevékenységet és 1955 decemberében a tagok fejenként minimális összeggel támogatták az Ausztriai és Németországi Magyar Iskolák Igazgatóságán keresztül az Ausztriában és Németországban élő egykori csendőrök gyermekeit.³⁰⁹ Erről az akkori vezetőnek, Karsay Jenő ezredesnek levélben is beszámolt Szathmáry, ekkor még a „Nagyságos” megszólítást használva.³¹⁰

1956 előtt a kanadai magyar emigráció tevékenysége alapvetően a közös, szociális jellegű események szervezésére, adományozásra, továbbá az emléknapok megtartására korlátozódott. Ekkor még helyi szinten partneri viszonyt ápolt egymással a torontói MHBK és az MKCSBK, ugyanakkor az azon való részvételt és esetleges szavazást megvitatták a helyi szervezet tagjai. Érdekesség, hogy említett estét az MSZM, az MHBK és az MKCSBK közös családi estként tartotta meg 1956. január 21-én.³¹¹ Az 1956. április 22-i ülésen már felmerült egy csendőr „otthon”

³⁰⁸ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ Uo.

³¹¹ Uo.

vagy csendőr „nyaralótelep” létrehozása, amelyhez eleinte úgy tervezték, hogy részvények útján fognak tőkéhez jutni.³¹² Ugyanakkor a támogatások nem folytak be a megfelelő és elvárt mértékben, annak ellenére, hogy egy közös gyülekezési pont létrehozását, az első ilyen céllal szervezett gyűjtést elviekben mindenki támogatta. Mindazonáltal az 1956. május 19-én tartott csendőri családi estet csupán 18-an látogatták meg és adakoztak némi összeggel.³¹³ Ez némiképp előrevetíthette azt a jövőt, hogy bármilyen nagyszabású tervet külső támogatás nélkül nehezen lehet megvalósítani, mert a szervezet aktív tagjai saját egzisztenciális helyzetük stabilizálása mellett kevés esetben tudják támogatni a közösséget jelentősebb összeggel vagy gesztussal. Ilyennek számított egy-egy alkalmi felajánlás, amely azonban hosszú távon nem mutatkozott meg a szervezet költségvetésében.³¹⁴

Az említett csendőr otthonról, illetve „laktanyáról” szóló tervet a csoport írásba is foglalta és szétküldte az MKCSBK összes csoportjának, amelyben összefoglalták az elvi és gyakorlati megvalósítási lehetőségeket. A nagyszabású terv alapja egy ingatlan megvásárlása és működtetése volt, mely után az alábbi célokat és funkciókat tűzték ki: hely biztosítása a közösség összejöveteleire, a rászoruló tagoknak ideiglenes szállás, az idősebb és magányos tagoknak állandó ingyenes otthon, a közösség számára értékkel bíró vagyont képezne részvényesi alapon. Továbbá, ami jól tükrözi az 1956 előtti felfogását a közösségnek: „Pénzalapot az esetleges hazatéréshez”.³¹⁵

A tervezetre egyébiránt a kézzel írt széljegyzet szerint két szóbeli és három írásbeli hozzájáruló nyilatkozat érkezett vissza Szathmáryhoz.³¹⁶ A szervezet közösségi életéhez hozzátartozik, hogy saját feljegyzéseik alapján a Kanadában működő szervezetek közül regionálisan mindenhol az MKCSBK helyi szervezeteinek a tagjai voltak a legaktívabbak az emigráció által szervezett különböző társadalmi eseményeken. (Még akkor is, ha ezeken az eseményeken az egyes tagok nem feltétlenül az MKCSBK képviselőjének céljával vettek részt.) Ez alapján is érzékelhető, hogy mennyire nem voltak éles viták ezek között a társadalmi alapon szerveződő emigrációs közösségek között, még akkor sem, ha azt a belső diskurzusban igyekeznek is esetleg máshogy hangsúlyozni.

³¹² Uo.

³¹³ Ez a csekély létszám a tényleges helyi tagság kb. 20%-át, a teljes kanadai MKCSBK tagság pedig kevesebb, mint 5%-át jelentette.

³¹⁴ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Érdemes megjegyezni, hogy ez az ötlet eredetileg is Szathmárytól származott, és később a szervezet támogatásával jutott ingatlanhoz, amelyben elhelyezték a csendőrmúzeumot.

Nyilvánvaló ok lehetett az efféle „kisebbségi” csoportoknál fontos szempontként megjelenő kvantitatív szempont, ami a kifelé történő reprezentáció során növelhette egy csoport súlyát vagy esetleges működési „minőségét”.

Az 1956-os forradalom kitörésével a korábbi emigrációs hullámokban érkezők élete felfordulni látszott, így mozgalmat szerveztek, hogy segíteni tudják a Magyarországon a szovjetek ellen harcoló népet. Ebből a célból alapították meg a Magyar Szabadságlégiót, amihez Szathmáry Károly is az elsők között csatlakozott, aki toborzó tisztként vett részt a mozgalom munkájában.³¹⁷ A torontói szervezet 1956. október 29-i ülésén a jegyzőkönyv tanúsága szerint „rekord” létszámban voltak jelen az egykori csendőrök (mert 25 főt jegyeztek le). A november 18-án lejegyzett rendkívüli összejövetelről szóló feljegyzés szerint itt már az adománygyűjtés szervezése és mértéke volt a kérdés, amelyre az akkori központi vezető, Folkusházy Jenő egykori altábornagy az alábbi javaslatot tette írásban:

„Az óriási megsegítésre, amire szükség lesz, elvész a maroknyi csendőr segítsége. De ez is egy csepp lesz a segítségnek. Úgy gondolom, hogy indítsatok pénzgyűjtést és ezt az összeget tartsátok magatoknál készenlétben, hogy oda irányíthassuk, ahol a legnagyobb szükség lesz rá. Bizonyára lesz a rászorulóknak közt csendőr bajtárs is, vagy hozzátartozója és az lenne a legcélszerűbb, hogy mi ezeket segítenénk elsősorban és közvetlenül. Majd gondoskodni fogunk, hogy megtudjuk hollétüket. De a segítségnek kiadósnak kell lenni. Az adakozó bajtársak ne legyenek szűkmarkúak azokkal szemben, kik mindenüket feláldozták a Hazáért.”³¹⁸

1964 szeptemberében a Brazíliában élő Király Gyula egykori csendőrezredes az MKCSBK Vezetői Bizottságának döntése és javaslata alapján utódjának jelölte ki a Kanadában működő, torontói és hamiltoni csendőrcsoportokat.³¹⁹ A nyolc tagból álló vezetőség első tagjai: Kövendy Károly százados elnök, Deme Lajos százados, dr. Szalontai Simon főhadnagy, dr. Mészáros János hadnagy, Enyedy Lajos, Rákóczi József és Seregélyes Mihály főtörzsőrmesterek, valamint Török

³¹⁷ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

³¹⁸ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

³¹⁹ Lásd részletesebben: *Bajtársi Levél*, 21. évf. (1956) 9. sz. 1–2.

Bertalan törzsőrmester tagok. A *Bajtársi Levél* szerkesztését Kövendy látta el a következő időszakban. A segélyezési alap ügyeit Török Bertalan, majd később Enyedy Lajos látta el.

1968-ban alakult meg az MKCSBK Felügyelőisége, amelynek célja volt, hogy a korábbi működésből adódó konfliktusokat megelőzze (részletesen lásd alább).³²⁰ A Felügyelőiség feladata és hatásköre inkább az elvi és eszmei jellegű témákat érintette, amely a szervezet szempontjából rendkívül meghatározó volt, hiszen a helyi jelentőségű kis csoportok tevékenységén túl a csendőremigráció egy emlékező közösség volt, amelynek tagjai szétszórtaan éltek a világban, így érthető, hogy a meghatározó témák és ügyek elvi síkon léteztek. Vezetője Szilassy László ezredes volt, tagjai pedig négy volt csendőr ezredes és egy volt alezredes. Mindemellett Kövendy Károly feladata volt, hogy bővítse az előfizetők és tagok létszámát, amelyet személyes útjainak és kiterjedt levelezéseinek köszönhetően meglehetősen nagy hatékonysággal tudott sikerre juttatni.

A Felügyelőiség Szilassy László 1971. január 7-én bekövetkezett halála után megszűnt és visszatért a korábbi szervezeti struktúrára, ennek megfelelően Vattay Ferenc ezredest nevezték ki az MKCSBK vezetőjének mint elnököt, aki mellett működtették a Vezető Bizottságot, mint egyfajta tanácsadói testületet. A *Bajtársi Levél* szerkesztése, valamint a Közösség vezetésének operatív feladatait továbbra is Kövendy látta el Torontóban. Ekkor adták ki az MKCSBK 25 éves Jubileumi Emlékérmet, melyet Baranchi Tamáska Endre tervezett meg, és melyet kezdetben 100 egykori csendőrnek adományoztak oda.

Vattay ezredes 1974. szeptember 1-jei lemondása után Baranchi Tamáska Endre lett a Közösség vezetője, amellyel együtt a vezetőség székhelye átkerült az albertai Calgary-ba, ahova a *Bajtársi Levél* szerkesztősége is átköltözött. Az ügyvezető elnök Keresztes Lajos lett, a Levelet pedig Kiss Gyula szerkesztette tovább. Kövendy Károly a szerkesztőségi feladatokról való megválás után a disszertáció következő fejezetében bemutatott és elemzett „csendőrlaktanya” és múzeum vezetését látta el mint múzeumőr.³²¹ Rektor munkájában ismerteti, hogy könyvének írásakor három különböző kanadai államban létezett helyi csendőrközösség mint bejegyzett szövetség, amely az MKCSBK helyi kanadai sejtjei voltak: *Royal Hungarian Gendarmerie Veterans' Benevolent Association* Torontó, Ontario államban. *Association des Veterans Gendarmes Royaux Hongrois*,

³²⁰ Rektor, 1980. 328.

³²¹ Rektor, 1970. 328–329.

MKCSBK Quebec államban. *Veterans' Association of the Former Royal Hungarian Gendarmerie*, Edmontonban, Alberta államban.³²²

Ahogy arra Borbándi is utal, a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség kanadai Vezetősége kifejezetten elégedett volt a rendszerváltást követő hazai politikai fejleményekkel, hiszen a kommunista rendszer végét követően megkezdődtek a rehabilitációk, melyek következtében hatályon kívül helyezték azt az 1945-ös kormányrendeletet, amely bűnösnek és felelősnek állította be az egykor csendőrség szervezetét és tagjait. A magyar kormány elismerte továbbá a volt csendőrök közszolgálati idejét és ezáltal érvényes nyugdíjjogosultságát.³²³

4.2.3. Kövendy Szathmáry Károly tevékenysége és működése

Az előbbieken már sok alkalommal előtérbe került Kövendy Szathmáry Károly egykori csendőrszázados meghatározó alakja volt a kanadai Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösségnek, az 1950-es évektől egészen haláláig. Személyes iratai és a magánéletével kapcsolatos információk mindazonáltal nem feltétlenül adnak plusz információt a szervezet és a csendőremigráció egészének megismeréséhez. Ennek megfelelően kizárólag olyan adatokat és információkat teszünk közzé a dolgozatban, amely a szervezet történetével vagy a kanadai magyar emigrációval és annak megismerésével kapcsolatba hozható. Ugyanakkor az kijelenthető, hogy az egyéni életútjában történő törések és változások hatással voltak a szervezet történetének alakulására is. Hátrahagyott levelezéséből kiderül, hogy szabadidejének és nyugdíjas éveinek jelentős részét a *Bajtársi Levél* szerkesztésével, az MKCSBK-vel kapcsolatos operatív feladatok ellátásával, majd a csendőrmúzeummal kapcsolatos teendőkkel töltötte, amely értelemszerűen hatással volt a magánéletére is.

A levéltári iratok kontextusából szemlélődve kijelenthető, hogy a Torontói Magyar Ház fondjában a beérkező MKCSBK-iratanyag jelentős része Szathmáry Károly irathagyatékából került ki, aki azt – mint egykori laikus múzeumőr és levéltáros – a saját személyes dokumentumaival együtt őrizte meg, így hagyatéka relatíve vegyes képet fest. Különböző tételekben fel-felbukkannak ugyanis egyéni, személyes jellegű levelezései és iratai, ahogyan saját iratanyagából is

³²² Uo. 330.

³²³ Borbándi, 1996. 186.

előbukkannak a csendőremigráció szervezeti és kulturális életével kapcsolatos levelezések. Ez alapján alapvetően két megállapítást tehetünk:

- (1) A csendőremigrációt vizsgálva nem választhatók el egymástól a szervezeti folyamatok és események az egyéni életútaktól.
- (2) Az egyéni identitás a vizsgálható források alapján nehezen választható szét az emigrációs létben zajló önértelmezési folyamatokkal, ahogyan a tudatosan a jövőnek hátrahagyott dokumentumok forrásértékével és a szervezet tényleges jelentőségével sem lehettek teljes mértékben tisztában az adott kor szereplői.

Mindez részben annak is betudható, hogy a csendőremigráció egyes tagjai életük végéig hittek abban, hogy egy esetleges hatalomváltás során a csendőrség mint rendvédelmi szervezet újjászerveződik, amely nélkülük nehezen mehet végbe a számukra magától értetődő rehabilitáció után. Mindezen túl azért is fontos Kövendy Szathmáry Károlyról részletesebben is értekezni, mert az ő személyén keresztül érthetőek meg igazán a csendőremigrációban lezajló folyamatok és önértelmezési problémák sajátosságai.

Szathmáry Károly, aki Kövendy Károly néven 1973-ban publikálta a korábbiakban már bemutatott és elemzett könyvét,³²⁴ nevét erdélyi székely nemesi ősökhöz származtatta vissza, de különféle módon használta levelekben és különböző szövegek szerzőjeként. 1916. december 30-án született a székelyföldi Alsóboldogfalván. Vallását tekintve unitárius volt, de ez személyes iratai közül csak egy, a Magyar Cserkészszövetség által kiállított Cserkészeti Igazolványból derül ki.³²⁵ Később Budapesten élt és alapított családot, 1940-ben már a Testnevelési Főiskola hallgatója, később állítása szerint tanársegédje volt.³²⁶ 1942 őszétől 1945 tavaszáig az ungvári m. kir. csendőr tanzászlóaljnál szolgált mint százados, oktatótisz, századparancsnok, ahol az ő felelősségi körébe tartozott a csendőri képzésnél szigorúan vett fizikai oktatáson belül a sportképzés, azon belül a szertorna és atlétika.³²⁷

³²⁴ Kövendy, 1973.

³²⁵ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 1. No. 2.

³²⁶ Uo. No. 1-17.

³²⁷ Uo. No. 10.

1944-ben részt vett a kárpáti harcokban és későbbi, saját beszámolóí szerint a csendőrség partizánellenes harcaiban is tevékenyen részt vett. Részes volt továbbá a budapesti védelmi harcoknak. Harci tevékenységének elismeréseképpen több felterjesztést is kapott, majd megkapta a bronz közelharc jelvényt.³²⁸ Ausztriában esett amerikai hadifogságba, ahol egy nyilatkozat szerint az Untersaal an der Donau-beli amerikai magyar hadifogolytáborban tartózkodott hadifogságban 1945. április 24. és október 13. között.³²⁹ Az ún. DP, azaz *displaced person*-igazolását a Brit Vöröskereszt állította ki 1945. január 30-án. A mentesítési igazolása alapján, mely 1946. április 9-én került kiállításra, két gyermeke volt ekkor.³³⁰

1950. március 12-én a Magyar Cserkészszövetség által nevezték ki cserkész csapatvezetőnek az ausztriai Bergenben.³³¹ Valószínűleg a cserkészletben vállalt tevékenysége és kapcsolatainak köszönhetően utazhatott ki Kanadába, ahol 1951. szeptember 4-én kezdte meg szervező munkáját, melyet a Magyar Cserkészszövetség igazolványával és támogatásával látott el. Kanadába érkezése után három évig Wellandban végzett közösségi munkát az MKCSBK helyi csoportjában, majd ezután tette át a székhelyét Torontóba, ahol 1955-ben lett a helyi csoport vezetője. 1956 előtt civil foglalkozását tekintve ingatlanértékesítéssel foglalkozott.³³² Később, az 1963-as „örségváltás” során már nemcsak a helyi szervezet, hanem a teljes MKCSBK szervezetében vezető szerepet töltött be, magára vállalva a már említett *Bajtársi Levél* szerkesztését. Az emigrációban végzett szervező munkájáért megkapta a Szent László Társaság Érdemkeresztjét és Jelvényét, a Magyar Cserkész Szövetség Teleki Emlékérmét és az MHBK Koszorús Jelvényét.³³³

Szathmáry Károly személyes iratai között – ahogyan már fentebb említésre került – számos, az emigrációs szervezeti élettel összefüggő dokumentum található. Mint az MKCSBK vezetője, kapcsolatban állt az MHBK-val, amellyel a publikus térben zajló viták és nézeteltérések itt is természetesen megjelentek. Ugyanakkor a két szervezet közötti összekötő munkájáért adományozta számára a kanadai Magyar Harcosok Bajtársi Közössége az említett MHBK

³²⁸ Uo. No. 8.

³²⁹ Uo.

³³⁰ Uo. No. 5.

³³¹ Uo. No. 2.

³³² MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

³³³ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 1. No. 11.

Koszorús Jelvényét.³³⁴ Szathmáry levelezésében is előkerül az a *Bajtársi Levél*ben is felbukkanó³³⁵ és visszatérő konfliktus, amely az MHBK-val és a cleveland-i Csendőr Család szervezettől zajlott.³³⁶ A vita egyik alap konfliktusa az MHBK és MKCSBK viszonyrendszere volt, amely visszavezet az egykori Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi Honvédség egymáshoz fűződő viszonyához. Továbbá számos más helyen az emigrációban – a levelezés alapján – az egykori katonák által létrehozott MHBK-ból hozták létre az MKCSBK helyi szervezetét, amely később alárendeltségben is működött tovább. Ugyanakkor Szathmáry is felhívja a figyelmét Nagy Flóriánnak, a müncheni MHBK-tagszervezet egyik vezetőjének arra, hogy Torontóban hamarabb jött létre a csendőrök közössége, mint a helyi MHBK. Ezentúl a hierarchikus viszonyokhoz hozzájárult egy elvi vita is az elszámoltathatóságról, az udvariassági formulák kötelező használatáról és az alárendeltségi viszonyokról. Ugyanis az egykori vezető szerepet betöltő ezredek a hivatalos és nem hivatalos levelezésekben és kapcsolattartó szövegekben is megkövetelték a hivatali fegyelmet.³³⁷

Mindemellett mindezek mögött természetesen egy generációs feszültség is húzódott, aminek volt egy földrajzi háttere is:

„Nagy Flórián nem sokra értékeli az 1940-es években a csendőrséghez került fiatal tiszteket, ez az ő bizonyítványa és ezt Cleveland-ből kapta. Mert a cleveland-i csendőr család uszítgatta ezekkel a mesékkel, mert Cleveland csak a 70-en felüli ezds-eket tartja felnőttek, a többi mind képzetlen, fiatal taknyos még akkor is, ha időközben nagyapák lettek és háborúnyerés esetén ma ezek lennének ezredek. Hogy közben az MKCSBK-nak, mint világszervezetnek vezetésében őrségváltás történt 4 évvel ezelőtt ezt éppen idős ezds bajtársaink kívánták, tudván, hogy az 50 évesek több energiával rendelkeznek és többre képesek.”³³⁸

Látható, továbbá a levelezésből is kiderül, hogy Nagy Flórián képzetlennek tartotta az MKCSBK vezetőségét. Szathmáry számos érvet felsorolt, hogy ezt az állítását cáfolja, ilyen például az

³³⁴ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7.

³³⁵ Lásd: *Bajtársi Levél*, 1968/1–8. sz. 12.

³³⁶ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7.

³³⁷ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7.

³³⁸ Uo.

egykori csendőrtisztek magasabb polgári végzettsége, mely ellenére a honvédtisztek lenézték a csendőrtiszteket. Továbbá a vitát több esetben szubjektív mederbe terelve így fogalmaz Szathmáry:

„A csendőr szellem annyira ismeretlen a honvédek előtt, hogy azt Ti meg se érthetitek. Talán éppen a szolgálati kötelességek és nagyfokú felelősségek miatt. Egy sajátos, különálló testület belső, öntudatos szelleme, ami világos, hogy az emigrációban is kíván külön szervezetet és nem képes egy fegyvernemé lesülyyedni. Ez a cső-k álláspontja!”³³⁹

Ebben a konfliktusokkal teli időszakban, a hatvanas évek végén – a meghívók és a meghívókra adott válaszok alapján – a másik szervezet által szervezett „rivális” szervezetek tagjai hivatalosan nem vettek és vehettek részt, vagy ha részt is vettek, nem szólaltak fel, vagy nem szólították fel őket köszöntő beszédet mondani. Ezek alapján megállapítható, hogy a kifelé kommunikált cél a közös munka volt, nem tudták azonban megteremteni az egységes kommunikációs keretet, nem ismerték el egymás kompetenciát, miközben belátták, hogy a volt fegyveres erők emigráns tagjainak egy kis hányada aktív az emigráció közügyeiben. Ezért éppenséggel némi elismerést és tiszteletet is vártak az aktív tagok.³⁴⁰

Egy Fülöp Józseffel, egykori őrnaggyal való levelezés során Szathmáry a személyes sérelmeinek számonkérésén túl felvázolja azokat a törésvonalakat, amelyek a szervezetek között húzódtak és a *Bajtársi Levél*ben is a levél állítása szerint lekövethetők: zajlott egy adománygyűjtés a Széchenyi Társaságnak, amely ekkor egyfajta regionális ernyőszervezetként funkcionált, a Társaság „hívei” pedig, a levél állítása szerint, Szathmáryról személy szerint nem voltak jó véleménnyel, és megkérdőjelezték a vitézi cím odaítélésének igazolási eljárását. Az MSZM és MHBK közötti konfliktusra utalva leírja a levél, hogy „A még európai MSZM kapcsolat után nem hittem volna, hogy ennyire bedülsz a gyűlölködő kör befolyásának.”³⁴¹ Az elvárt alá-fölé rendeltségi viszonyokhoz és azok továbbélésének igényéhez csatlakozik az alábbi idézet is: „Se a hadbíró, se az orvos, se a gyógyszerész, se a katonatanár, de ugyanígy a fiatal csendőr tisztikar se volt „psz-tsz”, mint ahogyan a torontói urak – a szavaló, de meddő urak – a háború után 24 évvel is ludovikás

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7.

³⁴¹ Uo.

mivoltukkal akarják pöffeszkedő fensőbbiségüket kimutatni.”³⁴² Ezen konfliktus következményeképpen Szathmáry egy Kubicza Kázmérnek írt 1968. március 18-i levelében lemondott az MHBK-tagságáról.

Az 1970-es évtől kezdve az MKCSBK szervezete egyre inkább passzívvá vált, így a rendelkezésükre álló tőkájukat alapvetően mindinkább a szellemiségük és örökségük fenntartására kívánták fordítani. Ennek megfelelően kötöttek egy megállapodást 1970. április 26-án az Utazási Alapban található összeg felhasználásáról. Mivel megállapítást nyert, hogy ebből nem tudnak saját ingatlant vásárolni, mint azt már az '50-es évek óta tervezték, így az összeget felajánlották Szathmáry Károlynak, hogy a saját maga által Etobicoke-ban vásárolt ingatlanban hozza létre a csendőrmúzeumot, amely így „elősegíti a csendőrség és az emigrációbeli csendőrség magatartásuk és történetüknek a dokumentálását”. Szathmáryval szemben természetesen tételes elszámolást támasztottak feltételként. Továbbá az is szerepel a dokumentumokban, hogy Szathmáry pontosan végrendelkezzen az ingatlanában elhelyezett múzeumi tárgyokról, nehogy az, egy kedvezőtlen örökösödési eljárás következtében, kikerüljön a csendőrök felügyelete alól. A megállapodást az MKCSBK akkori Vezetősége, azaz Enyedy László, Rákóczi János, Bretán Sándor, Mosonyi Ferenc, Szathmáry Károly, Dr. Szalontai Sándor, Seregélyes Márton és Török Bertalan írta alá. Ezen megállapodás következtében alakult ki a sokféle néven megjelenő csendőrmúzeum és laktanya, amely gyakorlatilag Szathmáry Károly kulturális funkcióval felruházott és részben az MKCSBK által vásárolt ingatlanában jött létre.³⁴³

A Szathmáry által létrehozott és gondozott gyűjteménynek nemcsak a magyar emigrációban volt visszhangja. Az Ontario állambeli Államtitkárság által szervezett multikulturalizmussal kapcsolatos szemináriumra is meghívták őt 1972-ben, meghívójában pedig kifejtették, hogy tudomásukra jutott, milyen értékes gyűjtemény áll a gondozása alatt, amely rendkívül fontos a kanadai magyarok közösségének történeti megismerése szempontjából, ezáltal a részvételét esszenciálisnak tekintik. A szemináriumon egyébként számos kanadai etnikai csoport képviseltette (volna) magát – a tervezet szerint – és a főbb témája a gyűjteményezés, a dokumentumok felhasználásának lehetőségei, a kéziratok, könyvek és filmek megőrzési és felhasználási

³⁴² Uo.

³⁴³ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7. Mindezzel kapcsolatban részletesebben lásd a disszertáció múzeummal foglalkozó részét.

lehetőségei voltak.³⁴⁴ Ugyanezen év márciusában a Kanadai Hadtörténeti Múzeumtól (*Canadian War Museum*) szintén megkeresést kapott Szathmáry, akik a gyűjtemény sorsa felől érdeklődtek nála. A korábbi kommunikációval szemben itt Szathmáry azt állította, hogy a „Hungarian Army-Mounted Police Museum” néven működő gyűjteményt már korábban felajánlotta a Kanadai Nemzeti Múzeumnak, habár erről és az itt szereplő angol megnevezésről sehol máshol nem található adat.³⁴⁵

Szathmáry tevékenységével kapcsolatban egyébként nemcsak állítása szerint, de a személyes levelezésében is fellelhető üzenetváltások alapján is alátámasztható, hogy széleskörben elismerték, de legalábbis tudtak róla. Elismerő levél érkezett hozzá például Carmen Roy-tól 1972. június 13-án, aki a University of Ottawa Press által kiadott *Canadian Centre for Folk Culture Studies* szerkesztője volt. Később pedig érdemes kiemelni, hogy támogatást kaptak arra a kormányzattól, hogy a *Caravan* torontói multikulturális fesztivál keretében részt vegyenek egy külön magyar standdal. Ebből is látszik tehát, hogy a gyűjteménynek komoly szerepet szántak, hogy a magyar kultúra a gyűjtemény révén beágyazódhasson a kanadai multikulturalizmusba, azáltal, hogy bemutathassák fennmaradt értékeiket és örökségüket.³⁴⁶

Szathmáry Károly Rektor Bélával való levelezéséből látszik, hogy 1980-tól egészségügyi állapota miatti visszahúzódása negatívan érintette a csendőrmúzeumot és a szervezet aktivitását. Ezt Rektor leveleiben számon is kérte rajta, Szathmáry ugyanakkor többször elismételte, hogy nem bírja erővel a szervezeti élet operatív működtetését, de még a levelekre való válaszadást sem. Ennek ellenére segített Rektor Bélának megjelenő kötetének népszerűsítésében és terjesztésében, amely azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy Rektor mint szakmai tekintély munkája nemcsak az emléket őrzi meg a csendőrségnek, hanem annak az emigrációban való megítélését is segítheti. Ahogyan Szathmáry egy 1980. augusztus 29-i levelében fogalmaz: „Mivel a könyv Testületünk tisztára mosása s az ifjúságnak szól (...).”³⁴⁷

Rektor Béla és Szathmáry Károly mint a csendőremigráció kiemelkedően aktív alakjai hasonlítottak motivációjukban, és kijelenthető, hogy a kanadai magyar közösség szempontjából

³⁴⁴ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 7.

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 7.

³⁴⁷ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 9.

jelentős műveket hoztak létre 1975-ben és 1980-ban.³⁴⁸ Míg Szathmáry inkább odaadó szervezői tevékenységével, addig Rektor előbbihez képest magasabb szakmaiságával emelkedett ki; ezt tükrözik a kötetek is. Érdeemes hozzátenni, hogy ezen kötetek, ahogy az elemzésben is szerepelnek, nem feltétlenül tudományos alapokon nyugvó elemzések, sokkal inkább emlékeztörténeti dokumentumok, még akkor is, ha Rektor munkája alapvetően szakmai alapokon nyugszik. Az 1980-as évek elején, amikor a csendőremigráció egykori aktív tagjai már kezdtek kiöregedni és sorra eltávoztak, két különböző szempontot helyeztek előtérbe: Szathmáry szerette volna, ha az MKCSBK-t senki sem viszi tovább és beolvad az MHBK-ba, amely Zákó András halála után baráti és nem rivális emigrációs csoportként tekintett a másokra. Továbbá az általa létrehozott múzeumot nem szerette volna az őrzött tárgyak és iratok szerint szétválogatni (Magyar Királyi Honvédség, Vitézi Rend, Magyar Királyi Csendőrség és 1956 után a forradalomból származó ereklyék, például: lyukas zászló stb.), hanem – a később megvalósult megoldás szerint – a Torontói Magyar Háznak kívánta adományozni.

Rektor Bélának azonban ekkor feltett szándéka volt megőrizni az MKCSBK-t. Gondolkodásában felfedezhető a hidegháború kronológiai megítélését is befolyásoló amerikai nézőpont, amely a regnáló elnökökhöz kötötte az adott időszak politikai és történelmi megítélését. Ennek megfelelően még legalább Ronald Reagan elnök leköszönéséig szükségét érezte a közösség fenntartásának, ugyanis ezen időszakban tűnt először lehetségesnek egy homályos rendszerváltás:³⁴⁹

„Ezért egy új Csendőrséget kell javasolnunk, amit örökségként hagyhatnánk a fiatalabb nemzedékre! (...) nyugodtan állíthatnánk, hogy mi egy új, modernebb csendőrséget javasolunk, amit a múlt és a különböző nyugati országokban nyert tapasztalatok alapján dolgoztunk ki. (...) Köztünk két alapvető különbség van: Te a múltat ápolod, én a jövőt építgetem! Ezért pl. a keménykötésű könyveket nem árusítom, megtartom arra az időremikor az otthoni politikai helyzet annyira változik, hogy azokat haza lehet küldeni. Ekkor örökösöm azokat hazaküldi az országgyűlési és egyetemi könyvtárak és fontosabb intézmények között való szétosztás céljából! Ez szerintem nagyon fontos! Ehhez kellene

³⁴⁸ Kövendy, 1973.; Rektor, 1980.

³⁴⁹ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 9.

*még a MKCSBK által kidolgozott terv a Testület újraszervezésére, amit »Örökségként«
hagyhatnánk az utókorra, amit a kellő időben szintén haza kellene küldeni.»³⁵⁰*

Rektor még később, 1982-ben is hasonló véleménnyel és érvkészlettel próbálta meggyőzni Szathmáryt, hogy újra aktív részese legyen a csendőremigráció lassuló folyamatainak, amivel párhuzamosan láthatóan a világpolitika is fordulóban volt:

„A múlt ápolása helyett légy a jövő építője, a csendőr jövőé, mert ha mi nem is érjük el az ország felszabadítását, de munkánkkal elő tudjuk segíteni, hogy a szerencsétlen testületünkről közreadott hazugságokat megcáfolva elősegíthessük valami kicsivel annak a jövőben való visszaállítását.»³⁵¹

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a Kanadában kibontakozó csendőremigráció szervezeti élete közel három évtizeden keresztül virágzott és meghatározta a világszerte emigrációban élő csendőrök közéleti kommunikációs és önszerveződési gyakorlatát. Miután egyértelművé vált, hogy Magyarországon semmilyen hirtelen rendszerváltás nem teszi lehetővé az egykor Királyi Csendőrség visszaállítását úgy vált egyre inkább - főleg 1956 lecsengése után – egyértelművé, hogy a csendőrök saját céljaikat csak a nemzeti emigráción belül tudják értelmezni és az sem lehet több, mint a múltra való emlékezés, hagyományörzés és a történelmi reflexió. Mindazon túl, hogy a második világháború után még közel négy évtizeden keresztül a csendőrök emigrációján belül aktív közéleti és társasági élet bontakozott ki, amelynek alapja volt a közös történelmi tapasztalat, a csendőrök társadalmi rendjébe való egykori betagozódási vágy és a második világháború és az emigráció során kialakuló bajtársiasság. A Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség legnagyobb számban és legaktívabban Kanadában működött, ahol volt idő és tér kialakítani a szervezeti keretek, nyugati mintára átvett modelljét, amely ráadásul illeszkedett a kanadai multikulturális politikai irányzathoz, amely mértékadó volt a 20. század második felétől. Két személyt érdemes kiemelni a csendőremigráció szervezettörténetének kapcsán: első Kövendy Károly, aki több évtizedes közösségi szervező és szerkesztő munkájával fenntartotta a szervezet tagjai közötti kapcsolatot A Múzeum létrehozásával elkezdte összegyűjteni az egykori magyar fegyveres erők tárgyi hagyatékát, továbbá földrajzi gyűjtőpontot hozott létre a nyugaton élő

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ Uo.

magyar veteránok virtuális közösségének. Továbbá kiemelendő még Rektor Béla publicisztikai tevékenysége, aki a csendőrök történetét igyekezett rendvédelmi-szakmai szemmel vizsgálni és közreadni nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az emigráció értelmiségi köreiből valamennyire számba vehető írásos reflexió terjedjen el az egykori Magyar Királyi Csendőrségről és annak önmagát utódjaként definiáló Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösségről. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy ez a két szereplő aktív működésük és utolsó éveik során is elsődleges szempontnak tekintették, hogy olyan tudásanyagot halmozzanak fel és kapcsolatrendszerrel működtessenek, amely egy rendszerváltás következtében Magyarországot segítse és szolgálja. Működésük és szervezeti törekvéseik ezen célokat szolgálták, mindazon túl, hogy egyéni ambícióik és érdekérvényesítésük is teret kaphatott egy olyan másodlagos társadalmi közegben, amely a legtöbb embernek csak a mindennapi életének problémái és tennivalói után következett, nagyon kevesek mondhatták el a csendőremigráció aktív tagjai közül, hogy nem a polgári állásuk és családi életük került előtérbe és a bajtársakkal alkotott közösség a hangzatos kijelentések és a két világháborút idéző hazafias retorika ellenére csak másodlagos.

4.3. *A Bajtársi Levél*

A Bajtársi Levél az egykori Magyar Királyi Csendőrség – az orosz megszállás elől nyugatra menekült – tagjai által alapított emigrációs csendőrcsoportok közösségi kommunikációs csatornájaként funkcionáló, rendszeresen megjelenő periodikája volt. A lap címe a kezdeteket tekintve kijelöli a szerzők műfaji törekvéseit, hiszen a kiadvány valóban levél formájában és rövidebb terjedelemben került szétküldésre. Az egykori csendőrök lapja egy összetett célrendszer keretei között valósult meg. Elsődleges célja az volt, hogy a csendőrök az emigrációban kapcsolatot tudjanak tartani, továbbá az információs hálózaton keresztül mozgósítani tudják magukat egy politikailag akár kedvező esemény következtében.³⁵²

Továbbá fontos célja volt az egykori „bajtársak” egzisztenciális támogatása is. Utóbbi keretei között szerepelt a tagok és családjaik lehetőség szerinti anyagi támogatása és releváns információkkal való ellátása. A folyóirat publikus formában 1948-tól egészen 2005-ig működött. Ezen közel 60 év alatt alakult ki az a „sodródó hasadék”,³⁵³ amely már nem tette lehetővé a közös

³⁵² Keresztes, 2021.

³⁵³ Assmann, 1999. 23–26.

bajtársi tapasztalatok megőrzését és megosztását a publikus térben, így az egykori, immár csekély számú csendőr csak a személyközi kapcsolatok keretein belül kommunikált egymással.

Az alábbi, kifejezetten a *Bajtársi Levél*lel foglalkozó fejezet célja, hogy bemutassa a csendőrség mint emigrációs-diaszpóra közösség(ek)³⁵⁴ emlékezési gyakorlatainak és tudástermelésének egy egzakt termékét. Az alábbi elemzések tehát elsősorban a *hogyanra* keresik a választ, ugyanakkor leírásra, bemutatásra és kifejtésre kerül a folyóirat alakulástörténete – és annak egyes korszakai – is, amely sok esetben párhuzamosan értelmezendő az MKCSBK emigrációs szervezet korábbiakban felfejtett és bemutatott történetével. A *Bajtársi Levél* ugyanis nemcsak a külső reprezentáció és a közösségi tudástermelés termékeként szolgált, hanem egyúttal egy szűken vett közösség szervezeti tájékoztatója is volt. Ezáltal felmerül a kérdés, hogy kik írták, illetve kik olvasták – hogyan és milyen céllal – a folyóiratot? Ebből fakadóan pedig olyan további kérdések is felmerülnek, hogy a vizsgált közösség történetére és emlékezési gyakorlataira vonatkozóan milyen minőségű forrásértékkel rendelkeznek ezek a szövegek? A nyugati magyar emigrációt tekintve – habár közel sem kezelendő egységes tömbként – milyen forrásértékkel bírhat a lap? Az előbbi kérdések megválaszolásához lefolytatott vizsgálatok a történelemtudomány és a társadalomtudomány különböző aspektusait – úgymint emlékezettörténet, információtörténet, sajtótörténet, diaszpóra-kutatások stb. – érintik.

Az alábbi elemzés központi szerepet foglal el a disszertációban és azon hipotézisből indul ki, hogy az emigrációban élő csendőrök közösségei nem tekinthetők egységesnek,³⁵⁵ ugyanakkor a különböző tudástermelési módszerek és emlékezési gyakorlatok közös kódrendszere egy viszonylag jól detektálható és sematikus közös diskurzusban gyökeredzik. A Magyar Királyi Csendőrség nyelvezete a Horthy-korszak nemzeti-keresztény diskurzusának egy militáns leágazásához tartozott. Tagjainak professzionális, tehát választott identitásának gerincét a haza és a rend védelme, a professzionális működés és a nemzethez és annak vezetőihez tartozó hűség alkotta.³⁵⁶ A nyelvezetet tekintve, Szabó Ildikó tematizációját felhasználva, a nemzeti tematika alá érdemes sorolni az erre rezonáló, militáris és premilitáris szervezetek nyelvezetét.³⁵⁷ Működésük

³⁵⁴ A többes szám indokoltságával kapcsolatban lásd bővebben: Brubaker, 2005.

³⁵⁵ Ezzel kapcsolatban lásd bővebben a már említett Brubaker meghatározó tanulmányát: Brubaker, 2005.

³⁵⁶ Lásd bővebben Szabó Ildikó alábbi munkáit: Szabó, 2006a; Szabó, 2006b; Szabó, 2007.

³⁵⁷ Szabó, 2006a. 108.

alapjaihoz tartozott továbbá a közös ellenségképek megkonstruálása³⁵⁸ és továbbvitele, amely már kevésbé választható el a más emigrációs közösségek azonos történelmi és személyes tapasztalatától, politikai preferenciáitól.³⁵⁹ Ugyanakkor szükséges kihangsúlyozni, hogy ezen közösségek vizsgálatakor egyértelműen jelen van az emigrált, diaszpórákat létrehozó csoportok új otthonainak a közege, tehát a közösségi szerveződés általános színtere, amely a disszertáció kontextusában hangsúlyozottan Kanada. A teljesség igényével élve azonban bemutatásra kerülnek a folyóiratnak Ausztriában, Hollandiában és az Amerikai Egyesült Államokban kiadott szövegei is mint az egységes szövegtörzs szervező részeit, történetének fontos fejezeteit.

A fejezettel kapcsolatban felállított hipotézis vizsgálata tehát részét képezi a disszertáció egészére vonatkozó célkitűzésnek, amelynek lényege továbbra is a vizsgált társadalmi csoport(ok) önreprezentációjának vizsgálata, a különböző metanarratívák sajátosságainak megfigyelése, amely nem zárja ki és nem is nélkülözheti az egzakt adatok kinyerését, leírását és ismertetését az emigrációban élt volt csendőrökről. Ugyanakkor hangsúlyosan nem a történelmi adatok faktológikus kinyerése és leírása a cél, hanem – kifejezetten ezen fejezetre vonatkozóan – a *Bajtársi Levél* önálló szöveggé váló értelmezése mint emlékezési gyakorlatok és tudástermelési eredmények összessége. Az elemzés során mindazonáltal a közösség történetisége is leírásra – a korábbi fejezetekhez képest kiegészítésre – kerül, amely a vizsgálat során elkerülhetetlen, tehát mellékcélként megvalósul. A fejezetben külön értelmezendő az önreprezentációban megjelenő szervezettörténet és a korábban elemzett forrásokból kinyerhető közösség története. A fejezet további részében bemutatásra kerül a folyóirat alakulástörténete és annak egyes korszakai, amelyre elsősorban az adott lapszámokon fellelhető metaadatokból,³⁶⁰ a cikkekben szereplő explicit közlésekből és a Torontói Kanadai Magyar Ház levéltári iratanyagának az MKCSBK-ra vonatkozó részeiből lehetséges következtetéseket levonni.³⁶¹

A folyóirat korszakainak és rövid, szerkesztésre vonatkozó történetének összefoglalója után szükségesnek látszik egy, a kvalitatív és kvantitatív módszerek alkalmazásával és relevanciájával foglalkozó rész beiktatása, amely reflektív módon közelíti meg a szerző által felvázolandó

³⁵⁸ Sárhegyi, 2021.

³⁵⁹ Koselleck, 1997.

³⁶⁰ A metaadat jelentése: adatról szóló adat.

³⁶¹ MNL OL P 2343 – II. – 1. – 16.

módszertani és teoretikus dilemmákat. Ilyenformán a rendelkezésre álló vizsgálati eszközök és elméletek összeolvasásra kerülnek a vizsgált szöveggel, a folyóirat tulajdonságainak megfelelése pedig determinálja az elemzés jellegét. Ebből következően bemutatásra kerül a létrehozott szövegtörzs nyelvstatistikai, tehát kvantitatív vizsgálata és annak eredményei.

Az ezt követő elemzés már a hermeneutikai alapokon nyugvó kvalitatív tartalomelemzés eredményeit és folyamatát ismerteti, hangsúlyosan érintve a *Bajtársi Levél* szimbolikáját és képi narratíváját. Ezek után következik a különböző cikkek és szövegek műfajiságára való reflexió, szoros összefüggésben a folyóirat aktuális korszakával. Ebben az alfejezetben tehát a különválasztható szövegek céljának és szerepének detektálása megy végbe. E terjedelmesebbnek tűnő téma strukturáltabb feldolgozása érdekében a megfigyelt, különböző műfajú és témájú cikkek leírása és elemzése külön alfejezetekben valósul meg, ugyanakkor a fejezetnek, illetve magának a disszertációnak nem célja egy szövegtörzs létrehozása; azaz egy, az összes cikket és azoknak a címét tartalmazó lista nem került összegyűjtésre és megalkotásra, viszont az elemzések sorrendisége igyekszik egyfajta időbeliséget is követni az adott alfejezeten belül – amennyiben az elemzés szempontjából ez logikus. Ennek következtében négy különböző alfejezetben kerülnek kifejtésre a különböző típusú szövegek elemzései.

Ezek alapján négy különböző szövegcsoporthoz került megalkotásra, amelyek nem feltétlenül feleltethetők meg minden esetben a különböző bevett publicisztikai kategóriáknak:

- (1) Az első csoportba a szövegek tartalmát tekintve talán a leghangsúlyosabbnak tekinthető politikai tudósítások tartoznak, amelyek magukban foglalják a világpolitikai történésekkel foglalkozó publicisztikákat, továbbá a Magyarország aktuális politikai és társadalmi helyzetével foglalkozó szövegek jellemzőinek összegyűjtését és elemzését.
- (2) A második, szintén hangsúlyos és különálló szövegcsoporthoz a csendőrség történetével, szakmájával (egyfajta rendészettudományi keretbe ágyazva) és az ezáltal kialakult hagyományok megőrzésére irányuló cikkekkel foglalkozik.
- (3) Továbbá a dolgozat különböző esztétikai és prózapoétikai funkcióval ellátott szövegek vizsgálatára is kitér, amely során felmerül a tudástranszfer, a kanonizáltság és a művészi önkifejezés igényének a kérdése.

- (4) A negyedik detektált szövegcsoport a kifejezetten a közösségek és személyek közötti kapcsolattartás formáival, továbbá a szervezet működésével kapcsolatos információkkal foglalkozik.

Ezen elemzések a fentebb lefektetett időkereteken belül viszonylag szabadon mozogva, de lineáris íven belül valósulnak meg, amennyiben a vizsgálat belső logikája, valamint a disszertáció célkitűzése és makrostruktúrája ezt nem kívánja másképp.

4.3.1. A folyóirat alakulástörténete és korszakai

A *Bajtársi Levél* – az MKCSBK hivatalos lapja és központi tájékoztatója – több, mint hat évtizeden keresztül szolgált az emigrált csendőrközösségek információs csatornájaként, kapcsolattartó közegeként, illetve a hazájukat elhagyó bajtársak közös emlékező tereként. A magyar emigrációs sajtó történetének szempontjából egyedülálló szövegtörzsről beszélhetünk, hiszen a mindenkori szerkesztők és a cikkek szerzői az eredeti hivatásuktól teljes mértékben távol eső tevékenységet folytatva adták ki a *Bajtársi Levelet*, amelynek nem volt célja, hogy felvegye a versenyt a hagyományosabb funkcióval és formával rendelkező más sajtótermékekkel.³⁶² A lap esetében a rendező elv nem kizárólagosan a közös nyelv, vallás vagy földrajzi származás volt, hanem a csendőri hivatástudat megőrzésének az igénye, a csendőrség mint szerv – lehetőségek szerinti – „egyben tartása”, mindez a kommunikáción, információáramláson és emlékezésen keresztül, a nemzettudat ápolásával párhuzamosan.

A periodika alakulástörténetét tekintve elmondható, hogy a *Bajtársi Levél* szerkesztőségének változásai valamennyire követték az MKCSBK vezetőségének periodikus átalakulását. Az aktuális vezető személye ugyanakkor nem határozta meg teljes mértékben a *Levél* profilját. Az alakulástörténet különböző szakaszainak eltérő tulajdonságai sokkal inkább követik a kiadás földrajzi helyszínét, ami kevesebb alkalommal változott, mint az aktuális vezető személyének a változása. Az alábbi fejezet leginkább a kiadvány formaiságára, megjelenésének körülményeire fókuszál. A szerkesztőséggel kapcsolatos egyéb történések, elvi viták, a személyi változásokra vonatkozó ismertetés és elemzés a disszertáció szervezettörténeti részében kerülnek kifejtésre. A fő vizsgálati szempontunk jelenleg maga a kiadvány és annak megjelenési körülményei,

³⁶² Ilyen, hagyományosabb funkciójú és formájú periodikának tekinthető az MHBK kiadványa, a *Hadak Útján*.

formaisága, szövegszerúsége, továbbá maga az egyén – célunk tehát sokkal inkább befogadó nézőpontú konzekvenciák levonása.

a) *Ausztria és Hollandia*

A kiadvány 1948-tól 1955 márciusáig Ausztriában – Graz-ban, Salzburgban és Bregenz-ben – került sokszorosításra, amely időszak egyben a szervezet első időszakának tekinthető. 1948. november 20-tól Jegenyés Pál (volt szakaszvezető csendőr főtörzsőrmester) szerkesztette a lapot Graz-ban. Havonta változó mennyiségű, általában egy-két szám jelent meg, egy szám terjedelme pedig általában 4 és 10 oldal közötti volt. A lapszámok formájukat tekintve gépelt és sokszorosított ív formában kerültek kiadásra. Rendszeresen hibásan szerepel az 1947-es indulási dátum, amely valószínűleg összemosódott az MKCSBK elődjének, a Graz-ban alapított Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Asztaltársaság alapítási időpontjával. Az első évfolyamban (novemberben és decemberben) két szám jelent meg a lehető legegyszerűbb nyomdatechnikát tükröző formában. Az első, november 20-án megjelent számot a december 15-én publikált második követte. Az első, összesen 4 oldalas szám egy elvi felütéssel indul; az első, „Csak a gyökér kitartson” című cikkben a volt bajtársi összetartás és információáramlás szükségessége fogalmazódik meg, továbbá a következő években is számottevő témaként megjelenő haza és hazatérés gondolata jelenik meg.

Az első lapszámok időszakában még a friss alapításhoz társulnak a szerkesztők és szerzők aktuális és élő tapasztalatai az emigrációs lét kezdetének viszontagságairól. Számos csendőr ekkor még menekülttáborban élt és közel sem a végzettségének megfelelő munkából kellett fenntartania magát. A *Bajtársi Levélen* keresztül a csendőrök közössége számos olyan gyűjtést szervezett és felhívást publikált, amelyek olyan konkrét problémák megoldására szolgáltak, mint például munkahelykeresés, angol szótár beszerzése, vagy az akár más kontinensre történő kivándorlással kapcsolatos kérdésekben való segítségnyújtás. Az első szám második cikke – innentől kezdve továbbélő tendenciaként – a magyarországi sajtó és sajtószabadság kérdéskörével foglalkozik, és a kialakuló pártállami propaganda állításait próbálja szembehelyezni a valós vagy vélt igazsággal.

A cikkek előszeretettel foglalkoztak továbbá világpolitikával, valamint a „nyugati kultúra” fenntartásának kérdésével is. A közleményekben felhívják a figyelmet, hogy a kézzel szerkesztett lapszámokat csak a megrendelők számához képest készítik el. A kezdetekben még csak a nevek kezdőbetűit közölték a lapban, amely jelenségnek nyilvánvalóan – az adott élethelyzetre reflektáló

– biztonsági okai voltak, tükrözve az általános bizonytalanságot és bizalmatlanságot a befogadó társadalom és az átalakuló Magyarország politikai helyzetével kapcsolatosan. Ekkoriban felhívásként még megjelenik, hogy az MKCSBK tagjai és egyúttal a lap szerkesztői vasárnaponként Graz-ban bajtársi találkozót tartottak a Maria Hilfe Strasse 10. szám alatt, a *Kaffe Gold Sonne* nevű kávéházban. Ekkor még az első posta címe is egy menekült barakk címe volt: Ungarische Kameradschaft, Graz, Geidorfgürtel 49. Ungarische Baracke, Ausztria. A szerkesztőségbe beérkező bajtársi levelekre válaszolva látható, hogy kezdetben főleg a német nyelvterületen élők kapcsolódtak be a *Levél* életébe, de jelentettek meg választ Skóciába és Kanadába címezve is. A második számtól kezdve már olvasói hozzászólásokat is publikáltak a lapban, például a bajtársi találkozóról való tudósítást, továbbá egyfajta idézetgyűjteményt („Igazmondások” címmel), amely reflektált a csoport identitására és céljaira.

A lapszámok külalakját tekintve elmondható, hogy a második évfolyam hetedik számáig a fejlécén az angyalos címer szerepelt, amelyen a Magyar Királyság angyalos pajzstartókkal volt látható, majd az 1949-es évfolyam 8. számától egy kakastollas csendőrkalap előtt álló nagy monarchiabeli(?) címer jelent meg a fejlécen, továbbra is a csendőrök jelszavával kiegészítve: „*Híven – Becsülettel – Vitézül!*”

A kezdetben esetlegesen, ám korántsem ritkán megjelenő lapszámokat tekintve elmondható, hogy az első évfolyamban két lapszám jelent meg, igaz az év végén, három héten belül. Az 1949-es évfolyamban már 16 lapszám jelent meg, ahol is az év második felétől kéthetente publikálták a kiadványt. 1951-től egy ideig Salzburgban, az MKCSBK vezetőjének (Jegenyész Pál) lakhelyén, majd az év második felétől Bregenz-ben adták ki a lapot. A negyedik évfolyam hatodik számát kétszer is kiadták, mivel azt a szervezet egy aspiráns tagja, Dobolyi Lajos (volt m. kir. csendőrezredes) önhatalmúlag szétküldte és kiadta egy saját kiáltvánnyal, majd önkényesen kinevezte magát a szervezet vezetőjének, melyre rangidős voltára tekintettel hivatkozott. A következő, korrigáló számban³⁶³ több szempontból is cáfolja a hivatalos szerkesztő azt, hogy mindegyre jogosultsága lett volna Dobolyinak. Ebben a „puccskísérletben” megmutatkoznak számunkra a csendőremigráció egykori célkitűzései; ekkor még ugyanis tervezték egy leendő új

³⁶³ *Bajtársi Levél*, 4. évf. (1951) 6. sz. 53–54.

csendőrség felállítását (egy esetleges magyarországi rezsimváltás után), mely esetben a volt csendőrvezetők igényt tartottak volna ezen fegyveres rendfenntartó szerv vezetésére.

1951 májusától tehát a *Bajtársi Levél* Bregenz-ben jelenik meg.³⁶⁴ Az inntól számított első lapokat ekkor még – az előbb említett konfliktus miatt – címlap nélkül publikálták, amelyre több cikk is reflektál, ugyanakkor a funkció nem változott. A cikkek azonban nagyon betekintést engednek a szervezet és a lap életébe, amelynek részletes elemzéséről külön alfejezetben szólunk. Ezen számban jelenik meg először a több évfolyamon átívelő és a lap kontextusát tekintve fajsúlyos „csendőr szemmel” című rovat, amely rendészeti témákat tárgyal és különböző bűnügyi eseteket elemez. 1952 szeptemberétől új fejléctet kap a rovat, amely az egykori budapesti csendőrlaktányán álló csendőr vértanúk szobrát ábrázolja. Ez a kép később is meghatározta a lap fejléceinek és fedőlapjainak grafikai kialakítását; ezen képi narratívák változásai és jelentései szintén egy vonatkozó alfejezetben kerülnek részletesebb kifejtésre.

1955. április 1-jétől 1964 szeptemberéig Hollandiában, Utrechtben adták ki a *Bajtársi Levelet*. Ebben az időszakban szintén elmondható, hogy kezdetben, főként anyagi nehézségek miatt, nem került fejléc a lapra, de a kiadvány változatlan gyakorisággal jelent meg a továbbiakban is. Elmondható továbbá, hogy Hollandiában az 1951-ben létrejött Mikes Kelemen Körrel intézményileg is egyre hangsúlyosabbá vált a magyar emigráció. Így 1955-től egészen 1964-ig évente 12 számot jelentetett meg a szerkesztőség. Ebben az időintervallumban elvétve található összevont lapszám, ami később meghatározó tendencia lesz a kiadási folyamatokban.

b) Kanada

1964-et követően a *Bajtársi Levél* történetében jelentős, nyomdatechnikai és stiláris szempontból is minőségi fordulópontot jelent a Hollandiából Kanadába való költözés. Tehát a szövegek stílusa, kifejezési eszköztára, a cikkek tematikai változatossága és a megjelenés esztétikai minősége is rendkívül nagyot változott, pozitív irányban. A szervezet és a lap életében már a korábbi évek során is meghatározó szerepet töltöttek be a tengerentúli bajtársi csoportok; többek között Kanada is az első számtól kezdve rendszeresen megjelent a *Bajtársi Levél*ben. A szerkesztőség átvétele tükrözte, hogy az egykori csendőrség tagjai hol alkotnak olyan egységes és potens közösséget, ami

³⁶⁴ Uo. 4. évf. (1951) 7. sz.

képes egy, a kor kihívásainak megfelelő kiadványt rendszeresen létrehozni és terjeszteni, a csendőremigrációt mint olyat világszerte egységben tartani.

Nem véletlen, hogy a következő főszerkesztő később Kanadában hozta létre a csendőrök változó néven szereplő gyűjteményét (Laktanya, Múzeum, Levéltár, Könyvtár stb.), amely később magját alkotta a Torontói Magyar Házban létrehozott Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumának. Továbbá a kanadai Oshawában hozták létre a Magyar Aero Múzeumot, amelyet egykori magyar, második világháborús veterán pilóták működtettek a *Magyar Szárnyak* folyóirattal egyetemben. Ezekből látható, hogy a „veterán emigráció” Észak-Amerikába, azon belül is Kanadába tolódása nem csupán a *Bajtársi Levél* szerkesztőségének költözésében érhető tetten.

A lapot 1964. október 1-jétől 1975. június 10-ig a korábban már sokszor említett, néhai vitéz Kövendy Szathmáry Károly cm. százados adta ki és szerkesztette a kanadai Islingtonban és Etobicoke-ben. A jelzett időszak kifejezetten hangsúlyos munkánk szempontjából, hiszen ekkor kerül a szerkesztőség Kanadába és veszi át a lap szerkesztését a már sokat említett Kövendy. A Kanadába való költözés a fentiekén túl azért is hangsúlyos, mert ebben az időszakban teremtődött meg az anyagi és emberi erőforrás arra, hogy egy szellemileg és fizikailag is minőségi kiadvány jöjjön létre. Kövendy Szathmáry Károly a disszertáció szempontjából és a kanadai csendőremigráció tekintetében is megkerülhetetlen alaknak számít. Ezen fejezetben ugyan kifejezetten a *Bajtársi Levél* mint kiadvány alakulásának történetéről van szó, a disszertáció más részeiben azonban tevékenysége részletesen elemzésre kerül, hiszen neki köszönhetően maradtak fenn a vizsgált közösségről olyan források, amelyek alapján következtetéseket vonhatunk le a szervezet működésével kapcsolatban, továbbá szervezési, gyűjtési munkájának köszönhetően egy olyan emlékezettörténeti korpusz jött létre, amely meghatározza az egykori csendőrök történetét és emlékezetét.

A *Bajtársi Levél* alakulástörténetének kapcsán ugyanakkor ezen időszakban olyan jellemzőket érdemes kiemelni, mint a külső megjelenés jelentős átalakulása. A fedőlap ettől az időszaktól kezdve válik rendszeressé, amely halvány és sötétzöld színben, tehát már nem fekete-fehéren jeleníti meg a volt budapesti csendőrlaktanya udvarán álló csendőrvértanúk szobrának ábrázolását, a szobor lábánál az MKCSBK jelvényével, amely a magyar koronát, a nemzeti színeket és a csoport nevének kezdőbetűit ábrázolja. A kiadvány ezentúl 20, vagy sokkal terjedelmesebb, 150

oldalal kötetbe fűzött formában jelent meg, küllemében sokkal inkább emlékeztetve egy 20. századi folyóíratra. Továbbá a vizuális ábrázolás tekintetében is jelentős előrelépések történtek, hiszen számos nyomtatott kép jelent meg a számokban, amelyek egy önreflektív narratívát mutattak és erősítettek meg (ezen jelenség elemzése egy későbbi alfejezetben kerül kifejtésre).

A Kanadán belüli szerkesztőség konkrét helyszíne a főszerkesztő lakhelyét követte, így először az Ontario tartománybeli Islingtonban, majd 1971-től Torontó külvárosában, Etobicoke-ban került kiadásra, ahol egy tömbház lakásában létrehozták a különböző nevekkkel illetett „emigráns laktanyát”, ahol igyekeztek összegyűjteni a magyarság, és kifejezetten a fegyveres erők és a csendőrség tárgyi emlékeit. Ebben az időszakban a kiadvány 1968-ig már négyesével összevont számokban jelent meg, majd a következő évtől kezdve két számba vonták össze az évi 12 lapszámot. Elmondható továbbá, hogy az MKCSBK-nak ezekben az években aktívabb kapcsolata volt az emigráció más közösségeivel, amely tükröződött a megjelenő cikkekben és tudósításokban, valamint a szerzők személyében is. Megfigyelhető, hogy a lap „fénykora” összekapcsolható Szathmáry Károly tevékenységével, aki megszállottan szerkesztette a *Bajtársi Levelet* és tartotta a kapcsolatot a magyar emigráns csoportokkal szerte a világban.

1975. június 1-jétől 1981. december 31-ig dr. Kiss Gyula vette át a lap szerkesztését Calgary-ban. 1975-ben Szathmáry Károly túlterheltségre hivatkozva lemondott az MKCSBK vezetéséről, ugyanakkor továbbra is ellátta a *Bajtársi Levél* szerkesztését, illetve a „laktanya” fenntartását és működtetését. Igaz, ehhez hozzátartozik, hogy életvitelszerűen ott is lakott. A kiadvány fedőlapján látható fejléc annyiban változott, hogy eltűnt az MKCSBK címere, és a csendőrség egykori, fentebb már leírt jelmondata, valamint az alapítás éve (1881) szerepelt rajta. Megállapítható, hogy a kiadvány a szövegek és cikkek tördelését tekintve észrevehetően letisztultabb formát öltött, miután dr. Kiss Gyula is bekapcsolódott a szervezet vezetésébe és a *Levél* szerkesztésébe. Továbbá elmondható, hogy ezekben az években megszorodtak azon hosszú oldalakon olvasható felsorolások, amelyek az elhunyt egykori csendőröket méltatják, tekintve, hogy az egykori, 1945-ig aktív csendőrség tagjai az 1970-es évek közepére már átlagosan hatvan-hetven éven felüliek voltak.

A folyóiratból ekkor már egyértelműen eltűnt a szervezet Magyarországra való visszatérésének az igénye és a hazafias pátosz. Ennek ellenére elmondható, hogy a lap az emigrációbeli nacionalista

diskurzusba tagozódott be, melyben előtérbe került Trianon és 1956 kérdése. Továbbá személyes szövegek és képek beküldése által nagyobb számban tudtak elérhetővé válni egyéni emlékezetek. A képeken való megjelenés folyamatosan bepillantást engedett az egykori csendőrök munkájába és mindennapjaiba a Horthy-korszakban. Mindemellett szervezettebb és strukturáltabb formában jelentek meg a különböző országok és kontinensek szétszórta csendőrközösségeinek beszámolóí, közösségi életük leírása és bemutatása. A megjelenés helyét és a csoportok létszámát tekintve továbbra is folyamatosan Kanada volt a leghangsúlyosabb, de hosszú beszámolók jelentek meg Ausztráliából, USA-ból vagy Dél-Amerikából is (tehát hangsúlyosan a tengerentúlról).

Érdeemes kiemelni, hogy a közösségi hangból továbbra is kiemelkedett az egyéni erényeket és erőbefektetéseket hangsúlyozó beszámolók Szathmáry Károly részéről, aki egyéni teljesítményének tekintette a szervezet és a lap működését. A katonai szakzsargonból átvett, a mindennapi publicisztikával és angol szavakkal keveredő nyelvhasználat a *Bajtársi Levél* és a *Hadak Útján* sajátja volt, amely kifejezte a közösségi hovatartozást és elkülönítette más civil emigrációs közösségektől az egykori csendőrség lapját. Ennek természetesen volt egy egyéni síkja, amely a személyes meghatározottságból, a műveltség szintjéből és a földrajzi hovatartozásból adódott; a másik síkon a kulturális kanonizáltság továbbvitelét említhetjük. Ahogyan a képi összetettség is organikus alakult az évtizedek során, úgy a nyelvhasználat tekintetében is elmondható, hogy nem tudatos átváltozáson ment keresztül a lap, amely mutatja a szervezet tagjainak távolodását mind térben, mind időben az egykori szakmájuktól, otthonuktól és megszokott diskurzusuktól.

1982. január 1-jétől 1983. május 31-ig *Vezetői Bajtársi Levél* néven Sarasotában (Florida, USA) Baranchi Tamáska Endre. Ebben a közel másfél éves időszakban egy átmeneti állapot következett be a lap életében, ugyanis Kanadából az Amerikai Egyesült Államokbeli Floridába került át a szerkesztés joga, mégpedig a régebb óta vezető tisztséget betöltő Baranchi Tamáska Endréhez, aki *Vezetői Bajtársi Levél* néven jelentette meg a kiadványt nagyíven és nyomtatott körlevél formájában. A kiadvány formája ebben az időszakban az első évek technikáját idézte; a fejléc egyik oldalán a magyar címer, másik oldalán pedig a csendőrvértanúk szobrának rajza látható, rajta az MKCSBK jelvényével. A lap ekkor – nyilvánvaló anyagi és kiadványtechnikai eszközök hiányából kifolyólag – kizárólag rövid információközlésre és kevés, silány minőségű kép

megjelentetésre szorítkozott. Ekkoriban tehát, a címnek megfelelően, a kiadvány nem látott el többet a „levél” funkcionál.

1983-tól 1994-ig visszatért a lap Kanadába, ahol Calgary-ban Domokos Sándor vette kezébe a folyóirat szerkesztését. Neki köszönhetően az 1982 és 1983 közötti közel két évet nem tekintve az elmúlt két évtized kiadványi színvonala köszönt vissza. A színvonal emelkedése alapvetően a terjedelemben mutatkozott meg, ugyanakkor kezdetben a képi megjelenítésben, főleg a mennyiséget tekintve, egyáltalán nem. Képi ábrázolás tulajdonképpen 1986-ig nem is jelenik meg a lap hasábjain, és onnantól kezdve is csupán csekély mennyiségben és minőségben. Megfigyelhető tehát, hogy a *Levél* egy sokkal visszafogottabb formát öltött, amely szövegét tekintve, tartalmilag is tárgyilagosabb, kevésbé terjengős és szélesebb emigrációs témákat érintő szövegek megjelenítésére törekedett. A vizualitást tekintve elmondható, hogy főleg szimbólumok szövegközi beszúrása vált jellemzővé ezekben az években.

A már pár éve Torontóban működő Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumával kapcsolatos hírek részletesen ismertetésre kerültek ekkoriban a lapban, amely egy új fórumot, helyet teremtett a közösség emlékezetének kifejezésére. A borítót tekintve egy 1881-re készített jubileumi rajz került a világoszöld borítóra, kétoldalt a két jubileumi dátummal, alulról félkörben babérkoszorúval keretezve, felette félkörben pedig a *Híven, becsülettel, vitézül* mottó került kiírásra.

c) *Utolsó időszak és berekesztés, online híradás*

A *Bajtársi Levél* utolsó időszaka már kívül esik a disszertáció időbeli és térbeli keretein, mindazonáltal a teljesség igényével élve érdemes ebből a szempontból is ismertetni a lappal kapcsolatos főbb változásokat. 1994-ben felmerült az esélye a folyóirat megszűnésének; az 1994. augusztus 23-i számban felmerült a lehetősége annak, hogy a lap tartalma átkerül a Hadak Útjába, azaz két oldal bérlése révén integrálódik a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének hivatalos lapjába. A lapot végül a továbbiakban más, kevésbé strukturált formában jelentették meg; először 1995-től Kiss Gábor szerkesztésében az amerikai egyesült államokbeli Floridában, majd 2001 és 2005 között Viczián Béla vette át a lap szerkesztését szintén az amerikai Wisconsinban. Ezekről az évekről azonban elmondható, hogy a *Bajtársi Levél* már sem minőségi, sem mennyiségi szempontból nem érte el az előző évtizedek színvonalát, ahogyan az olvasóközönség és az egykori

bajtársak is folyamatosan elfogytak az évek múlásával. A *Bajtársi Levél* később online hírlevél formájában jelent meg, így az egykori, emlékezet- és rendészettörténeti szempontból is meghatározó tartalmak, szövegek és vizuális anyagok az online térbe kerültek. Ez a mai napig meghatározó az egykori csendőrség, illetve az egykori csendőrközösségek múltjának megőrzése szempontjából.

4.3.2. A szövegtörzs nyelvstatisztikai vizsgálata

Jelen alfejezet célja kettős; egyrészt törekszik példát szolgáltatni arra, hogy a történettudományban hogyan lehet hatékonyan alkalmazni a különböző kvantitatív, szövegstatisztikai, szövegbányászati eszközöket, amelyek az úgynevezett természetes nyelvfeldolgozás (*Natural Language Processing*, röviden: NLP)³⁶⁵ kategóriájába esnek. Másrészt pedig a fejezetben részletesen elemzésre kerülő, a *Bajtársi Levél*ből létrehozott szövegtörzson keresztül igyekszünk más szempontból is megvilágítani a csendőremigráció diszkurzív rétegeit. Így az alábbiakban röviden és némileg vázlatosan bemutatásra kerülnek olyan fogalmak, mint a kvantitatív történettudomány, a törzs és a törzsnyelvészet, az abszolút szógyakoriság, továbbá a TF-IDF és a szentimentanalízis. Ezen fogalmak a vázlatos reflexión túl mint módszerek is alkalmazásra kerülnek a *Bajtársi Levél* adott évfolyamainak elemzése során.

Kvantitatív történettudomány

Az utóbbi években a természetes nyelvfeldolgozási technikák reflektált alkalmazása révén fellendültek a kvantitatív történelmi kutatások. Ezek a haladó számítógépes módszerek jelentősen bővítették a történelmi kutatás lehetőségeit és skáláját, lehetővé téve a történészek számára, hogy új és innovatív módon elemezzék szöveges adatokat.³⁶⁶ A természetes nyelvfeldolgozás általi szövegfeldolgozás lehetővé teszi a nagyobb mennyiségű, nem strukturált szöveges adat – például történelmi dokumentumok, újságok és könyvek – automatikus feldolgozását, majd minták kinyerését. Ez rendkívül nagy mértékű értékes információt szolgáltat a múltban élő emberek attitűdjéről, hitvallásáról és véleményéről, valamint a nyelvhasználat trendjeiről és időbeli

³⁶⁵ A *natural language processing* (NLP) olyan számítógépes technológiák és eljárások összessége, amelyek segítségével a számítógépek képesek feldolgozni és értelmezni az emberi nyelvet. Az NLP lehetővé teszi a számítógépek számára, hogy megértsék a természetes nyelvi szövegeket, és adataikat hasznosítsák. A történettudományban az NLP segítségével lehetőség nyílik a nagy mennyiségű történelmi szövegek elemzésére és értelmezésére. Az NLP használatával a történészek képesek lehetnek az egész dokumentumgyűjteményeket átfogó, gyors és hatékony módon feldolgozni, kinyerni az adatokat, mint például az időpontokat, személyeket és eseményeket. Az NLP segítségével az adattömeg szűrhető, csoportosítható, elemezhető, és így könnyen feltárható olyan minták és összefüggések, amelyekkel az emberi elemzőerővel nem lenne lehetséges dolgozni. Például, az NLP lehetővé teszi a történészek számára a digitális archívumokban található dokumentumok automatikus kategorizálását, csoportosítását, és így lehetőség nyílik az adatok elemzésére a dokumentumok témája, szerzője, vagy dátuma szerint. Az NLP használata lehetővé teszi a történészek számára a gyors és hatékony feldolgozást és elemzést, és így segít a kutatóknak jobban megérteni a történelmet és annak kontextusát.

³⁶⁶ Ezzel kapcsolatban lásd többek között Ring Orsolya és kutatótársainak alábbi munkáit: Sebők–Ring–Máté, 2021.; Ring–Kiss, 2020.; Ring–Kmetty–Szabó–Kiss–Nagy–Vincze, 2020.; Szabó–Ring–Vincze, 2020.

mintáiról. A természetes nyelvfeldolgozás-kutatások lehetővé teszik a szöveges adatok automatikus értelmezését, továbbá azok hangulatának elemzését (*sentiment analysis*, magyarul hangulatelemzés vagy szentimentanalízis),³⁶⁷ lehetővé téve a történészeknek, hogy a történeti keretben értelmezendő események és trendek érzelmi és pszichológiai oldalát tanulmányozzák.³⁶⁸

Az ilyen irányú szövegvizsgálati eljárásokban elterjednek számít még továbbá az úgynevezett inverz dokumentumgyakoriság (*Term Frequency-Inverse Document Frequency*, röviden: TF-IDF), amely egy kifejezés vagy szó fontosságát, annak mértékét méri egy dokumentumban, figyelembe véve annak gyakoriságát avagy ritkaságát egy adott szövegtörzsben.³⁶⁹ Az eddigiekben felsorolt módszerek hozzásegítik továbbá a kutatókat, hogy kiemeljék a legfontosabb kifejezéseket, témákat és szövegeket a nagy mennyiségű szöveges adatokból, és így jobban megérthessék azokat a trendeket és véleményeket, amelyek a történelmi dokumentumokban jelen vannak és makroperspektívából kirajzolódhatnak. Összességében elmondható, hogy a kvantitatív történelem és történelmi kutatás egyre inkább az automatizált szövegfeldolgozási és NLP-kutatásokra támaszkodik, annak érdekében, hogy a kutatók jobban megérthessék és pontosabban elemezhesék az összetett történelmi adatokat. Ennek eredményeként a történeti kutatásokban résztvevő szereplők akár ily módon is képesek kutatni a múltat, és képesek lehetnek jobban megérteni annak hatását a jelenre és a jövőre.³⁷⁰

A korpusz összeállítása

A szövegtörzs összeállítása során két rendezőelvet vettünk figyelembe. Az első tulajdonképpen egy technikai limitáció következtében határozta meg a szövegtörzsbe bevont *Bajtársi Levél* lapszámait: ez a nyomdatechnikai adottságokból adódó digitális képfeldolgozás minősége. Tehát azok a lapszámok váltak vizsgálatunk tárgyává és így a szövegtörzs részévé, amelyeken megfelelő minőségű optikai karakterfelismerés (OCR-feldolgozás) ment végbe.³⁷¹ Ennek megfelelően az 1964. évi 4–6. számtól kezdve az 1994-es év számáig váltak a korpusz részévé a

³⁶⁷ A szentimentanalízis célja az érzelmi állapotok és szubjektív információk szisztematikus azonosítása, kinyerése, számszerűsítése, feldolgozása és tanulmányozása.

³⁶⁸ Magyar történeti vetületű szentimentanalízisre kiváló példa a következő tanulmány: Üveges–Csány–Ring–Orosz, 2022.

³⁶⁹ A gyakorlati megvalósításáról lásd részleteiben mint gyakorlati útmutató: Lavin, 2019.

³⁷⁰ Németh–Katona–Kmetty, 2020.

³⁷¹ Blanke–Bryant–Hedges, 2012.

vonatkozó szövegek, azaz a jelölt két évszám *közötti* időszak lapszámait váltak az elemzés tárgyává. Az 1964-es időbeli kezdőpont egyértelmű, az 1994-es év pedig megegyezik a választott vizsgálati szakasszal a disszertáció egészét – jelen esetben a *Bajtársi Levélre* való szorítkozást – tekintve.³⁷²

Az összeállított szövegegység (korpusz) kisebb egységekre bontásának, azaz úgynevezett tokenizálásának következtében a szövegek szavakra lettek szétbontva. Ez az eljárás bármilyen természetes nyelvfeldolgozási vizsgálat alapja. A tokenizálás után a szétbontott nyelvi egységek lemmatizálásra kerültek, azaz előállítottuk és kinyertük a több alakban előforduló szavak alapformáját. Ezen folyamatok és vizsgálatok Python programnyelv alkalmazásával és SpaCy nyelvfeldolgozó keretrendszerrel valósultak meg.

A módszer: Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a fentebb említett eszközök segítségével pontosan milyen módszerek mentén nyertünk ki adatokat az összeállított szövegkorpuszból. Felmerül a kérdés, hogy az alábbi vizsgálatokkal milyen szempontból és mennyire kerülünk közelebb a folyóirat, illetve az abban reprezentált közösség megismeréséhez? Előfeltevésünk a következő: minőségi kutatások csak mennyiségi adatokkal összhangban adhatnak teljes képet egy vizsgált témáról, ugyanakkor nem tartjuk kizártnak egyes kvantifikált adatok marginális pozícióba helyezését.

Elmondható, hogy szoros kapcsolat figyelhető meg az egyes statisztikai mérési eljárások és mérések, továbbá a szövegek elemzése között, úgy, mint a téma-modellezés (*topic modelling*) és a kulcsszó-elemzés (*keyword analysis*) között:

„Az előbbi a szöveget témák „keverékeként” gondolja el, és arra próbál választ adni, hogy milyen témák milyen arányban jellemzők rá. A témák jelen esetben olyan szócsoportokat jelentenek, amelyek szavak frekvenciájából és egymáshoz képesti előfordulásuk

³⁷² Az adott számok .pdf típusú olvasható szöveges képfájlljai az Elektronikus Periodika Archívum repozitóriumából kerültek letöltésre korábban (<https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2998>, utolsó megtekintés: 2023. 05. 02.). Ez azért is fontos, mert az Arcanum Digitális Tudománytáron fellelhető és szövegesen kereshető szövegállomány eltérő példányszámokat tárol, amely az OCR-feldolgozás következtében eltérő elemszámokat eredményezett, mint az általunk előállított szövegkorpusz. Így azonos kifejezések, szavak frekvenciája és elemszáma eltérést mutathat. Tehát a megegyező metaadatok és a szemantikai azonosság ellenére az előbbi repozitórium tartalmát függetlenül az általunk létrehozott szövegkorpusztól és a disszertáció kontextusában az általunk tokenizált és lemmatizált adategységet tekintjük érvényesnek.

*mintázataiból hozhatók létre; a hozzájuk rendelt arányszám pedig azt mutatja, hogy milyen súllyal szerepelnek a szócsoport szavai egy-egy dokumentumban. A kulcsszó-elemzés olyan eljárások összefoglaló elnevezése, amelyek két szöveg/korpusz összehasonlítását végzik el szintén a bennük előforduló szavak gyakorisága alapján”.*³⁷³

Szemes Botond is rámutat tanulmányában³⁷⁴ – Akiko Aizawára hivatkozva – arra, hogy például az alábbiakban bemutatásra kerülő TF-IDF matematikai háttere szoros magyarázatbéli összefüggést mutat az információelméletben használatos és ismert entrópia fogalmával.³⁷⁵

A szógyakoriság-vizsgálat során az a kérdés került feltárásra, hogy a rendelkezésre álló szövegek korpusz adott részeiben és összességében melyek a leggyakoribb szavak, továbbá ezek a szavak milyen sűrűséggel jelennek meg. Az alábbi adatokat a tényleges leggyakoribb kifejezések kiszűrésével adjuk meg, amelyek a folyamatosan visszatérő szóelemekből adódnak: „csendőr”, „bajtárs”, „levél”, „magyar”, „MKCSBK”, „csoport” vagy nevek és titulusok rövidítései, amelyek az elemzés szempontjából kevésbé hangsúlyosak.

Abszolút szógyakoriság

A kvantitatív történeti kutatásokban, esetünkben pontosabban a diaszpóra- és emigrációs történelem területén az abszolút szógyakoriság (vagy kifejezés-frekvencia) megközelítési módszere nagy mennyiségű szöveges adat elemzésére, az emigráns- és diaszpórák közösségei tapasztalati mintáinak és trendjeinek feltárására használható. Vegyük például a 19. századi írók levéljeinek és naplóbejegyzéseinek korpuszát; bizonyos szavak, mint például a „hónvág”, a „megkülönböztetés”, a „lehetőségek” és a „szabadság” abszolút szógyakoriságának kiszámításával lehetségessé válik jobban megérteni ezen írók csoportjainak és közösségeiknek a motivációit, kihívásait és vágyait, mindezeket ötvözve az általános történeti tapasztalataikkal.

A „hónvág” (*homesick, homesickness*) szó abszolút szógyakoriságának elemzése segíthet például megállapítani, hogy a hónvág érzése tekinthető-e egy általános tapasztalatnak az írók levéljeinek

³⁷³ Szemes, 2021. 63–64.

³⁷⁴ Uo. 60–64.

³⁷⁵ Szemes Botond Akiko Aizawa alábbi munkájára hivatkozik: An information-theoretic perspective of tf-idf measures. In: *Information Processing and Management*, (2003) 1., 45–65.

körében. A kifejezés frekvencia különböző szavak közti összehasonlításával a kutatók felfedezhetik a különböző témák és tapasztalatok közötti kapcsolatokat is. Ha a „honvág” szó abszolút megjelenési gyakorisága például magasabb, mint a „lehetőségek” szóé, az azt jelentheti, hogy az adott szöveget alkotó bevándorló csoport inkább a számukra új otthonban felmerült nehézségeket, mintsem az emigrálás következtében megjelenő előnyöket helyezte előtérbe az általuk létrehozott szövegekben. További példa, ezúttal a hadtörténelem területére evezve: az abszolút szógyakoriság használható az esetlegesen rendelkezésre álló, adott esetben nagy mennyiségű szöveges adat átfogó elemzéséhez, feltárva a katona és a lakosság harci tapasztalatai közötti mintákat és trendeket.

TF-IDF

A TF-IDF az angol *Term Frequency-Inverse Document Frequency* rövidítése; egy számérték, amelyet a szavak fontosságának értékelésére használnak egy dokumentumban vagy szövegtörzsben. A TF-IDF egy olyan módszer, amely segít kiválasztani azokat a szavakat egy adott dokumentumban, amelyek valószínűleg fontosabbak vagy több információt hordoznak, mint a gyakran előforduló szavak. A módszer azt figyeli, hogy milyen gyakran fordul elő egy szó a dokumentumban (TF), és azt is, hogy milyen gyakran fordul elő ugyanaz a szó más dokumentumokban (IDF). Ha egy szó ritkán fordul elő más dokumentumokban, akkor valószínűleg fontosabb vagy specifikusabb jelentéssel bír a dokumentumban, és ezért magasabb értéket kap a TF-IDF pontszámánál. Egy szó TF-IDF értéke az adott szó előfordulásának száma (TF) – vagyis hányszor jelenik meg az adott szó a dokumentumban – szorozva az inverz dokumentumfrekvenciájával (IDF), amely egy logaritmikus mértéke annak, hogy a szó mennyire gyakran fordul elő az adott szövegtörzsben. A két érték szorzásával a TF-IDF magasabb pontszámot ad a dokumentumban egyedi szavaknak, és alacsonyabb pontszámot ad a sok dokumentumban gyakran előforduló szavaknak. A TF-IDF alapvetően egy olyan módszer a szöveges adatok számértékként történő ábrázolására, amely könnyen feldolgozható a gépi tanulási algoritmusok által, és széles körben használják a természetes nyelvfeldolgozás (NLP) különböző feladatain (mint amilyen például a dokumentumosztályozás, az információ-lekérdezés és a szövegcsoportosítás).³⁷⁶

³⁷⁶ Kim, 2010.; Rauber–Riedl, 2010.; Bachtiar, 2017.; Alinejad–Karim, 2017.; Kaczmarek–Markiewicz, 2018.

Szentimentanalízis

A *sentiment analysis* (magyarul hangulatelemzés vagy szentimentanalízis) a természetes nyelvfeldolgozás egy területe, amely a szöveges adatokban kifejezett vélemények, érzések és érzelmek számítógépes kezelésével, értékelésével és ábrázolásával foglalkozik. A hangulatelemzés célja, hogy a szöveget pozitív, negatív vagy semleges kategóriákba sorolva osztályozza. Ez az osztályozás általában annotált szöveges adatokkal kiképzett gépi tanulási algoritmusokkal történik, amelyek egy olyan szöveges adatkészlettel vannak ellátva, amelyen a hangulat jelölve van. A hangulatelemzést széles körű szöveges adatokra lehet alkalmazni, mint például termékértékelések, ügyfélvisszajelzések, közösségimédia-posztok, hírek és történelmi dokumentumok.

A történelmi kutatásban a szentimentanalízis értékes eszköz lehet a történelmi alakok és közösségek véleményeinek, érzéseinek és nézőpontjainak megértésére. A kutatók például nagy mennyiségű történelmi szöveges adatot, mint leveleket, naplóbejegyzéseket vagy újságcikkeket elemezhetnek annak megértésére, hogyan vélekedtek az emberek egy adott történelmi időszakban. A szentimentanalízis segíthet a kutatóknak olyan minták és trendek feltárásában az egyének és csoportok érzelmeinek és attitűdjének vonatkozásában, amelyek komplexebb megértést nyújthatnak a múlttól, és fényt vethetnek az adott történelmi kor társadalmi, kulturális és politikai dinamikájára.

A szentimentanalízis egyik lehetséges alkalmazása a történelmi kutatásban a háborús időszakban írt levelek és naplóbejegyzések hangulatának, érzelmi összetettségének és mentalitásbeli változásának vizsgálata. A szövegekben kifejezett hangulatok elemzésével a kutatók jobban megérthetik azoknak az érzelmi élményeit – mint a félelem, a remény, a patriotizmus és a szenvedés élményét –, akik átélték az adott háborút. Egy másik lehetséges alkalmazása a hangulatelemzésnek a történelmi kutatásban a különféle levelek és naplóbejegyzések hangulatának vizsgálata annak megértése érdekében, hogy milyen élmények és motivációk voltak megfigyelhetők az adott történelmi kor és szituáció során. A szentimentanalízis például segíthet a kutatóknak megérteni, hogyan érezték magukat a bevándorlók az új otthonaikban, milyen érzéseik voltak a diszkriminációról, a lehetőségeikről, vagy épp milyen tapasztalatokat szereztek a szabadságról. Összességében elmondható, hogy a szentimentanalízis erős eszköz a történelmi kutatásban, hiszen lehetővé teszi a kutatók számára az egyének és csoportok érzelmei és attitűdjei

időbeli mintáinak és trendjeinek feltárását. Segíthet a kutatóknak mélyebb megértést szerezni a múltból, így komplex és szubjektív nézőpontot kínál a történelmi eseményekről.

4.3.3. A szógyakoriság és a kontextusvizsgálatok eredményei

Az általános szógyakoriság (*general frequency*) vizsgálatot lefuttatva elmondható, hogy ha az összes dokumentumot egységként kezeljük, akkor az alábbi táblázatban látható a szövegtörzsünk 50 leggyakoribb szava. Módszertanilag egységesebb képet mutatna úgynevezett „stop-szavak” alkalmazása, melyek révén ki lehetett volna szűrni a címben és címlapon visszatérő szavakat, amelyek természetesen a legtöbbször jelennek meg a lekért listában. Érdekes a lista második harmadában szereplő elemeket megvizsgálni, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a korpusz egészét tekintve milyen témák és ezáltal milyen szavak jelentek meg leggyakrabban.

Itt érdemes felhívni a figyelmet a „tag” (2068 említés összességében), az „élet” (1989 említés összesen) és a „csendőrség” (1876 említés) szavak magas elemszámára. Az első szó („tag”) egyértelműen az MKCSBK tagságára utal, hiszen a *Bajtársi Levél* a csendőremigráció szervezetének hivatalos lapjaként funkcionálva azon tagjainak szól leginkább, de ezáltal is érezhető a befelé irányuló kommunikáció hangsúlyossága. Az „élet” szó magas megjelenése illeszkedik abba a tartalomelemzés során is egyértelmű tendenciába, hogy a csendőrök saját emigrációjukat egyfajta sorsszerűség-narratívába helyezték, és a saját életük fölötti rendelkezést és szolgálatot is az egykori csendőrséggel hozták összefüggésbe, ezáltal az emigrációs lét a saját egzisztenciájuk szellemi alapjainak az átalakulására utal. Továbbá az egyéni sorsok és élettörténetek meghatározó szerepet játszanak a folyóirat önálló identitásában és visszatérő témái között. A „csendőrség” kifejezés frekvenciájának megjelenése pedig összhangban van a *Bajtársi Levél* állandó hangsúlyával, amely a csendőrség történetére, egykori működésére és lehetséges visszaállítására koncentrált. Az egyéni sorsok és nézőpontok bemutatása mellett rendkívül hangsúlyos volt a szervezet folyamatos bemutatása, a témákon keresztüli életben tartása és heroizálása.

Némileg kevesebbszer fordul elő, de meghatározó elemszámot mutat az olyan kifejezések megjelenése, mint a „vezető” (1531 összes megjelenés) és a „munka” (1504 összes megjelenés), amelyek a szervezettel és a vezetőséggel természetesen összefonódó lap szerkesztésére és

szerkesztőségére utalnak. Megállapítható, hogy a szervezet mindenkori vezetői szerkesztették a lapot, így a szerkesztési folyamat és a vezetői kommunikáció gyakorta összefolyt a különböző, a tagoknak szóló hírekben, cikkekben és közleményekben. Ezáltal elmondható, hogy az MKCSBK-nak nem volt explicit értelemben vett vezetője, hanem vezetősége a főszerkesztői szerepkört betöltő személy volt, aki gyakorta reflektált a saját vezetői szerepére és a közösség életében betöltött munkájára (ez főleg Szathmáry Károlynál figyelhető meg). Továbbá más, egyéb említésre kerülő szervezetek is egyúttal a vezetőik nevével voltak feltüntetve.³⁷⁷

A földrajzi helyekre utaló szavak között a legfrekvenciáltabb 50 szó között kizárólag „Kanadát” (1531 összesített említés) és „Magyarországot” (1530 összesített említés) találjuk. Ezen adat megerősíti azon előfeltevésünket és állításunkat, hogy a csendőremigráció önmagában nem, sokkal inkább a kanadai magyarság közösségeinek kontextusában értelmezendő. Továbbá, mivel nincs számottevő eltérés a két leggyakrabban említésre kerülő ország között, elmondható, hogy ezáltal nem beszélhetünk számottevő elszakadásról a haza gondolatától, de a befogadó ország elutasítása vagy a végső letelepedés gondolata sem vethető el ezen magas említésszámot tekintve. Az emigráció történetét tekintve más meghatározó ország nem jelenik meg ilyen magas számban (USA, Németország, Ausztrália, Franciaország, Argentína stb.), azonban az ezen országokban működő tagszervezetek fontosságát vagy létezését ezen adatcsoportban való alacsony reprezentáltságuk miatt téves lenne negligálni.³⁷⁸

Az említett top 50-es listából nagy gyakoriságuk miatt érdemes szót ejteni az egymástól tematikusan talán távol eső olyan kifejezésekről is, mint a „feleség” (1204 említés összesen), a „magyarság” (1167 említés összesen) és a „szolgálat” (1130 említés összesen). A „feleség” szó gyakori említése azon tényből következik, hogy a csendőremigráció nem kizárólagosan a volt és tiszteletbeli csendőrtagokra vonatkozott, hanem azok családjára is egyaránt. Továbbá a különböző találkozók és életesemény-beszámolók alkalmával megjelenítették az adott szervezeti tag (adott esetben ex-csendőr) feleségének a nevét is. Ugyanakkor ez a gyakorlat már az egykori *Csendőrségi Lapokban* is megfigyelhető volt, amikor beszámoltak a frissen kötött házasságokról. A „magyarság” kifejezés magas megjelenése és reprezentációja utalhat a magyar emigráció összességéhez való tartozás fogalmának megjelenésére, a közös sors megjelenítésére, továbbá a

³⁷⁷ Lásd: 1. sz. táblázat: Leggyakoribb szavak lapszámokra lebontva. *Bajtársi Levél*. (1967-1994)

³⁷⁸ Lásd: 2. sz. táblázat: Összesített szógyakoriság sorrend és megjelenési szám. *Bajtársi Levél* (1967-1994)

nemzet egységben való értelmezéséről is adatot nyújthat, a földrajzi távolságot és elhatároltságot nem figyelembe véve.³⁷⁹

Leggyakoribb szavak és szótípusok

Ha az évekre bontott abszolút szógyakoriságot vizsgáljuk, elmondható, hogy fél évtizedes váltásokban érzékelhető változás a szavak előfordulását tekintve, ez pedig általában rezonál az adott időszak meghatározó politika- és emigráció történeti témáira. A vizsgálat kezdeti évében, tehát 1967-ben – a kiszűrt szavakat még nem tekintve – magasan reprezentált a „hősi” (45 előfordulás) és „szovjet” (45 előfordulás). 1970-re ez már módosul és az általános szógyakoriságban is megfigyelt magasan reflektált elemek kerülnek előtérbe: „központi” (76 előfordulás), „csendőr” (72 előfordulás) és „vezetőség” (68 előfordulás).³⁸⁰ 1975-ben az abszolút leggyakoribb szavak között már előtérbe kerül „Kanada” (25 előfordulás) említése. 1978-ban pedig a leggyakoribb abszolút szavak között előtérbe kerül „Magyarország” (89 előfordulás az évben), illetve a „szent” szó (85 előfordulás). Amely a tematikai átalakulásra reflektált számszerűleg ugyanis ebben az évben a kiadásra kerülő számokban előtérbe került az emigrációban újonnan megalakuló Szent László Társaság és magának a Szent Korona témája, amelyet államjogi szempontból és a nemzeti ereklye az USA-ból való hazaszállításának szempontjából citáltak magas számban.³⁸¹

1983-ban a leggyakrabban előkerülő szavak között már megfigyelhető a „múzeum” (21 előfordulás), amely a Torontói Magyar Ház és Kultúrközpontba kerülő csendőrmúzeumot jelöli (Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma néven). Ezáltal előkelő helyen szerepel „Kanada” és „Torontó” említése (21 előfordulás) is. 1985-ben pedig a szervezet nevéből eredő szavakat kivéve a lekérdezésből már a „múzeum” az abszolút leggyakrabban megjelenő szó, amely utal a téma fontosságára az adott periódusban (139 előfordulás).³⁸² A rendszerváltás évében, tehát 1989-ben meglepően magasan reprezentált szó az „elnök” (63 előfordulás) és az „ország” (51 előfordulás), amely utóbbinak nem egyértelmű oka az anyaországban végbemenő változásokra való gyakori reflexió, ugyanis főleg világpolitikai kapcsolódással bíró hírekben és szövegekben merül fel a

³⁷⁹ Lásd: 2. sz. táblázat

³⁸⁰ 1. sz. táblázat

³⁸¹ Lásd 1. és 2. sz. táblázat

³⁸² 2. sz. táblázat

kifejezés. Az „elnök” szó gyakorisága pedig nem függ össze az átalakuló magyar államiság új klientúráját érő személyi változásokkal vagy az arról való spekulációval; sokkal inkább az emigrációs szervezetekben alakult át a vezető kifejezés elnökké.³⁸³

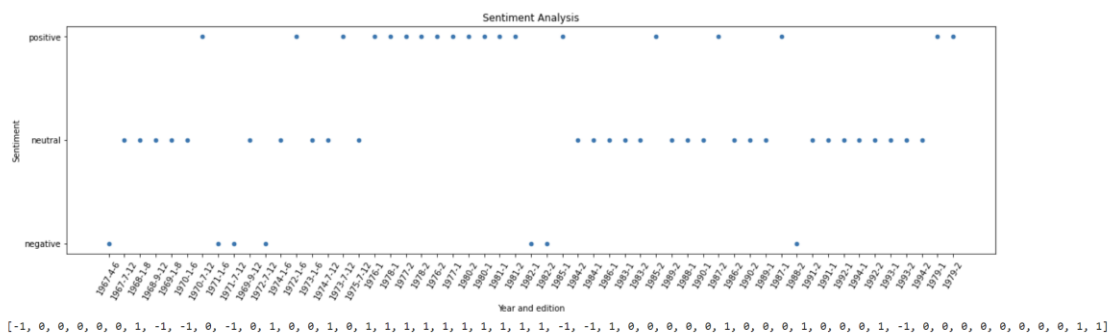
1990-ben, a magyar történelem szempontjából szintén fordulópontokkal teli évben az abszolút gyakoriságot tekintve előtérbe kerül „Magyarország” frekvenciája (62 előfordulás). Továbbá először kerül be a legsűrűbben megjelenő szavak közé az „MHBK” (Magyar Harcosok Bajtársi Közösség) kifejezés, amely jelzi a katonai/veterán emigráció struktúrájának átalakulását, továbbá a relatív létszámok csökkenését és a szétszakadozott emigrációs szervezetek közeledését egymáshoz, amely már sokkal inkább generációs jelenségnek tudható be. Tematikai kiugrás az utolsó években nem figyelhető meg; a szervezet lapjának profiljából eredeztethető, de kevesebb jelentőséget hordozó szavak jellemzőek magasabb gyakorisági számmal. 1993-ban jelent meg a gyakoribbak között a „munka” szó (53 előfordulással), valamint 1994-ben jelent meg „Budapest” először (85 előfordulással), amelynek magyarázata a magyarországi egyesületekkel való aktívabb kapcsolatfelvétel és a rendszerváltás után hazatelepült egykori csendőrök aktivitása.

A TF-IDF arányokat tekintve, az abszolút gyakoriságú adatokból kiindulva érdemes ezen adatokat összevetni a korábban említett abszolút gyakoriságban előtérbe kerülő kifejezésekkel. Ennek megfelelően 1985-ben a „múzeum” szó volt a legfrekvenciáltabb kifejezés (0.31111-es értékkel). 1989-ben pedig már csak egy darab szó tudott ehhez közelítő értéket mutatni: a „társ” kifejezés (0.1675-ös értékkel), de harmadik helyen szerepel ebben a listában a „csendőrnep” kifejezés (0.0806-os TF-IDF értékkel). Ugyanakkor az erre az évre vonatkozó TF-IDF lekérdezés eredményei között bizonyos történeti folyamatokra utaló adatok is megjelennek, hiszen itt láthatóak a „társadalmi” (0.0674), az „ENSZ” (0.0650), a „román” (0.0636), a „nemzet” (0.0513), a „falurombolás” (0.0474), az „emlékezik” (0.0470), a „szertartás” (0.0466), a „Ceaușescu” (0.0464) és a „forint” (0.0456) szavak, amelyek mind a nemzetközi világpolitikai folyamatok alakulására és a romániai rendszerváltás folyamatára utalnak, valószínűsíthetően az erdélyi magyarság kontextusát előtérbe helyezve.

A vizsgálatba bevont utolsó évet tekintve pedig már olyan szavak gyakorisága emelkedik meg, amelyek az emlékezet és a megemlékezési gyakorlatok fogalmával korrelálnak, illetve a politikai

³⁸³ 2. sz. táblázat

rendszer váltás következményeivel hozhatók szemantikai kapcsolatba. Ide érhető az első helyen szereplő „rehabilitáció” szó (0.0832-es frekvenciával), továbbá a „jóvátétel” (0.0626), az „erkölcsi” (0.0459) és az „emlékezik” (0.0424).³⁸⁴ Érdeemes megfigyelni, hogy az emigráció- és diaszpóratörténeti kontextusból adódó szavak és kifejezések vizuálisan milyen megjelenési mintázatokat öltenek.

1. diagram: A szövegtörzs szentimentanalízis diagrammja

A fentebb látható diagram a szövegtörzs szentimentanalízisét tartalmazza, amely nem mondatokra, hanem szavakra vonatkoztatva került lefuttatásra. Tehát a szövegegységet alkotó szavak negatív, semleges vagy pozitív konnotációja került be a vizsgálatba, nem pedig a szavakból létrejövő mondatok érzelmi töltöttsége. Ennek előnye, hogy a kisebb elemek nem a tartalomra vonatkoztathatók, hanem a direkt és egyúttal indirekt érzelmi reprezentációra. Érdeemes megfigyelni, hogy túlsúlyban vannak a neutrális lapszámok, ugyanakkor van egy kiugró tendencia 1975-től kezdődően, amely egybeesik Szathmáry Károly aktívabb tevékenységével, és egészen addig tart ez a folyamat, ameddig átadásra nem kényszerül Szathmáry a szerkesztőségi felelősségi köröket illetve. Ennek megfelelően a múzeumi iratanyag átadásának éveiben és a szerkesztőségi csere alkalmával sokkal inkább negatív hangulatú lapszámok kerültek kiadásra, majd az említett múzeum hivatalos megnyitásakor, 1985-ben ez pozitívba csapott át.

Látható, hogy a rendszerváltás évétől már nem jelenik meg negatív töltetű lapszám; innentől kezdve egyértelműen semleges hangvételt adnak vissza az elemzett adatok. 1967 és 1972 között négy negatívba áthajló lapszám is megjelent, ami egybeesik a szerkesztőség áttelepülésével Kanadába, továbbá az emigráció azon éveivel, amikor már az egykori csendőremigráció tagjai

³⁸⁴ 1. sz. táblázat

úgymond kiöregedtek a lehetséges aktív évekből és elkezdett a közösség egyfajta veterán emlékező közösséggé formálódni.

A folyóirat vizuális aranykorával egybeesik a pozitív érzelmi töltetű lapszámok kiadása; 1975-től 1981-ig leginkább pozitív hangvételű szövegegységek jelentek meg. Érdeemes rámutatni arra az összefüggésre, hogy a hangulatelemzés ugyanolyan mintázatot ölt, mint amelyek a kvalitatív tartalomelemzés során felmerülő jelenségekben is megfigyelhetők. Ezáltal alátámaszthatjuk a minőségi elemzésben megjelenő elemzési eredményeket és állításokat a szövegbányászat és a természetes nyelvfeldolgozás eszköztárával.

4.3.4. A folyóirat kvalitatív elemzése: A *Bajtársi Levél* szimbolikája és képi narratívája

a) A *Bajtársi Levél* pre-vizuális időszaka Európában (1948–1964)

A folyóirat képi elemzése a fent elemzett konstruktivista nézőpontból és a kulturális képi fordulatot mint elméleti alapot kezelve kerül lefolytatásra. A fejezet hármasság tagolása laza kronologikus rendet követ, amely makroszinten illeszkedik a *Bajtársi Levél* alakulástörténetéhez, de főleg a rendelkezésre álló vizuális megjelenések alapján kerültek elkülönítésre. Az első nagyobb időszak – amikor a lapot Európában (Ausztriában, majd Hollandiában) szerkesztették – a „pre-vizuális” elnevezést kapta, abból az okból kifolyólag, hogy viszonylag csekély mennyiségű ábrázolás figyelhető meg a *Levél* hasábjain, így a rendszeresen megjelenő fejléc és ritkán felbukkanó szimbólumok nagyobb jelentőséggel esnek latba. Ugyanakkor ezen vizuális nyelvi jelenségek elemzése a folyóirat történetének egészére is értelmezhető. Tehát ezen alfejezetben a fejléceken szereplő címerek, szimbólumok és a különböző nemzeti, vallási és csendőrséggel összefüggő jelkép-rendszerek kerülnek elemzésre és értelmezésre.

„A *Bajtársi Levél* vizuális aranykora” címet viselő alfejezet már sokkal inkább a képiségre fókuszál és a kiugróan magas fényképek megjelenését igyekszik elemezni a különböző témák és funkciók szerint, ugyanakkor szem előtt tartva, hogy ezen vizuális tartalmak megjelenésének oka ekkor a szerkesztő, illetve a szerkesztőség anyagi és technikai lehetőségei, de ettől függetlenül alkotási és önértelmezési aktusok sorozataként érdemes rá tekinteni.

Az utolsó évtizedekkel kapcsolatos alfejezet ilyen szempontból kevésbé tűnik jelentékenynek, mivel számszerűleg is csekély az az ábrázolással ellátott dokumentum, amely a vizuális elemzés tárgykörébe kerülhet. Érdemes továbbá leszögezni, hogy munkánk jelenleg nem vállalkozik arra, hogy katalógusszerű leírást nyújtson lapszám és évfolyam szinten a megjelentetett képi ábrázolásokról, így pontos statisztikai adatokat sem célja közölni ezzel kapcsolatban; a továbbiakban tehát sokkal inkább makroszinten érzékelhető tendenciákat igyekszünk mikroszinten értelmezni.

Az első kiadványok, majd később főleg a szerkesztőségi váltások következtében, volt rá példa, hogy fejléc nélkül, pusztán szöveggel jelent meg a lap. Az első fejléc az ún. korábbi kiscímer, két oldalt a címet tartó angyalokkal kiegészítve. 1919-ben, Horthy Miklós hatalomra kerülését

követően a Magyar Királyság hivatalos címere volt 1938-ig, amikor is azt felváltotta az 1915-ös középcímer, amely jelképezte a visszacsatolt országrészeket is.³⁸⁵

A Bajtársi Levél első fejléce, melyen a Magyar Királyság angyalos címere látható, és a Magyar Királyi Csendőrség és a későbbi Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség „Híven! – Becsülettel! – Vitézül!” mottója olvasható (Bajtársi Levél, II. évf. 7. szám, 8. oldal. Graz, 1949.)

A képen látható a kezdetleges nyomdatechnikai megoldásokból adódó alacsony minőség, ugyanakkor szimbolikájában és jelképrendszerében az átgondoltság és némi patina fedezhető fel. A fejléc választása sugallja a csendőrség történeti öndefinícióját és utal a kontinuos eszközrendszer megtartásának az igényére. A Horthy-kor Magyar Királyságának 1919 és 1938 között használt címerét használva a *Bajtársi Levél* szimbolikusan közösséget vállal a kormányzó hatalmi legitimációjának történeti érvelésével az adott időszakban. Érdeemes ugyanakkor megfigyelni, hogy ez az önkényes jelképválasztás nem fedi le a csendőrség hivatalos történetének nagyobb részét sem, hiszen 1881-től 1945-ig állt fenn. Az 1919 és 1938 közötti időszakban tevékenysége értelemszerűen a trianoni határokon belülre korlátozódott, felügyelete a Belügyminisztérium alá került, tevékenységi köre ekkor bővült ki karhatalmi tevékenységekkel; igaz, szabályzata alig változott ezen hosszú időszak alatt, feladatköre azonban kibővült a politikai bűncselekmények

³⁸⁵ Bárczay, 2012. 16–19.

felderítésével és üldözésével, ami egyértelműen a kommunista mozgalom ellen irányult.³⁸⁶ Ugyanakkor érdemes felfigyelni rá, hogy nem az 1938-tól újra használt középcímer került alkalmazásra és ezáltal kiemelésre; ebben talán a következő évek zavaros politikai eseményeinek szimbolikus eltávolítása fedezhető fel, egyúttal azonban egyfajta markáns antikommunizmus, továbbá az egykori kormányzó, Horthy Miklós felé való elkötelezett hűség és legitimizmus is sejthető a háttérben.

A *Bajtársi Levél* fejléce a második évfolyam hetedik számától kezdve megváltozik; az angyalos kiscímert felváltja az 1890-es középcímer, mögötte egy kakastollas csendőrkalappal. A Magyar Szent Korona országait megjelenítő középcímer két pajzsból épül fel. Felül a Szent Korona látható, középen pedig az ún. boglárpajzson a magyar címer, amelyet a társországok címerei öveznek: Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély, Bosznia (1915-től) és Fiume.

A Bajtársi Levél második évfolyamának hetedik számától megjelenő fejléce, ahol a központi motívum a Magyar Királyság középcímere, mögötte kakastollas csendőrkalappal, mögötte a Magyar Királyi Csendőrség mottójával és a kiadvány feliratával. (Bajtársi Levél, 3. évf. 1. szám, Graz, 1950.)

A kakastollas, fekete csendőrkalappal a testület főszimbóluma keveredik a nemzeti szimbolikával, nyilvánvalóan és nem is felrőhatóan a heraldika szabályait figyelmen kívül hagyva. A csendőrség ruházatának legszimbolikusabb eleme a kakastollas kalap, amely a csúcsos süveget váltotta és fennállásukig meghatározó volt. Mivel a csendőrség mint intézmény Franciaországból ered, egyik

³⁸⁶ Forró János: A polgári magyar állam központosított közbiztonsági őrtestületének közrendvédelmi szolgálata. In: Parádi, 2015. 89–98.

lehetséges magyarázat lehet a gall kakással való párhuzamba állítás, de a kakas és kakastoll jelentésének visszafejtése is megoldás lehet a megtelepedett szimbolikára. A kakas, elsősorban harcias természete és viselkedése miatt, már az ókori kultúrákban is egyes istenek attribútumaként szerepelt (például Arész, Héraklész, Pallasz Athéné), vagy Erósszal együtt szerepelve a férfiasság egyik szimbóluma volt. Kapcsolatba hozható a napkultusszal, Mithras-szal, amely kontextusban a „Fényisten madaraként” is számontartották, amely el tudta hárítani az ártó démonokat, továbbá Perszephonéval, mint az alvilág úrnőjének madarával, aki a hajnal közeledtével jelzi a halottaknak a visszatérés közeleget idejét. Aszklépioszhoz számos kakas áldozatot mutattak be. A korabeli fegyverábrázolásokon, továbbá sírköveken és rúnákon sem volt ritka a kakas megjelenítése. A hajnal közeledtét jelző kakaskukorékolás és ennek félelmet keltő vagy figyelmeztető szerepe is elterjedt volt a különböző mitológiákban.

A Bibliában lehangsúlyosabb Péter tagadásával kapcsolatos megjelenése az evangéliumokban (Mt 26,34.74; Mk 14,30.68.72; Lk 22,34.60; Jn 13,38; 18,27). Továbbá Máté 26,34-ben jelenik meg mint jel, ami az éberségre figyelmeztet. A Krisztus utáni 9. századtól kezd elterjedni a fémkakas a templomtornyokon. A középkorban a jó prédikátor szimbólumává válva számos bestiárium ruházta fel olyan erényekkel, mint a védelem, az éberség és a biztonság. A világi szimbolikában köré épült még a bölcsesség, a harciasság, a szorgalom és a könnyörtelenség jelentéstartalma is. A magyar művészetben több szimbolikus jelentést is társítanak a kakashoz: ilyen például a hitben való éberség, a bölcsesség, vagy például Krisztus alakja.

Ugyanakkor a sötét tollú kakas az ördög közismert szimbóluma, a harcoló kakasok pedig a könnyörtelenség szimbólumai. A kakastoll, kakasfej vagy kakas jelentheti a balgaságot is. Egy, a csendőrséghez konkrétan köthető szimbolikus értelmezésnek tűnik Szeremley Miklós ismertebb litográfiája, amelyen a Habsburg-sas lecsap a kakasként és tyúkként ábrázolt Batthyány-kormányra.³⁸⁷ Később a csendőrség tudatosan próbált eltávolodni az osztrák csendőrség uniformisától és szimbólumrendszerétől. A legkézenfekvőbb és talán leghelytállóbb értelmezés a kakastoll szimbolikus visszafejtésére a rend, az erő, a biztonság és az éberség gondolatai, amelyek a vizsgált fejlécben összefonódtak a magyar állam közép címerével.

³⁸⁷ Víg, 2019. 161–164.

A középcímert 1890-ben hozták létre és 1919-ig volt használatban, majd 1938 után került újra hivatalos használatba, utalva a trianoni revízióra és a visszacsatolt területekre, amely kapcsán új csendőralakulatok jöttek létre. Ezáltal tehát elmondható, hogy képileg visszanyúltak Nagy-Magyarország eszméjéhez, összekapcsolva a kakastollas csendőrkalappal, amely ezen ország biztonságát volt hivatott védelmezni. Látható, hogy az első két, 1952-ig használatban lévő fejléc szimbolikája a nemzeti szimbólumokhoz nyúlt vissza, amely által a szervezet önmagát a nemzethez és az országhoz kötötte, a kakastollal pedig egy, a folklór világában is kifejezetten elterjedt szimbólumra utaltak vissza.³⁸⁸ Összességében tehát elmondható, hogy nyelvi szinteken is összekapcsolódott a kakastoll szimbóluma a csendőrséggel, ugyanakkor ez egy külső narratíva, az 1952-től látható fejléc pedig már egy teljesen más, belső áldozati narratívát képvisel.

Az új fejlécen a kiadvány címe már más betűtípussal szerepel és a két szó között látható beékelődve az új fejléc-motívum, amely az egykori budapesti, Böszörményi úti csendőrlaktányában álló csendőrvértanúk szobrát ábrázolta, amely később is meghatározta a fejlécek formavilágát.

³⁸⁸ A cigány nyelvben a „singaló” kakastollast jelent, amelyet a csendőrökre használtak. Lásd bővebben: Kis, 2014. 182.

A Bajtársi Levél új és rövid időn belül harmadik fejléce, amely Pásztor János Csendőrvértanúk szobráról készült stilizált rajz. (Bajtársi Levél, 5. évf. 8. sz. 45. oldal, Bregenz, 1952. szeptember 15.)

Az említett csendőrvértanúk emlékszobrát 1928. május 10-én avatták fel és leplezték le a budapesti, Böszörményi úti csendőrlaktanyában. A Pásztor János szobrász nevéhez kötődő alkotás az 1921-ben felavatott, Szabadság téri „irredenta szoborcsoport” Kelet elnevezésű tagja, amely Csaba királyfi ábrázolásán keresztül Erdélyt jelképezte. A *Csendőrvértanúk emlékműve* az 1919-es Tanácsköztársaság során elhunyt 29 csendőrnek állít emléket. Az emlékművet Ripka Ferenc főpolgármester és Scitovszky Béla belügyminiszter jelenlétében avatták fel 1928-ban. Száhlender Béla, a magyar király csendőrség akkori felügyelője avató beszédében elmondta, hogy „egyetlen testület sem szenvedett a forradalmi harcokban olyan veszteséget, mint a csendőrség”, továbbá kifejezte abbéli reményét, hogy a csendőrök minél nagyobb szerepet fognak játszani Nagy-Magyarország helyreállításában.³⁸⁹

Az emlékmű 1945-ben megsemmisült; valószínűleg a Budapest ostroma során a városban dúló intenzív harcok folyamán, vagy esetleg nem sokkal utána, tudatosan távolították el helyéről. Látható, hogy az emlékmű abban a tizenhét évben, ameddig létezett, a csendőrség egyik meghatározó emlékezeti helyévé vált. A mártírtársát kezében tartó csendőr szimbolizálja a testület 1919-es veszteségeit és áldozatait, amikor is maga a szervezet és tagjainak a létezése is veszélybe került. A forradalom után a csendőrség feladatai közé tartozott az illegális kommunista mozgalom felkutatása és terjedésének megakadályozása. Ezáltal a csendőrség belépett a hatalom politikai mezejébe, amely ezentúl a törvényes rend fenntartásába beleértette egy bizonyos politikai irányzat ellen irányuló hivatalos intézkedések foganatosítását. Továbbá az elszenvedett veszteségek is egy közösséggel kapcsolatos forradalmi eseménysorral kerültek összefüggésbe, de az avató beszédben már az aktuális hatalom revíziós politikájának retorikája és célkitűzései kerültek elő, amely nyelvileg is összeköti a csendőrséget a hatalom területgyarapító tevékenységével.

Mindezekon túl a csendőrség és a hatalom képiles kapcsolatra kerül, hiszen a *Csendőrvértanúk emlékműve* formavilágában azonos a korszak idealista, romantikus és historizáló szoborművészetével. Így tehát elmondható, hogy ezen emlékezeti helyen keresztül kristályosodik ki a csendőrközösség történeti tudata, aminek már ekkor meghatározó eleme az antikommunizmus

³⁸⁹ *A Magyar Detektív*, 3. évf. (1928) 11. sz. 3–4.

és a revíziós gondolatok adaptálása. Az emigrációban történő, szimbólumként való használata ezen gondolati elemeket őrizte meg és közvetítette, továbbá a csendőremigráció nehéz sorsával hozta vizuálisan is összefüggésbe az egykor a Tanácsköztársaság ideje alatt kivégzett mártírcsendőröket. Ez egyértelműen kifejezte a közösség ellenségképeit (vö. kommunisták) és az emigrációban élő egykori csendőrök áldozatdiskurzusát. Ugyanakkor mindez a közösség belső identifikációs folyamataiban jelentős lépésnek tűnik, hiszen nem egy nemzeti-keresztény szimbólum kerül megjelenítésre, hanem egy szervezet belső története és toposzai kerültek projektálásra, amely szervezet egyszersmind nem szakadt el földrajzilag a hazától, hiszen az egykori emlékmű a néhai budapesti csendőrlaktanya központi eleme volt. A hangsúly eltolódott a szervezet saját történetének és mitológiájának megalkotása felé, belépve egy saját mikrokozmoszba, eltávolodva a nemzeti történelem ekkor még koránt sem kialakult kánonjától.

Az előbbieken vázolt fejlődési ívben az évek múlásával, továbbá egyes tagok földrajzi távolodásával megfigyelhető a csendőrközösség önértelmezésének lassú változása. A hazához és nemzethez való hűség és kötődés vágya nem tűnt el, ugyanakkor szükségessé vált megteremteni azokat a képi narratívákat, amelyeket a világban szétagoltan élő és különböző nyelvi-kulturális hatásokkal szembesülő tagok befogadni képesek és hajlandók. Egy már megsemmisült, mártíromságot ábrázoló csendőralak tökéletes keretet biztosított erre.

b) *A Bajtársi Levél* vizuális aranykora

A fentebbiekben már leírt és kifejtett szerkesztőségváltás hatására a *Bajtársi Levél* vizuális tartalmi, illetve mennyiségi értelemben is vett színvonala jelentősen megnőtt. A Kanadába való költözésnek, továbbá az új főszerkesztőnek, Kövendy Szathmáry Károlynak köszönhetően a lap új korszakába lépett, a csendőremigráció aktivitását is figyelembe véve pedig kijelenthető, hogy egy aranykor kezdődött el, amikor a technikai és anyagi lehetőségek találkoztak a tagok elvárásaival és motivációival. Továbbá az egykori csendőrök a hatvanas-hetvenes években már zömmel nyugdíjas koruk azon szakaszában voltak, amikor még tevékenyen ki tudták venni a részüket a kontinenseken átívelő közösségi munkából.

Az alábbiakban hangsúlyosan az 1964 és 1975 közötti, majd 1981-ig tartó időszak képi tartalmi kerülnek elemzésre, különbséget téve a különböző vizuális ábrázolások funkciója, minősége és célja szerint. Továbbra sem szempont egy minden dokumentumra kiterjedő, évről-évre haladó,

szisztematikus képkatalógus összeállítása és leírása; vizsgálati célunk a befogadói nézőpont érvényesítése. Ezáltal a számszerű teljesség igénye nélkül kerülnek csoportosításra a nyomtatásban megjelent képek és fotók. A továbbiakban két nagyobb műfaji kategórián belül négy téma és funkció szerinti csoportban kerül ismertetésre a *Levél* képi megjelenítése.

- (1) A képek és fotók kategóriáján belül elkülöníthetők egyrészt olyan fényképek, amelyek zömmel 1945 előtt készültek és a csendőrséget magát, illetve annak tagjait, működésének egy adott pillanatát örökítették meg. Itt az egyértelmű funkció az emlékezés.
- (2) A következő nagyobb témát azon képek sokasága teszi ki, amelyek különböző, a tágabban vett csendőrközösség életének fontosabb epizódjait hivatottak megőrizni. A különböző találkozókra, esküvőkre, temetésekre és elhunytakra készített fényképek kiadványon keresztüli terjesztésének egyértelmű funkciója a dokumentálás.
- (3) A harmadik nagyobb, az emlékezési folyamatokkal ugyancsak összefüggő téma az ekkoriban létrehozott gyűjtemény, a több néven is említett „csendőrmúzeumról” vagy „eszményi csendőrlaktanyáról” készített fotók közlése. Ezáltal be kívánták mutatni azt az emlékezeti intézményt, amelynek kifejezett célja a csendőrség mint közösség kollektív emlékezetének a fenntartása volt.
- (4) A negyedik, a vizualitáson keresztül realizálódó témába az olyan egyéb képi tartalmak kapcsolhatók, amelyek kevés szállal kötődnek, egyéb információk vagy tartalmak közlése a céljuk, és leginkább a sajtóműfaj sajátosságaiból adódóan kerülnek megjelenítésre. A másik kategória pedig a fotókon kívül a különböző, ám rendszeresen megjelenő szimbólumok és rajzok elemzése, amelyek általában pusztán illusztrációs vagy a cikkek tördelését elősegítő funkcióval, ám mégiscsak jelentésbeli többlettel rendelkeztek.

Az új szerkesztőség nyomdatechnikai lehetőségeiben való bővülésének köszönhetően a *Bajtársi Levél*nek már nem fejléce volt, hanem tűzött füzet/kötet-formátumot nyert, így keményebb papírból készült borító- és hátlapja lett. A korábban elemzett vértanú emlékmű rajza átültetésre került és kiegészült a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség címerével, amely a trikolor háttér előtt ábrázolja a Szent Koronát. Mellette a csoport nevének kezdőbetűi olvashatók, továbbá a két csendőr alak alatt volt látható a „Híven, becsülettel, vitézül!” mondat.

A Bajtársi Levél borítójának illusztrációja, amelyen látható az MKCSBK címere, a Csendőrvértanúk szobrának rajza és a szervezet mottója. (Bajtársi Levél, 1964. 11–12. sz.)

A hátlapon ekkor a magyar kiscímer volt látható egy babérkoszorúval övezve, alatta pedig a Magyar Hiszekegy első három sora volt olvasható, ami a Horthy-korszak nemzeti imája lett és kifejezte a korszak társadalmának azon egységét, amely a területi határrevízió kérdésével volt kapcsolatos. Megjelentetése a hátlapon is erősíti a Horthy-korszak nemzeti-keresztény diskurzusához való kötődést és annak továbbvitelét; a magyar emigrációs közösségek még akár két évtized után is ennek élővé tételére tettek próbálkozásokat.³⁹⁰

Az 1965. évi 1. szám 3–6. oldalán „Csendőrnapi” címen jelent meg egy, a csendőrök ünnepére emlékező cikk, amely szintén február 14-én készült, díszelgő és tisztelgő csendőrökről szóló fényképeket jelenít meg (mint például az ungvári tanzászlóalj utolsó csendőrnapi díszmenetét 1944. február 14-én, a budapesti csendőrlaktanya udvarán való díszelgést szintén csendőrnapi, vagy a csendőrök „udvarlaki” őrsváltását a Királyi Palotában). A képi ábrázolás mellett érdekes a szerző és akkori szerkesztő, a Kövendy Károly néven publikáló Szathmáry Károly leírása a képekről, aki egyfajta dicsőítő, visszaemlékező mesében írta le a jeleneteket, részben a nyugati hatalmakhoz címezve a sorait:

³⁹⁰ Vonyó, 2002.

„Uristen, hol voltatok Ti Nyugatiak akkor? Miért nem jöttetek el megnézni a magyar csendőr eme ünnepi díszelgését, Pompei légionárusához hasonlítható magatartását?”³⁹¹

Megállapítható, hogy az 1945 előtti időszakra való emlékezést elősegítő képek néhol a teljes térbeli és időbeli pontosság igényével, néhol viszont ezzel ellentétesen, bármiféle képleírás teljes mellőzésével jelentek meg, változó minőségben.³⁹² Továbbá megfigyelhető a visszaszerzett területek és Budapest székesfőváros felülreprezentálása mind a képi narratívában, mind pedig a cikkek tematikájában.³⁹³ A kárpátaljai (lásd ungvári tanzászlóalj magas reprezentáltsága) vagy erdélyi csendőrzászlóaljakat megörökítő képek magasabb száma magyarázható az MKCSBK tagjainak tulajdonában fennmaradt képi hagyatékokkal, továbbá szintén vissza lehet nyúlni a Horthy-korszak általános revíziós diskurzusához, melyben kiemelt szerepet kapott az elcsatolt területek fontossága.

Az ungvári tanzászlóalj és az udvarlaki őrség mellett a megjelent képeket tekintve felülreprezentálnak számítanak a szombathelyi őrsparancsnokképzőben készült képek is. Nyilvánvalóan ez is egy, a szerkesztőséghez közel álló személy múltját és fotógyűjteményének összetételét tükrözi, de befolyásolta a *Bajtársi Levél* képi narratíváját, amely ezáltal némileg az egyéni kötődésekre volt korlátozva.³⁹⁴ Az ungvári csendőrség-képek és -történetek szintjén is sokszor előkerülnek, de főleg az elcsatolt területek fontosságának hangsúlyozásában kapott nagyobb szerepet. Az 1972-es második összevont szám cikkeinek nagy része az 1938 után visszacsatolt területekről származó történetekről számol be. De megjelent az ungvári csendőr tanzászlóalj egykori épületéről készült fénykép akkor is, amikor már ott egy „szovjet egyetem”, amelyet cirill betűs felirat is alátámasztott, a képalírásban a következő üzenettel: „Bajtársak! Visszajövünk!”³⁹⁵

Az említett 1973-as második szám olyan szempontból is különleges, hogy az előző évben kiírt jubileumi MKCSBK-érem pályázat miatt elfogyott a nyomóklisé, így kézzel sokszorosították a

³⁹¹ *Bajtársi Levél*, 1965/1. sz. 3–5.

³⁹² Uo. 1965/3–4. sz. 3. kép: „A nagyilondai őrs 5 fős járőre ejtóernyős elhárító gyakorlaton 1942 tavaszán, háttérben a Szamos.”

³⁹³ Ezen állításhoz lásd: *Bajtársi Levél*, 1965/1. sz. 3., 1965/3–4. sz. 3., 1966/1–3. sz. 4., 1966/4–6. sz. 17., 21., 23., 26–27.

³⁹⁴ Lásd például: *Bajtársi Levél*, 1967/7–12. sz. 3.

³⁹⁵ *Bajtársi Levél*, 1973/7–12. sz. oldalszám nélkül.

számot, amely így némileg eltért az előbbi és későbbi számok minőségétől. Ez igaz a következő év első összevont számára is, amelyet gépiróval készítettek és kézilég sokszorosítottak, ilyenformán kizárólag korábban megjelent képek fedezhetők fel benne (főleg a múzeumról készült fotók, továbbá aktuális rendezvény-beszámolókhöz csatolt fényképek).

Az MKCSBK 25 éves jubileumi emlékérmé az emigrációban élő csendőrök közösségi munkájáért járó elismerés, amely nyelviségében és formavilágában idézi az egykori katonai jutalmazási és kitüntetési rendszert, jelképrendszerében pedig a csendőremigráció történetéhez nyúl vissza. A sávon két keresztbe tett keresztvasas kardok, a kerek érem tetejére helyezve a Szent Korona látható, alatta pedig a *Csendőrvértanú emlékmű* alakja, alulról félkörben babérkoszorúval övezve. A szervezet rengeteg forrást áldozott arra, hogy kiválasztott tagjai körében szétküldje ezt az érmet, így a 25 éven keresztül fenntartott csendőrhagyomány emlékezeti aktusai közé a nyelvi és szimbolikus formák kifejeződései lehetőségeivel élve felkerült az ünnepi alkalmakkor a ruhára kitűzhető emlékérem, amely ilyenformán a megszüntetett fegyveres szervezet szimbolikus jutalmazó rendszerét idézte fel.

A délvidéki, bácskai területek két különböző cikkben a partizánharcok kontextusában kerülnek elő, az Erdéllyel és Székelyfölddel kapcsolatos tartalmak pedig a korabeli képi emlékezetben elterjedt momentumot, Horthy Miklós Kolozsvárra való bevonulását mutatják be. Utóbbiak esetében a „felszabadító” magyar katonák és csendőrök hagyományos ruhában lefényképezett helyi lányokkal vannak ábrázolva.³⁹⁶ Látható továbbá a trianoni román–magyar határkövel szereplő csendőr alakja, aki pár lépést megtéve már román földön pipázik. Az udvarlaki, őrséget ellátó csendőrzászlóalj rendszeres megjelentetése kifejezi a terület összetartozói voltát az ország és nemzet szimbolikus központjában, a Királyi Palotánál. Ez tovább erősíti azt a metanarratívát, amely szerint a csendőrségnek elsődleges szerepe volt az 1881 és 1945 közötti Magyarország rendjének és egységének megőrzésében.³⁹⁷

Ugyanezen téma képalírása is magában hordozza a korszak belső diskurzusának sajátos elemeit; ilyen például az állami tekintélyek, vezetők saját „apaként” való aposztrofálása: *„Csendőr őrségváltás a királyi palotában 1943. február 14-én. A háttérben József Apánk, vitéz Habsburg*

³⁹⁶ A Kolozsvárra való bevonulásról lásd bővebben: Ablonczy, 2017.

³⁹⁷ *Bajtársi Levél*, 1972/1–6. sz. 8–9.; 1968/1–8. sz. 13.

József királyi herceg, tábornagy palotája”. A leírás nem csupán egy katonai vezető (egykori főméltóság) bemutatása miatt fontos, hanem a megjelölt csendőrnapi dátum okán is, amely már a testület megszűnése előtt az állami ünnepeken kívül a legfontosabb ünnepek közé volt sorolandó. Ezáltal a képen és leírásán keresztül szimbolikusan kapcsolatba került a Magyar Királyság és a csendőrség mint egymásra utalt egység.

Visszatérő szófordulat és ugyanezen számnál az udvarlaki őrséget ábrázoló fényképek között felfedezhető egy magányosan, vigyázban posztoló őr. A képaláírás a következő: „Udvarlaki őrségben: a magyar pompeji katona, a csendőr...”.³⁹⁸ A kép fiktív címe azt sugallja, hogy a csendőrök ugyanolyan tántoríthatatlan bátorsággal védelmezték hazájukat, mint egykoron azon katonák, akiket Pompejiben maga alá temetett a Vezúvból kitörő láva és hamu. A fennmaradt torzók egyik jelképes értelmezése, hogy a hátramaradt pompeji-i katonák a közvetlen életveszély, a természeti katasztrófa kitörése ellenére sem hagyták el posztjukat és tovább őrködtek. Ez a gyakran visszatérő jelzős szerkezet („pompeji katona”) azonban kissé illuzórikus, ha olyan kontextusba helyezzük, hogy ez a kép a címével egy olyan folyóirat hasábjain jelent meg, amelyet több ezer, a hazáját elhagyó volt katona, csendőr működtetett és járatott szerte a világban. Igaz, nem lenne érdemes elvindikálni e pátoszos jelző jogosságát azon, hazájukat védő katonáktól és csendőröktől, akik életüket adták Magyarorszáért.

Az őrsőkről, laktanyákról és járőrökről készült képek között ritkának számít az, ahol a kép készítésének idejében lévő társadalmi életvilágok³⁹⁹ is megjelenítésre kerülnek. Ilyen kevés ábrázolások egyike az 1969. év január-augusztusi számában publikált kép, amelyen egy csendőrijárőr látható egy szövetkezeti bolt előtt, öt másik civil szereplő társaságában.⁴⁰⁰ Feltűnő a képen az utcakép rendezetlenségén túl a szereplők eklektikussága. A járőr két tagja között majdnem egy fej különbség fedezhető fel, amely a csendőrség végtelenségig szabályozott rendszerében kirívónak tűnik. Az öt civil alak közül kettő (egy egymás mellett álló férfi és nő) paraszti ruhát visel, két másik férfi pedig a korszak modern divatjához igazodó, egygombos zakót és élére vasalt nadrágot. A Hangya Szövetkezet bejáratában, tehát a kép középpontjában egy

³⁹⁸ *Bajtársi Levél*, 1968/1–8. sz. 16.

³⁹⁹ A fogalom értelmezése, Habermas kommunikatív cselekvés-elmélete és az erre való magyar nyelvű reflexió kapcsán lásd bővebben: Weiss, 2014.

⁴⁰⁰ *Bajtársi Levél*, 1969/1–8. sz. 10. Képfelirat: „Kárpátaljai emlék: csendőrijárőr a Hangya Szövetkezet boltja előtt”.

kevésbé meghatározható külsejű fiú áll, mosolyogva, zsebre tett kézzel. A felvétel tökéletesen tükrözi a sémákkal és trendekkel kevésbé magyarázható életvilágok véletlenszerű pillanatait.

Néhol, a pusztán csak szigorúan, vigyázban álló csendőröket ábrázoló fényképek mellett igazi „tematikai” kuriózumokat is fel lehet fedezni. Ezen különlegességek lehettek bizonyos személyekkel vagy helyszínekkel, tevékenységekkel kapcsolatos fotók is, de mindenképpen a Magyar Királyi Csendőrségnek a mindennapi életben való aktív és fegyelmezett jelenlétét és a szigorú keretek közötti, lehetőség szerinti sokszínűségét voltak hivatottak kifejezni. A sokszínűség szolid keretei és az egyéni, szubjektív élmények vegyítése közé sorolható az az 1938-as kép, amely vitéz Horváth József alhadnagyot, a szombathelyi őrsparancsnokképző iskola szolgálatvezetőjét ábrázolja:

„Alárendeltjei „szakállas rém”-nek nevezték a vitéz katonát, a m. kir. Csendőrségnél külön engedély alapján egyedül ő viselhetett szakállt.”⁴⁰¹

A „szakállas rémet” jóságos tisztként ábrázoló kép közlése a mellette szereplő vers vizuális ábrázolásaként szolgál. A Komáromi József törzsőrmester által írt kilenc, négysoros versszakból álló vers a jóságos, hazáját védő csendőrt igyekszik megörökíteni és pátosszal övezni:

*„Szívében virágzik
Mégis jövődő
Titka hűség, jóság
Becsület és erő.”*

A szerkesztői nézőpont sajátosan egyéni megjelenítése figyelhető meg, amikor bizonyos képek nem kapnak pontosabb leírást, csupán egy-egy költői megjegyzést: „A szívünkben élő Láthatatlan Kötelék”.⁴⁰² Hasonló az 1973-ban megjelent első, összevont lapszámban publikált fotó, ami két csendőrt ábrázol alulnézetből, ahogy a távolba néznek, miközben a szél fújja az egyenruhájukat.

⁴⁰¹ *Bajtársi Levél*, 1968/1–8. sz. 21.

⁴⁰² Uo. 1966/7–9. sz. 20.

A kép kompozíciója kissé heroizáló, amelyet a képalírás tetéz egy inkább címadó, mintsem leíró képcímmel: „Csendőrijárőr a tavaszi szélben...”⁴⁰³

A néhol pontatlannak, néhol légből kapott képalírásokhoz hasonló szerkesztői elvként figyelhető meg a cikkek témájához kevés szállal kötődő képek mellészerkesztése. Ilyennek tartható egy torontói csendőrtalálkozóról szóló beszámoló mellé illesztett fénykép egy csendőr sí-járóról a Kárpátokban – hacsak nem az volt a cél, hogy a szerkesztő vizuálisan összekösse a közismerten zord és télies kanadai éghajlatot a Kárpátok hófödte hegyeivel.⁴⁰⁴ Ilyen továbbá az az MKCSBK-sejtekről szóló rövid beszámolókat követő zárókép, amely a „hévizi csendőrtiszti üdülő beutaltjai 1944-ben” címet viseli és egy közel 40 fős csoportkép, nyaraló középkorú vagy idősebb férfiakra és nőkre. A fénykép ugyanakkor tükrözi az emigrációs időszak előtti csoportkohézió létezését; az egyoldalú maszkulin reprezentáció mellett megjelennek a csendőrök feleségei és családjai is, amely kapcsolódik az MKCSBK kimondott céljához, hogy ne csak a volt csendőr férfiakat tartsa a közösség tagjának.⁴⁰⁵ Ehhez kapcsolható a cleveland-i egykori csendőrök közösségének az elnevezése, amely a Magyar Csendőrök Családi Közössége nevet viselte; javaslatuk a szervezet ilyen irányú névváltoztatására polémiát idézett elő.⁴⁰⁶

Az évről-évre megrendezett baráti találkozók szintén inkább a volt bajtársak családjaira kiterjedő közösségi szellemet, a közös idő eltöltésének az örömét tükrözték. A nemzeti szimbólumok (zászló, népviselet, fegyverek) és a csendőrséghez kötődő jelképek és használati tárgyak, ruhadarabok a külföldön egymással szoros kapcsolatot tartó emigráns magyarság kötőszöveteként szolgáltak. A leírásokban is egyre inkább teret nyert a feszes, parancsoló katonai szakzsargon nélkülöző, vagy azt a köznyelvvvel vegyítő közvetlenebb hangnem, amely a hagyományos, hétköznapi szófordulatokkal és a civil ruhás, fesztelenül szórakozó embereket ábrázoló képekkel együttvéve mind ezt a jelenséget tükrözik. Ezen találkozókat általában valamely volt csendőrnél rendezték, aki rendelkezett megfelelő udvarral, farmmal vagy kerthelyiséggel.

Ezen gyakorlati tényen kívül említésre méltó továbbá, hogy az esemény interpretációja során a képekhez kötődő cikkek leírásában egyfajta nemzeti térbeliesítés, térfoglalás figyelhető meg,

⁴⁰³ *Bajtársi Levél*, 1973/1–6. sz. 4.

⁴⁰⁴ Uo. 23.

⁴⁰⁵ Uo. 35.

⁴⁰⁶ *Bajtársi Levél*, 1968/1–8. sz. 24–25.

amely a magántulajdont a nemzeti közösség sajátjaként írja le: „Magyar farmon, magyar csillagok alatt (...)”. Nem elszakadva a csillagoktól, két oldallal később a szerkesztő beszámol a torontói csendőrcsoport vezetőjénél tett látogatásról, aki elkauzolta őket a Torontói Egyetem Richmond Hill-i csillagászati központjába. A csillagok közötti távolságot egy, a honfoglaláshoz kötődő metaforával írta le:

„Azaz, ha valaki ezekről a csillagokról a földgolyót figyeli, látja Árpád apánk elődeinek Etelközben gyülekező lovascsapatát [...]”⁴⁰⁷

Leírja továbbá, hogy Dr. Szalontai Sándor fia számára épített kertjében egy házi csillagvizsgálót, amely „a wellandi csillagvizsgáló csendőr tulajdon (...)”⁴⁰⁸ Tehát a csendőr mint állandó jelző nemcsak egyes személyes tulajdonára terjedhetett ki; a közösség tagjainak családjai, gyerekei és az ő egyéni sikereik is csendőrsikerekként lettek aposztrofálva. Ez a jelenség értelmezhető egy, a nyelvi térben (állandóan visszatérő birtokos jelzőként) megjelenő közösség kollektív csoporttudatának kifejeződéseként is. Érdekes azonban itt is felhívni a figyelmet a szerkesztő személye körüli vitákra, aki „múzeumőrként” a Csendőrmúzeumban és az Eszményi Laktanyában lakott, amely közösségi adakozással került Szathmáry Károly által az MKCSBK tulajdonába, de mint „közintézmény” a közösségi tagdíjból tartották fenn. Ezáltal jobban megérthető, hogyan ér össze a szerkesztő gondolkodásában a magántulajdon és a köztulajdon fogalma.

A csillagok megjelenítésén túl volt példa a lap tematikájától teljesen eltérő tartalmak publikálására is. Ilyen az 1972. évi első összevont lapszám végén látható, csörgőkígyóról készült grafika betördelése a szöveg közé. A némileg indokolatlannak tűnő illusztráció egy, a torontói fővadászról szóló történethez kötődik:

„A torontóiak fővadásza és fegyvermestere nyáron halászik, ősszel vadászik, nemhiába vadőr fiaként látta meg a napvilágot Heves vármegyében. 1971. augusztus 4-én halászni volt Balassa Benedek szakv. és a halászat ijesztő kalanddal kezdődött! A Francia folyó deltájánál, a Huron tó partján verték fel a sátrukat. Alig készültek el, zizegést hallottak a fűből. Uram Isten, három csörgőkígyó nyújtogatta nyelvét rájuk! A csörgőkígyó

⁴⁰⁷ *Bajtársi Levél*, 1969/1–8. sz. 26–27., 35.

⁴⁰⁸ Uo.

(Mississauga rattlesnake) [ti. massasauga – láncos törpecsörgőkígyó] az egyetlen mérges kígyó Kanadában, de csak a Huron tó keletei partjain, Midland és a French river közt található. Csipése orvosi segítség nélkül halálos! Benedek azonban hozta a kispuskát, így mind a három »fenevadat« agyonlőtte, farkuk Torontóban a csendőr múzeumban megtekinthető és a kaland bizonyított! Gratulálunk Benedek! Csendőr Bajtársunk, beszerezted már saját puskádat? Íme, sohase tudod, mikor lenne rá szükséged! »⁴⁰⁹

Látható, hogy a történet és az illusztráció több vonatkozásban is kötődik a csendőrséghez vagy az egykori fegyveres szervezetekhez. Egyrészt elmondható, hogy a történet főszereplője egy egykori – valószínűleg a magyar hadseregben szolgált – szakaszvezető, szerepeltetése révén tehát a magyarok harci erényei lettek kidomborítva. Több emigráns lapban előkerült témaként a tengerentúli területeknek (legjellegzetesebben, illetve legszélsőségesebben Ausztrália, továbbá Észak- és Dél-Amerika) a Kárpát-medencétől igencsak eltérő flórája és faunája, amely egyfajta öszövétségi büntetésként vagy próbatételként lett a száműzetésben élő magyarokra szabva. Ezen elemek legyőzése az új hazában való helytállást, továbbá bizonyos fokú felsőbbrendűséget kommunikál, ami hozzájárul az egykori fegyveres szervezetek tagjai egykor létező kiválasztottságtudatának megtartásához és újrateremtéséhez. Az így megszerzett trófeák ezután a múzeumba kerültek, ami szintén egy szimbolikus térfoglalás, hiszen egy idegen földön elejtett vad, ami nem mellesleg a gonosz és az ördög ősi szimbóluma, bekerült az emigrációs magyarság egyetlen tengerentúli emlékezeti intézményébe.

Másrészt a cikk végén olvasható egy felszólítás, amely a saját puska beszerzésének fontosságára hívja fel a figyelmet. Ez összefügg az egykori fegyveres szervezeti tagsággal, továbbá az észak-amerikai fegyverkultúra – az európainál jóval nagyobb – társadalmi beágyazottságára utal, amely kifejezetten a magántulajdon kérdés nélküli védelmét szolgálja és szolgálta az amerikai kontinens északi részén. Egy-egy ilyen, „érdektelennek” tűnő cikk a konkrét szervezeti információk hiányával is tisztább képet tud nyújtani egy közösség beilleszkedésének fázisairól és identifikációjának lépéseiről. Az idegen (befogadó) földön elejtett mérges vadak tetemeiről levágott csörgők a múzeumba kerültek, egyfajta trófeaként, amelyek ezáltal a magyar fegyveres szervezetek erejét szimbolizálták és őrizték meg.

⁴⁰⁹ *Bajtársi Levél*, 1972/1–6. sz. 82–83.

A vadászat témája egyéb esetekben is megjelent a *Bajtársi Levél* hasábjain, amely szintén a magyar nemzeti, maszkulin felsőbbrendűség, a fegyverek használatának hangsúlyozásával és a vadak elejtésével igyekszik hangsúlyozni a volt „bajtársak” harci potenciálját és a csendőremigráció férfias voltát. Egy képes beszámoló például bemutatja egy volt csendőrnek a hegyekben található vadászotthonát, a falon távcsöves puskákkal. Az egyik vadásztörténet pedig leírja, ahogy egy volt csendőrökből álló vadászcsoporthoz elejtett egy 900 font súlyú jávorszarvastehenet, amelyet később egy csendőrtalálkozón fogyasztottak el. A cikkhez tartozó egyik fénykép öt férfit ábrázol, akik egy elejtett jávorszarvas testét cipelik a havas erdőben, mosollyal az arcukon.⁴¹⁰ A vadászsiker, a bajtársi összefüggésekre elejtett vad minden bizonnyal valamennyire pótolhatta a fegyveres szolgálat nyújtotta magabiztosság és erő érzését. Ugyanakkor új élményekkel is szolgálhatott, hiszen a vadászat és sportvadászat a Horthy-korszakban még az uralkodói körök elfoglaltsága volt, és szigorú engedélyekhez volt kötve a közemberek számára, ahogyan a fegyverbirtoklás és -használat is; a vadászat később, a kommunista diktatúra alatt sem vált a mindennapi emberek szabadidős elfoglaltságává.⁴¹¹

Ebben az időszakban a csendőremigráció tagjai kifejezett rendszerességgel tartottak találkozót különböző alkalmakból kifolyólag. Az egyik legfontosabb ünnep a február 14-én tartott csendőrnapi volt, éves nyári találkozók, piknikek szerte a világban, országoként több közösséggel.⁴¹² A legaktívabb csoportok ekkor Kanadában és Ausztráliában éltek.

A kanadai emigráció története szempontjából is kiemelendő esemény az ottawai magyar és szovjet nagykövetség előtt tartott tüntetéssorozat, amelyet a Kanadai Magyarok Szövetsége szervezett több száz fő részvételével 1970. április 4-én. A tüntetésen természetesen az egykori csendőrség tagjai is képviseltették magukat. A tüntetések való tudósítások megjelentetésének jelentősége, hogy reprezentálta más magyar emigrációs szervezetek tevékenységét és egységként kezelte azt a csendőr közösségekkel. Megfigyelhető tehát – legalábbis a kanadai emigráción belül – valamiféle közös nevező, amely nem volt más, mint az antikommunizmus és a szabadságvágy, ami az anyaország felé irányult.

⁴¹⁰ *Bajtársi Levél*, 1969/1–8. sz. 25–27.

⁴¹¹ Majtényi, 2021.

⁴¹² Lásd például: *Bajtársi Levél*, 1967/7–12 sz. 60.; 1971/1–6. sz. 44–45.

A különböző közösségek helyi összefonódásait jelzi, hogy az 1972-ik évi első összevont szám több, mint húsz oldalon keresztül mutatja be a különböző találkozók eseményeit, ahol helyet kap a hagyományőrzés, a tánc, továbbá a különböző szervezeti tagok elismerései. Ezen tartalmas képi beszámolóból a kevert nyelvi humor megjelenésének szempontjából érdemes megemlíteni azt az említett szám képei között felbukkanó képet az éves csendőrnapi bálról, amelyen a pult előtt a „BÁR volna pénzem” felirat olvasható. A felirat az angol–magyar kevert szóhasználat révén egyrészt utal az abból eredő lehetőségekre, másrészt pedig a nyelvi szójátékon keresztül igyekszik rámutatni a kollektív emigrációs tapasztalatként megélt nélkülözés feldolgozására.⁴¹³

A dokumentációs funkcióval évről-évre, számról-számra visszatértek az olyan közlemények, amelyek egykori csendőrök, bajtársak haláláról és/vagy temetéséről számoltak be. Az általában magasabb, vezetői pozíciót betöltő volt csendőrök temetéséről, koporsójáról és koszorúiról képeket is megjelentettek a *Bajtársi Levél* hasábjain. Számos ilyen temetésen az egykori bajtársak lerótták a kegyeletüket és ők kísérték koporsójával vállukon egykori társukat. Az elhunytakról szóló különböző cikkek és beszámolók mellé beszúrt visszatérő fotónak számít a Szombathelyen 1933-ban felállított, premontrei diákok hősi emlékművéről szóló fénykép. Maga az emlékmű a Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium első világháborús hősi halott diákjainak állított emléket. Készítője Felsőeőri Fülöp Elemér szobrász, talapzatának felirata pedig a következő: *Gloria et Honore. Coronasti eos Domine*. A kifacsart helyzetben ábrázolt, összeroskadó, fiatal fegyveres alak főleg a kifejezetten szokatlan, nem zsánérábrázolás révén sugallja a fájdalmat és a kétségbeesett gyászt. Ezen emlékmű ilyenformán képileg a csendőrök képi narratívájának meghatározó részévé válhatott.⁴¹⁴ Az emlékmű emlékezete önmagában is kapcsolódik a második világháborús áldozatokhoz, mivel talapzatára később felkerültek a második világháborús elesett diákok, valamint a holokauszt áldozatai. A csendőri képek közé történő bekerülésének személyes oka van, hiszen más, szintén szombathelyi vonatkozású képek is többször megjelentek a lap hasábjain. Több alkalommal publikáltak továbbá képeket különböző emlékművekről és emléktáblákról, amelyeknek funkciója egyértelmű volt; a világ olyan távoli pontján állították fel ezeket, ahol a megtekintésre kevés lehetőség adódott, a *Bajtársi Levél* pedig talán egyedüli médiumként tudta ezeket képileg közvetíteni és megmutatni olvasóközönségének. A gyász és

⁴¹³ *Bajtársi Levél*, 1972/1–6. sz. 61.

⁴¹⁴ Uo. 1965/5–8. sz. 33.; 1966/10–12. sz. 18.; 1967/7–12. sz. 60.; 1972/1–6. sz. 25–34.

emlékezés tematikáihoz, és kifejezetten a Magyar Királyi Csendőrséghez kötődő emléktábla a Buenos Aires-i hősi emléktábla, amit a német temetőben állították fel. Felirata: „*A Magyar Kir. Csendőrség hősi halottai és vértanúi emlékére. Híven, becsülettel, vitézül!*”

Az előbbieken kívül más emlékművek is megjelentek a lapban, amelyek azonban sokkal inkább az 1956-os emigrációs hullámhoz köthetők. Ezek esetében is megfigyelhetők a közösségeken túlnyúló emlékezeti összefonódások. Ilyen a Sydney-ben felállított ausztráliai szabadságharcos és hősi emlékmű, amely az MKCSBK koszorújával lett lefotózva, háttérben pálmafával. 1966-ban a 10 éves évfordulóra avatták fel Tölgyessy Viktornak a forradalom robbanását ábrázoló, absztrakt, a '60-as évek formavilágát tekintve modernnek számító emlékművét. A talapzaton megjelenő felirat: „Szabadságot Magyarországnak – szabadságot mindenkinek!” A lap 1966-os tudósítása természetesen felhívja a figyelmet az MKCSBK koszorújára is.⁴¹⁵ Az emlékmű képe több alkalommal, véletlenszerűen megjelent a lapban, az előzőekhez hasonló pusztai illusztrációként, továbbá a csendőrmúzeumról készített képek között is felbukkan, mint a múzeumot díszítő fotók egyike.

Publikálásra kerültek továbbá olyan kuriózumok, amelyek kevésbé kötődtek az MKCSBK tagjai által megélt élményekhez, a folytatott diskurzus időszakához, tehát a pusztai szerencsének köszönhetően még a Horthy-korszak előtt készült képek is megjelenhettek a lap hasábjain. Ilyennek tekinthető egy, az „Emlék az 1896. évi lovas tábori csendőr tanfolyamról” készült fénykép, amelyről leírásra kerül továbbá, hogy „A honfoglalás 1000-ik évében készült értékes csendőremlék az egyik montreali öregkanadás magyar hagyatékából került elő, kinek valószínű az édesapja volt csendőr.”⁴¹⁶ Ez a megjelenítés valamiféle virtuális kontinuitást igyekszik sugallni, amely a különböző emigrációs hullámok tagjai és leszármazottai között jött létre azért, hogy mind a kettő emlékeket őrizze egykori hazájuk néhai fegyveres rendfenntartó szervéről. Ezáltal igyekszik utalni ezen testület társadalmi beágyazottságára, továbbá a honfoglalással kapcsolatba hozva a szervezetet egy szimbolikus mezőbe vonja a haza fennmaradásával és védelmével. Érdekes, hogy ezen szimbolikus szálak Kanadában érnek össze.

⁴¹⁵ *Bajtársi Levél*, 1966/10–12. sz. 6.

⁴¹⁶ Uo. 1967/7–12. sz. 2.

Hasonló gondolatmenetbe ágyazható az a levelezőlap, amely a *Bajtársi Levél* 1969. évi első összevont számában jelent meg és egy csendőrök által végrehajtott bilincselést ábrázol az 1900-as évek elejéről. A levelezőlapot Szarka Mihály egykori csendőr tiszthelyettes küldte a kanadai Branfordba, kivándorolt bátyjának. A képaláírás közli továbbá az egykori, 1908-tól 1936-ig szolgált csendőr hányattatott sorsát, aki 1945 után nyugdíjellátás nélkül tengődött 1966-ban bekövetkezett haláláig.⁴¹⁷

A *Bajtársi Levél* hasábjain mind nyelvi, mind pedig képi szempontból magasan reprezentált helyet foglal el Horthy Miklós alakja, főleg a lap vizuális aranykorának tekinthető időszakában. Igaz ugyan, hogy „kultusza” nem volt annyira erőteljes, mint például az oshawai Magyar Aero Múzeum hasonló tematikájú emigrációs folyóiratában, a *Magyar Szárnyakban*, de kétségtelenül számottevő. A Habsburg család és a katolikus főméltóságok tisztelete mellett az egykori kormányzó is az országot összefogó és gyarapító alakként jelenik meg a lapban, akit – mint volt katona – a külföldön élő veteránok körében még ekkor is természetes tisztelet övezett. A kulturális emlékezetben elterjedt ábrázolásain túl olyan tartalmak kerülnek kiemelésre a *Bajtársi Levélben*, mint például Szalontai Sándorral folytatott levelezése, amely a csendőrmúzeumban bekeretezve szerepelt; vonalvezetését gyöngybetűs jelzővel illették, protokoll válaszait kiváltságnak kezelték az egykori csendőrök.

A csendőrök esetében elmondható, hogy életük tragédiája volt a haza elhagyása, a testület feloszlása, de az országtól elszakadva létre tudtak hozni egy olyan információs hálózatot és emlékezeti intézményrendszert, amely kézzelfoghatóvá és elérhetővé tett olyan személyeket, amelyek egy átlagos csendőr vagy katona életében csak faliképeken jelentek meg. Magyarország oroszok általi megszállása, amely több ezer katona és csendőr emigrálását eredményezte, egyúttal magával hozta az életük demokratizálódását is. A *Bajtársi Levél* megfelelő közeget teremtett kollektív emlékezetük megélésének és továbbvitelének, valamint egykori hivatásuk piedesztálra emelésének. Az egykori *Csendőrségi Lapok* – amelyhez a *Bajtársi Levél* többször is hasonlította magát, és amelyet az elődjének is tekintett – formájában, tematikájában merőben eltérő volt. Nem kezelte kiváltságosnak a csendőrséget és az elvégzett munkáért nem tekintette a csendőröket hősöknek. A *Bajtársi Levélen* keresztül azonban egy hivatás, egy szolgálat, illetve egy testület

⁴¹⁷ *Bajtársi Levél*, 1969/1–8. sz. 12.

tagjai mitikus szintre emelték saját magukat, azt az érzetet keltve – mind saját magukban, mind pedig kifelé –, hogy az átlagosnál több beleszólásuk van hazájuk életébe és a történelem alakulásába.

A csendőremigráció képi narratívájának elemzésekor fontos szem előtt tartani a megmaradt dokumentumok mennyiségét és minőségét, azok felhasználásának a korban adott, reális lehetőségeit. Egykori tiszték, tiszthelyettesek, rendfenntartók és katonák váltak egyszerre szerkesztőkké, olvasószerkesztőkké, publicistákká, tördelőkké és költőkké. A kialakított verbális és képi narratíva ezt a sokszínűséget, egy eltűnt diskurzus hivatali szakzsargonját ötvözi a többnyelvű közegben élő átlagemberek köznap kifejezésmódjával. Ez a kevertség megfigyelhető a képek minőségében és kiválasztásában egyaránt.

A nemzeti felfogáson túllépve számos alkalommal szerepelt a lap első oldalán a kanadai csendőrség jelvénye és egy egyenruhás, fiatal csendőrrel készült fénykép az ottawai parlament előtt, Kanada 100 éves évfordulóján. A képen szereplő piros egyenruhás csendőr férfi megtestesítette azokat a „csendőr erényeket”, amelyeket a magyar csendőrök és csendőrség is magáénak vindikált.⁴¹⁸ A *Royal Canadian Mounted Police* (Kanadai Királyi Csendőrség) címerének közepén egy bölényfej látható, amely a nyers erőt és a kanadai vadon vadságának emberi erő által való megszelídítését szimbolizálja. A bölényfejet körben a *Maintiens le Droit* felirat veszi körbe, amely a „Jog fenntartásának” fordítható. Felette egy „Canada” felirat olvasható, amelyen az Egyesült Királyság koronája látszik, hiszen Kanada ekkor még szövetségi alapon szervezett domínium volt, amelynek jogi függése a brit parlamenttől 1982-ben szűnt csak meg. A jelvényt körbe a kanadai nemzeti szimbólumként ismert juharfalevelek övezik. A kanadai királyi csendőrség profilja, világszinten elismert működése beleillett a magyar csendőrök saját magukról kialakított képébe, ezért érthető, hogy a képi világban megteremtett szimbolikus párhuzam rendszeresen visszatérő elem volt a *Bajtársi Levél* hasábjain.

A már többször említett csendőrmúzeum emlékezettörténeti, az emlékezeti paradigma mentén való értelmezése, valamint az ingatlan megvételének kérdése, annak berendezése és az intézmény működtetésének bemutatása nem ezen fejezet feladata, de mint rendszeresen visszatérő vizuális tartalom, megkerülhetetlen. A múzeum és az eszményi csendőrlaktanya megalapítása után a

⁴¹⁸ Lásd például: *Bajtársi Levél*, 1973/1–6. sz. 1.; 1967/7–12. sz. 1.

Bajtársi Levél első számában központi szerepet tölt be vizuálisan az intézmény létrejötté, amelyet egy több száz lakásos tömbház (451 The West Mall, Etobicoke, Ontario, Kanada) 211. számú lakásában rendeztek be. A „fotóriport” végigvezeti az olvasót a múzeummá alakított lakásban, ahol láthatóan minden falfelületet felhasználtak a csendőrség számára értékes tárgyak és relikviák kihelyezésére és bemutatására.

A bejárattal szembeni falon egy fa kettőskereszt volt látható, amely alatt a lapban máshol is megfigyelhető honfoglaláskori nyilazó magyar keretezett képe volt kiállítva. A bejárat mellett az intézményeknél megszokott, fehér fémlemezre felfestett címer és név látható, a magyar kiscímerrel és a M. Kir. Csendőr Laktanya felirattal. A következő falrész a szerkesztővé és múzeumórré avanszált Szathmáry Károly lokálpatriotizmusának kifejeződése, hiszen kikerültek a „Kanadához való hűségünk és ragaszkodásunk szimbólumai”, mint írja a képleírás. A következő kép, egy másik falrészlet, az emigrációs csoport identitásának egy másik közös elemét mutatja, a „Trianoni emlékfal, nemzeti igazságunk és bizonyítékaink gyűjteménye”, ahol főleg Nagy-Magyarországot ábrázoló keretezett térképek, kereszték és grafikák voltak láthatók. A következő két kép egy-egy nagyobb falrészről készült felvétel, amelyek általánosan a magyar történelemmel és hadtörténelemmel kapcsolatos képeket és relikviákat vonultatnak fel (kis bronz szobrok, töltények, kitüntetések). Két egymás melletti képen és falrészben szerepel a „Csendőr emlékek múzeuma, összes felügyelőnk fényképe, stb” és más országokban szolgáló csendőrökről és egyenruháikról készült képek és grafikák kiállított képgyűjteménye.

A lefényképezett tárgyak közé felkerült a múzeum fegyvergyűjteményének egy része, amely tartalmazta többek között a csendőrök hagyományos Mannlicher M95-ös karabélyát, amelyet még az első világháború előtt rendszeresítettek. Láthatók még részletek a múzeumról, amely funkcióját tekintve lakhelyként és szerkesztőségi irodaként is funkcionált. Megfigyelhetők különböző emlékszálók és szalagok egyaránt. A „történelmi könyvtárról és adattárról” készült képek és aláírásaik tanúsága szerint az összes szolgálati szabályzat és szolgálati nyomtatvány fellelhető volt. Üvegvitrinben bemutatásra és a fotókon bemutatásra került csendőr őrparancsnoki zubbony, kakastollas kalap, járőrtáska, szolgálati puskák és ezüstbojtos kard. Egy másik vitrinben pedig lovascsendőr mente, lovas kard, sarkantyús csizma, tábori sapka stb. Továbbá számos más egyenruha, zubbony, köpeny, fejfedő, amely az 1945 előtti Magyarország kézzelfogható és látható lenyomatait képezte. Olyan kuriózumok is kerültek ide és egyúttal lencsevégre, mint „vitéz József,

királyi herceg, tábornagy új zubbonya, tábornoki nadrágja és köpenye.” Ez utóbbi valószínűleg a Vitézi Renddel való együttműködés miatt, hiszen a múzeum – mint Vitézi Múzeum – később a nemzetközileg elismert lovagrendek sorába bekerült szervezete vezetőjének egykori katonai ruhadarabjait is őrizte.

Látható továbbá kép egy modern „csendőr átvonuló szobáról”, ahol a későbbi beszámolók tanúsága szerint gyakran szálltak meg egykori csendőrök és magyar emigrációban élő átutazók. Az egyik falat teljesen betakarta a Magyar Királyi Légierők 1944-es térképe, amely a leírás szerint minden kisebb magyar településcsoportot és helységet feltüntetett. Ezentúl egy másik kép egy térképtermet ábrázol, ami szintén számos magyar és nemzetközi térképnek adhatott otthont. Az MKCSBK-tól független Clevelandi Csendőr Család elnöke – egy fotográfia tanúsága szerint – ajándékszalaggal tiszteletét tette az új intézményben, amely az emigrációban ekkor egy páratlan emlékeztörténeti teljesítménynek számított. A képek tanúsága szerint tehát elmondható, hogy egy nagyon kevert és zavaros funkciójú hely került berendezésre, amely sokkal inkább tűnhet a laikus szemében egy rendezett lerakatnak, élhetővé alakított panoptikumnak, mint valaki otthonának. A múzeumőr egyéni ízlését nem megítélve viszont a *Bajtársi Levélben* ez a hely mint a csendőrség közös eszményi otthona és laktanyája jelent meg, amely egy több, mint két évtizedes „testületi hontalanságot” tudott jelképesen megszüntetni.⁴¹⁹

Funkcióját tekintve egyértelműen illusztratív, de szimbolikusan többletjelentéssel bíró azoknak a szimbólumoknak, jelképeknek, címereknek, pecséteknek, térképeknek és zászlóknak a megjelenítése, amelyek a *Levélben* gyakorta feltűntek. Az 1964-től 1975-ig tartó, közel egy évtizedes időszakra vonatkoztatva elmondható, hogy új elemek megjelenése figyelhető meg. Ilyen volt 1967-től, az új szerkesztőnek köszönhetően az 1861-ben alapított Szent László Társaságba felvétel hirdetők megjelenítése. Ezek előtt mindig megjelent a Társaság címere fekete-fehéren, melyen a Szent László-pajzs látható, ami eredetileg piros pajzson, fehér szegéllyel egy fehér színű apostoli kettőskereszt.⁴²⁰ A társulati tagok („lovagok”) jogosultak ünnepségeken köpenyt hordani, amely egy fehér lovagköpeny, mellrészén Árpád-pajzs, vörös bársony gallérral és vörös selyem anyaggal bélelve:

⁴¹⁹ Részletesen lásd: *Bajtársi Levél*, 1971/7–12. sz. 8–19.

⁴²⁰ Krizsán, 1995.

„A Szent László Társulat célja a szűkölködő keleti keresztényeknek és ezek közt kivált az ezen tájakon letelepedett magyaroknak nevelő, oktató- és egyéb jótékony intézetek föllállítására és fönntartására segítséget nyújtani; a nevezetesebb hazai vállalatokat, műépítkezéseket, intézeteket gyámolítani, s a katolikus világegyház közszükségeinek fedezéséhez hozzájárulni”.⁴²¹

A taggá válás egyfajta elismeréssé vált az emigrációban a közösségért aktívan tevékenykedő személyek számára. 1967-ben már 88 emigráns csendőrt választott tagjává a társaság, aktív társadalmi és egyházi szerepvállalásuk miatt.

Hasonlóan gyakran megjelentek a Vitézi Rendbe való felvételtől szóló hírek és események, ahogyan a Rend címere is, amelynek formája pajzs, mely jelképezi a Magyar Királyság védelmét, benne Magyarország kiscímerével, tetején a Szent Koronával. A címer tengelyében kard látható, amely a hősiességet jelképezi. A háttérben napsugár látszik, amely a Szent Koronára vetül és termékenyíti a magyar termőföldet, amelyet a pajzs jobb oldalán látható búzakaralász jelképez. A címer bal oldalán látható tölgyfalomb azon emberek jutalmának a jelképe, akik hősiiesen megvédték hazájukat.

A Vitézi Rend az emigrációban, illetve később is számos polémia tárgyát képezte, főleg az emigrációban való működését és legitimitációjának kérdését tekintve. A Rend célja ekkor az volt, hogy akik bizonyíthatóan kitüntették magukat a haza védelmében, azokat vitézi címmel jutalmazza, ami értelemszerűen ekkor a cím szimbolikus viselésén túl már többet nem jelentett.⁴²² Visszatérő ábrázolásnak számított ekkor a honfoglaláskori, nyilazó magyar lovast ábrázoló grafika kettőskeresztrel és a hegyeket szimbolizáló hármashalmmal. Ez az illusztráció általában a magyarság nemzetközi hírei kapcsán jelent meg, ezáltal utalva az egykori nomád harcos nemzetre, akik a nyugati keresztény kultúrkör részévé váltak.⁴²³ Ezzel a szimbólumrendszerrel némileg összefügg az egykori, főleg 1919 utáni Magyarországon elterjedt „turáni gondolat”.⁴²⁴ Ennek

⁴²¹ Uo.

⁴²² Az emigrációban működő Vitézi Renddel kapcsolatos publicisztikai stílusú és hangvételű polémiát és kérdéseket lásd: Palotás, 2001. és Mezey, 2000. A címerábrázolásra példa: *Bajtársi Levél*, 1970/1–6. sz. 11.

⁴²³ Lásd például: *Bajtársi Levél*, 1972/7–12. sz., az 56. oldalon kezdődő cikk: „Az Atlanti óceántól a Csendes óceánig... (Cape Cod-tól Alaskáig)”.

⁴²⁴ A magyarság és a keleti népekkel való rokonság elméletével és szervezeti hátterével kapcsolatban lásd: Ablonczy, 2016.

egyik ékes példája, hogy a Turáni Népek Érdekközössége világszervezet kapcsolatban állt az MKCSBK-val.⁴²⁵

Honfoglaláskori lovasíjász ábrázolása hármashalommal, kettős kereszttel, nyugat felé fordulva. Bajtársi Levél, 1972. 1–6. sz. 21.

Honvédő katonákat és csendőröket ábrázoló rajz, háttérben védelmező lovascsendőr alakjával és a Szent Koronával, amelyet tölgyfalevél koszorú övez. Bajtársi Levél, 1972. 1–4. sz. 24.

Az eddigi elemzett és bemutatott rajzok, grafikák és szimbólumok egyvelegének mondható a csendőrség mottójával megjelenő rajz, amelyet több számban is publikáltak (hol hátlapként, hol

⁴²⁵ *Bajtársi Levél*, 1969/1–8. sz. 28.

puszta illusztrációként). A rajzon ábrázolt harcoló és menekülő katonák egyrészt tükrözik a magyar nemzetet ért támadást, másrészt a társát vállán vívó katona reflektál a budapesti, Bösörményi úti csendőrlaktanyán felállított *Csendőrvértanúk szobrára*. A lován ülő csendőr alakja felismerhető a kakastollas kalapról, kiemelkedve a sisakot viselő honvédek közül; a rajz összességében egyértelműen a testület jelentőségét és erejét hivatott sugározni. A Szent Korona előtt, feszes és vigyázó pózban a lován ülő csendőr jelképezi az országot védő elhivatott katonát. A „*Híven – Becsülettel – Vitézül Mindhalálig!*” mottója pedig tulajdonképpen kontextualizálja az ábrázolást, egyúttal egy, az előzőekben elemzett szimbólumrendszer és képi világ beszédes keveréke, amely illik a lap képi és verbális narratíváihoz – ezen ábrázolás megjelenésével mondhatni, hogy egy mesternarratíva vizuális manifesztálódása érhető tetten.⁴²⁶

Kövendy Szathmáry Károly több, mint tíz éven keresztül szerkesztette a *Levelet*, amely egyértelműen ekkor élte vizuális és talán minőségi aranykorát is. Sem előtte, sem őt követően nem volt ennyire meghatározó a különböző fényképek és fotográfiák megjelenítése. A *Levél* ezt követően főleg az írott tartalmak közlésére és kommunikációjára szorítkozott, kiváltképp nemzeti, csendőrközösségi szimbólumok megjelenítése jellemezte, továbbá ritkábban, de megmaradt a Magyar Királyi Csendőrség egykori tagjai egyenruhás portréinak közlése, általában halálhírek alkalmával. A közösségi tudat és élmény kialakításában nem lehet eléggé hangsúlyozni ezen portréfotók jelentőségét, hiszen az egykori bajtársaknak még a szolgálatból származó képét örökítették meg, ezáltal élővé téve a közösségnek és tagjainak a múltját, amely egyértelmű viszonyítási pontként szolgált az emigrációban leélt életük során.

c) *Az utolsó évtizedek*

Miután a szerkesztőség elköltözött a kanadai Alberta tartományba, azon belül is Calgary városába, nem változott látványosan a *Bajtársi Levél* vizuális profilja. Az első évfolyamokban a hasábok és a képek szerkesztésének precízebb feltűnő a megjelenő tartalomjegyzék mellett. A megjelenő számokban kevesebb képet publikáltak, azokat is főleg az 1945 előtti időszakról, és hangsúlyosabbak voltak a találkozókról készített felvételek közlései, amelyek pontosabb adatokat közlő képleírásokkal jelentek meg. Számszerűleg azonban nem nőtt a képek száma. Az 1976-os és 1977-es számokban új visszatérő témaként jelenik meg II. Rákóczi Ferenc történelmi személye

⁴²⁶ Többek között lásd: *Bajtársi Levél*, 1972/1–4. 24.

és Kossuth Lajos alakja mint egykori magyar vezetők, akik emigrációba kényszerültek. Megjelenik a Rákóczi és a Kossuth család címere is, heraldikai témájú cikkek illusztrációjaként.⁴²⁷ Tóth Imre, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség ankarai elnöke 1973. március 15-én emléktáblát helyezett annak a háznak a falára, ahol Kossuth Lajos lakott családjával 1849-től 1851-ig. A képen megjelenítésre kerül két összefonódó kéz, a háttérben magyar és török zászlóval és az MHBK címerével.⁴²⁸ Az 1978. évi első számban megjelent továbbá egy másik emigráns történelmi alak, gróf Bercsényi László, a francia lovasság felügyelője.

Tovább erősítve a magyar emigrációs témákra és alakokra való emlékezés fősodratát, közel minden számban megjelent Mindszenty József alakja fényképek vagy címerének ábrázolása révén. Mindszenty a hatvanas évektől egészen az 1975-ben bekövetkezett haláláig meghatározó és szimbolikus szerepet töltött be az emigráció életében, akit mint lelki vezetőt is tiszteltek. Nem mellesleg egyes emigráns körök úgy tartották, hogy a legitim Magyarország utolsó főurát tisztelhetik benne, mint egykori hercegprímásban.

A *Bajtársi Levél* a rendezettség és a számszerű csökkenésen kívül a későbbiekben sem mutatott meghatározó különbséget, a szerkesztőségváltás dacára sem. Ugyanakkor az előző évekhez képest nem tudtak számottevően új témájú vagy eddig nem ismertetett fotográfiát közreadni az emlékező cikkek illusztrációiként. 1982-től, ahogy a folyóirat alakulástörténetében fentebb leírása került, a folyóirat jelentős átalakuláson ment át. Az új szerkesztőség láthatóan nem rendelkezett azon nyomdatechnikai adottságokkal, amelyek a lapot a körülményekhez és anyagi feltételekhez képest minőségivé tették volna. Így jóformán vizuális megjelenésről sem érdemes szót ejteni, mert a *Levél* alapvetően szöveg- és tartalomfókuszú lett. 1984-től a szerkesztőség visszakerült ugyan Kanadába, de a régi, minőségi sajtóformátumot már nem tudta visszanyerni a lap. Így az évtizedeken át vizuális ábrázolásában változatos és sokrétű emigrációs folyóirat ettől kezdve kizárólag a szövegszerűsége, információközlésre és kapcsolattartásra törekedett.

d) *Konklúzió*

A *Bajtársi Levél* szimbolikájáról és vizuális képi narratívájáról összefoglalóan elmondható, hogy azt egész fennállása alatt meghatározta a szerkesztőség helyétől és a főszerkesztő személyéhez

⁴²⁷ *Bajtársi Levél*, 1977/1. sz. 35–36.

⁴²⁸ Uo. 1976/1. sz. oldalszám nélkül.

köthető anyagi és technikai lehetőségektől való függőség. Az első időszokról (1948–1964) elmondható, hogy főként a fejlécben megjelenített nemzeti szimbólumok vizuális megjelenítése volt számottevő, amely reflektált a Horthy-korszak revíziós eszméire és képi szimbólumrendszerére.

Az általunk aranykornak nevezett időszak (1964–1981), amely során a szerkesztőség Kanadában (Etobicoke, majd Calgary) működött, amely tér és időszak meghatározta a lap a disszertáció vizsgálati kereteit. Ebben az időben szignifikánsan megnövekedett a folyóiratban publikált képek, fotók, grafikák, rajzok, térképek és egyéb vizuális ábrázolások száma. Ez a jelenség nemcsak a befogadó szempontú minőséget növelte, hanem egy olyan képi narratívát hozott létre, amely nagymértékben meghatározza számunkra a *Bajtársi Levél* értelmezési kereteit, továbbá meghatározó mértékben alakította a csendőremigráció kollektív emlékezetének és identitásformációinak alakulását, később pedig annak lehetséges elemzését. Az ebben az időszakban megjelent vizuális tartalmak funkciójuk szerint kerültek elkülönítésre, de egy, a kronológiát háttérbe szorító elemzési módszerrel ötvözve. Az elkülönített témák a következők voltak:

Az emlékezés funkcióját betöltő képek és fotográfiák, amelyek még 1945 előtt készültek és a Magyar Királyi Csendőrség magyarországi működését, tagjainak a szolgálattal töltött életét hivatottak bemutatni. Ezen vizuális tartalmak elemzésekor megállapítottuk, hogy a csendőrség korábbi szimbólum- és jelképrendszere újraértelmezésre került, felhasználva a Magyar Királyság nemzeti szimbólumait, ötvözve az emigrációban elterjedő vizuális diskurzusokban fellelhető képi anyagokkal. Ezek gyakran reflektáltak a trianoni traumára, illetve az ország revíziós propagandájára, a Horthy-korszak nemzeti-keresztény diskurzusából áthagyományozott nyelvi készlet alkalmazásával.

Megfigyelhető továbbá, hogy az emlékező funkciót betöltő vizuális ábrázolások halmazának eklatáns részét teszik ki a különböző szobrok és emlékművek vizuális és grafikai újrahasznosításai, ezáltal jelentésteremtésük. A fejléceken már az '50-es évektől megjelent a Budapesten egykoron álló, Böszörményi úti csendőrlaktanyán felállított, majd lerombolt *Csendőrvértanúk emlékműve*, amely talán az egyik legmeghatározóbb motívum, ami a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség hivatalos értesítőjének, a *Bajtársi Levélnek* az elemzését illeti.

Hangsúlyos jelenség az olyan képi tartalmak használata, amelyek a szerkesztőség tágabb közösségi hovatartozására utalnak. A kanadai magyarság az egyik legnagyobb lélekszámú közösségek összessége volt, főleg 1945 után. Ezen csoportokhoz csatlakozott és olvadt be az ország lakosságának az egészén belül a csendőremigráció. 1964 után számos esetben került hangsúlyozásra a befogadó ország, azaz a Kanadához köthető lojális hozzáállás és kevert identitás kiemelése. Ez megjelenik a különböző, Egyesült Királysághoz köthető képi anyagok publikálásában, vagy a Kanadai Királyi Csendőrség többszöri képi szerepeltetésében. Ezáltal párhuzamosan mozogtak olyan jelentéstartalmak, amelyek a magyar nemzeti szimbolikához, az egykori magyarországi csendőrséghez kapcsolódnak, utalva a befogadó ország monarchikus voltára és nagyhatalmi státuszára, kiemelve annak multikulturális és befogadó politikáját. Ezen hármas narratíva integráns részét képezte a kanadai csendőremigrációnak, amely diskurzuskötőként működött a nagyobb, immáron virtuális és világszintű csendőrközösségen belül.

A képi narratívák elemzése során gyakran megjelent a közösség és a tágabban vett magyar emigráció egyik első (ám a lapban egyetlennek titulált) emlékezeti intézménye, az etobicoke-i eszményi csendőrlaktanya, múzeum, könyvtár és levéltár, amely később már minden fegyveres szervezet és több emigrációs csoport tárgyi hagyatékát gyűjtötte. Ezen emlékezeti hely, amely a térben is manifesztálódott, az emigrációs magyarság „megmentett” tárgyi hagyatékainak egyik őrző helyévé vált, amely egy hivatalos emlékezeti intézménnyé válás igényével működött éveken keresztül. Maga a múzeum létrejötte és működése egy jelentős emlékezettörténeti esemény, amely meghatározza a csendőremigráció emlékezeti narratíváit és öndefiníciós tevékenységét. A múzeumban kiállított tárgyakról készült fényképek magát a Levelet is „muzealizálták”. Így az egykori csendőrök közössége sajátos viszonyt alakítottak ki múltjával, amelynek minden egyes darabjába és szilánkjába életük végéig kapaszkodtak.

A Bajtársi Levél szimbolikájának és képi narratívájának elemzése rámutatott olyan jelenségekre, amelyek nagy mértékben befolyásolták a disszertáció középpontjába állított emigrációs közösségek és csoportok identifikációs folyamatait. A kollektív emlékezet vizuális lenyomatainak értelmezése olyan téren és időn átívelő jelentésekre hívta fel a figyelmet, amelyekre a pusztaszövegek (folyóiratcikkek, körlevelek, személyes levelek, hirdetések stb.) értelmezése kevésbé

lett volna képes. A vizuális sík önálló egységként való értelmezése elősegítette a (volt) csendőrség és tagjai reprezentációjának mélyebb megértését.

4.3.5. A szövegek műfaji csoportosításának lehetőségei – elemzés

Az elemzett folyóirat szövegeinek műfajok szerinti összegzése egy olyan befogadói vizsgálati szempontot tükröz, amely közelebb vihet a *Bajtársi Levél* szövegközpontú, mélyebb megértéséhez. A szöveg kvalitatív szempontú tartalomelemzése során törekszünk a kijelölt időkeret (1948–1994) közötti közel öt évtized szövegmennyiségét tematikus műfaji szempontok szerint kategorizálni, az előző vizsgálati szempontoktól néhol eltérően figyelmen kívül hagyva a szerkesztő aktuális személyét és szerepét. Így a folyóiratot mint összefüggő szövegkorpuszt elemezzük, feltételezve egyfajta „lap-identitást”, amely egyfajta egységet vagy összefüggő cél- és ideológiai keretrendszerrel feltételez. Az elvégzett (most még csak elvégzendő) szövegstatistikai vizsgálatok mellett, ezen önkényesebbnek ható elemzési kategóriák mentén véghez vitt vizsgálat egy tágabb keresztmetszet megértését biztosíthatja a folyóirat és ezáltal a befogadó szempontjából. A nyelvi elemek számszerűsítő vizsgálata után az ezen kategóriák szerinti mélyfúrások csak a kvantitatív adatokkal való összehasonlítás után tudnak mélyebb értelmet nyerni, mely által reflektáltabbá válik a szövegkorpusz egésze és ezáltal a kutatás sokkal inkább nyit a kívánt interdiszciplinaritás felé.

Az első alfejezet azokat a szövegeket vizsgálja, amelyeknek célja és funkciója a közösség tagjai közötti kapcsolattartás. Ebbe beletartozik a közlemények, hirdetések, megszólítások, körlevelek stb. Ugyanakkor külön egységként kezeljük a közösségen belüli vagy kívüli, de az emigráción belüli kommunikációt elősegítő olyan szövegeket, amelyek egy konfliktusmezőn belül értelmezendők. Ezen szövegek célja hipotézisünk szerint a csendőremigráció diskurzusán belül olyan pozíciók szerzése, amelyek elősegítik a szöveg szerzőjének, alkotójának bizonyos döntési és hatalmi szerepek megszerzését. A közösségen belüli konfliktusok, amelyek egyes szerepek és pozíciók megszerzésére irányultak, egy olyan elképzelt valóságra reflektáltak, amelyben az elmúlt korszakok diskurzusaira és hatalmi mezőire reflektáltak.

Detektálásra került egy olyan szövegtípus, amely a professzionalitás és hagyományörzés fogalmakhoz esik közel, ami alatt olyan „szakmai” szövegeket értünk, amelyeknek célja a csendőrtvékenységgel mint professzióval kapcsolatban felhalmozott tudás átadása és megőrzése

volt. Ezen szövegeket tartalmi és stilisztikai minőségük szerint két külön kategóriában érdemes vizsgálni. Az első, professzionális szövegek kategóriájába a különböző nyomozástörténeti, illetve nyomozás-módszertani, tehát kriminalisztikai szövegek tartoznak, míg az inkább hagyományörzést szolgáló, ám témájukban és célkitűzéseikben hasonló szövegek a hagyományörzés funkcióját kívánták és tudták ellátni. Utóbbi szövegek főleg 1948-tól 1964-ig voltak meghatározóak a *Bajtársi Levél*ben, amely időszak nagyjából egybeesik annak a felismerésnek a megszületésével, hogy a hazájukat elhagyni kényszerülő csendőrök nem térhetnek vissza előző titulusukat és pozíciójukat megtartva Magyarországra. Így a tudástranszfer funkciója is átalakult a jelzett időszak végére, hiszen már nem az aktív tudás fenntartása, hanem sokkal inkább a felhalmozott tapasztalatok és tudásanyag kulturális emlékezetbe való átmentése vált céllá.

Az irodalmi, esztétikai céllal születő szövegek későbbi elemzése azokra a műfaji szempontból tekintve irodalmi szövegekre kíván reflektálni, amelyek többségében nem érik el a szépirodalmi nívót, így sokkal inkább maradnak egy irodalmi kulturális regiszterhez ragaszkodó, ám a közösségre reflektív szövegmaradványok. Az adott szövegrészen belül foglalkozunk továbbá azokkal a szépirodalmi szövegekkel (vers, dal, ének, novella, anekdota vagy egyéb szövegrészlet) is, amelyek a közösnek tartott nemzeti kulturális kánonhoz való kötődést fejezik ki, és megjelenésük nem pusztán esztétikai, hanem a közösséghez tartozást fejezik ki, továbbá a nemzeti identitás megtartását célozva kerültek a lap hasábjaira. Ezen szövegek összehasonlítása ugyanakkor korántsem célszerű, mert sem keletkezésük ideje, sem célrendszerük nem azonos; közös nevező lehet ugyanakkor a formaiság és a szövegkörnyezet, emiatt egyazon alfejezetben belül kerülnek elemzésre. Az elemzés hipotézise, hogy az elemzett műfajok a tagok esztétikai szövegeinek befogadás-elméleti és interpretatív elemzése folytán közelebb vihetnek a közösség identitásának megértéséhez.

A politikai tudósítások elemzésével foglalkozó alfejezetnek egyáltalán nem célja, hogy a szöveg keletkezésének körülményeit, világpolitikai hátterét ismertesse; sokkal inkább azt vizsgálja, hogy melyek voltak azok a történések, narratívák, nézőpontok és hivatkozási pontok, amelyeket a csendőrök beemltek a saját világértelmezésükbe. Az első évtizedben még egy várakozó álláspontú, valamint a mindennapi, illetve helyi sajtóra reflektáló szövegek jelentek meg nagyobb számban. Az évek és évtizedek múlásával azonban egy sokkal zártabb narratíva megjelenése figyelhető meg, ami a mennyiséget és a témaválasztásokat illeti. A világpolitikai események

értelmezése hullámokban jelent meg a *Bajtársi Levél*ben, mindig épp az aktuális háborús konfliktus, a hidegháború kontextusában értelmezendő fordulat vagy szakasz tükrében, de a hatvanas évektől kezdve egyre inkább az emigráció belső politikai és közéleti történései váltak sűrűbbé a politikai szövegekre vonatkoztatva.

Ugyanez igaz akkor is, ha nem a világpolitikai, hanem a magyarországi tudósítások kerülnek előtérbe vizsgálataink során. A kezdeti gyakori előfordulás egyenesen arányos a hazatérés és a feladott státusz visszaszerzésének reményével. Ezen szövegek állandó és érthető ideológiai sarokpontja az antikommunizmus, amelyről elmondható, hogy meghatározza az 1945 utáni emigrációs hullám szellemi háttérét. A rendszerváltás időszakában viszont a témák már egyértelműen a magyar közpolitika és a Köztársaság létrejöttének körülményeit jelentik, mindezek egyéni narratívái kerülnek megjelenítésre a lapban. Ezentúl a *Levél* pedig mondhatni újradefiniálta önmagát, hiszen ekkor már inkább rövid, információközlő bejegyzések születtek; személyi hírek, közérdekű testületi levelek, értesítések, továbbá az egyéni adományok és hozzájárulások nyugtázása és listázása került előtérbe.

A kapcsolattartás formái és konfliktusmezők

A *Bajtársi Levél*re jellemző volt, hogy az egyéni, személyes levelezésen túl lehetőséget biztosított – a kor technikai adottságaihoz mérten – arra, hogy egyfajta közösségi platformként funkcionáljon az egykori csendőrök számára. Mint minden közösségben, az interakciók részét képezte a különböző érdek- és személyi ellentétek kifejezése, ezen konfliktusok pedig gyakran artikulálódtak a lap cikkeiben. A konfliktusok olykor véleménykülönbségek kifejezéséből adódtak, de előfordult az is, hogy a szervezet működtetésével kapcsolatos operatív cselekedetekre vonatkoztak.

1951-ben, amikor az MKCSBK egyik alapító tagja, Dr. Dobolyi Lajos egykori csendőrezredes önkényesen átvette a szervezet és a lap irányítását, az adott év 6. számában egy politikai kiáltványt csempészett és azt szétküldte az előfizetőknek.⁴²⁹ Ez az esemény önmagában nem tekinthető számottevőnek, de érezhető, hogy az emigráción belül nem csak politikai törésvonalak léteztek, hanem olykor-olykor felszínre törtek kicsinyesnek tűnő emberi játszmák is, amelyek akár a

⁴²⁹ *Bajtársi Levél*, 1951/6. sz. 1.

kiadványon keresztül is megjelenítésre kerültek. Ezek ugyanakkor tükrözik az emigrációba kényszerült egykori vezetők státuszvesztését is. A „puccs” során Dobolyi ezredes érvelése a szolgálat alatt megszerzett rangoknak és azok megállapításának helyességére vonatkozik, azt venné alapul. A rangelsőbbiség megállapításában szerepet játszottak a szolgálati évek, illetve a Ludovika Akadémián szerzett végzettség. Az idézett cikk szerzője szerint az eredeti cél az volt, hogy az MKCSBK-t és a megfelelő történeti szituációban újjáalakuló és rendelkezésre álló csendőrséget egy adott politikai irányzatnak rendeljék alá. A Folkusházy által jegyzett cikk után egy sokatmondó Ady Endre-vers olvasható *Intés szegény legényeknek* címmel.⁴³⁰

A *Bajtársi Levélnek* később is akadtak kritikussai az emigrációból, az egykori csendőrök közül. A lappal szemben támasztott fő probléma az volt, hogy minőség tekintetében kevésbé közelíti meg az egykori *Csendőrségi Lapot*. Az észrevételt ugyanakkor a szerkesztőség jogosnak ítélte:

„Ami bennünket illet, mi is nagyon jól tudjuk, hogy a B. L. nyomába sem jöhet a régi Csendőrségi lapoknak. — A B. L. szerkesztőségébe nincsenek Pinczés Zoltánok, Mohácsy Lajosok, sem hivatásos újságírók, sem magyar nyelvtanárok. Nincsenek tudósítóiink, fizetett munkatársaink stb. Csupán egy szerény, de lelkes kis amatőr, vagy ha úgy jobban tetszik, laikus szerkesztő bizottságunk van. — A B. L. szerkesztését és kiadását abban a meggyőződésben vállaltuk el, hogy ez bajtársi szolgálat, a B. L. pedig az egyetlen összekötő kapocs közöttünk.”

Továbbá felszólította a lap az olvasóközönséget, hogy fektessenek több energiát a minőségi tartalmak előállításába. Dr. Szabolcsi Béla volt százados egy olvasói levélben felhívta a közösség figyelmét arra, hogy maradjon egységes és független más szervezetektől. Olyan alapelvekre tervezte helyezni az általa vizionált, megreformált csendőri közösségek hálózatát, mint: „1.) Csendőr egység. 2.) Csendőr függetlenség és 3.) a Csendőrség jövőjével való törődés.”⁴³¹ Az egység elvét a szerző onnan eredezteti, hogy Miklós Béla volt m. kir. honvédtábornok, akkori miniszterelnök rendeletben oszlatta fel a m. kir. Csendőrséget és Igazoló Bizottság elé állíttatta tagjait. Ezt el nem ismerve a lap kifejtette, hogy „ezért mi ma is az egységes Magyar Csendőrség

⁴³⁰ *Bajtársi Levél*, 1951/6. sz. 6.

⁴³¹ *Bajtársi Levél*, 21. évf. (1969) 1–8. sz. 22.

szolgálaton kívüli tagjai vagyunk, kiknek feladata, hogy egymást támogatva közös erővel dolgozzunk sárbatiport Testületünk emigrációs céljainak megvalósításáért”.⁴³²

Az általánosan egységesnek mondható alapelveken túl Szabolcsi felvetette annak a lehetőségét is, hogy minden csendőrközösség változtassa meg a nevét Magyar Csendőrök Családi Közösségére, egyúttal pedig új működési formát is javasolt. Ezen felvetések fő oka a további emigráns szervezetektől való elszeparálódás, függetlenítés volt. Az MKCSBK akkori vezetősége, gyakorlatban a Levél akkori főszerkesztője amellet érvelt, hogy az MHBK-val közösek az érdekeik, de azért vannak két külön szervezetben, mert a m. kir. Honvédség és a m. kir. Csendőrség is külön-külön hierarchizált és szabályozott rendszerben működő szervezetek voltak.

Felmerült még két további emigráns szervezet, a Vitézi Rend, illetve a Szent László Társaság szerepe is, hiszen a négy szervezet között erős személyi összefonódások mutathatók ki. Ugyanakkor Szabolcsi levezeti, hogy a Vitézi Rend az emigrációban a háború alatti és előtti, bizonyított „vitézi” és hősi teljesítményt díjazta azzal, ha valakit meghívott a soraiba. A Szent László Társaság viszont a magyarságért végzett közösségépítő munkát jutalmazta az emigrációban. Az eredeti Szabolcsi-féle levél célja tehát az volt, hogy a csendőremigrációt a többi szervezettől független entitásként őrizze meg. Szabolcsinak a név megváltoztatására vonatkozó felvetését a választ jegyző szerző azonban így söpri le az asztalról:

„A m. kir. Csendőr Bajtársi Közösség egyetlen csoportja se fogja soha nevét »Magyar Csendőrök Családi Közösségé«-vé változtatni. (...) Mi büszkék vagyunk arra, hogy az utolsó magyar emigráns szervezet vagyunk, mely viseli a m. kir. megnevezést! Erre minket soha senki fel nem jogosított, hogy történelmi nevünket, a magyar tradícióknak pusztulásig való hordozóit megfosszuk a m. kir. felemelő megjelöléstől!”

Ezáltal érzékeltette a szerző azt, amely a szervezet profiljából is eredeztethető, hogy a nemzeti-jobboldali emigráció szellemileg alapvetően monarchista-legitimista alapokon nyugodott.

A szervezetből kilépő cleveland-i Magyar Csendőrök Családi Közösségének a kiválása jelentősnek mondható szakadás volt az MKCSBK-n belül, akikhez később az argentinai MHBK

⁴³² Uo.

vezetőségi tagjai is csatlakoztak.⁴³³ A vitát alapvetően személyi konfliktusok, illetve a lap és a szervezet ügyeinek vezetését, valamint a lap tematikus szerkesztését illető elégedetlenség motiválták. Erre válaszként a vezetőség és a főszerkesztő többször jelezte, hogy ennyire van lehetőségük, a feladatokat legjobb tudásuk szerint végzik. A fő személyi konfliktus forrása Kövendy Szathmáry Károly volt, akinek stílusa és kijelentései több tag nemtetszését váltották ki.⁴³⁴ Ennek egyik elsődleges oka az említett személy 1945 előtti alacsony beosztása és az emigrációs szervezetben betöltött egykori szerepe volt. Többen megkérdőjelezték alkalmasságát a feladatra, ebből következően a parancs-szolgálat militáns nyelvi formulák idegenül hatottak az olvasóközönségnek, hiszen az 1960-as és 1970-es években már egy több, mint két évtizede emigrációban élő csoportról beszélhetünk. Megállapítható, hogy az alá-fölérendeltségi és személyközi viszonyokból adódó ellentmondások nagyobb konfliktust okozhattak. Ez a jelenség egyébiránt nem volt szokatlan az emigrációban, hiszen sokan követeltek maguknak olyan előjogokat, amelyeket az óhazában szerzett vagy meg nem szerzett érdemeikre alapoztak.

Mindezek kapcsán említést érdemel egy 1973-ban megjelent cikk Gosztonyi Péter történésről.⁴³⁵ A cikk számos módon kritizálta Gosztonyi személyét, melyet azzal vívott ki, hogy kritikus hangon írt értékelést egy korábban kiadott Kövendy-kötetről.⁴³⁶ A cikkből több következtetés is levonható a szervezet ön- és történelemfelfogásáról, mintsem csupán Gosztonyi Péterről. A cikk ugyanis leírja, hogy akkor figyelt fel először „a katonai és csendőremigráció” Gosztonyi személyére,⁴³⁷ amikor cikksorozatot jelentetett meg egy kanadai magyar napilapban Budapest ostromáról, amely voltaképpen a történelem kutatási szakterülete volt. A cikk ugyanakkor próbálja kritikai kontextusba helyezni a szerző munkásságát, de azt csak annak képi világa alapján teszi meg és abból szűri le azt a következtetést, hogy Gosztonyi alapvetően a kommunista állampárti narratívát képviseli, ezáltal megkérdőjelezve 1956-os emigrációja okát is. A cikk írója azt állítja, hogy:

„Gosztonyi elvtárs nem tartozik a magyar hazafiak közé, a kommunista néphadsereg tisztje volt s akárhogy is szépíti a katonai múltját, 1936-ban minden valószínűség szerint a

⁴³³ Ennek pontos adatait lásd a disszertáció MKCSKB történetére vonatkozó fejezetében.

⁴³⁴ Lásd bővebben: *Bajtársi Levél*, 1970/1. sz. 6–8.

⁴³⁵ *Bajtársi Levél*, 26. évf. (1972) 7–12. sz. 23.

⁴³⁶ Kövendy, 1973.

⁴³⁷ Itt érdemes megfigyelni a különválasztást, ami egy erős explicit önértelmezés.

*népbosszú elöl hagyta el az országot. Holott neki, mint a néphadsereg tisztjének és a kommunista párt tagjának erre nem volt szüksége”.*⁴³⁸

Később a szerző a Gosztonyival folytatott levélváltásainak köszönhetően igyekszik korrigálni az állításait:

*„Dr. Gosztonyi Péter ír értékes és magyar szempontól előnyös, tárgyilagos német nyelvű cikkeket is. Levelezésünk s ilyen irányú cikkeinek olvasása valóban a szakembert tükrözi s reméljük, álláspontját a csendőr »brutalitás«-okkal kapcsolatban ma már másképp értelmezi.”*⁴³⁹

A szerző ezt követően ezúttal is állást foglal, ekkor a csendőrségnek a zsidóság deportálásában betöltött szerepe kapcsán, habár az érvelése némileg „hanyag”, amikor a következő kérdést teszi fel: „Mikor naponta hozzátartozóink, barátaink, bajtársaink haltak meg, városaink dőltek romba, ki törődött azzal, hogy a magyar zsidók dolgozni mennek?”⁴⁴⁰

Hasonló, ám bár némileg szofisztikáltabb cikket jelentetett meg Csepi Béla egykori százados Márai Sándor *Föld, föld...* c. könyvéről. A cikkben Márainak a Horthy-rendszer szerkezetére tett megállapításait elemzi Csepi, akinél főleg Márainak a csendőrségre tett megjegyzése váltott ki heves reakciókat:

*„A csendőr, aki potya korpát remélt jószága számára az uradalomtól, mindenki tudta, hogy személyes jósorsa és hozzátartozóinak jövője, minden életérdeke szőröstül-bőröstül legalább annyira függ a nagybirtokostól, mint az államhatalomtól.”*⁴⁴¹

Csepi érvelését a fővároshoz kötődő gazdasági szervezetekhez, pénzintézetekhez és kulturális klubokhoz köti, amelyek – érvelése szerint – ugyanúgy részei voltak az 1945 előtti rendszernek; véleménye szerint:

⁴³⁸ *Bajtársi Levél*, 26. évf. (1975) 7–12. sz. 23.

⁴³⁹ Uo. 1975/1–6. sz. 85.

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ Uo. 1973/7–12. sz. 34–35.

„Teszem azt, a több hasznot hajszoló kül és belkereskedelmi társaságok, a bányavállalatok, a Mezőgazdasági Kamara, a nagybérlők együttese, a bankok, a trösztök, a Gyáriparosok Szövetsége, a tőzsde, a sajtó, a Pen Club, na meg a politikai pártok mindenhová kinyúló csápjai. És ez mind Budapesten [...]”⁴⁴²

Itt is kitapintható tehát a 20. században fősodorba tartozó népi-urbánus vita egy leágazása, ám érdekes módon ebben az esetben nem a fősodorban, hanem egy egykori csendőrtiszt tollából, egy polgári származású, majd emigrációba vonult szépíró elemzve. Egyrésről felsejlik az elemzett korábbi magyar világ egyik fő ellentéte, a különböző társadalmi és kulturális csoportok különböző világnézete és értékelése. Látható továbbá a különböző kulturális regisztereken keresztül való tájékozódás.

Miután Csepi kifejezi a különböző fejezetek címadásával kapcsolatos véleményét és méltatja Márai és írása szellemi és esztétikai nagyságát, abban a „kegyben” részesíti a szerzőt, hogy:

„Mi csendőrök megbocsájtunk Márainak, aki bizonyára magáról feledkezett hangulatában hallotta a kommunista rezsim esztelen, nagy kürtökkel fújtt rágalmazását visszacsengeni és papirosra is tette. Elismerjük, hogy a magyar írás művésze és elismerjük erkölcsi nagyságát, amikor a hazátlanságot választotta a behódolás, vagy elnémulás helyett”⁴⁴³

A cikk végén olvasható még egy további „kiszólás”, ami sokkal inkább társadalmi, mintsem személyes megnyilatkozás:

„Hová tud elkalandozni egy író esze, az bámulatos. És hová tud nézni, egy irányban megragadni, mikor az egésztől akar beszélni! Sajnáljuk megállapítani, hogy Márai nem tud önmagánál megmaradni és úszását úgy segíti, hogy hínárokba kapaszkodik.”⁴⁴⁴

Itt is érezhető az a jelenség, hogy a jelentős számú egykori csendőrnek milyen mértékű személyes sérelem volt, hogy – mint egykori fegyveres szervezet, amely az állam szolgálatára volt rendelve – ugyanolyan kritikákat kaphat, mint a korábbi rendszer, amelyben működtek. Ha léteztek ugyan a szervezettel kapcsolatban korábbi kritikák 1945 előtt, arra nem kellett reagálniuk, hiszen a

⁴⁴² Uo.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Uo.

törvényes rend legitímálta a működésüket és tevékenységüket. Az emigrációban, egyfajta bajtársi, emlékező közösségként a saját kulturális identitásukat kellett összeegyeztetni a jelen valóságával, avagy ütköztetni ugyanazt az időt és valóságot megélt más személyes percepcióival. Ahogyan az egykori Magyar Királyság társadalma is egy végletesen töredezett társadalom volt, gyökeresen különböző életvilágokkal, úgy ugyanezen személyek más földrajzi helyzetben sem tudták ezeket a társadalmi és kulturális szakadékokat áthangolni. Csupán a terepük volt meg erre a kiadott szövegeik útján, az eszközeik már kevésbé.

Professzionális és hagyományörzés: Jellemző szövegtípus azon szövegek csoportja, amelyek a csendőrök 1945 előtti szakmai tevékenységét elemezte, mindezeket visszaemlékező elemekkel keverve vagy rendészettörténeti szempontból előtérbe állítva. Ezek a szövegek sokkal inkább részei a szervezet és a csendőremigráció metanarratív aktusainak, mint a *Bajtársi Levél*. Ennek is köszönhető, hogy a lapban megjelent ilyen típusú írásait Kövendy Károly kötetbe rendezte, és annak I. részében (*A csendőr béke*) közreadta.

Ponyva és fikció – Irodalmi és kulturális témájú cikkek

Ahogy arra az előbbieken már felhívtuk a figyelmet, a *Bajtársi Levél* hasábjain rendszeresen megjelentek versek és különböző irodalmi, esztétikai célzattal létrejött szövegek is. Ezek publikálása gyakran függött a megjelenés időpontjától és az adott lapszám tematikájától. Rendszeresen szembesül az olvasó visszatérő szövegekkel; az egyik leggyakrabban visszatérő, önértelmező költemény Hajas István *Kakastollasok* címmel megjelent verse volt. A vers az egykori Magyarországot és egyben a csendőrséget siratja, akik mint „tollas sereg” védték az országot:

„Ők védték Téged nemzetem / Végsőkig, mint sasok, / Oltárodért vérezték el / A
Kakastollasok!”⁴⁴⁵

– hangzik a vers. Esztétikai értékítélet nélkül, pusztán az emlékezetben megőrzött szerepéért érdemes a verset az egyik legfontosabbnak ítélni, hiszen számtalanszor publikálásra került a *Levél* élete során, ünnepi alkalmakkor pedig mindig elhangzott.

⁴⁴⁵ *Bajtársi Levél*, 1966/1–3. sz. 15.

Jelentek meg olyan versek is, amelyek a *Csendőrségi Lapok*kal igyekeznek kontinuitást teremteni, amelyben egy 1941-ben megjelent verset közöltek újra *Magyar Csendőr* címmel.⁴⁴⁶ Érdekesség a versben, hogy a csendőrt – mint idolt – a „magyar emberek mintaképének” nevezi. Szépirodalmi szempontból természetesen a mű kevésbé értékelhető, hiszen, ha a csendőr szót kicseréljük bármilyen más foglalkozásra vagy személyre, ugyanúgy értelmezhető marad. Ami elemzésünk szempontjából fontos, az az önértelmezési aktus igénye, hogy a szerző a csendőrt a magyar társadalom és a magyar emberek morális példaképének tekinti, ezt pedig a megjelenés útján az olvasó is befogadhatta.

Ezen túl jelentek meg olyan, volt csendőrök tollából származó versek is, amelyek a csendőrök saját életét, csendőrré válásuk történetét igyekeztek bemutatni. Ilyen volt például Kiss Sándor *Csendőr lettem* című verse, vagy az *Első nap az iskolában* címmel megjelent verses költeménye.⁴⁴⁷ Emlékezeti aspektusból és a kulturális emlékezet hagyományozódása szempontjából hangsúlyosabb lehet Pálházi András *Csendőr volt az édesapám* című verse, amelyben a generációs tudás és emlékezet átültetésének a megszakítása és a hazától való elszakítottság olvad össze a választott hivatástól való eltiltással.

Politikai tudósítások

A lap történetében mindig is fontos szerepet töltött be az általános, világpolitikai folyamatokról történő beszámolás és azok elemzése. A kezdeti *Bajtársi Levél* első számai még főleg a kapcsolattartásra és a szűk közösségen belüli információátadásra törekedtek, azonban a további években, főleg a kezdeti időszakban általánosabbá vált a különböző nemzetközi konfliktusok és fontosabb események történelmi kontextusban való értelmezése, egy magától értetődőnek vehető emigrációs „szemüvegen” keresztül.⁴⁴⁸ 1951-től már az emigráns csoportok és belső konfliktusaik, híreik kerültek előtérbe a címlapokon, így látható a súlypontváltás.⁴⁴⁹

Ez a tendencia magától értetődően átalakult 1956 után, amikor is több szempontból is megváltozott az emigrációs közösségek élete. Az 1945 után kivándoroltak számára az utolsó reális lehetőség

⁴⁴⁶ *Bajtársi Levél*, 1989/1. sz. A közlés ellenére az adott évben ez a vers nem jelent meg a *Csendőrségi Lapok*ban.

⁴⁴⁷ *Bajtársi Levél*, 1968/1–8. sz. 18.

⁴⁴⁸ Lásd a teljesség igénye nélkül: *Bajtársi Levél*, 1949 (2. évf.) 2. sz. 61.; 1950. (3. évf.) 21.; 1950. (3. évf.) 8–9. sz. 69.

⁴⁴⁹ *Bajtársi Levél*, 1952/3–4. sz. 14.; 1951. (4. évf.) 65–66.; 1951. (4. évf.) 7. sz. 57. stb.

ekkor kínálkozott arra, hogy tevőlegesen befolyásolják a magyarországi politikát és állami berendezkedést. Miután ez nem történt meg, a világ figyelme az 1956-os emigrációra terelődött, akiket hősként tartottak számon.⁴⁵⁰ Mivel az 1956-os emigráció és a korábban kivándoroltak társadalmilag szűk keresztmetszetet alkottak, így külön szervezeteket alakítottak, amelyek kevés szállal érintkeztek egymással. A politikai elemző cikkekben a hangsúly tehát a nemzetközi politikán volt, a cikkek a szovjetek által Magyarországon elkövetett jogsértésekre fókuszáltak.⁴⁵¹

Jellemző volt, hogy a *Levélben* megjelenő szerzők a világpolitikai eseményeket a csendőrség szemszögéből igyekeztek ábrázolni, még akkor is, ha vajmi kevés köze volt az adott témához a csendőrségnek. Ennek egyik ékes példája Marschalkó Lajos 1966-ban megjelent cikke,⁴⁵² amely az amerikai hadsereg vietnámi tevékenységét állítja szembe a m. kir. Csendőrséggel és a m. kir. Honvédséggel. Ugyanis az utóbbi szervezetek tevékenységét az egykori kommunisták által szervezett partizán-tevékenységgel szemben 1945 után a háborús bűnök közé sorolták. Nyilvánvalóan ez a téma később, akár 20 év távlatából már árnyaltabban jelenhetett meg az állami irányítású sajtóban. Az már egy másik kérdés, hogy a szerző által hivatkozott, 13 évvel korábban a *Magyar Szó*-ban megjelent cikk egyáltalán nem említi a csendőrséget és nem falszifikálja az állami narratívát az egykori Csendőrséggel és Honvédséggel szemben.⁴⁵³ Ugyanakkor ebből is egyenesen következik a szerző számára, hogy „A »rend vagy káosz« nagyvilág vitájában a magyar csendőr csak a Rend oldalán állt. S ne adja az Isten Amerika hős katonáinak, hogy egyszer ugyanazt kelljen elszenvedniük, amit mi elszenvedtünk.”⁴⁵⁴

Kultsár Lajos, Angliában letelepedett egykori csendőr egy laikus elemzést közölt a *Levél* lapjain *A háború és annak okai* címmel. A cikkben arra igyekezett választ találni, hogy mi az oka annak, hogy a világtörténelmet végigkísérik a háborúk. Ezt az egyébként tudományos körökben sem népszerűtlen kérdést eszmei, demográfiai, transzcendens és faji megközelítéssel magyarázta elemzésében. Ez utóbbi kapcsán jutott a következő felismerésre:

⁴⁵⁰ Adam, Christopher: Changing Times: Kanadai Magyar Munkás (The Canadian-Hungarian Worker) and the 1956 Hungarian Revolution. In: Adam–Egervári–Laczko–Young, 2010. 275–291.

⁴⁵¹ Lásd: *Bajtársi Levél*, 1957. (10. évf.) 6. sz. 47.; 1958. (11. évf.) 11. sz. 59.

⁴⁵² Marschalkó Lajos: Rehabilitációt kérünk! In: *Bajtársi Levél*, 1966. (19. évf.) 1–3. sz. 17–18.

⁴⁵³ *Magyar Szó*, 1953. szeptember 27. 1.

⁴⁵⁴ *Bajtársi Levél*, 1966/1–3. sz. 18.

„(...) a háború problémájához tartozik szorosan a három uralkodó faj, a fehér, sárga és fekete ellentétek. Egy kétségtelen a fehér faj, amely az emberiségnek csupán 1/6 része, bizonyos dekadenciába van s a színes népfajok óriási előretörése következtében, mind több és több surlódási felületet mutat. Az amerikai négerek már Amerika felosztását követelik fehér és fekete részre. Az olyan »kontinentális« jelszavak, mint Afrika a feketéké, Ázsia a sárgáké, nem a békés megoldások felé mutatnak...”⁴⁵⁵

Ezen problémát véleménye szerint talán csak az űrutazás és majdan a távolabbi bolygók kolonizálása oldhatja fel – ahogy ezt a további sorokban kifejti –, megjegyzi azonban, hogy az emberi természet alapvetően konfliktuskereső, tehát közel sem békés. A hivatkozott és idézett cikk azért is érdemes az elemzésre, mert ékes példája annak, hogy a Levél teret engedett tagjai számára, hogy publikálják a szövegeiket, még akkor is, ha az akár közel sem volt koherens, vagy a publicisztikai alapelveknek, az érvelő szöveg műfaji alapjainak megfelelő. Ezek a véleménycikkek tükrözhetik akár egy adott közösség egyes tagjainak világ- és történelemértelmezését egyaránt. Ez azért is fontos, mert hiába igyekezett a szervezet megtartani a hivatalos, militáns nyelvezetet és szokásokat, működését tekintve demokratizálódott, hiszen teret engedett a szabad véleményformálásnak és a véleménycikkek közzétételének. Ha valamiféle kontinuitást vélünk felfedezni a *Csendőrségi Lapok* és a *Bajtársi Levél* között, ez a megállapítás egyáltalán nem ezt erősíti. Az említett lapok olvasótábor, közössége igazodott az adott politikai körülményekből adódó mentalitáshoz. Itt kifejezetten arra kívánunk utalni, hogy 1945 előtt egy átlagos csendőrnek nem volt lehetősége arra, hogy a nemzetközi politikai folyamatokról értekező rövid esszéjé adjon közzé a bajtársainak, míg ez az emigrációban már alapvetőnek számíthatott. A közösségi kommunikációs tér nyíltsága tehát az, amely részben lehetővé tette a csendőrség mint közösség fennmaradását.

Trianon, a világháborúk, illetve a szovjet uralom folyamatosnak mondható témái voltak a folyóiratnak. Ebbe a mintába sorolható Sirchich László 1979-ben megjelent, „Az első bécsi döntés és a felvidéki magyarság” című cikke.⁴⁵⁶ A cikkben ugyan kevesebb szó esik a felvidéki magyarságról, de hosszan és alaposan érvel a szerző mellett, hogy a döntés a legtöbb szempontból helyes volt, amelyet az akkori nagyhatalmak diplomatái és politikusai is elismertek. Ezen érvelés

⁴⁵⁵ *Bajtársi Levél*, 1977. (30. évf.) 1. sz. 41.

⁴⁵⁶ Uo. 1979. (32. évf.) 1. sz. 19.

egyik végcélja, hogy logikailag lebontsa a trianoni diktátumot, ugyanakkor azt nem veszi számításba, hogy mind a kettő teljesen más politikai körülmények között született. A kontextust tekintve látható, hogy a magyarok kisebbségi léte és a világháborúkat követő rendezések negatív hatásai Magyarországra nézve visszatérő és fontos témái voltak a csendőremigrációnak. Az ilyen és ehhez hasonló elemzéseknek az volt a célja és funkciója, hogy fenntartsák a közös múltból alkotott képet és rögzítsék azokat egy történelmi keretben.⁴⁵⁷

Az egykori csendőrök és honvédek, illetve általában a nyugati emigráció egyes, politikailag aktívabb és elkötelezettebb tagjai a rendszerváltás során és után nagyobb szerepet és jelentőséget szántak maguknak, mint amit kaptak, vagy ami a realitást tükrözne volna. Természetesen közös álláspontjuk volt a diktatúra eltörlése és az adott keretek közötti nemzeti önazonosságra törekvés. A *Hadak Útján* 1993. évi első számában jelent meg Domokos Sándor cikke, amelyben beszámol az augusztus 20-i, Kossuth téri tisztavatásról. Ugyanezen cikket a *Bajtársi Levél* is leközzölte ugyanebben az évben, az 1993. évi 2. számban.⁴⁵⁸ Domokos elsőként azt sérelmezi, hogy a nemzeti jelképek között felsorakoztatott zászlók közé nem került ki a két nappal korábban a Hadtörténelmi Múzeumnak adományozott Ludovikás Zászló az MHBK-tól. Megkérdőjelezte továbbá az akkori tiszti eskü szövegét, amelyben akkor a „köztársaság” szó szerepelt a „Haza” helyett. Továbbá az eskü nem tartalmazta a „Mindhalálig” kifejezést, kizárólag a „Legjobb tudásom szerintet”. Magától értetődő jelenség, hogy az idősebb korosztály az átélt és megtapasztalt változásokat a saját korában magáévá tett mentalitás szerint tudja értékelni és elhelyezni a saját gondolati rendszerében. Ugyanakkor itt is felsejlik az a négy és fél évtized alatt keletkezett szakadék, amely a magyar társadalomnak a világ különböző földrajzi pontjain élő tagjai között húzódott.

A Magyar Honvédség újjáalakulása, a Köztársaság megalakítása és a pártállami rendszer eltörlése elképesztő politikai fordulat és teljesítmény volt; ezt a kortársak sajnos nem mindig tudták a mindennapi realitások talajától elrugaszkodva, történelmi perspektívába helyezni, sokkal inkább a saját történelmük kontextusában tudták mindezt értelmezni:

„Valahogy úgy éreztük, hogy a szép szavak mögött még mindig meghúzódik egy titkos gyanakvás, azzal a múlttal szemben, amit a mai ellenzék még mindig a meghamisított

⁴⁵⁷ Uo.

⁴⁵⁸ Uo. 1993/2. sz. 31–32.

*történelem alapján ítélem meg. A kormány pedig fél az ellenzék megbélyegzésétől. Azt meg már gyakorlatból tudjuk, hogy a sajtó ellen a tények nem nyújtanak védelmet. Lehet, hogy érzelmeimen keresztül ítélem meg a történeteket? – de ez volt az első a három tényező közül, mely beárnyékolta számomra az egyébként ragyogó napsütésben tündöklő Kossuth teret.*⁴⁵⁹

A rendszerváltás utáni időszakról a disszertáció keretében vizsgált időintervallumban is születtek beszámolók, amelyeket a hazalátogató emigrációban élők küldtek el a lap számára. Általános elégedetlenségről számoltak be, amely az egyéni tapasztalatokból fakadt: romló életszínvonal, rossz gazdasági helyzet, munkanélküliség és kiszolgáltatottság. Detre Gyula így számol be az általa tapasztaltokról:

*„(...) de sajnos, még sok a negatívum, politikai és gazdasági téren. Panaszok, elégedetlenség, becsapottság érzete, politikai közömbösség, sőt a jövőtől való komoly félelem a jellemzője a kisemberek megnyilvánulásainak. A rendszerváltozás megvolt ugyan, de általában a volt kommunisták tartják kézben most is a hatalmat, szinte minden téren. Az árak emelkednek, a kereset marad és a munkanélküliség szaporodik. A külföldi nagytőkések befektetésétől félnek, hogy akkor esetleg beleszólást is követelhetnek az otthoni dolgokba és ezek a volt kommunistákat és azok kiszolgálóit szakértőkként helyezik újabb pozíciókba. A mai vezetőréteg egy részének a helyzete nagyon nehéz, ugyanis, ha kimondják azt a szót, magyar, akkor máris nacionalisták és ugyan csak nagy falakba ütköznek, ha kereszténynek vallják magukat, mert akkor meg antiizraeliták/antiszemiták.*⁴⁶⁰

Ugyanakkor beszámolóját végül pozitív sorokkal zárja, és felhívja a figyelmet arra, hogy eddig is sokat kellett várni és az emigrációnak kötelessége segítenie a hazának, mint ahogy azt korábban is tette. Detrénél is olvasható és tapasztalható az a hivatástudat az emigrációs és bajtársi közösségekben, illetve elköteleződés a haza és a nemzet védelmével kapcsolatban, amelyre még

⁴⁵⁹ Uo.

⁴⁶⁰ Uo. 1993/1. sz. 32.

1945 előtt esküdtek fel: „Népünk nem csak határaink védelmét bízta ránk, hanem Nemzetünk becsületét is.”⁴⁶¹

Lám Béla szövegéből szintén a csalódottság érződik, ugyanakkor érdekes társadalmi megfigyeléseket tesz közzé, amelyek az emberek munkamoráljára és az általános közhangulatra vonatkoznak. Megfigyelhető a „nemzeti emigráció” kiábrándult narratívája a hazai politikai folyamatokkal kapcsolatban. Nem tartják elegendőnek a beleszólási lehetőségüket az ország ügyeibe. Nem elégedettek az új, szabadon választott kormány diaszpóra-politikájával. Hiányolják az elmaradt rehabilitációt, a bűnösök felelősségre vonását. Rosszallják a korábbi rendszer vezető rétegének látványos és aktív szerepét a rendszerváltás utáni élet legtöbb területén. Ugyanakkor végső soron azonosul a minőségében gyakran kritizált magyarországi sajtóval, hogy a szöveg igen végletes és ellentmondást nem tűrő gondolkodásmódot tükröz:

„Ha a kormány ezekben a kérdésekben nem hajlandó közelebb jönni hozzánk, akkor ez nem a mi kormányunk! A jelenlegi magyar országgyűlésben pedig nincs alternatíva! Egyéni véleményem az, hogy az emigráció mai kötelessége: szellemileg, erkölcsileg és anyagilag segíteni egy otthoni »NEMZETI FRONT« kialakulását, mely az egyetlen kivezető út a Hazánk és népünk feltámadása elé!”⁴⁶²

⁴⁶¹ Uo.

⁴⁶² Uo. 1992/2. sz. 21.

4.3.6. A csendőremigráció lapjának emlékezeti aspektusai

Ugyan egy korábbi fejezetben részletesen leírásra került az MKCSBK mint szervezet története és a kanadai működéssel kapcsolatos személyi hagyatékból fennmaradt részletek, de megállapítható, hogy a csendőremigrációt mint emlékezeti közösséget a *Bajtársi Levél* elemzése kapcsán lehet igazán megismerni. A csendőrök emigrációja a hazából való „genezissel” kezdődik, amely egyfajta alapító mítoszává is vált a közösségnek. Visszatérő elem az önértelmezésben és a metanarratív szövegekben a csoportkohézió megmaradása. A szolgálati keretből kilépve a hivatalos formát felváltotta a társadalmi közösségek alapja: a család. Erre utal Kövendy Károly 1964. január 15-én megjelent cikke „A csendőr nagycsalád” címmel. E szerint ez a közösség „Akkor alakult meg, mikor elveszett a II. világháború és hazánkat elhagyva a nyugati formai-ellenség előtt letettük a fegyvert.”⁴⁶³

A család kifejezésnek később is szerepe volt, főként akkor, amikor az MKCSBK-ból kivált a cleveland-i tagcsoport és megalakult a Clevelandi Csendőr Családi Egyesület, amely kifejezés utal az egykori csendőrök között kialakult szoros kapcsolatra és arra a generációkon átívelő tudásátadásra, amely ennek az emigrációs közösségnek is a célja volt. Mindez abban is megnyilvánult, hogy az egykori csendőrök leszármazottai a szervezeti kereteket megtartva később tiszteletbeli csendőrökké és bajtársakká válhattak, ezáltal a hivatást személyeket összekötő generációs kapcsolódási ponttá téve. Továbbá mindez a felhalmozott személyes tapasztalatokat, szakmai tudást és az 1945 előtti korszakból való nyelvezetet is megélhetővé tette. Ezen megélés útján maradt része a csendőrség a kollektív emlékezetnek az egykori tagok és családjaik körében.

A közösségek emlékezetében kiemelkedő helyet foglalnak el a különböző ünnepek, amelyek funkciója explicit módon a múltban történt fontos eseményekre való emlékezés. Az ünnepek lehetnek vallási, történelmi vagy szezonális jellegűek, és gyakran szimbolikus jelentőséggel bírnak a közösség számára. Az ünnepek résztvevői lehetőségük szerint általában összegyűlnek, hogy megünnepeljék és megemlékezzenek egy adott eseményről, és ez segíthet a közösség tagjainak a kulturális identitásuk megértésében és megerősítésében. Az ünnepek lehetővé teszik továbbá az emberek számára, hogy kapcsolatot teremtsenek a múltjukkal, amely segíthet a jelenre és a jövőre való alkalmazkodásban is. Az ünnepek lehetnek különböző méretű és funkciójú közösségek

⁴⁶³ *Bajtársi Levél*, 1964/1. sz. 1–2.

számára létrehozottak, de minden esetben az a céljuk, hogy a közös emlékezés útján kialakuljon egy közös identitás, igazodási pont, amely meghatározza az egyéni és csoportos gondolkodást. Az ünnepek különállnak és kiszakítják az embert a mindennapok rutinjából, hogy lehetőséget biztosítsanak az egyéni szférából való kilépésre, a közösségi térben való megélésre és öndefinícióra. Az ünnepi hagyományok létrehozása és megtartása tehát a közösség létezését biztosítja.

Ilyen szempontból kiemelkedőnek mondható a csendőrnapi ünnep. Ez az ünnep nem az emigrációban létrejött közösség alakulására vonatkozik, hanem még 1931-ben döntöttek a létrehozásáról, megemlékezve arra, hogy Ferenc József alapításával 1881. február 14-én létrejött a Magyar Királyi Csendőrség, szentesítve az erről szóló törvénycikkelyt.⁴⁶⁴ Horthy Miklós kormányzó 1932-ben nyilvánította hivatalosan is a szervezet napjává február 14-ét. Az első hivatalos csendőrnapi ünnepet a következő évben, 1933. február 14-én tartották.⁴⁶⁵ Már a *Bajtársi Levél* elődjének számító *Csendőrségi Lapok*ban is nagy hangsúlyt fektettek az ünnep fontosságának hangsúlyozására:

*„A testületi szellem tehát nem etikai magasságokban lebegő, reálisan meg nem fogható elvont fogalom, hanem hivatásunk gyakorlati követelménye is; enélkül egyéni tülekedéssé fajult, mozaikszerűen alkotórészeire bomlott helyi jelentőségű tevékenységek sorozatává válnék a közbiztonsági szolgálat”.*⁴⁶⁶

Mind nyelvileg, mind pedig a szóhasználat szempontjából is az emlékezethez kötődik Szombathy Lajos János *Csendőremlékezet* című cikke, amely több, mint negyven évvel a kényszerű nyugati emigrációba kényszerülés után már egy megváltozott narratívát tükröz. A narratíva olyan tekintetben változott, hogy az „Isten–Haza–Család” keresztény-nemzeti konzervatív gondolkodást felváltotta egy globális spiritualitásba ágyazott nosztalgikus, nemzeti, ám ugyanakkor mégiscsak keresztényi alapokon nyugvó gondolkodás. Ezt jól mutatja az alábbi idézet:

„Nem a mi hibánk és felelősségünk, hogy megromlott a világ és abban megölték a Szeretetet, halottá nyilvánították a mindenek Teremtőjét. Ezt a vádat mi, csendőrök, soha

⁴⁶⁴ 1881. III. tc. a közbiztonsági szolgálat szervezéséről.

⁴⁶⁵ Parádi, 2012b. 40–41.

⁴⁶⁶ *Csendőrségi Lapok*, 24. évf. (1934) 4. sz. 1.

nem fogadhatjuk el, ez bennünket nem érint. Szomorú, bizonytalan és lelkibeteg lett a világ, amelyben sem az elnyomók, sem pedig az elnyomottak nem boldogok. Ma az álnokság, a megfélemlítés és a pénz ördöge uralkodik a földön. Az emberiségre rászakadt nagy lelki nyomorúságban és sötétségben, csak egy kis gyenge fény világít és pislákol a messze távolban, amelyet az elszabadult Gonoszság ereje eddig még képtelen volt kioltani. Ez a fényesség a Remény világossága. A Remény azt ígéri, hogy egy napon életre melegszik megint az emberi szívekben kihűlt, megfagyott Szeretet és feltámad a Hit is.”⁴⁶⁷

Ebben az időben már nem a hazatelepülés reménye vagy a tényleges politikai szerep lehetősége foglalkoztatta a közösséget, hanem az emlékezetben való fennmaradás milyensége, illetve egy új rend születése után a lehetséges erkölcsi és jogi rehabilitáció kérdése. Természetesen az őket ért sérelmekért általános érvényűen a kommunistákat, kapitalistákat vagy „egy idegen fajú, gyűlölködő nép egyeseit” értették.

⁴⁶⁷ *Bajtársi Levél*, 1987/1. sz. 41–42.

4.4. Csendőrmúzeum

4.4.1. A kiállított múlt: A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma Torontóban

A torontói Kanadai Magyar Kultúrközpont – Magyar Ház a 20. század folyamán meghatározó szerepet töltött be a Kanadába emigrált magyarság kulturális életében és önszerveződésében, ahogyan napjainkban⁴⁶⁸ is fontos intézményként tartható számon a kanadai magyar diaszpórában. Története során több olyan intézménynek adott otthont, amelyeknek célja a kanadai magyarság nemzeti identitásának megőrzése és kialakítása volt. Ilyen intézmények például az Arany János Magyar Iskola,⁴⁶⁹ az egykori Halász János Könyvtár,⁴⁷⁰ valamint az 1975 szeptembere és 1993 ősze között kiadott *Krónika* című folyóirat, amely a Magyar Ház hivatalos folyóirataként működött 1975-től 1993-ig. A *Krónika* havonta jelent meg és a kanadai kulturális élet olyan meghatározó személyei formálták az arculatát, mint például Fáy Ferenc és Tűz Tamás.⁴⁷¹

Ebbe a sorba illeszkedik a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma (*Museum of the Royal Hungarian Armed Forces*) is,⁴⁷² amelyet gyűjteményként a Magyar Királyi Csendőri Bajtársi Közösség (MKCSBK) adott át a Magyar Ház részére 1985-ben. Előtte Szathmáry Károly⁴⁷³ egykori m. kir. csendőr százados irányította és rendezte, még Csendőr- és Vitézi Múzeum néven. A gyűjtemény és a későbbi Múzeum kimondottan azt a célt szolgálta, hogy összegyűjtse az emigrációban élő magyarság azon tárgyi, képi és írásos emlékeit, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak az 1945 előtti Magyarország fegyveres testületeihez. A létrejött Múzeum témájában nem, de komplexitásában és későbbi látogatottságában egyedülállónak számított a magyar emigrációban. Emellett pedig számos múzeumot magába olvasztott: a németországi alapítású

⁴⁶⁸ <https://hccc.org/hu/> (utolsó megtekintés: 2023. 01. 31.)

⁴⁶⁹ Az Arany János Magyar Iskola 1975-ben alakult és a mai napig a Magyar Ház keretein belül működik. (HU-MNL-OL-P 2343-I.-2.-1.-2.)

⁴⁷⁰ HU-MNL-OL-P 2343-I.-1.-II.-10. A Dr. Halász János Könyvtár katalógusa

⁴⁷¹ A folyóirat fennmaradt szerkesztőségi iratanyaga az alábbi jelzet alatt kutatható: HU-MNL-OL- P 2343-II.-12. Toronto „Krónika”.

⁴⁷² A múzeum neve több különböző formában is megjelenik a disszertációban; ez tükrözi a kortárs diskurzus gyakorlatát és köszönhető a sokáig nem rendezett intézményi és szervezeti háttérnek, amely kifejtésre kerül a szövegben. Minden elnevezés a Torontói Magyar Ház fondjában fellelhető iratanyagra vonatkozik: HU-MNL-OL-P 2343-II.-5.-2.

⁴⁷³ Az előző fejezetekben már említett Vitéz Kövendy Szathmáry Károly volt m. kir. csendőrszázados; emigrációban használt írói álnevén: Kövendy Károly. 1964-től 1973-ig volt az MKCSBK központi vezetője. 1984-ig saját lakásában gondozója és őrzője volt a Múzeumnak. Hirtelen és súlyos betegsége miatt adta át a múzeumi anyagot a Torontói Magyar Háznak.

Vitézi Rend Múzeumot, az Amerikában létrehozott Rákóczi Múzeumot, illetve a Rendőr Múzeumot. Érdekes még megemlíteni az oshawa-i Magyar Aero Múzeumot és az ingolstadti Ludovika Múzeumot is, amelyek szintén hasonló céllal jöttek létre és működtek. A torontói Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma 1999-ben az Ithaka Program keretében, a németországi Ludovika Múzeum 1994-ben, az oshawai Aero Múzeum pedig 1992-ben került Magyarországra, a Hadtörténeti Múzeumba. A három, emigrációban létrejött és hazakerült gyűjtemény 2000-ben került közösen kiállításra „Hazatért gyűjtemények” címen.⁴⁷⁴ Az elemezett múzeum formájának változása tükrözi az egykori csendőrök ön- és értelmezési kereteinek a változását, hiszen Szathmáry Károly lakásában létrehozott gyűjtemény (vagy lakásmúzeum), a Magyar Házban átszállított és megőrzött gyűjteményekből kialakított Múzeum, vagy később a Magyarországon létrejött ópusztaszeri csendőr őrök más minőségben, kontextusban és célokat szolgálva jöhetett létre.

Az elemzés elsődleges célja, hogy bemutassa a Múzeum történetét a Torontói Magyar Házba való hivatalos költözéstől és megalakulástól kezdve annak működésén át későbbi sorsáig. Ezen kívül kísérletet teszünk arra, hogy párhuzamosan nyomon kövessük és elemezzük egy emigrációs közösség identitásának intézményesülését és a gyűjtemény helyét és szerepét a kanadai magyarság emlékezeti kánonjában. Olyan kérdésekre keressük a választ, amelyek a kortárs diaszpóra-kutatások során is felmerülő kérdésekhez hasonlatosak:

- (1) A kiállító és befogadó társadalmi csoportok mennyiben és milyen minőségben tekinthetők egységesnek?
- (2) A „fegyveres erők” az elnevezésből fakadóan homogénnek vélt csoportja a magyar emigráció társadalmán belül milyen értékeket kívánt átörökíteni?
- (3) A nemzeti identitás megőrzéséhez és továbbadásához hogyan járulhatott hozzá a Múzeum?

A harmadik kérdés esetében nem feltétlenül az ún. „katonai emigrációra” utalunk, hiszen a Múzeum gyűjteménye nem csupán meghatározott szervezetek (például: Magyar Csendőri Bajtársi Közösség, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, Vitézi Rend stb.) tagjainak hagyatékát gyűjtötte, hanem a magyar emigráció minden tagjának lehetőséget biztosított, hogy a korszakhoz és témához kötődő dokumentumait és tárgyait nekik ajándékozza. Ezért is érdemes átértékelni a kifejezés

⁴⁷⁴ Bővebben lásd a kiállítás katalógusát: Ságvári György (szerk.): *Hazatért gyűjtemények*. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2000. 16.

általános használatát, hiszen nagyon vegyes összetételű, különböző múlttal rendelkező személyeket kíván egységes csoportként magába foglalni. Továbbá az egykori, Magyar Királyságban működő fegyveres erők sem voltak egységesek; sem intézményes szempontból, sem identitásukat tekintve.

A címben szereplő intézmény önmagában már nem egy fellelhető gyűjtemény, ugyanis 1999-ben hazaszállításra került és a Hadtörténeti Múzeum állományában helyezték el. A torontói gyűjtemény mintái alapján kezdték el az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban felállított csendőrörs kivitelezését 2016-ban.⁴⁷⁵ Ahogy maguk a tárgyi emlékek hazatértek Magyarországra, úgy a Múzeumnak otthont adó intézmény összegyűjtött iratai is már az országban találhatóak.⁴⁷⁶ A megalakulásra és működésre vonatkozó belső dokumentáció betekintést enged a torontói magyar diaszpóra önszerveződési és identifikációs folyamataiba az 1980-as és 1990-es években, továbbá a publikus térben végig követhető reflexiókat helyezheti új megvilágításba. A minőségében és mennyiségében is különböző, továbbá komplex forrásanyag vizsgálata és értelmezése tehát elősegítheti a kanadai magyar társadalom történetéről már meglévő ismereteink bővítését.

Ahogy azt már összefoglalva bemutattuk a csendőrség történetéről szóló fejezetben, a kanadai magyarság története az 1880-as évekre nyúlik vissza és a 20. században folyamatos volt. Eleinte Saskatchewan, később Alberta és Manitoba tartományban telepedtek le a Magyarországból gazdasági okokból kivándorlók, akik főleg ipari és mezőgazdasági munkát vállaltak. Az első világháború utáni időszakban már főleg Ontario ipari központjaiba települtek, később pedig több kanadai nagyvárosban is jelentős magyar kolóniák jöttek létre, amelyek egy idő után kiterjedt társadalmi, kulturális és egyházi intézményrendszerrel rendelkeztek. A második világháborút követően komoly bevándorlási hullám indult, amit nem sokkal később az 1956-os hullám követett, amelyet azóta a kanadai történeti örökség részeként tartanak számon és az addigi legnagyobb arányúnak számít Kanadában. Az 1945 és 1956 után bevándorló magyarság az elődeikhez képest eltérő társadalmi összetétellel, politikai és ideológiai háttérrel rendelkeztek. Ennek megfelelően különböző módon integrálódtak a befogadó társadalomba, érkezésük után nem sokkal pedig ki is

⁴⁷⁵ A végleges elhelyezésről már korábban döntés született, lásd: *Bajtársi Levél*, 51. évf. (1999) 1. sz. 4. Ezt követően a megvalósuló múzeum később egy állandó kiállításként valósult meg *Kakastollas múlt* néven.

⁴⁷⁶ A Mikes Kelemen Program keretében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2016-ban elhelyezett Kanadai Magyar Ház dokumentumai P 2343 törzsszám alatt váltak kutathatóvá az elmúlt években.

alakították saját intézményrendszereiket; ilyen volt például az emigrációban élő csendőrök közössége.⁴⁷⁷

A Magyar Királyi Csendőrség létrehozásáról az 1881. évi I. törvény rendelkezett, amely európai mintára létrehozott, katonai elvek alapján működő rendfenntartó szerv volt. Az 1945-ben feloszlott⁴⁷⁸ csendőrség egykori tagjaiból alakult meg a későbbi emigrációs szervezet, a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Asztaltársaság 1947-ben Graz-ban, amely 1949-ben változtatta meg a nevét Magyar Király Csendőr Bajtársi Közösségre (MKCSBK). 1948-tól rendszeresen megjelenő folyóiratuk volt a *Bajtársi Levél*. Feloszlásuk és „bűnösségük” közösségi identitásuk alapját képezte, ahogyan egyik elsődleges célkitűzésük volt a kölcsönös támogatáson és információcserén túl az önlegitimáció és a hagyományörzés. Szerte a nyugati emigrációban rendelkeztek csoportokkal (USA, Kanada, Argentína, Ausztrália stb.).⁴⁷⁹ A kutatás tárgyát képező Múzeumot a torontói MKCSBK kezelte az 1970-es évektől.

4.4.2. Diaszpóra, múzeum, emlékezet

A következőkben összegzésre és átértékelésre kerülnek olyan szövegek, amelyek a diaszpóráközösségekkel,⁴⁸⁰ továbbá a múzeumok funkciójával és társadalomban betöltött szerepével, illetve konkrét intézmények identifikáló hatásával foglalkoznak. Az „emigráció” kifejezés alatt a – fejezet esetében politikai okok miatti – kivándorlás jelensége és az azt követő közösségek viszonylagosan egy földrajzi térségben való letelepedése, a „diaszpóra” alatt pedig a

⁴⁷⁷ A kanadai magyarság történetével kapcsolatban lásd bővebben: Dreisziger, 1986. és Dreisziger, 2000.

⁴⁷⁸ A csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről lásd: 1690/1945. M.E. rendelet, a rehabilitálásáról pedig lásd: 44/1991. (VIII. 28.) AB határozat, illetve a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 17/1975. (VI. 14.) MT rendelet alkotmányellenességéről.

⁴⁷⁹ A csendőrség történetével és utóéletével kapcsolatban lásd bővebben: Kövendi, 1973., kiemelten: 289–425. és Szakály, 2013. A csendőrség története és megítélése a mai napig társadalmilag szenzitív témának számít, ezért sok, a tudományosság és az objektivitás keretein kívül eső vitát generál. A múzeummal kapcsolatos disszertációfejezet nem kíván ezen diskurzusokhoz csatlakozni, illetve narratívákba ágyazódni. Tárnya nem a csendőrség, hanem a kanadai magyar emigrációban összegyűjtött, majd Magyarországra szállított, „Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma” néven a torontói Magyar Kultúrközpontban – Magyar Házban kiállított gyűjtemény, amelynek történeti és múzeumelméleti szempontú elemzésére törekszik, ám szükség- és értelemszerűen itt is érintheti a szervezet, illetve tagjainak történetét.

⁴⁸⁰ Az „emigráció” kifejezés alatt a – tanulmány esetében politikai okok miatti – kivándorlás jelensége és az azt követő közösségek viszonylagosan egy földrajzi térségben való letelepedése értendő, a „diaszpóra” alatt pedig a kivándorló és más országban letelepedett csoportokat értjük. Előbbi egy folyamatra, utóbbi pedig már egy artikulálódott együttélési formára utal a fejezet kontextusában.

kivándorló és más országban letelepedett csoportok értendők. Előbbi egy folyamatra, utóbbi pedig már egy artikulálódott együttélési formára utal a szöveg kontextusában.

A gyakorlati párhuzamok és teoretikus megközelítések teremthetik meg azt a keretet, amelyen belül a Múzeum történeti értelmezése végbemehet. A téma két tematikus megközelítést tesz lehetővé.

- (1) Elsőként a társadalom makro-struktúráit figyelembe véve a vizsgált közösség származása és az ebből következő etnikai és nemzeti tudata az, amely meghatározza az elemzési kategóriákat.
- (2) A második szempont a vizsgált intézmény természete, amely ebben az esetben magától értetődővé teszi a különböző múzeumelméleti paradigmák megfontolását, amelyek összefonódnak a kollektív emlékezet koncepciójával.

Az első kategórián belüli gondolkodás egyik alapfeltétele a kiválasztott csoport egységességének a kérdése. Különböző diaszpóráközösségek vizsgálatakor érdemes elvetni az adott nemzeti és etnikai közösség egységességének téziséét. Számos olyan, magától értetődő és a társadalmat meghatározó tényező (például: földrajzi és társadalmi származás, vallás, politikai attitűd, egyénileg és közösen megélt múlttá alakuló tapasztalat) van, amelyek meghatározzák az egyén személyes identitását, hatnak a kapcsolatokon keresztül artikulálódó csoportos identitásokra is. Rogers Brubaker nyomán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az előbbi kategóriák mentén magától értetődőnek tűnik belülről egységes, kívülről azonban zárt és stabil csoportokként kezelni egyes közösségeket, amelyek saját érdekekkel, közös célokkal és konkrét tevékenységgel rendelkeznek. Ezek a makro-közösségek (itt gondolhatunk konkrét diaszpóráközösségre is, amely esetünkben a kanadai magyarság) azonban nem a társadalmi élet legjelentősebb alkotóelemei vagy a társadalmi konfliktusok elsődleges ágensei.

Ezen állítás ellentéte a pszichológiai esszencializmus premisszája, ez azonban a tudományos társadalomelemzések esetében nem alkalmazható eredményes módon. Brubaker megállapításai alapján érdemes ezen közösségeket csoportokként való azonosítás helyett inkább kategóriaként kezelni. Ezáltal jobban értelmezhetővé válik azon jelenség sokfélesége, ahogyan az etnikai és nemzeti kategóriák realizálódnak, anélkül, hogy feltételezésre kerülnének etnikai és nemzeti csoportok mint szilárd identitások. Tömören így foglalható össze Brubaker csoportizmus elmélete,

aminek alkalmazásával a Múzeum későbbiekben bemutatott története és az alakulástörténetéhez kötődő konfliktusmezők értelmezhetők.⁴⁸¹

A múzeumok általános szerepéről, funkciójáról és praxisáról az etnológia és az antropológia tett olyan megállapításokat, amelyek vizsgálódásaink szempontjából érvényesek, kiváltképpen a múzeumi kiállításoknak, főként a kiállított tárgyaknak a modern társadalomhoz kapcsolódó viszonyrendszerét tekintve. Ezen, a muzeológia elméletében mára már klasszikusnak számító szerzők szövegei közelebb vihetnek minket az elemzés tárgyának számító intézmény gyűjteményének és az évek során odalátogatóknak a kapcsolatrendszeréhez, továbbá kölcsönös identitásformáló tevékenységük megértéséhez.

Gottfried Korff etnológusnak a múzeumi gyűjtés és kiállítás viszonyával kapcsolatos tanulmánya az intézmény általánosan elfogadott kettős funkcióját elemzi. A különböző, közgyűjteményektől függetlenül létrejövő kiállítások Hermann Lübe kompenzáció-elmélete szerint összefüggésben állnak a modern társadalmakban tapasztalható bizalomvesztéssel,⁴⁸² amely bizalomvesztés a gyűjtéssel foglalkozó hivatalos intézményekkel és azok „konzerválási stratégiáival”, tehát magával a kanonizált történelemmel és történetírással szemben is érzékelhető és fellelhető. A saját, hivatalostól távol maradó gyűjtés révén ez a lübe-i kompenzáció valósul meg, ami egy, a kánontól tudatosan kívül maradó narratívát eredményez.⁴⁸³ Ez a kívülállás, távolságtartás még inkább érthetővé válik az anyaországtól földrajzilag elszakadt és az otthoni diskurzusból kizárt közösségek tekintetében, amelyek különböző kulturális és szellemi regisztereken keresztül igyekeztek saját identitásukat megőrizni.⁴⁸⁴

Fontos szempont a múzeumokban kiállított tárgyak autenticitásának, azaz eredetiségének a kérdése, amely az egész intézményt és magát a bemutatott jelenséget hitelessé, ezáltal átélhetővé teszi, így térben és jelenben egységesül az elmúlt valóság. A tárgyak idegensége miatt hívja Peter Sloterdijk a múzeumokat „xenológiai intézménynek”, amelyeket a megütközés iskolájának

⁴⁸¹ Lásd bővebben: Brubaker, 2002. és Brubaker, 2005.

⁴⁸² A történettudomány és a történetírás objektivitásával szembeni bizalomvesztéssel és emlékezettel kapcsolatban lásd: Lorenz, Chris: Unstuck in Time. Or: The Sudden Presence of the Past. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 67–104., kiemelten: 70.

⁴⁸³ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 221.

⁴⁸⁴ A diaszpóra-koncepciók kurrens értelmezési lehetőségeiről lásd bővebben: Tölölyan, 2007.

tekint.⁴⁸⁵ A múzeumi kiállítás arra sarkallja a látogatót, hogy megismerkedjen az idegennel, tehát a tárgyon keresztül kapcsolatba lépjen a múlt szövetével.⁴⁸⁶

Tekinthetjük továbbá a múzeumot, illetve a múzeumi kiállításokat a modern társadalmak egy olyan tipikus intézményének, amely önmagába foglalja a különbözőségnek, a másságnak és az idegenségnek való jelentéstulajdonítást. Korff szerint így tekinthető a múzeum az „önmegfigyelés helyének”.⁴⁸⁷ Az „önmegfigyelés” célja értelmezhető az identitás megtalálásaként, amely egyébként kifejezett célja is volt a Múzeumnak. Ez a megfigyelésen és részvételen keresztül létrejövő edukációs és didaktikai gyakorlat azonban a katonai és háborús tematikájú múzeumokban néhol kontraproduktív lehet. Ezek a múzeumok – amik közé részben a Magyar Király Fegyveres Erők Múzeuma is sorolható, hiszen az elsődleges jelentésrétege a gyűjteménynek a diaszpóra-lét – ugyanis általában elutasítják és banalizálják a háborúval együttjáró halál jelenségét, amelynek sajátos esztétikáját és az erőszakot „turista látványossággá alakítják”.⁴⁸⁸ A katonai és a háborús múzeumokkal kapcsolatban Jay Winter megállapítja, hogy ezen múzeumok – a „professzionális” történetírás mércéjével – eleve kudarcra vannak ítélve, hiszen a fennmaradt tárgyi emlékek összessége is csak egy fragmentumokból összeillesztett képét adhatja a múltnak, nem pedig azt, „ahogyan a dolgok valójában voltak”; még ha azok autentikussága fel is kínálja ezt az értelmezést.⁴⁸⁹

Mindazonáltal egyetértünk Winterrel a háborúk morális feldolgozásának helyét illetően. Winter véleménye szerint „a háború a múzeumba tartozik, ugyanis azoknak van egyfajta fél-szagrális aurája. A múzeumok lerakatai azoknak a történeteknek, amelyeket magunknak mesélünk arról, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk és hol vagyunk. [...] hol máshol fogalmazhatnánk meg nehéz, morális kérdéseinket a háborúval kapcsolatban? A múzeumok azok a helyek, ahol feltehetjük kérdéseinket...”⁴⁹⁰ Jogosan merülhet fel dilemmaként, hogy az egykori Csendőri és Vitézi Múzeum, amely főleg adminisztrációs okokból került átnevezésre,⁴⁹¹ vajon értelmezhető-e olyan

⁴⁸⁵ Sloterdijk, Peter: A múzeum – a megütközés iskolája. In: Palkó, 2012. 17–29.

⁴⁸⁶ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 222.

⁴⁸⁷ Uo. 223.

⁴⁸⁸ Habsburg-Lothringen, 2012 148–149.

⁴⁸⁹ Winter, Jay: Museums and the Representation of War. In: Muchitsch, 2013. 21–40.

⁴⁹⁰ Uo. 24.

⁴⁹¹ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1., Hazatért gyűjtemények, 8–9.

háborús vagy katonai múzeumként, mint amelyeket az idézett tanulmányt magában foglaló kötet is vizsgál. Véleményünk szerint egyértelmű, hogy részben igenis értelmezhető háborús vagy katonai múzeumként, nem választható azonban szét a gyűjteménynek, illetve a gyűjtés folyamatának „emigrációs” és „katonai” jelentésrétege. A fegyveres erők, hadseregek létezésének az értelme a béke megőrzése és fenntartása, amelynek keretét a háborúk adják. A magyar társadalomban lezajlott egyik legnagyobb kivándorlási hullám is a második világháború után ment végbe, amikor 1945-öt követően közel félmillió ember hagyta el Magyarországot.⁴⁹² A múzeumot eredetileg létrehozó, a csendőri hivatás hagyományait őrző közösség tagjainak nagy része is a háború utáni intézkedések hatására hagyta el Magyarországot.⁴⁹³ Tehát a szovjet megszállás, amely az országban a háború végét jelentette, az emigrációban élő csendőrközösségek alapító mítosza, szenvedés-, ha úgy tetszik, kivonulástörténete is egyben.⁴⁹⁴ Ahogyan pedig a továbbiakban is olvasható, a csendőrség háborúban betöltött szerepe volt a Múzeum körül kialakult konfliktus alapja az 1980-as években.⁴⁹⁵

Sigfried Giedion a múzeumokat és kiállításokat – írja Karff – a temporalitást tudatosító intézményeknek tartotta. Ahogyan az idegenség, különállás és másság elkerülhetetlenül kapcsolatban van az önazonossággal, úgy a kiállított múzeumi tárgyak anyagszerűsége is a múzeumot mint „xenológiai intézményt” feltételezi, tehát így lehet „az idegennel való értelmes bánásmód” intézménye.⁴⁹⁶ A múzeumnak természetesen nem csak megőrző funkcióját kell figyelembe venni, hanem annak kiállítási tevékenységét, amely elkerülhetetlenül egyfajta aktualizálás, amellyel vagy már létező narratívákhoz csatlakozik és erősíti azokat, vagy adott esetben újakat hozhat létre.⁴⁹⁷ Tehát a múzeum önmagában egységesíti egy közösség anyagi kultúrájának lerakatát, és válik egyben a közösség múltjának feldolgozóhelyévé (vö. az emlékezet fogalma, hiszen a feldolgozás egyfajta emlékező tevékenység is).⁴⁹⁸ A kiállítás útján aktualizálódik

⁴⁹² Valuch, 2005. 48–50.

⁴⁹³ A csendőrség feloszlásáról lásd: *Magyar Közlöny*, 1945. május 10. 1966/1945. M. E. számú rendelet.

⁴⁹⁴ Ahogyan a szovjet érdekszférába tartozó országok emigráns közösségeinek és a nyugati társadalmaknak eszmei közös nevezője volt az antikommunizmus.

⁴⁹⁵ A kérdés értékelésével kapcsolatban lásd: Adam, 2012. 183–212.

⁴⁹⁶ Karff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 224.

⁴⁹⁷ Uo. 225.

⁴⁹⁸ Az emlékezéssel, a múltfeldolgozással és a temporalitással kapcsolatban legújabban lásd: Hidas, 2017.

a kiállított tárgy mint az emberi közösségek múltjának egy darabja, amely jelentésösszefüggések útján aktualizálja a csoporttudat esszenciális részének számító kollektív emlékezetet.

A kollektív emlékezet elméletének megalkotója, Maurice Halbwachs – a 20. század elején élő és alkotó francia szociológus – szerint az emlékezet nem egy individuális, hanem sokkal inkább egy csoportos pszichológiai jelenség, ami a közösségi kommunikáción keresztül realizálódik. Meghatározó része a társadalom működésének, amely befolyásolja a személyes emlékezés és felejtés folyamatát is.⁴⁹⁹ Ide kapcsolódik Pierre Nora emlékezethely-koncepciója, melynek alaptézise, hogy az emlékezet és a történelem szembenállnak egymással, hiszen az emlékezet egy folyamatosan változó és fejlődő entitás, míg a történelem egyben a múlt alkotóeleme, amely rekonstrukciója a nem létezőnek. Az emlékezet helyei egyes közösségek kikristályosodási pontjai, amelyeken keresztül végbemegy az emlékezés és az önmeghatározás. Azért ír Nora emlékezethelyekről, mert állítása szerint az emlékezetnek nincsen már közege. Ilyen emlékezethelyek lehetnek például szövegek, művészeti alkotások, emlékművek, ünnepek, sőt múzeumok is.⁵⁰⁰

Így válik értelmezhetővé a Múzeum mint a kanadai magyarság emlékezethelye, ahol a kiállított tárgyak és képek feldolgozásán keresztül megvalósul az emlékezés folyamata. A múzeumokban zajló feldolgozást nevezi Winter emlékezeti „teljesítménynek”, ahol a múlt pluralitása alakot ölt. Az „emlékezeti teljesítmény” egyben egy mnemotechnikai eszköz és út, amelyen keresztül a személyes emlékek újraélhetővé és átértékelhetővé válnak, egy meghatározó része a kollektív emlékezetnek.⁵⁰¹ Aleida Assmann szerint a kollektív emlékezet legitimálásának oka szintén a történeti diskurzus és a hivatalos történetírói elbeszélésekbe vetett bizalom megrendülése. A mediatizált demokratikus társadalmak egy sajátos legitimációs igényét biztosíthatja továbbá a kollektív és individuális emlékezet a múlthoz való hozzáférése és értelmezése keresztül, amely hozzásegít a traumák feldolgozásához.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Halbwachs, 1992. 41–83.

⁵⁰⁰ Nora, 2010.

⁵⁰¹ Winter, Jay: The Performance of the Past: Memory, History, Identity. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 11.

⁵⁰² Ahogyan erre a fentiekben utal Korff és Lorenz is. (Assmann, Aleida: Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. In: Tilmans–Van Vree–Winter, 2010. 35–50., különösen: 39.)

A kiállított tárgyak mindig csak fragmentumok, amelyek a kiállított konstrukción és a befogadó látogatón keresztül válnak egységgé, egy sajátos felolgozási folyamaton keresztül (vö. „emlékezeti teljesítmény”). Az értelmezés és a múlt fragmentumainak értelemadása háromdimenziós térben valósulhat meg. Ahogy azt Korff írja, André Malraux szerint a fragmentáltságból következik a fikció, ami nyilvánvaló jelentésbeli különbözőséget mutat a hitelességgel, ami egy múzeum vagy múzeumi kiállítás elvárt követelménye a látogatók részéről. Ebből a töredékességből következik a narrativitásnál jelen esetben fontosabb képszerűségnek a jelentősége a feldolgozás folyamatában.⁵⁰³ Fehr a múzeumot szintén a modern nyugati társadalmak egy termékének tekinti, amelyeknek sajátja a 20. század második felétől az identitásvesztés/identitásdiffúzió, aminek következtében a modern társadalmak hagyományai erodálódnak és eltűnnek, ezáltal a hagyománytudat is megszűnik. Hermann Lübbe ezt nevezte „jelenzsugorodásnak”.⁵⁰⁴

A hagyományok visszaszorulásával párhuzamosan a fogyasztói társadalom által kitermelt tárgyak nagy mennyiségben halmozódnak fel az ember környezetében, ráadásul ezek a tárgyak már gyorsan elavulnak, elöregednek, javításuknál célravezetőbb a szelektálás és az új vásárlása, ezáltal a termelés működtetése. Ezek a tárgyak tehát gyorsan hulladékká válnak. Ehhez kapcsolódik Michael Thompson „személtelmélete”, amely rávilágít arra, hogy a nagyarányú technikai és esztétikai fejlődés elértékteleníti a még korszerűt vagy használhatót. Lübbe szerint azonban ez az exponenciálisan növekvő szeméttömeg a kiindulópontja a múlt egyre inkább növekvő jelenlétének a modern társadalomban. Érdeemes feltenni a kérdést, amelyet Fehr is feltesz, miközben idézi Lübbert: „vajon miért költünk annyit a múlt jelenvalóvá tételére és ezeket az eszközöket miért nem jövő-orientált célokra fordítjuk?” Lübbe válasza szerint a kiüresedett egyén a múlt jelenbe való emelésével teremti meg magának az otthonosság érzetét. Ez a tézis hatványozottan igaz lehet a hazától távol élő közösségekre, hiszen egy olyan társadalomban élnek, ahol az egyezményes jelek és a közös kulturális kódok nem a saját nemzeti és etnikai identitásukat erősítik.⁵⁰⁵

A fenti, Lübbe által feltett kérdésre adott válasszal kevésbé korrelál azonban az a jelenség, ahogyan a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma az összegyűjtött tárgyait nem csupán őrizni, raktározni, majd kiállítani akarta, hanem a jelenben is felhasználhatónak vélte. Ezáltal összekötötte

⁵⁰³ Korff, Gottfried: Tároló és/vagy generátor: Gyűjtés és kiállítás viszonya a múzeumban. In: Palkó, 2012. 228–229.

⁵⁰⁴ Fehr, Michael: A történelem konstrukciója – a múzeumban. In: Palkó, 2012. 242.

⁵⁰⁵ Uo. 242–243.

a múlt maradványait a jelenbeni eseményekkel és a jövőbeni törekvésekkel, pontosabban azzal a céllal, hogy valamiféle hatással legyenek az elhagyott haza életére. 1990. január 12-én tette közzé a *Hungarian Human Rights Foundation* a felhívását, amelyben gyorssegélyt akartak juttatni az erdélyi lakosságnak. Ezen felbuzdulva juttatta el a Múzeum az egykori második világháborús tábori kórház hagyatékából származó azon műszereket, amelyek nem kerültek benne kiállításra.⁵⁰⁶ A fenti példa alapján válhat érthetővé, hogy Fehr miért definiálta a múzeumot élő organizmusként. Fehr azt mondja, hogy „ne adattárolókként, hanem az emlékezet egyik formájaként fogjuk fel [a múzeumot], így reflektáljunk rá, egyfajta élő organizmusként, amely figyelmét a világ bizonyos aspektusaira fordította és fordítja, és ennek megfelelően gyűjtötte és gyűjti a tárgyakat.”⁵⁰⁷

Kétségtelen, hogy a múzeumok nem csupán tárgyak és alkotások megőrzését ellátó lerakatok, hanem olyan részei a kollektív emlékezetnek, melyekben egy-egy közösség múltja és múltértelmezései manifesztálódnak. Általános érvényű továbbá az a kijelentés, hogy a kiállított tárgyak – a múlt fragmentumainak bizonyos rend és szemlélet szerinti kiállításával –kész narratívaként diskurzusokba ágyazódnak a múlt hitelesítésére való törekvéssel, az eredeti tárgyakon keresztüli objektivizációval együtt.⁵⁰⁸ Ennek oka lehet bizonyos közösségek (nemzeti, etnikum, vagy egyéb társadalmi csoport) céljainak megvalósítása, érdekérvényesítése.⁵⁰⁹

4.4.3. Alapítás

A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumát Szathmáry Károly hozta létre és gyűjtötte össze Torontó külvárosában, saját lakásán. A múzeum hivatalos, illetve diaszpóra-közbeszédben elterjedt elnevezése azonban nem minden esetben azonos. Az MKCSBK által összegyűjtött és fenntartott „Torontói Magyar Királyi Csendőr és Vitézi Múzeumot” a Kanadai Magyar Kultúrközpont – Magyar Ház vette át. Az átadás folyamata már 1984-ben elkezdődött, miután a Magyar Ház egy jelentősebb, 40.800 kanadai dollár összegű pályázatot nyert az ontariói föderális kormánytól a Múzeum és az épület helyiségeinek fenntartására és a gyűjtemény megfelelő megőrzésére. A múzeumként nyilvántartott gyűjtemény tulajdonosa továbbra is az MKCSBK

⁵⁰⁶ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. –1. Dr. Szalontai Sándor levele, 1990. február 6.

⁵⁰⁷ Fehr, Michael: A történelem konstrukciója – a múzeumban. In: Palkó, 2012. 252.

⁵⁰⁸ Lásd bővebben: Foucault, 1991.

⁵⁰⁹ Coombes, E. Annie: Museums and the Formation of National and Cultural Identities. In: Carbonell, 2012. 260–272., kiemelten: 231.

maradt, amely megőrzésre adta át azt a torontói magyarság kulturális központjaként működő Magyar Háznak. 1984. december 16-ig tartotta fenn hivatalosan a Múzeumot az MKCSBK, ezután nevezték át praktikus okokból Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumának.⁵¹⁰

A gyűjtemény az emigrációban fellelhető, a magyar királyi Honvédségnek, Csendőrségnek és Rendőrségnek egykori ruházati, fegyverzeti és egyéb tárgyi, képi és írásos hagyatékát gyűjtötte össze. Az átadott, akkor már muzeális jellegűnek számító tárgyak között fellelhetők voltak továbbá a Rákóczi Szövetség, a Szabadságharcos Szövetség és a Vitézi Szék által adományozott tárgyak is. Az átadás konkrét okának a veterán, kiöregedő és eltűnőben lévő, utolsó csendőr-generáció igényét fogalmazták meg, hogy utánuk is fennmaradjon az 1945 előtti magyar királyi fegyveres testületek tagjainak emléke a megőrzött és hátrahagyott tárgyakon keresztül.⁵¹¹ Az átadásról nem csupán a létrehozó és fenntartó egyesületek, szövetségek döntöttek, hanem formális keretek között maga Habsburg–Lotaringiai József Árpád (1933–2017), a Vitézi rend főkapitánya engedélyét is kikérte Szathmáry Károly. Őt kisbarnaki Farkas Ferenc volt katonatiszt, cserkészvezető és a rend főkapitánya nevezte ki Dr. Nyiregyházy Pál múzeumőr helyettesének 1971. április 8-án. Igaz ugyan, hogy Szathmáry ezt követően saját lakásán, Etobicoke-ban (az eszményi csendőrlaktanyában) gyűjtötte és tárolta a gyűjtemény számára felajánlott hagyatékokat és ajándékokat.⁵¹²

A Magyar Házon belül a Múzeum kezelésére és irányítására létrehozták a Múzeumi Bizottságot, amelynek tagjait a Magyar Ház vezetősége és az MKCSBK delegálta. A múzeumi tárgyak elhelyezéséről és további sorsáról a Bizottság rendelkezett. A megállapodás értelmében a Bizottság első tagjai a befogadó intézmény részéről Dr. Nagy György (a Ház egykori elnöke), Kovács István, Kósa István, Csekő Miklós és Galló István voltak. A Múzeum részéről pedig az MKCSBK tagjai közül Jakab István, Dr. Szalontai Sándor, Kiss Károly, Máté Károly és örökös tiszteletbeli tagként vitéz Szathmáry Károly számítottak a bizottság tagjainak.⁵¹³ Később Borbás

⁵¹⁰ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1.

⁵¹¹ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 3. – Múzeumi tárgyak listái.

⁵¹² MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 9. – 1980–1990.

⁵¹³ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1. – Jegyzőkönyv, 1985. május 9.

Károlyt, a torontói Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének a tagját is meghívták a bizottságba.⁵¹⁴
A bizottság első elnökévé Dr. Nagy Györgyöt választották.⁵¹⁵

A Magyar Ház és az MKCSBK között létrejött megállapodás kikötötte, hogy a Múzeum csak ideiglenesen kerül elhelyezésre, melynek oka annak végső célja, azaz, hogy a „kommunista (orosz) megszállás alóli felszabadulás” utáni létrejövő demokratikus Magyarországra a gyűjteményt hazaszállítsák. Arra az esetre, ha a befogadó intézmény előbb szűnt volna meg, különböző opcionális megoldásokat vetítettek előre; így például egy megfelelő kanadai múzeumba való áthelyezését, vagy egy Kanadában, az USA-ban vagy Európában működő emigrációs magyar múzeumba való átszállítását. Legvégső esetben pedig kilátásba helyezték, hogy akkor is hazaszállításra kerülhet az anyag, ha a rendszerváltás nem történik meg, azonban biztosan nem kerül megsemmisítésre, és mindenképp biztosítani kívánták annak elhelyezését egy megfelelő közgyűjteményben.

A megállapodás a gyakorlati tényezőkön túl bizonyos elméleti alapvetéseket is tartalmazott, amelyek egyfajta öndefinícióként is szolgáltak. Ezek értelmében a létrejött Múzeum célja, hogy az emigrációs magyarság a kiállított tárgyakon keresztül megismerhesse történelmét és múltját, főleg a fiatalokat célozva a nemzeti identitás megőrzése és kialakítása érdekében. Továbbá egyfajta bizonyágtételnek is szánták az utókornak, amely innen „fogja megismerni a mi emigrációs múltunkat és tetteinket bizonyágtételül a mi örökké hű magyarságunknak és soha el nem múló hazaszeretetünknek.”⁵¹⁶ Elmondható tehát, hogy a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma létrejöttékor több funkciót látott el. Elsődleges célja az emigrációban élő egykori fegyveres testületek tagjainak és leszármazottaik hagyatékának hosszú távú biztos elhelyezése, továbbá a kiállított tárgyakon keresztül a történelmi múlt és a nemzeti identitás megőrzése volt, amely korrelált a Magyar Ház céljával és funkciójával.

Az első időszakban a Múzeummal kapcsolatos legfontosabb kérdések között jelent meg a sajtóban megjelenítendő felhívások megfogalmazása, további hagyatékok és emléktárgyak befogadása és azok leltározása, illetve a diaszpóra társadalmának mindennapi életéhez való alkalmazkodás

⁵¹⁴ Uo.

⁵¹⁵ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1. – Jegyzőkönyv, 1985. május 14.

⁵¹⁶ Uo. – Jegyzőkönyv, 1985. május 16.

jegyében a megfelelő nyitvatartás megszervezése. A vendégeket fogadó napokon (általában hétvégeken, különleges esetben egyéb ünnep- és hétköznapokon) egykori csendőrök álltak őrséget és felügyelték a gyűjteményt, amelyet az MKCSBK és a torontói MHBK szolgálatként kezeltek. Mindez a múlthoz, hivatáshoz való kötődés gyakorlati kifejeződésének számított; jelenlétükkel megszemélyesítették a múltat, kontinuitást képezve a kiállított tárgyak által szimbolizált kor és az akkori jelen között.⁵¹⁷ A látható fizikai megjelenésen túl a szervezeten belüli dokumentáció nyelvezete olyan paneleket és trópusokat alkalmazott, amelyek az egykori hivatalos adminisztráció sajátjai voltak. Ezáltal nemcsak külsőségekben és hagyományörző rituális cselekvésekben őrződött meg identitásuk, hanem az implicate jelentésadás során is megfigyelhető volt.⁵¹⁸

Az első alkalom, melyen a Múzeum vendégeket fogadhatott, az 1985-ös torontói *Carneval* volt, amely egy nagy hagyományokkal rendelkező multikulturális fesztivál.⁵¹⁹ Ezen alkalomból „a szakszerűség elé a tetszetős, látványos elrendezést”⁵²⁰ helyezték, tehát másféle kiállítási-rendezési szempontok érvényesültek akkor, amikor nem kizárólagosan a magyarság felé kívánták reprezentálni önmagukat. Egy sajátos, kanadai multikulturális- és multietnikus környezetben az általuk szakmainak vélt elrendezés eltért volt attól, amelyet „másoknak” meg akartak mutatni. A hivatalos megnyitóra 1985. augusztus 17-én került sor, ahol díszvendég volt John A. McGinnis dandártábornok és Czapáry Zoltán m. kir. repülő ezredes. A Múzeum ünnepélyes megnyitóját egy napon tartották a Szent István-napi bállal, így összekötve a magyar nemzeti identitást, erősítve a múzeumot az államalapítás ünnepével, így szimbolikusan is összekötve az „őshaza” alapítását az új intézmény létrehozásával.⁵²¹ Szathmáry Károly halála után Dr. Szalontai Sándor lett a múzeum első kurátora. A múzeum később neuralgikus pontjává vált a kanadai, főleg a torontói magyarságnak.

A múzeum megnyitása után nem sokkal hatalmas vitát generált, ami jelentős mértékben lecsapódott a torontói angol és magyar nyelvű sajtóorgánumban. Ezen a ponton kerül előtérbe

⁵¹⁷ Uo. – Jegyzőkönyv, 1985. május 9.

⁵¹⁸ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 9. – 1980–1990.

⁵¹⁹ Az első *Metro International Carneval*t 1969-ben rendezték meg, először Torontóban, amelynek keretében a városban élő diaszpóráközösségek bemutathatták kultúrájukat tematikus standok, kiállítások, zenei estek és egyéb kulturális programok keretében. Lásd: *Globe and Mail*, 1969. június 25.

⁵²⁰ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1. – Jegyzőkönyv, 1985. május 14.

⁵²¹ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 5.

számunkra a problémaként felmerülő csoportegység kérdése. A későbbiekben is elhúzódó viták gócpontja volt a csendőrség szerepe a vidéki zsidóság deportálásában a vészkorszak idején.⁵²² Az ellentmondásos szituációt tetézte, hogy a St. Clair West-en elhelyezkedő Kultúrközpont akkori épülete egykor zsinagóga volt. A sajtóban megjelenő támadásokra reagálva Ormay József – akkori aktuális elnök – kijelentette, hogy a Múzeum továbbra is a helyén marad, hiszen az nem irányul senki ellen. A Kaslik Zoltán által írt cikk először a *Globe and Mail* című folyóiratban jelent meg angolul 1986. április 30-án.⁵²³ Később a *Menóra* című folyóirat közölte a fordítást május 9-én, „A náci-barát rendőrség bemutatása haragot vált ki” címmel. A cikkben többek között idézik Kosaras Vilmos, a *Torontói Tükör* folyóirat szerkesztőjének alábbi szavait:

„Az én problémám nem is az, hogy a csendőrség vitte el az apámat, amikor 2 éves voltam és soha többé nem láttam őt, nem is az, hogy láttam, amint öreg nagyszüleimet elviszik. (...) Az én problémám az, hogy ma, itt, Kanadában a csendőrség szelleme feltámadhatott a Magyar Kulturális Központban s így ez a kísértet visszajár hozzám és családomhoz. (...) Kérdés, hogy nyithatna-e a torontói német közösség egy megemlékező kiállítást a Gestapóról, vagy az olasz közösség Mussolini fasiszta rendőrségéről? Semmi esetre sem!”⁵²⁴

Később Nagy György helyreigazítást kérő levelét a *Globe and Mail* hozta le május 23-án, melyben többek között a támadó cikk képi narratíváját helyesbítette, ami azt állította, hogy német katona ráz kezét egy csendőrrel, ami az eredeti cikkben vizuálisan alátámasztotta és erősítette a „kollaboráns” csendőr narratíváját. Nagy György állítása szerint a német katona igazából Falta László tábornok volt. Az említett kép a budapesti csendőrlaktanyában készült, háttérében Pásztor

⁵²² A téma kapcsán lásd: Molnár, 2013.

⁵²³ A cikk készültéről egyébiránt a Múzeum és a Ház vezetősége tudomást szerzett, ugyanis a szerző telefonos és személyes interjúkon érdeklődött a gyűjtemény összetételéről, alakulásáról és a magyar történelemhez fűződő viszonyáról. Azon túl látható, hogy ezt a támadást a *Torontói Tükör* szerkesztőségének tulajdonították, továbbá valószínűsítették, hogy nem erkölcsi vagy morális alapon történt, hanem ideológiai indíttatású. (Vö. MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 9. – 1980–1990: Az 1986. április 12-én kelt töredékes levelet a Múzeum levelezéséből.)

⁵²⁴ Az idézet a *Menóra* 1986. május 9-i számából származik, amely fellelhető a témához kötődő iratanyagban: MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 10. – 5.

János *Csendőrvértanúk emlékművével*, amelyet 1928. május 10-én avattak fel és szimbolikájában a korszak nemzeti tematikájához illeszkedett.⁵²⁵

A Múzeumot ért támadások később is éreztették hatásukat, a torontói magyarság körében természetesen létező pluralitást nyílt ellentétte alakítva a publikus térben, aminek egyértelmű oka volt a múlt intézményes birtoklásának igénye. A konfliktus hatással volt a Magyar Ház megítélésére is; voltak olyanok, akik a Múzeum megnyitása után nem látogatták többet az – egyébként a torontói magyarság összefogására létrejött – intézményt. A másik oldalról a gyűjtemény természetesen elismerésekben részesült, hiszen az emigrációs közösségeknek még a befogadó országok nyitottsága ellenére is korlátozott lehetőségeik voltak és vannak múltjuk bemutatására.⁵²⁶

A kiállítási tárgyak felsorolása vagy listázása szétfeszítené a fejezet kereteit, alkalmas szempontnak tűnik azonban a keletkezés kora és funkciója szerint, a múzeumi anyagban fennmaradt különböző listák és leltári könyvek alapján, összességében értékelni azokat. Ezek az összeírások nem fedhetik le teljes mértékben az 1999-ben hazaszállított gyűjteményi anyagot, hiszen az folyamatosan fogadott be adományokat a Múzeum megnyitása után is. A tárgyak és dokumentumok nagy részét még Szathmáry Károly gyűjtötte össze, aki 2600 db-nál többre becsülte a gyűjtemény anyagát. A teljes anyag természetesen nem kerülhetett kiállításra, így Szathmáry haláláig egy része az „eszmei csendőrlaktanyában” maradt.

A tárgyak különböző korokból, időszakokból és helyekről származtak. Egy 1643-ban íródott magyar nyelvű levél, Horthy Miklós vadászsapkája, egy IV. Károly által avatott arany sarkantyú, Habsburg József főherceg egyenruhája, unikális csapatzászlók,⁵²⁷ továbbá egy katonai Mária Terézia-rendi, 18. századi gyűrű is megtalálható volt a gyűjteményben. A listában fellelhetünk még továbbá egykori második világháborús honvéd zubbonyokat, háborús kitüntetések és fegyvereket. A tárgyi tematikában felfedezhető továbbá nemcsak a háborúhoz köthető relikviák fokozott száma, hanem az emigrációból és nem az 1945 előtti időszakból származó tárgyak,

⁵²⁵ Liber, 1934. 342–343.

⁵²⁶ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – 1. – Jegyzőkönyv, 1986. december 4.

⁵²⁷ Ezen zászlók értékét és illeszkedését a Hadtörténeli Múzeum gyűjteményébe bizonyítja, hogy későbbi kutatások során is felhasználták, lásd például: Biró–Seremetyeff-Papp, 2015. 144.; Ságvári, 2000. 12–13.

fényképek és dokumentumok is. Ilyen például egy magyar idegenlégiósokról⁵²⁸ készült kép a Szaharában, a *Time* 1956-os számának ismert címlapja, vagy annak a „Justice for Hungary” nevű, óceánt átszelő repülőgépnak a tervrajza, amely egy szimbolikus pontja volt a két világháború közötti trianoni békediktátum elleni nemzetközi tiltakozásnak.⁵²⁹

A számos csendőrrelikvián és jelentős zászlógyűjteményen túl sok olyan tárgy is a gyűjtemény tulajdonába került, ami egy katonai múzeum tematikájába kevésbé, sokkal inkább egy néprajzi kiállítás darabjai közé illeszkedhetett, mint például népviseletek, karikás ostor, kulacs és egyéb tárgyak. Mivel jelen szövegben nem kerül antropológiai szempontú elemzésre a kiállítás egykori összeállítása, így csupán arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a tematikus sokszínűség, továbbá annak kimondott céljai miatt a múzeum sokkal inkább értelmezhető emigrációs gyűjteményként, szemben a hagyományos katonai és háborús múzeumokkal. Ezért is jelenthető ki, hogy a név gyakorlati szempontok miatt ellentmondásos. Igaz ugyan, hogy a csendőrség mint szervezet a fegyveres erők közé sorolandó, de a kiállítás célja a történelmi múlt bemutatása mellett a szervezet önlegitimációja és a vádak alól való lehetséges tisztázása is volt egyben. Ez természetes igénye bármilyen közösségnek, az emigráció kitaszítottság- és kívülállóság-narratívájához azonban többszörösen illeszkedik. Egyúttal érdemes azonban figyelembe venni azt is, hogy a kiállítás burkolt céljának, valamint a látogatói percepciók érintkezési pontjainak keresztmetszete jelenleg nem megismerhető.

4.4.4. Hazatérés

A gyűjtemény hazaszállítása 1990 után alapvető célja volt a Múzeumi Bizottságnak, hiszen ez, ahogy láthattuk, magánál a megalakulásnál is elsődleges kérdés és cél volt. 1997-ben egyezett meg a Hadtörténeti Múzeum főigazgatója és a Múzeumi Bizottság elnöke a gyűjtemény teljes hazaszállításáról. Koroknay Imre ünnepélyes keretek között adta át a gyűjteményt 1999. október 22-én, így a hazatérés pillanata kapcsolódhatott az 1956-os forradalomra való emlékezéshez, ami a rendszerváltás után létrejött demokratikus Magyarország egyik alapító mítosza, és mind a mai napig meghatározó pontja a hazai történelmi és politikai diskurzusoknak. Az emigrációban élő magyarság a Múzeum alapítását még az ezeréves állam eszméjéhez kötötte azzal, hogy egy Szent

⁵²⁸ A témában lásd bővebben: Nóvé, 2016.

⁵²⁹ MNL OL P 2343 – I. – 14.

István-napi bálon nyitották meg. A múzeum átadását azonban már a kanadai magyarság jelentős részének metanarratívájába fűzte azzal, hogy saját kivándorlásukkal (gondolva itt az 1956-os emigrációs hullámra Kanadában) lett összekötve a gyűjtemény hazaküldése, egyfajta keretbe ágyazva történelmi identitásukat és a gyűjtemény történetét.

A szociológia migrációval kapcsolatos klasszikus alapfogalmai és következtetései részben a *push* and *pull* faktorok értelmezésén alapulnak. Ezek azok a tényezők, amelyek meghatározzák, hogy bizonyos emberek és emberi csoportok mi alapján döntenek hazájuk elhagyása mellett és mi alapján választanak befogadó országot. Az ilyen alapvető *push* faktor – azaz taszító hatás – a háború vagy egyéb fegyveres konfliktus és akár az azt követő gazdasági és politikai helyzet. *Pull* faktor – tehát húzó hatás – lehet a befogadó ország gazdasági és politikai stabilitása, befogadó atmoszférája.

A múzeum esetében pontosan ezek a faktorok kerülnek egymással szembe, hiszen a kanadai magyarság egy része számára egyértelműen az elsődleges *push* faktorok egyike a vészidőszakban elszenvedett tapasztalat, amely nem csekély mértékben határozta meg identitásukat. Ezzel szemben a múzeum létrehozásával a magyar közösségek egy része a háború alatt is szolgálatot ellátó fegyveres erőknek állított emléket, ezzel kanonizálva azt a saját kollektív emlékezetükben, helyet teremtve annak identitásukban. A Múzeum történetéhez kapcsolódó vita tulajdonképpen nem más, mint az egymással szemben álló, de párhuzamosan létező egyéni múlt- és történelemértelmezések összeütközése, amelyet Szántó Miklós épp a tengerentúli magyar közösségek közötti konfliktusok kapcsán „hulláminterferencia” jelenségnek nevez. Azonban, míg nála a különböző kivándorlási hullámok tagjai közötti szembenállásról van szó, addig vizsgálatunk tárgya esetében a közösen megélt, ám különböző módon értelmezett múlt okozta a feszültséget.⁵³⁰ Ki kell azonban emelni, hogy a Múzeum létrehozásának intenciójában egyáltalán nem egyes közösségek kirekesztése, hanem sokkal inkább a nemzeti identitás erősítése és továbbadása állt, amelynek megvalósítható intézményes keretei nem voltak képesek lefedni a kanadai, sőt a torontói magyar diaszpóra egészét sem. A történelmi múlt megőrzését és a nemzeti identitás kialakítását olyan tárgyakon keresztül képzelték el, amelyek nagyobb részben az 1945 előtti Magyarországhoz, azon belül is sokkal inkább a fegyveres szervezetek egykori tagjainak személyes relikviáihoz

⁵³⁰ Szántó, 2001. 19–39.

kötődtek. Ezen tárgyak és az emigrációban töltött évekből származó hagyatékok egy olyan kontextust teremtettek, amelyek a katonai hivatáson és erényeken keresztül heroizálták a nemzeti múltat.

Az 1999-ben Magyarországra érkezett torontói gyűjtemény kivételesen értékes muzeális anyaga a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményének, amely a „Hazatért gyűjtemények” című kiállításon belül, tehát egy emigrációs kontextusban került bemutatásra. A gyűjtemények az emigrációban élő magyarság tárgyi és anyagi kultúrájához, így a saját magukról kialakított képek lenyomataihoz csatlakoznak. A gyűjtemények Magyarországon már teljesen más jelentéskomplexummal rendelkeznek, mint korábban, de történetük ismerete és értelmezése a hazaérkező levéltári dokumentumokkal kiegészülve bővítheti a magyar emigrációtörténeti kutatásokat.

4.4.5. Az archívumi praxis és emlékezet

A következő, egyben utolsó alfejezet célja, hogy bemutassa a disszertáció tágabban (vö. a kanadai magyar emigráció emlékezete), illetve szűkebben értelmezett témájának (vö. a csendőremigráció) fizikai és levéltártani kontextusát. Célunk továbbá, hogy összekössük a kollektív emlékezet archívumokra, valamint archívumi gyűjtésre és rendszerezésre vonatkoztatott elméleti eredményeit a Torontói Magyar Ház fondjának,⁵³¹ azon belül is a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége iratanyagának⁵³² emlékezzettörténeti aspektusaival.

Az archívumok olyan emlékezeti intézmények, amelyek kulcsfontosságú szerepet töltenek be a kollektív emlékezet megőrzésében és továbbadásában. Az archívumi emlékezet fogalma a kollektív emlékezet azon leágazása, amely, azt alátámasztandó, az archívumokban őrzött, hitelesnek vélt dokumentumokra és iratokra utal.⁵³³ Az archívumokban őrzött anyagok formálhatják a kollektív emlékezetet azáltal, hogy bizonyítékot szolgáltatnak a múlt eseményeiről, tapasztalatairól és perspektíváiról. Mindazonáltal a megőrzendő és megőrzött anyagok kiválasztásának folyamata tükrözhet bizonyos egyéni és szervezeti torzításokat és nézőpontokat, ezáltal befolyásolva a kollektív emlékezet struktúrájának és továbbadásának a módját.⁵³⁴ A levéltárosok felelőssége, hogy döntéseket hozzanak arról, mely anyagokat őrizték meg. Ezt számos kritérium alapján teszik meg, beleértve azok értékét, relevanciáját és jelentőségét. Ezek a döntések azonban nem semlegesek, és különböző tényezők befolyásolhatják őket, beleértve a levéltáros saját preferenciáit és perspektíváit, valamint a tágabb társadalmi normákat és értékeket.⁵³⁵

A témánkhöz kapcsolódó irategyüttes 2016-ban került a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába a Mikes Kelemen Program⁵³⁶ keretében. A projektet a Miniszterelnökség Nemzetpolitikáért Felelős Államtitkársága vezette és szakmailag az Országos Széchényi Könyvtár koordinálta. A Levéltárnak szakmai koordinációs szerepe volt abban, hogy a diaszpórából

⁵³¹ MNL OL P 2343: Kanadai Magyar Ház

⁵³² MNL OL P 2343 – II. – 5.

⁵³³ Schwartz–Cook, 2002.

⁵³⁴ Stoler, 2009. 17–54.

⁵³⁵ Schwartz–Cook, 2002.

⁵³⁶ Arany Krisztina: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai. In: Turul, 90. (2017) 2., 104–107.

beérkező nagy mennyiségű iratajándékozások a megfelelő keretek között legyenek feldolgozva, rendszerezve és tárolva.⁵³⁷ A tengerentúlról beérkező hagyatékok közül mennyiségileg és minőségileg is számottevőnek bizonyult a Torontói Magyar Házból⁵³⁸ beérkezett iratanyag.⁵³⁹ Az iratanyagot rendező archívumi munkatársak a rendezés kezdetétől tisztában voltak a dokumentumok emlékezeti aspektusaival és jelentős forrásértékével, amely le is csapódott mind a rendezési elvekben, mind pedig az iratanyag egyes részeinek korai, tudományos igényű feldolgozásában.⁵⁴⁰

A gyűjtemény 2016. május 11-én érkezett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületébe.⁵⁴¹ A nem szabványos méretű, 104 dobozt tartalmazó gyűjtemény részletesebb megismerésének érdekében előzetes feltárásokat kellett folytatni egyrészt az irategyüttes adottságairól, a korábbi tárolás, adományozás és gyűjteménykeletkezés előzményeiről és a kanadai magyar diaszpóra történeti adottságairól. Ennek megfelelően a rendezési folyamat során négy tematikus egység került definiálásra: (1) személyi hagyatékok, (2) egyesületi iratok, (3) tartományok és (4) városok szerint rendezett dokumentumok vagy tematizált iratanyagok.⁵⁴² Az iratanyag közel kétharmadát, 64 dobozt tesznek ki a személyi hagyatékok és gyűjtemények.⁵⁴³ A Torontói Magyar Ház fondként került bejegyzésre, amely sorozatokra és alsorozatokra lett

⁵³⁷ Arany, 2017.

⁵³⁸ A torontói Kanadai Magyar Házat 1938-ban alapították és 1974-től *Hungarian Canadian Culture Center* néven működött. A kanadai magyarság egyik legjelentősebbnek nevezhető diaszpórintézménye, amely regionálisan Torontóban évtizedekig fizikálisan is otthont adott a különböző magyar vonatkozású kulturális szervezeteknek, kluboknak, folyóiratok szerkesztőségi üléseinek, könyvtáraknak, múzeumoknak és egyházi közösségek találkozóinak egyaránt. Az 1938-as alapítás után 1942-ben nyílt lehetőség arra, hogy egy közösségi házat tudjanak vásárolni a College Street 245. sz. alatt. A további emigrációs hullámok földrajzi koncentrációjának következtében a Ház gyűjtést szervezett és megvásárolta a St. Clair Avenue West 840. sz. alatti egykori zsinagóga épületét, amely olyan fontos intézményeknek tudott évtizedekig otthon nyújtani, mint az Arany János Magyar Iskola, a *Krónika* folyóirat, a Dr. Halász János Könyvtár stb. A már az új név alatt futó szervezet a „szabad világ legnagyobb magyar kulturális központjaként” volt számon tartva. Később az épület gazdasági fenntarthatósága miatt többször is anyagi problémákba ütközött az üzemeltetés, így később a Magyar Ház a Bermondsey Road 32. sz. alá költözött.

⁵³⁹ A fond egészét ismerve és rendezve kijelenthető, hogy nem téves Nóvé Béla azon megállapítása, mely szerint „tartalmában felöleli a kanadai magyarság elmúlt évszázadának történetét”. (Nóvé, 2023. 150.)

⁵⁴⁰ Bakó, 2017.; Kurecskó, 2017.; Szabó, 2017.

⁵⁴¹ Arany, 2017.

⁵⁴² A megismerést segítette a korábbi, Kanadából származó hungarika-kataszterek tulajdonságainak számbavétele.

⁵⁴³ Bakó, 2017.

bontva, követve a személyi hagyatékok, egyesületi dokumentumok és földrajzi tagolódás és egyéb tematizált iratok elvét.

A középszintű rendezés során kialakításra kerültek továbbá a legalsóbb egységek: tételek és altételek. A tételek egy-egy eredeti amerikai folderben eredetileg címkézett, tehát metaadattal ellátott dokumentumcsoportot jelöltek, így lettek tételként definiálva átvéve és önálló savmentes palliumba elhelyezve. A legalsó szintű fizikai rendezést a Torontói Magyar Ház iratanyagának mintaállványozása követte, amely során előkészítésre került az iratanyag végleges fizikai és digitális, tehát elektronikus nyilvántartásba vett megőrzése.⁵⁴⁴

Az iratanyagot előzetesen Demmer György, a Kanadai Magyar Ház könyvtárosa rendezte azzal a céllal, hogy valamely kanadai levéltárnak át tudja adni (Demmer kapcsolatban állt például az Ottawai Levéltárral). Ezért amerikai típusú szabványdobozokban és folderekben kerültek elhelyezésre az iratok, és mindegyik a „gdc/HC” felirattal lett ellátva, amelynek feloldása az eredeti rendező monogramja és a *Collection/Hungarica Canadiana*. Ebből egyenesen következik az a megállapítás, hogy a Magyarországra érkezett iratanyagot megelőzte egy előzetes rendezés és szelektálás, tehát egy emlékezeti konstrukciótól való. Ennek pedig a létrehozás idejében célja volt, hogy egy kanadai levéltárban a kanadai magyarságról fennmaradt és rendelkezésre álló dokumentumokat szelektálja és szubjektív szempontok szerint rendezze.

A személyi hagyatékokon belül alapvetően egy hármas struktúra érvényesült. Külön kerültek egységbe foglalásra és rendezésre a személyes dokumentumok (*Personal Papers*), a levelezések (*Correspondence*), továbbá az adott egységhez, témához, személyhez szorosan kötődő újságkivágatok és jegyzetek (*Clippings, Notes*). Ahogyan Bakó is megállapítja:

„Az újságkivágatok ideális körülmények között nem minősülnek levéltári iratanyagának, azonban jelen helyzetben a Magyarországon lévő információhiány miatt indokolt megtartásuk. Ezek a kivágatok szervesen illeszkednek a levéltári dokumentumokhoz, és olyan kútfőknek minősülnek, amelyek nélkül elképzelhetetlen lenne egyes iratok kontextualizálása.”⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Bakó, 2017. 74.

⁵⁴⁵ Uo.

Ugyanakkor mindezek megtartásán túl fontos a kivágatok keletkezésének célja és funkciója is. Egyrészt magától értetődő célként meghatározható a bizonyos ügyekre, eseményekre, személyekre vonatkozó publikus információk csatolása (alátámasztás vagy illusztráció gyanánt). Ez azonban egy tipikus kutatói, információrendszerző és iratgyűjtő módszerként ismert eljárás.⁵⁴⁶ Az emigráció kontextusát tekintve pedig állandó tapasztalatként jelent meg az a fajta bizonytalanság a közösségek múltjának megőrzése szempontjából, hogy a szétszóródás, a félhivatalos egyesületi struktúra, tehát a hivatalos intézményrendszer hiánya a megbízható információk és források vélt vagy valós hiányát eredményezték.⁵⁴⁷

A különböző dokumentumok, kivágatok gyűjtése tehát egy olyan tudásmegőrző módszer, amellyel belső hivatkozási rendszereket és ezáltal belső valóságokat hoztak létre az adott iratanyag, dokumentumcsoport létrehozói. A szelekcióval, az információéhséggel és az általános hiánnyal így szembesült Borbándi:

„(...) foglalkozom a Nyugaton élő magyarok, a volt emigránsok közösségi életével és teljesítményeivel. Bontogatom az elmúlt évtizedben félretett iratok, levelek, újságkivágások, folyóiratok, könyvek kötegeit és kijegyzek megörökítésre érdemesnek ítélt minden adatot, adalékot.”⁵⁴⁸

Az iratoknak és a valamilyen szempontrendszer szerint struktúrába rendezett dokumentumoknak van egy magától értetődő tekintélye, amelyet a proveniencia elve biztosít, amely kimondja, hogy az iratanyagnak hol található a vélelmezett rendeltetésszerű helye, ennek megfelelően „az anyagot szerves összefüggéséből kiszakítani nem szabad”. Ezen alapelvnek ellentmondani látszik az a Bakó által is bemutatott jelenség, miszerint az iratanyagban felfedezett „következetlen kialakítás egyik fő oka, hogy számos esetben az egyesületek iratanyagát személyi hagyatékokból átemelt iratokból építették fel, egészítették ki. Az ilyen módon felépített egyesületek belső ügymenete ebből adódóan kisebb szegmensekre oszlott, és ez ma is látható, hiszen időrendjükben, tárgyukban az ügyek nem koherens módon követik egymást. A rendezés során arra is találtunk példát, hogy a

⁵⁴⁶ Lásd az emigráció témaköréhez kötődő közlést Borbándi befejezetlen kutatói munkájával és metodikájával kapcsolatban: Nóvé, 2023. 69.

⁵⁴⁷ Nóvé, 2023.

⁵⁴⁸ Uo.

*proveniencia alapján pontosan meghatározható személyi vagy egyesületi iratanyagot vegyes dobozba helyeztek”.*⁵⁴⁹

Látható tehát, ahogyan az korábban is említésre került, hogy a Kanadai Magyar Ház fondján belül összegyűjtött és előzőleg strukturált iratok eredeti intenciója nem a Magyarországra kerülés és megőrzés, hanem a kanadai közösségek számára való tudásmegőrzés volt. Az összegyűjtött iratanyag eredeti felépítése emiatt nem került, illetve nem is kerülhetett megőrzésre, mert azt a különböző, sokszor egymásnak ellentmondó szempontok szerint a gyűjtemény kialakítója átrendezte. Továbbá ezeket a merev struktúrába gyűrt dokumentumokat különböző jegyzetekkel és újságkivágatokkal látta el Demmer, amely saját narratívájába ágyazta a már egyébként is általa rendszerezett dokumentumokat.

Mindezek következtében a metaadatok ellentmondásossága miatt az iratanyagok eredeti állapota nem rekonstruálható. Mindemellett még a fondon belül kialakításra került korábban egy olyan alegység, amely enciklopédikus igénnyel igyekszik összegezni a kanadai magyarságról érdeemesnek vélt tudást személyek, események, helyszínek és évszámok szintjén. Ez az *Encyclopedia Hungarica Canadiana* gyűjtemény, amelyet Demmer György kezdett el kialakítani azzal a céllal, hogy az iratanyagból és annak rendelkezésre álló metaadataiból létrehozza a kanadai magyarság enciklopédiáját. Demmer nevéhez már fűződött korábbról ilyen jellegű kutatás és gyűjtemény létrehozásának az igénye, amely magyarázza ezen tevékenységének kiinduló pontját.⁵⁵⁰ A kanadai magyar népzene és hanganyagok folklorisztikai gyűjtése azonban később eszkalálódott. Kezdetben egy-két ismerős magánszemély egyedi adományai kerültek Demmerhez, majd később szerte az észak-amerikai és kanadai diaszpórában élő magyar közösségek, szervezetek és magánszemélyek közvetlenül Demmerhez juttatták el iratanyagaikat, aki azt magánlakásán őrizte.

⁵⁴⁹ Bakó, 2017. 73. A proveniencia „nem eredetet, keletkezést, származást, hanem rendeltetés szerinti hovatartozást jelent. Az iratnak nem a keletkezési, hanem rendeltetés szerinti helyét fejezi ki, határozza meg.” Lásd bővebben: Ember, 1980–1981. 39. A rendszerezési elvekről részletesen lásd: Uo. 38–44.

⁵⁵⁰ Demmer György alapos kutatásokat végzett a kanadai magyarság körében fennmaradt népénekekről és azokat hangfelvételeken igyekezett megőrizni, néprajzkutatói módszerekkel feldolgozva és közreadva a leírásokat. Lásd bővebben: *Krónika*, 16. (1990) 3., 19., ill. Bakó, 2017. 72–73.

Egy beszámoló szerint a gyűjteményt kezelő Demmer egyértelmű célja volt, hogy az anyag Kanadában maradjon, hiszen az a kanadai magyarság múltját hivatott megőrizni.⁵⁵¹ A beérkező adományok és dokumentumok így a folyamatos rendezések és átalakítások révén elvesztették eredeti rendszerüket, a Magyarországra érkezett és szétszálazott dokumentumok nem tudják egységes és hiteles képét adni a kanadai magyarságnak. Sokkal inkább funkcionál így az irategyüttes egy emlékezettörténeti rekvizitumként, amely reprezentálja, hogy a kanadai magyarság egy tagja, Demmer György hogyan kívánta bemutatni az általa egységesnek aposztrofált (vö. azzal, hogy egységesen kanadai magyarságról szólnak az elnevezések) diaszpóra- és emigrációs közösségek összességét.

Ennek is köszönhető, hogy a Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség fennmaradt iratanyagai különböző jelzetek alatt, szemantikailag teljesen különböző helyekre sorolva található meg.⁵⁵² Így Szathmáry Károlynak a főleg a szervezettel kapcsolatos levelezései és összegyűjtött dokumentumai is fellelhetők az irategyüttesben, de ez jelentősen keveredik magánlevelezéseivel. Továbbá elmondható, hogy az iratanyag – eloszlását tekintve – nehezen értelmezhető a szervezet történeti hátterének ismerete nélkül. Szathmáry Károly, miután létrehozta a csendőrmúzeumot és a laktanyát,⁵⁵³ önkéntesen vállalta, hogy a csendőrség történetével, majd később ezt kiterjesztve a magyar királyi fegyveres erőkkel foglalkozó tárgyakat és iratokat megőrzi. Halála után nem sokkal, 1985-ben az anyag a Magyar Házba került, Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma néven. A gyűjtemény ekkor már tartalmazta az MKCSBK által összegyűjtött iratanyagot, Szathmáry Károly személyi hagyatékával egységben kezelve. Látható azonban, hogy ezen a ponton az iratanyag kettévált; külön keletkeztek az iratok a Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumának létrehozásáról, működtetéséről, illetve a létezésével kapcsolatos ügyekről és konfliktusokról.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Tárogató – A vancouveri magyar kulturális egyesület lapja, 23. évf. (1996), 9. sz., 22–23.

⁵⁵² Lásd erre eklatáns példaként az *Encyclopædia Hungarica Canadiana* alsorozat alá besorolt és az MKCSBK-val és külön a múzeummal kapcsolatos alábbi, eredeti dokumentumokat: MNL OL P 2343 – I. – 2. – 17. – 7. – A Szathmáry Károlyval kapcsolatos dokumentumok; MNL OL P 2343 – I. – 2. – 4. – 1. – Csendőrség címszó alatt a csendőrség tagjairól gyűjtött dokumentumok, főleg fotók; MNL OL P 2343 – I. – 2. – 2. – 46. – A csendőrség jubileumi ünnepeivel kapcsolatos eredeti meghívók, röpiratok, tervezetek; MNL OL P 2343 – I. – 2. – 17. – 1. – A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma.

⁵⁵³ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 1. – 18. – Laktanya, Csendőr Múzeummal kapcsolatos iratanyagok.

⁵⁵⁴ MNL OL P 2343 – II. – 5. – 2. – A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma.

Mindezeket követően a gyűjtemény külön részekre bomlott, ugyanis egy jelentős része 1999-ben Magyarországra érkezett és a Hadtörténeti Múzeum irattárában került elhelyezésre.⁵⁵⁵ Ekkor fizikailag két helyen volt megtalálható a csendőrséggel kapcsolatos iratanyag: egyrészt az előbb említett budapesti intézményben, másrészt pedig Torontóban, ahol fizikai tárolását tekintve egy helyre került a Demmer György-féle *Encyclopedia Hungarica Canadiana*val (EHC). Ettől a ponttól kezdett el különválni a csendőrség iratanyaga és beépülni Demmer narratívájába, aki a kanadai magyarság egységes koncepciójába beépítette a csendőrök emigrációjáról és történetéről fennmaradt iratokat. Az MKCSBK mint szervezet életéről beszámoló számos dokumentum, úgymint jegyzőkönyvek, körlevelek és értesítők átkerültek a Múzeum iratanyagába, valószínűsíthetően azzal a céllal, hogy különválasszák a működéssel kapcsolatos operatív közléseket, meghívókat stb. a történeti értékűnek vagy esztétikai szempontból többletértéket is hordozó iratoktól. Továbbá a Múzeummal kapcsolatos iratok, valamint kifejezetten a Múzeum további iratanyaga közül is számos dokumentum került át az említett EHC alsorozatba:⁵⁵⁶

„Megállapítható tehát, hogy az iratanyagok kiragadása eredeti környezetükből a levéltári rendezési elv szempontjából szabálytalanul történt ugyan, de rekonstruálható a szándék, tehát az egyesületek életét fontosabbnak tartották vezérlő elvként kiemelni, hiszen azok nagyobb hatást gyakoroltak az egyes individuumokra, formáltak a kinti kanadai közösségeket.”⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Bakó, 2017.

⁵⁵⁶ Az EHC mint emlékezeti hely értelmezése: „Ilyen emlékezeti pontként, illetve emlékezeti helyként határozható meg az EHC gyűjtemény is. A gyűjtemény fizikai valója adja az emlékezeti hely anyagi formáját, melyhez a Pierre Nora-i értelemben párosul a funkcionális és szimbolikus jelentés is. A funkcionális értelmezési keret jelentősége időben és térben eltér egymástól. Kezdetben azért hozták létre az EHC-t és a Torontói Magyar Ház gyűjteményét is, hogy a kanadai közösség emlékeinek örök tárolást biztosítsanak. Ez a funkcionális keret azonban az iratanyag Magyarországra szállításával jelentésében bővült, hiszen itt már olyan kútfontek minősül a gyűjtemény, mely a legtöbb kutató számára ismeretlen információkat tárol. Az iratanyag szimbolikája különösen fontos, hiszen a magyar történelemben eddig részletesen nem vizsgált csoportok olyan emlékezeti teljesítményét tárolják, amelyek eddig nem voltak elérhetőek, csupán azoknak, akik Kanadában kutatták az archívumot. [...] Ezek az emlékek, az elmúlt történelmi jelen fragmentumai a Torontói Magyar Ház archívum dokumentumainak feldolgozásával, interpretálásával viszont beleépíthetők a magyar történelembé. [...] A Torontói Magyar Ház és ezen belül az EHC gyűjtemény - mint emlékezeti hely - kikristályosodása nemzeti múltunk egy másik szálának, amelynek kiigazodási pontjait az ismert történelmi események adják, csak azokra a kint élő személyek és egyesületek más-más módon referáltak.” (Bakó, 2017. 73–74.)

⁵⁵⁷ Bakó, 2017. 73.

5. Konklúzió

A kanadai csendőremigráció emlékezési gyakorlatainak elemzése során olyan kérdésekre kerestem a választ, mint: A különböző emlékezési gyakorlatok és formák minősége, milyensége és kialakulásának a folyamata. A szélesebb értelemben értelmezett emlékezet- és történetpolitikai folyamatok és utólagos hatásai a csendőrök virtuális közösségére az emigrációban. Vajon milyen hatása lehetett az egyéni és kollektív emlékezési gyakorlatoknak a kanadai csendőremigráció emlékezeti narratíváinak létrejöttére és változásaira. A csoporton belül létező vagy az emigráció során létrejött kötődési formákat a különböző emlékezési gyakorlatok, hogyan befolyásolja és milyen irányba terelték. A csendőremigrációban észlelhető generációváltások milyen módon befolyásolták az észlelhető és vizsgálható emlékezési gyakorlatokat.

A kutatás fő hipotézise volt, hogy a kanadai csendőremigráció emlékezeti narratíváinak változása az évtizedek múlása és generációváltások során lekövethetők azokban a fennmaradt forrásokban, amelyeket saját maguk önreprezentatív jelleggel hoztak létre. Az elméleti reflexió során pedig a kollektív emlékezet fogalmának implementálásakor fogalmazódott meg az a hipotézis, hogy a csendőremigráció által létrehozott tudástartalmak egy önálló múlt- és történelemértelmezés produktumai, és a legkevésbé közvetítenek tudást a „magyarság” vagy „nemzet” történelméről; sokkal inkább hangsúlyosabban képviselik a kanadai magyarság egyes közösségeinek és személyeinek önértelmezési alakzatait.

A csendőrség történeti metanarratíváival foglalkozó disszertáció fejezetben bemutatásra és elemzésre kerültek azok a történeti és ego szövegek, amelyek tematizálták a csendőremigráció tagjainak identitását és önértelmezését. Az egykori csendőrök saját történetüket, a magyarság mint nemzet történetén belül definiálták, ugyanakkor egy saját időkeretben helyezték azt el. Külön szakaszokra bontható az alapítástól a második világháború kitöréséig számított időszak, amikor a testület megalakult és a Magyar Király rendvédelmének integráns részének számított és amely idő alatt egy sajátos identitás alakult ki, amely külön értelmezte a csendőröket más rendvédelmi és katonai szervektől. A második világháború alatti időszak meghatározó, ugyanis a csendőrség aktív honvédelmi feladatokat látott, tagjai a csendőrségen vagy a hadseregen belül harcoló alakulatok tagjai voltak továbbá a Magyar Királyi Csendőrség aktív szerepet játszott a zsidók deportálásában. A következő identifikációs szakasz az emigrációban töltött évtizedek, amelynek pontos lenyomata

és mementója a Bajtársi Levél, amelyben részletesen nyomon követhető a csendőremigráció szervezetté formálódásának folyamata. Ugyanakkor ez a közel öt évtizedes szakasz is külön részekre oszlik, amely korrelál a sajtókiadvánnyal foglalkozó elemzésben detektált időbeli szakaszokkal, amelyek pedig a kiadvány szerkesztőségének földrajzi elhelyezkedését követik: Az ausztriai szakasz 1945-től 1955-ig a csendőremigráció alakulási és útkeresési időszaka, amely során a Magyarországra hazatérés még ekkor egy nyitott kérdés és őszinte cél volt. Ekkor formálódtak ki azok a földrajzi és letelepedési helyből adódó töréspontok, amelyek hangsúlyosak voltak a szervezet működésében. Fontos kérdés volt ekkor még az 1945 előtti rendszerben betöltött pozíció, presztízs, tisztség, amely nyelvileg is meghatározta a csendőremigrációba kialakuló diskurzust. 1955 és 1964 között Hollandiában adták ki a folyóiratot. Ez az időszak sem volt mentes a konfliktusoktól, de itt már sokkal inkább a személyes ambíciók és a szervezeten belül szerepkörért vívott harc volt megfigyelhető. 1956 után a hazatérés lehetősége eltűnt a csendőremigráció elvárás horizontjáról, hiszen az 1956-os emigrációs hullám során emigráló egykori csendőrök sem tudtak már tovább reményt táplálni a rendszer vélt vagy valós instabilitásával kapcsolatban. A hidegháború történeti logikája belenyugváásra, emlékezésre és hagyományörzésre kényszerítette a Magyar Királyi Csendőrség a nyugati emigrációban élő egykori tagjait. 1964-et követően a szerkesztőség Kanadába települt és a szervezet vezetősége is a tengerentúli közösségek vezetőségéből kerültek ki. Ez tekinthető a harmadik szakasznak, amely mind a sajtókiadvány, mind pedig a szervezeti élet egy virágkorának tekinthető, amely során a várakozó és aktív politikai álláspont átalakította a csendőremigráció egy virtuális emlékező közösségé, amely letelepedésük helyszínén is inkább már hagyományörző helyi csoportokként funkcionáltak. A virágkornak nevezett időszak meghatározó alakja volt Kövendy Szathmáry Károly, aki szerkesztői és szervezői tevékenységével működtette a szervezetet és a lapot. Továbbá otthonában létrehozta a torontói Etobicoke-ban a Csendőrmúzeumot, amelyben összegyűjtötte és rendszere elsősorban az egykori csendőrök tárgyi és írásos hagyatékát, az egykori magyar fegyveres erők tárgyait és dokumentumait majd pedig az egész emigrációra vonatkozó értékesebb források összegyűjtését is magára vállalta. Kövendy missziószerű munkája az 1980-as évek elejéig, közel haláláig tartott. Élete utolsó éveiben már kevés energiája maradt a csendőremigráció tagjait és csoportjait összekötni és a múzeumi hagyatékának sorsával foglalkozott. Kövendy gyűjteményéből hozták létre később a nyugati emigráció egyik legfontosabb intézményének keretei között a Magyar Királyi Erők Fegyveres Múzeumát, amely a csendőremigráció emlékezési

gyakorlatainak egyik csúcspontjának számított, hiszen a korábban aktív csendőrök összegyűjtött öröksége került kiállításra mint a nemzeti emigráció egyik lehetséges reprezentációja, amely számos vitát generált az emigráción belül, főleg a tengerentúlon. 2016-ban a Kanadai Magyar Ház levéltári iratanyagai között érkezett Magyarországra az MKCSBK és benne az említett múzeum iratanyaga, amely eme disszertáció elemezéseinek alapját képezték nem figyelmen kívül hagyva azt, hogy a Mikes Kelemen Program is önmagában egy diaszpóra-politikai jelenség. Az levéltári iratanyag beérkező struktúráját a szerző már önmagában egy emlékezési gyakorlatnak tekintette, hiszen a szubjektíven létrehozott iratstruktúra egy tudatos emlékezeti konstrukció eredménye.

Összességében megállapítható, hogy a kanadai csendőremigráció nem értelmezhető külön álló entitásként a nyugati vagy kanadai magyar emigrációtól, de a csoport múltjából és történetéből származó egyedi identitáskulcsok és kulturális regiszterek olyan emlékezési gyakorlatokat eredményeztek, amely sokkal inkább kötődik az 1920 és 1945 között létező Horthy-rendszer nyelvi diskurzusához és történetpolitikai folyamataihoz, mint más alapon szerveződő közösségek alap identitáselemei. Az utolsó emigrációban élő csendőrök száma, akik valaha szolgálatot láttak el hazájukban az 1980-as évektől folyamatosan csökkent. Az utolsó tagok még megélhették a rendszerváltást és a törvényi rehabilitációt, de a csendőrség vágyott újjászervezését a társadalmi és erkölcsi megbecsültségét nem kapta vissza, amely eredménye a holokausztban betöltött szerepüknek, a csendőrséget súlytó bűnbak szerepkörnek és a társadalmi diskurzust meghatározó köröktől és beágyazottságtól való távolságnak. A csendőrök egyes leszármazottai még a mai napig aktívan szerepet vállalnak abban, hogy az egykori Magyar Királyi Csendőrségről, minél több tudást és információt megosszanak és a vélt vagy valós fontosságát és súlyát különböző médiumok diskurzusába beemeljék.

A disszertáció egyik implicit célja volt, hogy a kanadai csendőremigráció, ezáltal egy atipikus emlékező közösség sorsát a saját maguk által létrehozott tudásanyagot olyan szempontból vizsgálja, amelynek kiindulópontja, hogy ezek a források és adatok azért maradtak fenn, hogy az egykori csendőröket a lehető legjobb színben tüntesse fel.

6. Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

MNL OL P 2343 (A Kanadai Magyar Ház dokumentumait tartalmazó fond)

P 2343 – I. – 2. – 2. – 46.

P 2343 – I. – 2. – 4. – 1.

P 2343 – I. – 2. – 17. – 1.

P 2343 – I. – 2. – 17. – 7.

P 2343 – I. – 14.

P 2343 – II. – 1. – 16.

P 2343 – II. – 5. (A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége iratanyaga)

P 2343 – II. – 5. – 1. – 1.

P 2343 – II. – 5. – 1. – 2. – 7.

P 2343 – II. – 5. – 1. – 9.

P 2343 – II. – 5. – 1. – 18.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 1.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 3.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 5.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 9.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 10. – 5.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 1.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 7.

P 2343 – II. – 5. – 2. – 15. – 10.

Kiadatlan kéziratok

Jegenyés kézirata

[s. a.] Jegenyés Pál: *A Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség (MKCsBK) első évei (1947–1951)*. Kézirat. [s. l. e. a.]

Sajtóforrások

A Magyar Detektív (1928)

Bajtársi Levél (1949–1952, 1956–1958, 1964–1973, 1975, 1987, 1989, 1999)

Csendőrségi Lapok (1934)

Magyar Közlöny (1945)

Magyar Nemzet (1992, 1994)

Magyar Szó (1953)

Népbírószági Közlöny (1946)

Tárogató – A vancouveri magyar kulturális egyesület lapja (1996)

Kiadott források

A Magyar Királyi Csendőrség Története

1933 *A Magyar Királyi Csendőrség Története (Különlenyomat a Csendőrségi Lapok 1933. évi számából)*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat, 1933.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben

1957 *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*. III. kötet. Budapest: Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala, 1957.

England

1929 England, Robert: *The Central European Immigrant in Canada*. Toronto: MacMillan, 1929.

Kövendy

1973 Kövendy [Szathmáry] Károly (szerk.): *A Magyar Királyi Csendőrség a törvény és a rend szolgálatában, 1881–1945. A csendőr békében, háborúban és emigrációban*. Toronto, 1973.

Preszly

1920 Preszly Lóránd: *A Magyar Kir. Csendőrség története 1881–1918*. Budapest, 1920.

Paizs

1928 Paizs Ödön: *Magyarok Kanadában. Egy most készülő országról*. Budapest: Athenaeum Kiadó, 1928.

Rúzsza

1940 Rúzsza Jenő: *A kanadai magyarság története*. Torontó, 1940.

Paragh

1944 Paragh Sándor: Segédlet a Szolgálati Szabályzat I., II. rész és a Csapat-csendőrutasítás oktatásához. Jutas, M. kir. „Kinizsi Pál” honvédtiszthelyettesképző iskola házi nyomdája, 1944.

József

1937 József Attila: *Hazám* (1937. május). <https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/hazam.htm> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

Szakirodalom

A. Gergely

2019 A. Gergely András: Óperenciás nemzet, nyelvi identitás, diaszpóra. Reflexió Bába Szilvia Magyar identitás a tengerentúli diaszpórában című írására. *Közös dolgaink – független értelmiségi platform*. URL: https://heritazs.hu/resolve?urn=urn:kzd_000002:0156 (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

Ablonczy

2016 Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2016.

2017 Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

Adam–Egervari–Laczko–Young

2010 Adam, Christopher – Egervari, Tibor – Laczko, Leslie – Young, Judy (eds.): *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. University of Ottawa Press, 2010.

Adam

2012 Adam, Christopher Peter: *Communists vs. Conservatives and the Struggle for the Hungarian Soul in Canada, 1940–1989*. Thesis submitted to the Faculty of Graduate and Postdoctoral Studies in partial fulfillment of the requirements for the Ph.D. degree in History. Department of History, Faculty of Arts, University of Ottawa, 2012.

Alijenad–Karim

2017 Alinejad, R. – Karim, A.: Term frequency-inverse document frequency (TF-IDF) as a feature selection method for text categorization. In: *Applied Intelligence*, 46. (2017) 3., 470–487.

Anderson

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről* (ford. Sonkoly Gábor). Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006.

Antohi–Trencsényi–Apor

2007 Antohi, Sorin – Trencsényi, Balázs – Apor, Péter (eds.): *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest–New York: Central European University Press, 2007.

Apor

2010 Apor Péter: Hitelesség és hitetlenség: emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában. In: *Korall*, 11. (2010) 41., 159–183.

2014 Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyar Tanácsköztársaság utóélete, 1945–1989*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014.

Arany

2017 Arany Krisztina: Levéltári iratajándékozások a Mikes Kelemen Program keretében – a levéltári koordináció első két évének tapasztalatai. In: *Turul*, 90. (2017) 2., 104–107.

Arnold-de Simine

2013 Arnold-de Simine, Silke: *Mediating Memory in the Museum: Trauma, Empathy, Nostalgia*. Palgrave Macmillan, 2013.

Assmann

1999 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1999.

Bába

2015a Bába Szilvia: *Az Óperenciás tengeren túl. Magyar identitás a diaszpórában*. [Budapest:] Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio, 2015.

2015b Bába Szilvia: *Magyar identitás a tengeren túli diaszpórában*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Program. Pécs, 2015.

Bachtiar

2017 Bachtiar, A.: A comparative study of word frequency and inverse document frequency (TF-IDF) in natural language processing. In: *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 8. (2017) 8., 522–529.

Bank

2017 Bank Barbara: Recsk. Budapest: Szépmíves Könyvek, 2017.

Bakó

1988 Bakó Ferenc: *Kanadai magyarok*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1988.

Bakó

2017 Bakó Zsigmond: Hazatérő múlt – A Torontói Magyar Ház gyűjteménye. In: *Turul*, 90. (2017) 2., 67–74.

Bárczay

2012 Bárczay Oszkár: *A heraldika kézikönyve műszótárral*. Budapest, 2012.

Békés

2017 Békés Márton: Válasz Gyáni Gábornak. In: *Kommentár*, 12. (2017) 4., 68.

Biró–Seremetyeff-Papp

2015 Biró Aurél – Seremetyeff-Papp János: *Szűz Mária-ábrázolású katonai zászlók 1508–1945*. Budapest–Pápa: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár, 2015.

Blanke–Bryant–Hedges

2012 Blanke, Tobias – Bryant, Michael – Hedges, Mark: Open Source Optical Character Recognition for Historical Research. In: *Journal of Documentation*, 68. (2012) 5., 659–683.

Bloch

1996 Bloch, Marc: *A történész mestersége*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

Borbándi

1985 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.

1996 Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995*. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

Borsi-Kálmán

2004 Borsi-Kálmán Béla: *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004.

Bögre–Keszei–Ö. Kovács

2012 Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek. a II. világháború kezdetétől.* Budapest: L'Harmattan, 2012.

Brubaker

2002 Brubaker, Rogers: Ethnicity without groups. In: *European Journal of Sociology*, 43. (2002) 2., 163–189.

2005 Brubaker, Rogers: The 'diaspora' diaspora. In: *Ethnic and Racial Studies*, 28. (2005) 1., 1–19.

Cameron

1971 Cameron, D. F.: The Museum, a Temple or the Forum. In: *The Museum Journal*, 14. (1971), 11–14.

Carbonell

2012 Carbonell, Bettina Messias (ed.): *Museum Studies: An Anthology of Contexts.* Wiley-Blackwell, 2012.

Coffee

2008 Coffee, Kevin: Cultural inclusion, exclusion and the formative roles of museums. In: *Museum Management and Curatorship*, 23. (2008) 3., 261–279.

Cuno

2004 Cuno, James (ed.): *Whose Muse? Art Museums and the Public Trust.* Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2004.

Csapó

1999 Csapó Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914.* [Pécs:] Pro Pannonia, 1999.

Csikós–Kiss–Ö. Kovács

2017 Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.

Debkat

2009 Debkat, Volker: The 'Cultural Turn' in German and American Historiography. In: *American History/ies in Germany: Assessments, Transformations, Perspectives*, 54. (2009) 3., 425–450.

Derrida

2005 Derrida, Jacques: *Ki az anya?* Pécs: Jelenkor, 2005.

Dmitrieva–Kovács

2014 Dmitrieva, Marina – Kovács, Bálint (Hg.): *Die Kunst der Armenier im östlichen Europa*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2014.

Dojcsák

1981 Dojcsák Győző: *A kanadai Esterházy története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981.

Dreisziger

1982 Dreisziger, Nándor F.: *Struggle and Hope: the Hungarian-Canadian Experience*. Toronto, Ontario: McClelland and Stewart Ltd., 1982.

1986 Dreisziger, Nándor F.: Immigration and Re-Migration. The Changing Urban-Rural Distribution of Hungarian Canadians, 1886–1986. In: *Hungarian Studies Review*, 13. (1986) 2., 20–41.

2000 Dreisziger, Nándor F.: Rose-gardens on ice-foes: A century of the Hungarian diaspora in Canada. In: *Hungarian Journal of English and American Studies*, 6. (2000) 2., 239–258.

2004 Dreisziger, Nándor F.: The Quest for Spiritual Fulfilment among Immigrants: The Rise of Organized Religious Life in Pioneer Hungarian-Canadian Communities, 1885–1939. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Essays in Church History in Hungary*, 16. (2004) 3–4., 95–124.

Duncan

1995 Duncan, Carol: *Civilising Rituals: Inside Public Art Museums*. London–New York: Routledge, 1995.

Durkheim

1978 Durkheim, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978.

Egry

2008 Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”: Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.

2010 Egry Gábor: *Otthonosság és idegenség: Identitáspolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2010.

2015 Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika: Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.

Ember

1980–1981 Ember Győző: A levéltári rendezés általános kérdései. In: *Levéltári Közlemények*, 51–52. (1980–1981) 31–96.

Erll–Nünning

2008 Erll, Astrid – Nünning, Asgar (eds.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin–New York: De Gruyter, 2008.

Farkas

1969 Farkas Ferenc: *Az Altöttingi országgyűlés története*. München, 1969.

Felkai–Némedi–Somlai

2000 Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Budapest: Új Mandátum, 2000.

Foucault

1991 Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. Ford. Török Gábor. In: *Holmi*, 3. (1991. júl.) 7., 868–889.

Földes

2018 Földes György: *Ívek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után. Tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2018.

Ganjalyan–Kovács–Troebst

2018 Ganjalyan, Tamara – Kovács, Bálint – Troebst, Stefan (Hg.): *Armenier im östlichen Europa. Eine Anthologie*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2018.

Gaszó

2015 Gaszó Dániel: Egy definíció a diaszpórakutatás margójára. In: *Kisebbségkutatás*, 24. (2015) 2., 7–33.

2016 Gaszó Dániel: A magyar diaszpóra fejlődéstörténete. In: *Kisebbségi Szemle*, 1. (2016) 1., 9–35.

2017 Gaszó Dániel: Diaspora Policies in Theory and Practice. In: *Hungarian Journal of Minority Studies*, 3. (2017) 1., 65–87.

2018 Gaszó Dániel: A diaszpórakutatás elméleti és módszertani kérdései. In: Dobrai Katalin – László Gyula – Sipos Norbert (szerk.): *Ferenc Farkas International Scientific Conference = Farkas Ferenc Nemzetközi Tudományos Konferencia 2018*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, 2018. 758–767.

2020a Gaszó Dániel: A diaszpóra politikai dimenziói. In: *Politikatudományi Szemle*, 29. (2020) 2., 47–68.

2020b Gaszó Dániel: A szétszakított nemzet. Elméleti és módszertani javaslatok a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikák kutatásához. In: Erdős Zoltán – Kindl Melinda – Szabados Csaba – Fekete Sándor (szerk.): *Látószögek és diagnózisok: Közös dolgaink 2019–2020*. Pécs: Közös dolgaink – független értelmiségi platform, 2020. 205–220.

2020c Gaszó Dániel: A szétszakított nemzet: Elméleti és módszertani javaslatok a határon túli magyar kisebbségekre vonatkozó nemzetpolitikák kutatásához. In: *Közös Dolgaink – független értelmiségi platform 2020*, URL: <http://kozos-dolgaink.hu/szetszakított-nemzet> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.)

2020d Gaszó Dániel: Diaszpórainterjúk IV. „...az elcsatolt területekről származó magyarok fogják Kanadában a magyar közösségi életet továbbvinni” – Szenthe Annával Gaszó Dániel beszélget. In: *Kisebbségi Szemle*, 5. (2020) 1., 107–117.

2020e Gaszó Dániel: *Otthon és itthon: A magyar diaszpóra és anyaországa*. Doktori disszertáció. Politikaelméleti Doktori Iskola, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2020.

2022 Gaszó Dániel: *Otthon és itthon: A magyar diaszpóra és anyaországa*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022.

Gecsényi

2019 Gecsényi Lajos: Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes, volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció viszonyához (1949–1950). In: *Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények*, 2019, 745–770.

Gradvohl

2014 Gradvohl, Paul: Magyarországi deportálások: az észlelés rétegei. In: *Kultúra és Közösség – művelődéstudományi folyóirat*, (2014) IV. szám, 33–58.

Gyáni

1983 Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó, 1983.

2000 Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000.

2007 Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Budapest: Typotex, 2007.

2008 Gyáni Gábor: *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.

2010 Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2010.

2012 Gyáni Gábor: A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt. In: *Studia Litteraria*, (2012) 1–2., 41–50.

2013 Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony: Kalligram, 2013.

2016 Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. [Budapest:] Kalligram, 2016.

2017 Gyáni Gábor: A verőlegényi ethosz. In: *Kommentár*, 12. (2017) 4., 61–67.

Habermas

1998 Habermas, Jürgen: *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Budapest: Helikon, 1998.

Habsburg-Lothringen

2012 Habsburg-Lothringen, Bettina: Introduction: Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions. In: *Museum and Society*, 13. (2012) 3., 148–149.

Hadas–Vörös

1996a Hadas, Miklós – Vörös, Miklós (eds.): Colonization of the Social Sciences in Eastern Europe. In: *Replika*, (1996) 33–34., 19–74.

1996b Hadas, Miklós – Vörös, Miklós (eds.): *Colonization or Partnership? Eastern Europe and Western Social Sciences*. Budapest: Replika Circle, 1996.

Halbwachs

1992 Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory*. Ed., transl. by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Hartog

2006 Hartog, Francois: *A történetiség rendjei*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006.

Hidas

2017 Hidas, Zoltán: Present Times Concerning Things Past: On Recent Conceptions of Memory. In: *Hungarian Historical Review*, 6. (2017). 4., 725–749.

Hobsbawm

1983 Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.

Hofer

1994 Hofer Tamás: Kiállíthatók-e a magyar „emlékezet helyei”. (A Néprajzi Múzeum Magyarok „Kelet” és „Nyugat” között. Nemzeti jelképek és legendák című kiállításáról). In: *BUKSZ – Budapesti Könyvszemle*, 6. (1994) 4., 465–470.

Huhák–Szécsényi

2016 Huhák Heléna – Szécsényi András (szerk.): *Holokaust alulnézetből: a személyes emlékezet múzeumi forrásai*. Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ, 2016.

Huysen

1995 Huysen, Andreas: *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. London–New York: Routledge, 1995.

Joó

1988 Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1988.

K. Horváth

1999 K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. In: *Aetas – Történettudományi folyóirat*, 14. (1999) 3., 132–141.

2015 K. Horváth Zsolt: *Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához*. Budapest: Kijárat, 2015.

Kaczmarek–Markiewicz

2018 Kaczmarek, J. – Markiewicz, A.: Term frequency-inverse document frequency (TF-IDF) in historical research: A case study of Polish press in the 19th and 20th centuries. In: *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 69. (2018) 1., 36–49.

Kaiser

2002 Kaiser Ferenc: *A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között*. Budapest: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2002.

Kalmár

2014 Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990.* Budapest: Osiris Kiadó, 2014.

Kántor–Majtényi

2005 Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005.

Kanyó–Löwi

2021 Kanyó Mária – Löwi Ildikó: A szimbólumok egyetemes értékmegőrző szerepe. In: *Hadtudományi Szemle*, 14. (2021) 2., 101–114.

Karp–Lavine

1991 Karp, Ivan – Lavine, Steven D. (eds.): *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Displays.* Washington D.C.: Smithsonian Institution Press, 1991.

Keresztes

2021 Keresztes Csaba: Az emigrációs hungarista mozgalom és az 1956-os forradalom. In: *Történelmi Szemle*, LXIII. (2021) 3., 1–29.

Kim

2010 Kim, J.: Using TF-IDF to determine word relevance in document queries. In: *Proceedings of the 27th annual international ACM SIGIR conference on Research and development in information retrieval*, (2010) 1., 1–8.

Kis

2014 Kis Tamás: Cigány elemek a magyar börtönszlangban. In: Dobi Edit – Domonkosi Ágnes – Pethő József (szerk.): *Stílusról, nyelvről – sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma 70. születésnapjára.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2014. 177–190.

Knell–MacLeod–Watson

2007 Knell, Simon J. – MacLeod, Suzanne – Watson, Sheila (eds.): *Museum Revolutions. How Museums Change and Are Changed.* Abingdon: Routledge, 2007.

Koselleck

1997 Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája* (ford. Szabó Márton). Budapest: Jósöveg Műhely Kiadó, 1997.

Kovács

2006 Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány.* Budapest: Kalligram Kiadó, 2006.

Kovács

2012 Kovács Bálint: A hálózatelemzés alkalmazásáról a történettudományban. In: *Világtörténet*, (2012) 3–4., 187–204.

2014 Kovács Bálint: Az elképzelt őshaza. Az örmény főváros, Ani mint emlékezeti hely. In: *Világtörténet*, (2014) 3., 509–518.

2015 Kovács Bálint: Az örmény kereszteskövek – az emlékezet kövei. In: *SÉD*, 1. (2015) 2., 28–29.

Kovács

2008 Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, 2008.

Kovács

2016 Kovács Mónika: *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt*. Budapest: Corvina, 2016.

Kovács

2001 Kovács Zoltán András: Csendőrsors Magyarországon 1945 után. In: Okváth Imre (szerk.): *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*. Budapest: Történeti Hivatal, 2001. 103–140.

Kőrösi–Molnár

2000 Kőrösi Zsuzsanna – Molnár Adrienne: *Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenhatos elitéltek gyermekeinek sorsa*. Budapest: 1956-os Intézet, 2000.

Kőrössy–Kőrössyné

[s. a.] Kőrössy Zoltán – Kőrössyné Soltész Katalin: *A m. kir. csendőrség és a zsidóság*. <https://csendor.com/site/zsidóság-m.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 30.)

Krizsán

1995 Krizsán László: A Szent László Társulat működése. In: *Vigilia*, (1995) 11., 825–830.

Kuhn

2010 Kuhn, Annette: Memory Texts and Memory Work: Performances of Memory in and with Visual Media. In: *Memory Studies*, (2010) 3., 298–313.

Kurecskó

2017 Kurecskó Mihály: Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében. In: *Turul*, 90. (2017) 2., 76–84.

Laczó–Zombory

2012 Laczó, Ferenc – Zombory, Máté: Between Transnational Embeddedness and Relative Isolation: The Moderate Rise of Memory Studies in Hungary. In: *Acta Poloniae Historica*, 106. (2012), 99–125.

Laczó

2016 Laczó, Ferenc: *Hungarian Jews in the Age of Genocide. An Intellectual History, 1929–1948*. Leiden: Brill, 2016.

Lavin

2019 Lavin, Matthew J.: Analyzing Documents with TF-IDF. In: *The Programming Historian*, 8 (2019), <https://doi.org/10.46430/phen0082> (utolsó megtekintés: 2023. 05. 02.)

Lénárt

2007 Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. In: *Aetas – Történettudományi folyóirat*, 22. (2007) 2., 5–30.

Liber

1934 Liber Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest, 1934.

Macdonald

2003 Macdonald, Sharon: Museums, National, Postnational, and Transcultural Identities. In: *Museums and Society*, 1. (2003) 1., 1–16.

2006 Macdonald, Sharon (ed.): *A Companion to Museum Studies*. Blackwell Publishing, 2006.

Majtényi

2021 Majtényi György: *Egyetértés vadásztársaság – Horthy, Rákosi, Kádár és napjaink vadászai*. Open Books, 2021.

Marchbin

1934 Marchbin, Andrew A.: Early Emigration from Hungary to Canada. In: *The Slavonic and East European Review*, 13. (1934) 37., 127–138.

Mekis–Z. Varga

2008 Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2008.

Mezey

2000 Mezey, von Erwin: A februári számban megjelent Vitézi Renddel kapcsolatos cikkben felmerülő tévedések helyesbítése. In: *Kapu*, 13. (2000) 4., 82–83.

Molnár

1994 Molnár Judit: *Zsidósors az V. (szegedi) csendőrkerületben 1944-ben*. Disszertáció, Szegedi Tudományegyetem (SZTE), 1994.

1995 Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 1995.

2000 Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. (Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1.) Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség, 2000.

2013 Molnár Judit: „Ürügy a deportálás”. A csendőrök felelősségre vonása 1945 után. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2013. 332–349.

2014 Molnár Judit: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr-alezredes a népbíróóság előtt*. Budapest: Scolar–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2014.

Muchitsch

2013 Muchitsch, Wolfgang (ed.): *Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions*. Transcript Verlag, 2013.

Müller–Takács–Tulipán

2017 Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): *1956: Erőszak és emlékezet*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

Németh–Katona–Kmetty

2020 Németh Renáta – Katona Eszter Rita – Kmetty Zoltán: Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban. In: *Szociológiai Szemle*, 30. (2020) 1., 44–62.

Neumer

1996 Neumer Katalin: Nyelv, gondolkodás, relativizmus a késői Wittgenstein filozófiájában. In: *Pompeji*, (1996) 1., 158–176.

Nora

1984–1992 Nora, Pierre: *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984–1992.

1999 Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája (ford. K. Horváth Zsolt). In: *Aetas – Történettudományi folyóirat*, 14. (1999) 3., 142–157.

2010 Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2010.

Nóvé

2016 Nóvé Béla: *Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban*. Budapest: Balassi Kiadó, 2016.

2023 Nóvé Béla: *Magyar emigrációtörténeti kézikönyv*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.

Noy

2018 Noy, Chaim: Memory, media, and museum audience's discourse of remembering. In: *Critical Discourse Studies*, 15. (2018) 1., 19–38.

Nyári

2017 Nyári Gábor: „45-ösök” – *A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956*. Doktori (PhD) disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest, 2017.

2018 Nyári Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956*. Budapest: Unicus Műhely, 2018.

Olick–Robbins

1999 Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. In: *Replika*, 37. (1999), 19–43.

Olick–Vinitzky-Seroussi–Levy

2011 Olick, Jeffrey K. – Vinitzky-Seroussi, Vered – Levy, Daniel (eds.): *The Collective Memory Reader*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Ö. Kovács–Kunt

2009 Ö. Kovács József – Kunt Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása: Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc: Miskolci Egyetem

Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2009.

Ö. Kovács

2011 Ö. Kovács, József: *A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. A diktatúra társadalmiasítása és a kollektivizálás magyar–német összehasonlításban (I. kötet). Dokumentumok a vidéki Magyarországról 1945–1962 (II. kötet)*. Akadémiai nagydoktori thesis. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, 2011.

2012 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*. Budapest: Korall, 2012.

Palasik

2021 Palasik Mária: *Akik nem integrálódtak: A Kanadából engedéllyel hazatérő 56-os magyar menekültek kihallgatása a politikai rendőrségen*. In: Palasik Mária – Pócs Nándor (szerk.): *Titkos hidak. Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai 1945–1989*. Budapest–Pécs: ÁBTL–Kronosz Kiadó, 2021.

Palkó

2012 Palkó Gábor (szerk.): *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció, 2012.

Palotás

2001 Palotás Pál: *A Vitézi Rend parazitái*. In: *Kapu*, 14. (2001) 4., 65.

Papp–Szarka

2008 Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.

Parádi

2012a Parádi József: *A XIX–XX. századi magyar rendszerváltozások és a csendőrség*. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XXII. (2012) 25., 102–110.

2012b Parádi József: *A Magyar Királyi Csendőrség. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtestület 1881–1945*. Budapest: Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2012.

2015 Parádi József et al. (szerk.): *Magyar csendőrség-történeti tanulmányok*. Budapest: Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2015.

Pataki

2001 Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.

Patrias

1994 Patrias, Carmela: *Patriots and Proletarians: Politicizing Hungarian Immigrants in Interwar Canada*. McGill-Queen's Press – MQUP, 1994.

Pokol

1995 Pokol Béla: Modern francia szociológiaelméletek. Budapest, 1995.
<https://mek.oszk.hu/02000/02027/02027.htm#9> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.)

Pótó

2003 Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

Radstone–Schwarz

2010 Radstone, Susannah – Schwarz, Bill (eds.): *Memory: Histories, Theories, Debates*. New York: Fordham University Press, 2010.

Rainer

2011 Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest: 1956-os Intézet – L’Harmattan, 2011.

Rauber–Riedl

2010 Rauber, A. – Riedl, B.: Text mining in historical research: A comparison of frequency-based methods for the analysis of historical texts. In: *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61. (2010) 9., 1816–1832.

Rektor

1980 Rektor Béla: *A magyar királyi csendőrség oknyomozó története*. Cleveland: Árpád Könyvkiadó Vállalat, 1980.

Ricoeur

1999 Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.

Ring–Kiss

2020 Ring Orsolya – Kiss László: Agrárpolitikai kihívások és jogszabályalkotás a korai Kádár-korban: Történeti források szövegelemzése és szövegbányászati vizsgálata. In: *Digitális Bölcsészet*, 3. (2020) 3., 37–61.

Ring–Kmetty–Szabó–Kiss–Nagy–Vincze

2020 Ring Orsolya – Kmetty Zoltán – Szabó Martina Katalin – Kiss László – Nagy Balázs – Vincze Veronika: Kulcsfogalmak jelentésváltozása a Kádár-korszak politikai diskurzusában. In: Berend Gábor – Gosztolya Gábor – Vincze Veronika (szerk.): *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2020), Szeged, 2020. január 23–24*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, 2020. 333–342.

Robinson

2012 Robinson, Helena: Remembering things differently: museums, libraries and archives as memory institutions and the implications for convergence. In: *Museum Management and Curatorship*, 27. (2012) 4., 413–429.

Romsics

2011 Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország a II. világháborúban*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2011.

S. Varga–Szárász–Takács

2013 S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. (Loci Memoriae Hungaricae II.) Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.

S. Varga–Katschthaler–Morse–Takács

2013 S. Varga, Pál – Katschthaler, Karl – Morse, Donald E. – Takács, Miklós (eds.): *The Theoretical Foundations of Hungarian 'lieux de memoire' Studies*. Debrecen: Debrecen University Press, 2013.

Ságvári

2000 Ságvári György (szerk.): *Hazatért gyűjtemények*. Budapest: Hadtörténeti Múzeum, 2000.

Sárhegyi

2017 Sárhegyi Tamás Felicián: 1956 emlékezete Kanadában. A forradalommal összefüggő iratanyag a Torontói Magyar Ház archívumában. In: *Turul*, 90. (2017) 2., 85–89.

2021 Sárhegyi Tamás Felicián: Aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai elemzése a 20. századi kanadai magyar emigrációs sajtóban. In: Molnár Dániel – Molnár Dóra (szerk.): *XXIV. Tavaszi Szél Konferencia 2021 Tanulmánykötet II*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2021. 636–648.

Sárközi

2011 Sárközi Réka: *Elbeszélt múltjaink. A magyar történelmi dokumentumfilm útja*. Budapest: L'Harmattan, 2011.

Schwartz

2002 Schwartz, John M. – Cook, Terry: Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory. In: *Archival Science*, (2002) 2., 1–19.

Sebők–Ring–Máté

2021 Sebők Miklós – Ring Orsolya – Máté Ákos: *Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben*. Budapest: Typotex Kiadó, 2021.

Sipos

2012 Sipos Balázs: Tény, tapasztalat, elbeszélés: Rákosi Jenő önéletrajzi visszaemlékezése és értelmezései. In: Horváth Jenő – Pritz Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem: A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2012. 100–112.

Stainforth

2016 Stainforth, Elizabeth: From museum to memory institution: the politics of European culture online. In: *Museum & Society*, 14. (2016) 2., 323–337.

Stoler

2009 Stoler, A. L.: *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*. Princeton University Press, 2009.

Suny

2002 Suny, Grigor Ronald: Back and Beyond: Reversing the Cultural Turn? In: *The American Historical Review*, 107. (2002) 5., 1476–1499.

Szabó

2017 Szabó Dorottya: „Modernkori párhuzamos életrajzok”. Az emigráns lét kettőssége Lendvay-Zwickl Jenő irathagyatéka tükrében. In: *Turul*, 90. (2017) 2., 90–97.

Szabó

2006a Szabó Ildikó: *Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon, 1867–2006*. Akadémiai doktori értekezés, 2006. http://real-d.mtak.hu/104/1/Szabó_Ildikó.pdf (utolsó megtekintés: 2023. 05. 02.)

2006b Szabó Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. In: *Politikatudományi Szemle*, (2006) 1., 201–250.

2007 Szabó Ildikó: Nemzeti szocializáció a két világháború között Magyarországon. In: *Iskolakultúra*, (2007) 2., 50–70.

Szabó–Ring–Vincze

2020 Szabó Martina Katalin – Ring Orsolya – Vincze Veronika: 1956 és 1989 között keletkezett propagandaszövegek nyelvi sajátosságai. In: Berend Gábor – Gosztolya Gábor – Vincze Veronika (szerk.): (szerk.): *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2020), Szeged, 2020. január 23–24*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, 2020. 357–368.

Szakály

1985a Szakály Sándor: A Magyar Királyi Csendőrség 1881–1945. In: *Hadtudományi Tájékoztató*, I. (1985) 2., 88–100.

1995b Szakály Sándor: A Magyar Királyi Csendőrség 1919–1941. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, V. (1995) 6., 122–129.

1987 Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987.

1990 Szakály Sándor: *A magyar tábori csendőrség*. Budapest: Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1990.

1993 Szakály Sándor: A Magyar Királyi Csendőrség az első központosított magyar közbiztonsági őrtestület. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, III. (1993) 4., 51–58.

2000 Szakály Sándor: *A magyar tábori csendőrség története 1938–1945*. Budapest: Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.

2010a Szakály Sándor: Adatok és dokumentumok a M. Kir. Csendőrség történetének tanulmányozásához. In: *Rubicon*, 21. (2010) 1.

2010b Szakály Sándor: Akiket magyar királyi Csendőrség 1919 és 1945 közötti felső vezetői közül 1945 után elítéltek. In: *Rubicon Online Plusz*, 2010. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/akiket_magyar_kiralyi_csendorseg_1919_es_1945_kozotti_felső_vezetői_közül_1945_utan_eliteltek/ (utolsó megtekintés: 2023. 06. 14.)

2010c Szakály Sándor: A csendőrségről intézkedő törvények és rendeletek (1881, 1922, 1945). In: *Rubicon Online Plusz*, 2010.

- http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_csendorsegrol_intezkedo_torvenyek_es_rendeletek_1881_1922_1945/ (utolsó megtekintés: 2023. 06. 14.)
- 2013 Szakály Sándor: *Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették*. Budapest: Magyar Napló, 2013.
- Szalay
- 2002 Szalay Gyula: *A világjáró csendőr*. Pécs: Gálos Nyomdász, 2002.
- Szántó
- 2001 Szántó Miklós: *Tengerentúli magyarok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001.
- Szarka
- 2017 Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Budapest: Országgyűlés Hivatala, 2017.
- Szász–Zombory
- 2014 Szász Anna Lujza – Zombory Máté (szerk.): *Transznacionális politika és a holokauszt emlékezettörténete*. Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány, 2014.
- Szécsényi
- 2011 Szécsényi András (szerk.): *Kőbe zárt emlékezet. Holokauszt-emlékművek a Kárpát-medencében*. Budapest: Scolar, 2011.
- Szekér–Riba
- 2014 Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek: Antológia Kiadó, 2014.
- Szemes
- 2021 Szemes Botond: A digitális bölcsészet mint kódfejtés. A nyelv statisztikai vizsgálatának hagyományáról. In: *Műút: irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat*, 66. (2021) 80., 60–64.
- Tengelyi
- 1998 Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz, 1998.
- Thomka
- 1999 Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999.
- Tilmans–Van Vree–Winter
- 2010 Tilmans, Karin – Van Vree, Frank – Winter, Jay (eds.): *Performing the Past: Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.
- Todorov
- 2003 Todorov, Tzvetan: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest: Napvilág, 2003.
- Tóth
- 2007 Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak”. *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.

Tölölyan

2007 Tölölyan, Khachig: The Contemporary Discourse of Diaspora Studies. In: *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27. (2007) 3., 647–655.

2012 Tölölyan, Khachig: Diaspora studies: Past, present and promise. In: *International Migration Institute (IMI) Working Papers: Paper 55*, April 2012. <https://www.migrationinstitute.org/publications/wp-55-12> (utolsó megtekintés: 2023. 04. 29.)

Tulipán

2014 Tulipán Éva: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2014.

Urry

1990 Urry, John: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Society*. London: Sage, 1990.

Ute

2020 Ute, Daniel: *Kultúrtörténeti kompendium. Elmélet, gyakorlat, kulcsszavak*. Budapest: Ráció Kiadó, 2020.

Üveges–Csány–Ring–Orosz

2022 Üveges István – Csány Gergely Márk – Ring Orsolya – Orosz Tamás: Szövegaugmentálási módszerek összehasonlítása politikai szövegek szentimentanalízise során. In: *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, Szeged, 2022. 521–534.

Valuch

2005 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, 2005.

Várdy–Várdy

2005 Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az óhaza*. Budapest: Mundus, 2005.

Várdy

2000 Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2000.

Vergo

1989 Vergo, Peter: *The New Museology*. London: Reaktion Books, 1989.

Vértesi

2004 Vértesi Lázár: Oral history: A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. In: *Aetas – Történettudományi folyóirat*, 19. (2004) 1., 158–172.

Vígh

2019 Vígh Éva (szerk.): *Állatszimbólumtár A–Z*. Budapest: Balassi Kiadó, 2019.

Vonyó

2002 Vonyó József: A Magyar Hiszekegy születése. In: *História*, 24. (2002) 1., 18–19.

Völgyesi

2013 Völgyesi Zoltán: Az oral history kialakulása, nézőpontjai és forrásértéke. In: *Levéltári Szemle*, 63. (2013) 4., 9–22.

Weber

1987 Weber, Max: *Gazdaság és társadalom I. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Weiss

2014 Weiss János: Az „életvilág” fogalma a kései Habermasnál. In: *Szociológiai Szemle*, 24. (2014) 3., 4–17.

Zétényi

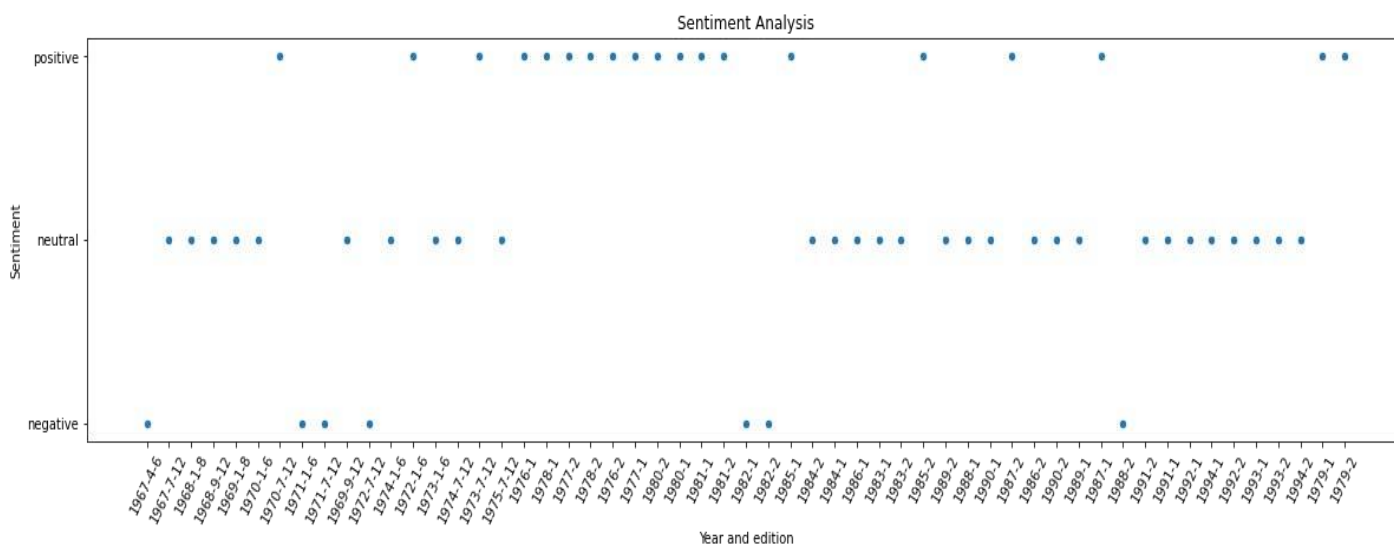
2015 Zétényi Zsolt: A Magyar Királyi Csendőrség és a csendőrök jogállása 1945 előtt és után. In: Parádi József et al. (szerk.): *Magyar csendőrség-történeti tanulmányok*. Budapest: Magyar Királyi Csendőr Bajtársi Közösség – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2015. 311–343.

Zsittnyányi

2002 Zsittnyányi Ildikó: Egy „titkos háború” természete. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége ellen lefolytatott internálási és büntetőeljárás gyakorlat. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 4., 1086–1101.

Táblázatok és diagramok

1. számú diagram: Szentimentanalízis diagram. Bajtársi Levél (1967-1994)

1. számú táblázat: Leggyakoribb szavak lapszámokra lebontva. Bajtársi Levél. (1967-1994)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1967 (4-6)	áron	örs	viziörs	hajó	harangozó	áronka	sértés	balaton	tűz	hát
1967 (7-12)	komáromi	hősi	nemzetörség	forradalmi	baden	örmester	közt	mnvsz	horthysta	csoportvezető
1968 (1-8)	kakas	törm	emigráns	örm	torontói	szakv	brunswicki	fuszenecker	vadör	bajtár
1968 (9-12)	bagó	február	örm	csendőrnep	vadász	csoportvezető	öserdő	vacsora	vadászház	főtörm
1969 (1-8)	gratulál	torontói	egyetem	törm	szakv	főtörm	tám	emigráns	zergényi	giza
1969 (9-12)	főtörm	csendőrnep	csoportvezető	menyhárt	vonat	február	csendőrnep	hangulat	apor	zsandár
1970 (1-6)	törm	főtörm	örm	szakv	ismétlőpuska	turul	gratulál	kínai	bagó	egyetem
1970 (7-12)	csendör	szakv	ezred	vasszékely	csoportvezető	székely	főtörm	torontói	közt	előtt
1971 (1-6)	róka	macedon	trianon	híd	bátya	partizán	mulva	ruszin	algir	közt
1971 (7-12)	légió	légiós	rcmp	jugó	idegenlégió	vietcong	arab	francia	afrika	indokina
1972 (1-6)	társ	főtörm	törm	emigráns	örm	ügyvezető	csendőrnep	múzeum	szakv	csoportunk
1972 (7-12)	partizán	grete	örs	társ	ügyvezető	szerb	hahó	tito	kézigránát	román
1973 (1-6)	emigráns	leány	elhunyt	torontói	ügyvezető	meghal	következtében	február	társ	szakv
1973 (7-12)	főtörm	örm	szakv	törm	ügyvezető	taby	márai	tis	tisz	ocs
1974 (1-6)	muzeum	fogadóterem	múzeumi	igráns	lék	oronto	mall	lim	múzeum	havi
1974 (7-12)	par	ely	zászl	ároly	dand	ján	alezr	lla	csoportfőnök	onvéd
1975 (7-12)	pince	mariazell	július	bíboros	elhúny	keresztes	ügyvezetői	vizsgálat	ügyvezető	hulla
1976 (1)	évforduló	járőr	önkritika	múzeum	kíván	csoportvezető	alberta	tollas	pittsburgh	jókai
1976 (2)	elhúny	kopácsi	zászló	ausztráliai	vkk	rendőrség	dálnoki	veress	összejövetel	kissinger
1977 (1)	tejleves	rozi	bank	címer	asztaltársaság	elhúny	alberta	színház	világháború	spital
1977 (2)	hamisság	nemzet	egyesület	elhúny	kultúra	meghal	évforduló	megjelent	bárdossy	kereszténység
1978 (1)	korona	sztána	csergő	kardnyelő	kalotaszeg	szkv	elhúny	herczeg	teleki	csoportvezető
1978 (2)	ráér	németország	egyesület	világháború	író	szkv	túlélés	vers	társadalmi	elhúny
1979 (1)	vakember	teofil	marssó	szlovák	szkv	öregasszony	lőrinc	elhúny	méh	vincze
1979 (2)	ungváry	vendég	traunfall	csoportvezető	lovarda	charleston	lélek	találkozó	elhúny	egyesület
1980 (1)	múzeum	szkv	párizs	napoleon	kismarton	mindig	nándorfehérvári	örs	kastély	kíván
1980 (2)	zsidó	közbiztonsági	mindig	zsidóság	kerület	pság	rendelet	világháború	verseny	kormányzó
1981 (1)	évforduló	elism	erés	unka	alkalm	tarto	jubileumi	ester	erikai	iatt
1981 (2)	évforduló	ájus	alkalm	szumir	unka	erés	jubileumi	eredm	elism	egym
1982 (1)	mkc	csb	cso	vbl	andrá	aaroly	stowm	youn	szkt	app
1982 (2)	cs8	csop	cső	utan	csend8r	liai	vezet8	net	csendör	eső
1983 (1)	vezető	csendör	bajt	ves	csend8r	szkv	muzeum	vil	munk	feles
1983 (2)	hogya	katholikus	mindig	múzeum	val6	anyag	kövendx	6ta	mindszenty	pápa
1984 (1)	hogya	mindig	vezet6ség	val6	emigráció	vezet6	k6rház	id6	kövendx	múzeum
1984 (2)	csend6r	duda	vezet6	hogya	gombár	csend6rnep	cs6	múzeum	csend6ör	val6
1985 (1)	muzeum	megállapodás	múzeumi	kmkk	kálló	tulajdonjog	yalta	anyag	tárgyak	szkv
1985 (2)	muzeum	szathmárx	károlx	pista	karcsi	mindszentx	petrovics	poccai	alábbi	múzeum

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1986 (1)	csendőr	vezető	cső	csendőrnep	mindig	muzeum	idő	hósi	szerkesztő	erő
1986 (2)	muzeum	emlékére	bronztaála	múzeum	halottai	szabadság	károly	szabadságharc	szathmár	emlékmű
1987 (1)	társ	csendőrnep	meghal	évforduló	kíván	egyesület	szabadságharc	műsor	mszv	jegenyés
1987 (2)	emléklap	társ	lengyel	brd	meghal	gyászolják	bartha	dal	közönség	zászló
1988 (1)	vádolt	társ	törvényjavaslat	dani	ügyész	innocent	lourdes	bíróság	ausztrál	endrex
1988 (2)	gyűrű	ceausescu	lili	erdélyi	román	társ	mátray	tüntetés	zsidó	pali
1989 (1)	társ	menekült	erdélyi	csendőrnep	mszv	erdély	muzeum	társadalmi	ensz	meghal
1989 (2)	társ	martonfalvay	gyuri	mindig	hugó	reform	bush	nemzet	magyarországi	rendszer
1990 (1)	hogya	tőkés	ceausescu	hivatalos	ivanovici	temesvár	értekezlet	mindig	román	csendor
1990 (2)	finta	társ	mengelle	bűnös	deschenes	mdf	vádpont	ügyész	politikai	demokrata
1991 (1)	baky	puccs	muzeum	mindig	jóvátétel	hivatalos	kgy	összpontosítás	csop	keresztül
1991 (2)	tábori	rendelet	hogya	bódi	rendészeti	mindig	szakály	hivatalos	lázár	mészáros
1992 (1)	rendelet	kollektív	társ	hatály	jóvátétel	kollektív	politikai	csendőrnep	országgyűlés	bűnösség
1992 (2)	rendvédelem	társ	rehabilitáció	simonyi	rendelet	tabódy	történeti	rehabilitációs	otthoni	rendőrtiszt
1993 (1)	társ	mdash	zászló	helybeli	csendorseg	rehabilitáció	felelős	alábbi	csurka	mvsz
1993 (2)	társ	horthy	dolgozat	károly	illich	hősök	megérem	fáx	köztársaság	nemzet
1994 (1)	rehabilitáció	társ	antall	partizán	benő	simonyi	elhunyt	jogi	jóvátétel	szkutary
1994 (2)	szovj	főtörzsőrm	főtörm	terhelt	társ	komm	őrm	próbacso	szemere	elesett

2. számú táblázat: Összesített szógyakoriság sorrend és megjelenési szám. *Bajtársi Levél* (1967-1994)

	word	occurences
0	magyar	10384
1	csendőr	4932
2	bajtárs	4099
3	év	3159
4	vitéz	2747
5	mkcsbk	2719
6	csoport	2712
7	bajtársi	2422
8	dr.	2308
9	tud	2139
10	tag	2068
11	élet	1989
12	csendőrség	1885
13	mely	1839
14	istván	1827
15	ad	1794
16	idő	1661
17	józsef	1644
18	rész	1633
19	levél	1593
20	éves	1577
21	vezető	1529
22	nap	1509
23	munka	1504
24	vesz	1499
25	bl	1494
26	lászló	1486
27	tart	1469
28	két	1443
29	szép	1381
30	mond	1359
31	kanada	1352
32	szám	1323
33	él	1322
34	elnök	1226
35	lát	1217
36	tesz	1213
37	feleség	1205
38	név	1201
39	sándor	1193

	word	occurrences
40	jános	1181
41	fog	1172
42	magyarság	1167
43	hol	1145
44	kér	1137
45	szolgálat	1131
46	kap	1116
47	együtt	1108
48	központi	1090
49	kanadai	1088
50	áll	1059
51	barát	1047
52	isten	1044
53	kor	1028
54	haza	1012
55	m.	1006
56	lajos	1005
57	m.kir	1004
58	család	983
59	ferenc	974
60	us	974
61	szent	968
62	emlék	956
63	kerül	955
64	első	945
65	magyarország	939
66	baj	937
67	úr	934
68	toronto	933
69	ír	932
70	sor	931
71	ország	925
72	megy	916
73	jön	916
74	mhbK	913
75	dr	907
76	sz	905
77	út	904
78	b.l.	902
79	ember	899
80	rend	891

	word	occurences
81	hoz	882
82	közösség	880
83	társ	879
84	kis	870
85	vég	855
86	világ	835
87	marad	833
88	maga	831
89	otthon	826
90	alkalom	796
91	szó	785
92	testület	782
93	hely	780
94	szeretet	777
95	alap	771
96	óra	771
97	budapest	767
98	gyula	764
99	szív	761